

GIÁO TRÌNH LỚP PAṬISAMBHIDĀMAGGA

PAṬISAMBHIDĀMAGGA-AṬṬHAKATHĀ

(DUTIYO BHĀGO)

Hướng dẫn: Sư Thiện Hảo (Vāyāma)

Mātikā

68. Indriyaparopariyattañāṇaniddesavaṇṇanā.....	1
69. Āsayānusayañāṇaniddesavaṇṇanā	2
70. Yamakapāṭihīrañāṇaniddesavaṇṇanā.....	6
71. Mahākaruṇāñāṇaniddesavaṇṇanā	7
72-73. Sabbaññutañāṇaniddesavaṇṇanā	18
2. Diṭṭhikathā.....	21
1. Assādaditṭhiniddesavaṇṇanā	21
2. Attānuditṭhiniddesavaṇṇanā.....	25
3. Micchādītṭhiniddesavaṇṇanā	29
4. Sakkāyadītṭhiniddesavaṇṇanā	29
5. Sassatadītṭhiniddesavaṇṇanā.....	29
6. Ucchedadītṭhiniddesavaṇṇanā	29
7. Antaggāhikādītṭhiniddesavaṇṇanā	29
8. Pubbantānuditṭhiniddesavaṇṇanā.....	30
9. Aparantānuditṭhiniddesavaṇṇanā.....	30
10-12. Saññojanikādītṭhiniddesavaṇṇanā	31
13. Attavādapaṭisaṃyuttadītṭhiniddesavaṇṇanā.....	31
14. Lokavādapaṭisaṃyuttadītṭhiniddesavaṇṇanā	31
15-16. Bhavavibhavādītṭhiniddesavaṇṇanā	31
3. Ānāpānassatikathā	36
1. Gaṇanavāraṇṇanā	36
2. Soḷasañāṇaniddesavaṇṇanā	37
3. Upakkilesañāṇaniddesavaṇṇanā	37
4. Vodānañāṇaniddesavaṇṇanā	39
5. Satokāriñāṇaniddesavaṇṇanā	46
6. Ñāṇarāsichakkaniddesavaṇṇanā	64
4. Indriyakathā.....	65
1. Paṭhamasuttantaniddesavaṇṇanā.....	65
2. Dutiyasuttantaniddesavaṇṇanā.....	70
3. Tatiyasuttantaniddesavaṇṇanā	72
4. Catutthasuttantaniddesavaṇṇanā	75
5. Indriyasamodhānavaṇṇanā.....	76
5. Vimokkhakathā.....	78
1. Vimokkhuddesavaṇṇanā	78
2. Vimokkhaniddesavaṇṇanā	79
6. Gatikathā	89
7. Kammakathāvaṇṇanā	92
8. Vipallāsakathā.....	93
9. Maggakathā	94
10. Maṇḍapeyyakathā	95
(2) Yuganaddhavaggo	97
1. Yuganaddhakathā.....	97
Yuganaddhakathāvaṇṇanā	97
1. Suttantaniddesavaṇṇanā.....	99

2. Dhammuddhaccavāraniddesavaṇṇanā	100
2. Saccakathā	103
1. Paṭhamasuttantaniddesavaṇṇanā	103
2. Dutiyasuttantapāḷivaṇṇanā	105
3. Dutiyasuttantaniddesavaṇṇanā	106
3. Bojjhaṅgakathā	107
4. Mettākathā	109
1. Indriyavāraṇṇanā	110
2-4. Balādivārattayaṇṇanā	111
5. Virāgakathā	111
6. Paṭisambhidākathā	112
1. Dhammacakkapavattanavāraṇṇanā	112
2-3. Satipaṭṭhānavārādivaṇṇanā	115
4-8. Sattabodhisattavārādivaṇṇanā	115
9. Chabuddhadhammavāraṇṇanā	116
7. Dhammacakkakathā	116
1. Saccavāraṇṇanā	116
8. Lokuttarakathā	117
9. Balakathā	120
10. Suññākathā	125
(3) Paññāvaggo	130
1. Mahāpaññākathā	130
1. Soḷasapaññāniddesavaṇṇanā	131
2. Puggalavisesaniddesavaṇṇanā	138
2. Iddhikathā	139
3. Abhisamayakathā	158
4. Vivekakathā	160
5. Cariyākathā	161
6. Pāṭihāriyakathā	161
7. Samasīsakathā	163
8. Satipaṭṭhānakathā	163
9. Vipassanākathā	164
10. Mātikākathā	166

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathā

(Dutiyo bhāgo)

68. Indriyaparopariyattañāṇaniddesavaṇṇanā

111. Indriyaparopariyattañāṇaniddese **tathāgatassāti** vacane uddese sarūpato avijjamānēpi “cha ñāṇāni asādhāraṇāni sāvakehī”ti (paṭi. ma. mātikā 1.73) vuttattā “tathāgatassā”ti vuttameva hoti. Tasmā uddese atthato siddhassa tathāgatavacanassa niddese gahaṇaṃ kataṃ. **Satte passatīti** rūpādīsu chandarāgena sattatāya laggatāya sattā, te satte indriyaparopariyattañāṇena cakkhunā passati oloketi. **Apparajakkheti** paññāmaye akkhiṃhi appaṃ rāgādirajo etesanti apparajakkhā, appaṃ rāgādirajo etesanti vā apparajakkhā. Te apparajakkhe. **Mahārajakkheti** paññāmaye akkhiṃhi mahantaṃ rāgādirajo etesanti mahārajakkhā, mahantaṃ rāgādirajo etesanti vā mahārajakkhā. **Tikkhindriye mudindriyeti** tikkhāni saddhādīni indriyāni etesanti tikkhindriyā, mudūni saddhādīni indriyāni etesanti mudindriyā. **Svākāre dvākāreti** sunderā saddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesanti svākārā, kucchitā garahitā saddhādayo ākāra koṭṭhāsā etesanti dvākārā. **Suviññāpaye duviññāpayeti** ye kathitaṃ kāraṇaṃ sallakkhenti sukhena sakkā honti viññāpetuṃ, te suviññāpayā, tabbiparītā duviññāpayā. **Appekacceparalokavajjabhayadassāvīnoti** api eke paralokañceva rāgādivajjañca bhayato passante, imassa pana padassa niddese paralokasseva na vuttattā khandhādiloke ca rāgādivajje ca paraṃ bālhaṃ bhayaṃ passanasīlāti paralokavajjabhayadassāvīno. Te paralokavajjabhayadassāvīneti evamattho gahetabbo. **Appekacce na paralokavajjabhayadassāvīnoti** tabbiparīte. **Lokoti** ca lujjanapalujanatṭhena. **Vajjanti** ca vajjanīyatṭhena. Ettāvata uddesassa niddeso kato hoti.

Puna niddesassa paṭiniddesaṃ karonto **apparajakkhe mahārajakkheti**ādīmāha. Tattha tīsu ratanesu okappanasāṅkhātā saddhā assa atthīti **saddho**. So saddhāsampanno puggalo assaddhiyarajassa ceva assaddhiyamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā **apparajakkho**. Natthi etassa saddhāti **assaddho**. So vuttappakārassa rajassa mahantattā **mahārajakkho**. Āraddhaṃ vīriyamanenāti **āraddhavīriyo**. So kosajjarajassa ceva kosajjamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Hīnavīriyattā kucchitena ākārena sīdatīti kusīdo, kusīdo eva **kusīto**. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Ārammaṇaṃ upecca ṭhitā sati assāti **upaṭṭhitassati**. So muṭṭhassaccarajassa ceva muṭṭhassaccamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Muṭṭhā natṭhā sati assāti **muṭṭhassati**. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Appanāsamādhinā upacārasamādhinā vā ārammaṇe samaṃ, sammā vā āhito ṭhitoti **samāhito**, samāhitacittoti vā samāhito. So uddhaccarajassa ceva uddhaccamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Na samāhito **asamāhito**. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Udayatthagāminī paññā assa atthīti **paññāvā**. So moharajassa ceva mohamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Mohamūlhattā duṭṭhā paññā assāti **duppañño**. So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. **Saddho puggalo tikkhindriyoti** bahulaṃ uppajjamānāya balavatiyā saddhāya saddho, teneva saddhindriyena tikkhindriyo. **Assaddho puggalo mudindriyoti** bahulaṃ uppajjamānena assaddhiyena assaddho, antarantarā uppajjamānena dubbalena saddhindriyena mudindriyo. Esa nayo sesesupi. **Saddho puggalo svākāro**ti tāya eva saddhāya sobhanākāro. **Assaddho puggalo dvākāro**ti teneva assaddhiyena virūpākāro. Esa nayo sesesupi. **Suviññāpayoti** sukhena viññāpetuṃ sakkuṇeyyo. **Duviññāpayoti** dukkhena viññāpetuṃ sakkuṇeyyo. **Paralokavajjabhayadassāvīti** ettha yasmā paññāsampannasseva saddhādīni suparisuddhāni honti, tasmā suparisuddhasaddhādisampanno taṃsampayuttāya,

suparisuddhasaddhādisampannopi vā tappaccayāya paññāya paralokavajjabhayadassāvī hoti. Tasmā eva hi saddhādayopi cattāro “paralokavajjabhayadassāvī”ti vuttā.

112. Idāni “paralokavajjabhayadassāvī”ti ettha vuttaṃ lokañca vajjañca dassetuṃ **lokoti**ādimāha. Ettha khandhā eva lujjanapalujjanatṭhena lokoti **khandhaloko**. Sesadvayepi eseva nayo. **Vipattibhavalokoti** apāyaloko. So hi anitṭhaphalattā virūpo lābhoti vipatti, bhavatīti bhavo, vipatti eva bhavo vipattibhavo, vipattibhavo eva loko vipattibhavaloko. **Vipattisambhavalokoti** apāyūpagam kammaṃ. Tañhi sambhavati etasmā phalanti sambhavo, vipattiyā sambhavo vipattisambhavo, vipattisambhavo eva loko vipattisambhavaloko. **Sampattibhavalokoti** sugatiloko. So hi itṭhaphalattā sundaro lābhoti sampatti, bhavatīti bhavo, sampatti eva bhavo sampattibhavo, sampattibhavo eva loko sampattibhavaloko. **Sampattisambhavalokoti** sugatūpagam kammaṃ. Tañhi sambhavati etasmā phalanti sambhavo, sampattiyā sambhavo sampattisambhavo, sampattisambhavo eva loko sampattisambhavaloko. **Eko lokoti**ādīni heṭṭhā vuttatthāneva.

Vajjanti napuṃsakavacanam asukoti anidditṭhattā kataṃ. **Kilesāti** rāgādayo. **Duccaritāti** paṇātipātādayo. **Abhisāṅkhārāti** puññābhisāṅkhārādayo. **Bhavadagāmikammāti** attano vipākādānavasena bhavam gacchantīti bhavadagāmino, abhisāṅkhāresupi vipākajanakāneva kammāni vuttāni. **Itīti** vuttappakāranidassanam. **Imasmiñca loke imasmiñca vajjeti** vuttappakāre loke ca vajje ca. **Tibbā bhayasaññāti** balavatī bhayasaññā. **Tibbāti** parasaddassa attho vutto, **bhayasaññāti** bhayasaddassa, lokavajjadvayampi hi bhayavatthuttā sayañca sabhayattā bhayam, bhayamiti saññā bhayasaññā. **Paccupaṭṭhitā hotīti** taṃ taṃ paṭicca upecca ṭhitā hoti. **Seyyathāpi ukkhittāsike vadhaketi** yathā nāma paharituṃ uccāritakhagge paccāmitte tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, evameva loke ca vajje ca tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti. **Imehi paññāsāya ākāreḥīti** apparajakkhapañcakādīsū dasasu pañcakesu ekekasmim pañcannam pañcannam ākāranam vasena paññāsāya ākārehi. **Imāni pañcindriyānīti** saddhindriyāḍīni pañcindriyāni . **Jānātīti** tathāgato paññāya pajānāti. **Passatīti** dibbacakkhunā diṭṭham viya karoti. **Aññātīti** sabbākāramariyādāhi jānāti. **Paṭivijjhatīti** ekadesam asesetvā niravasesadassanavasena paññāya padāletīti.

Indriyaparopariyattañānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

69. Āsayānusayañānaniddesavaṇṇanā

113. Āsayānusayañānaniddese **idha tathāgatoti**ādi pañcadhā ṭhapito niddeso. Tattha **āsayānusayā** vuttatthā eva. **Caritanti** pubbe kataṃ kusalākusalam kammaṃ. **Adhimuttinti** sampati kusale akusale vā cittavosaggo. **Bhabbābhabbeti** bhabbe ca abhabbe ca. Ariyāya jātiyā sambhavanti jāyantīti bhabbā. Vattamānasamīpe vattamānavacanam. Bhavissanti jāyissantīti vā bhabbā, bhājanabhūtāti attho. Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā, te bhabbā. Vuttapaṭipakkhā abhabbā.

Katamo sattānam āsayotiādi niddesassa paṭiniddeso. Tattha **sassatoti** nicco. **Lokoti** attā. Idha sarīraṃyeva nassatī, attā pana idha parattha ca soyevatī maññanti. So hi sayamīyeva āloketīti katvā “loko”ti maññanti. **Asassatoti** anicco. Attā sarīreneva saha nassatīti maññanti. **Antavāti** paritte kaṣiṇe jhānam uppādetvā taṃparittakasiṇārammaṇam cittaṃ sapariyanto attāti maññanti. **Anantavāti** na antavā appamāṇe kaṣiṇe jhānam uppādetvā taṃappamāṇakasiṇārammaṇam cittaṃ apariyanto attāti maññanti. **Taṃ jivam taṃ sarīranti** jīvo ca sarīrañca taṃyeva. **Jīvoti** attā, līngavipallāsena napuṃsakavacanam kataṃ. **Sarīranti** rāsattṭhena khandhapañcakam. **Aññam jivam aññam sarīranti** añño jīvo aññam khandhapañcakam. **Hoti tathāgato param maraṇāti** khandhā idheva vinassanti, satto maraṇato param hoti vijjati na nassatī. “Tathāgato”ti cettha sattādhivacananti vadanti. Keci

pana “tathāgatoti arahā”ti vadanti. Ime “na hotī”ti pakkhe dosaṃ disvā evaṃ gaṇhanti. **Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā**ti khandhāpi idheva nassanti, tathāgato ca maraṇato paraṃ na hoti ucchijjati vinassati. Ime “hotī”ti pakkhe dosaṃ disvā evaṃ gaṇhanti. **Hoti ca na ca hotī**ti ime ekekapakkhapariggahe dosaṃ disvā ubhayapakkhaṃ gaṇhanti. **Neva hoti na na hotī**ti ime ubhayapakkhapariggahe ubhayadosāpattiṃ disvā “hotīti ca na hoti, neva hotīti ca na hotī”ti amarāvikkhepapakkhaṃ gaṇhanti.

Ayaṃ panettha aṭṭhakathānayo – “sassato lokoti vā”tiādīhi dasahākārehi diṭṭhipabhedova vutto. Tattha **sassato lokoti** ca khandhapañcakaṃ lokoti gahetvā “ayaṃ loko nicco dhuvo sabbakāliko”ti gaṇhantassa sassatanti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Asassatoti** tameva lokaṃ “ucchijjati vinassatī”ti gaṇhantassa ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Antavā**ti parittakasiṇalābhino supparamatte vā sarāvamatte vā kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyāṃ pavattitarūpārūpadhamme “loko”ti ca kasiṇaparicchedantena “antavā”ti ca gaṇhantassa “antavā loko”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi. Vipulakasiṇalābhino pana tasmim kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyāṃ pavattitarūpārūpadhamme “loko”ti ca kasiṇaparicchedantena “na antavā”ti ca gaṇhantassa “anantavā loko”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ**ti bhedanadhammassa sarīrasseva “jīva”nti gahitattā “sarīre ucchijjamāne jīvampi ucchijjati”ti ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. Dutiyapade sarīrato aññassa jīvassa gahitattā “sarīre ucchijjamānepi jīvaṃ na ucchijjati”ti sassataggahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Hoti tathāgatoti**ādīsu “satto tathāgato nāma, so paraṃ maraṇā hotī”ti gaṇhato paṭhamā sassatadiṭṭhi. “Na hotī”ti gaṇhato dutiyā ucchedadiṭṭhi. “Hoti ca na ca hotī”ti gaṇhato tatiyā ekaccasassatadiṭṭhi. “Neva hoti na na hotī”ti gaṇhato catutthā amarāvikkhepaditṭhīti.

Itīti vuttappakāraditṭhinissayanidassanaṃ. **Bhavaditṭhisannissitā vā sattā honti vibhavaditṭhisannissitā vā**ti bhavo vuccati sassato, sassatavasena uppajjamānaditṭhi bhavaditṭhi, bhavoti diṭṭhīti vuttaṃ hoti. Vibhavo vuccati ucchedo , ucchedavasena uppajjamānaditṭhi vibhavaditṭhi, vibhavoti diṭṭhīti vuttaṃ hoti. Vuttappakāraṃ dasavidhā diṭṭhi bhavaditṭhi ca vibhavaditṭhi cāti dvidhāva hoti. Tāsu dvīsu ekekaṃ sannissitā apassitā allīnā sattā honti.

Ete vā pana ubho ante anupagammāti ettha “aggito vā udakato vā mithubhedā vā”tiādīsu (dī. ni. 2.152) viya vā-saddo samuccayattho. Ete vuttappakāre sassatucchedavasena dve pakkhe ca na upagantvā anallīyitvā pahāyāti attho. “Anulomikā vā khantī”ti vikappatthova. **Idappaccayatāpaṭīccasamuppannesū**ti imesaṃ jarāmarañādīnaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayānaṃ vā samūho idappaccayatā. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato pariyesitabbaṃ. Te te paccaye paṭīcca saha sammā ca uppannā paṭīccasamuppannā. Tassā idappaccayatāya ca tesu paṭīccasamuppannesu ca dhammesu. **Anulomikā**ti lokuttaradhammānaṃ anulomato anulomikā. **Khantī**ti ñāṇaṃ. Ñāṇāñhi khamanato khanti. **Paṭiladdhā hotī**ti sattehi adhigatā hoti. Idappaccayatāya khantiyā ucchedattānupagamo hoti paccayuppannadhammānaṃ paccayasāmaggiyaṃ āyattavuttittā paccayānuparamadassanena phalānuparamadassanato. Paṭīccasamuppannesu dhammesu khantiyā sassatattānupagamo hoti paccayasāmaggiyaṃ navanavānaṃ paccayuppannadhammānaṃ uppādadassanato. Evamete ubho ante anupagamma paṭīccasamuppādapāṭīccasamuppannadhammadassanena na ucchedo na sassatoti pavattaṃ sammādassanaṃ “anulomikā khantī”ti veditabbaṃ. Evañhi tadubhayadiṭṭhipaṭīpakkhabhūtā sammādiṭṭhi vuttā hoti. **Yathābhūtaṃ vā ñāṇanti** yathābhūtaṃ yathāsabhāvaṃ neyyaṃ. Tattha pavattañāṇampi visayavohārena “yathābhūtañāṇa”nti vuttaṃ. Taṃ pana saṅkhārupekkhāpariyantaṃ vipassanāñāṇaṃ idhādhippetaṃ. Heṭṭhā pana “yathābhūtañāṇadassana”nti bhayatūpaṭṭhānañāṇaṃ vuttaṃ. Yathābhūtaṃ vā ñāṇaṃ sattehi paṭiladdhaṃ hotīti sambandho.

Idāni ”sassato loko”tiādīhi micchādīṭṭhiparibhāvitaṃ “ete vā panā”tiādīhi sammādīṭṭhiparibhāvitaṃ sattasantānaṃ dassetvā “kāmaṃ sevantaññeva”tiādīhi sesākusalehi sesakusalehi ca paribhāvitaṃ sattasantānaṃ dasseti. Tattha kāmaṃ sevantaṃyeva puggalaṃ tathāgato jānātīti yojanā kātabbā. **Sevantanti** ca abhiṇhasamudācāravasena sevamaṇaṃ. Pubbe āsevitavasena kilesakāmo garu assāti **kāmagaruko**. Tatheva kāmo āsaye santāne assāti **kāmāsayo**. Santānavaseneva kāme adhimutto laggoti **kāmādhimutto**. Seseupi eseva nayo. **Nekkhammā**dīni vuttatthāneva. Kāmādīhi ca tīhi sesākusalā, nekkhammādīhi tīhi sesākusalā gahitāva hontīti veditabbā. “Ayaṃ sattānaṃ āsayo”ti tidhā vuttaṃ santānameva dasseti.

Ayaṃ panettha aṭṭhakathānayo – “iti bhavadiṭṭhisannissitā vā”ti evaṃ sassatadiṭṭhiṃ vā sannissitā. Sassatadiṭṭhi hi ettha bhavadiṭṭhīti vuttā, ucchedadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhīti. Sabbadiṭṭhīnañhi sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepime diṭṭhigatikā sattā imāva dve diṭṭhiyo sannissitā honti. Vuttampi cetam “dvayanissito khvāyaṃ, kaccāna, loko yebhuyyena atthitañceva natthitañcā”ti (saṃ. ni. 2.15). Ettha hi **atthitāti** sassatam. **Natthitāti** ucchedo. Ayaṃ tāva vaṭṭanissitānaṃ puthujjanānaṃ sattānaṃ āsayo. Idāni vivaṭṭanissitānaṃ suddhasattānaṃ āsayaṃ dassetuṃ “ete vā pana ubho ante anupagammā”tiādi vuttaṃ. Tattha “ete vā panā”ti eteyeva. “Ubho ante”ti sassatucchedasañkhāte dve ante. “Anupagammā”ti na allīyitvā. “Idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesū”ti idappaccayatāya ceva paṭiccasamuppannadhammesu ca. “Anulomikā khantī”ti vipassanāññānaṃ. “Yathābhūtaṃ ñāṇa”nti maggaññānaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – yā paṭiccasamuppāde ceva paṭiccasamuppannadhammesu ca ete ubho sassatucchedaante anupagantvā vipassanā paṭiladdhā, yañca tato uttari maggaññānaṃ, ayaṃ sattānaṃ āsayo. Ayaṃ vaṭṭanissitānañca vivaṭṭanissitānañca sabbesampi sattānaṃ āsayo idaṃ vasanaṭṭhānanti. Ayaṃ ācariyānaṃ samānaṭṭhakathā.

Vitaṇḍavādī panāha “maggo nāma vāsaṃ viddhamṣento gacchati, tvaṃ maggo vāsoti vadesī”ti? So vattabbo “tvaṃ ariyavāsabhāṇako hosi na hosī”ti? Sace “na homī”ti vadati, “tvaṃ abhāṇakatāya na jānāsī”ti vattabbo. Sace “bhāṇakosmī”ti vadati, “suttaṃ āharā”ti vattabbo. Sace āharati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce āharati, sayaṃ āharitabbaṃ “dasayime, bhikkhave, ariyāvāsā, yadariyā āvasiṃsu vā āvasanti vā āvasissanti vā”ti (a. ni. 10.19). Etañhi suttaṃ maggassa vāsabhāvaṃ dīpeti. Tasmā sukathitamevetanti. Imaṃ pana bhagavā sattānaṃ āsayaṃ jānanto imesañca diṭṭhigatānaṃ imesañca vipassanāññānamaggaññānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti eva. Tasmāyeva ca “kāmaṃ sevantaṃyeva jānātī”tiādi vuttanti.

Anusayaniddese **anusayāti** kenatṭhena anusayā? Anusayanatṭhena. Ko esa anusayanatṭho nāmāti? Appahīnatṭho. Ete hi appahīnatṭhena tassa tassa santāne anusenti nāma. Tasmā “anusayā”ti vuccanti. **Anusentīti** anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Athāpi siyā – anusayanatṭho nāma appahīnākāro, so ca uppajjati vattum na yujjati, tasmā na anusayā uppajjantīti. Tatrīdaṃ paṭivacanaṃ – na appahīnākāro, anusayoti pana appahīnatṭhena thāmagatakilesa vuccati. So cittasampayutto sārammaṇo sappaccayatṭhena sahetuko ekantākusalo atītopi hoti anāgatopi paccuppannopi, tasmā uppajjati vattum yujjati. Tatrīdaṃ pamāṇaṃ – idheva tāva abhisamayakathāya (paṭi. ma. 3.21) “paccuppanne kilese pajahatī”ti puccham katvā anusayānaṃ paccuppannabhāvassa atthitāya “thāmagato anusayaṃ pajahatī”ti vuttaṃ. Dhammasaṅgāyamaṃ mohassa padabhājane “avijjānusayo avijjāpariyutṭhānaṃ avijjālaṅgī moho akusalamūlaṃ, ayaṃ tasmīṃ samaye moho hotī”ti (dha. sa. 390) akusalacittena saddhiṃ mohassa uppannabhāvo vutto. Kathavatthusmiṃ “anusayā abyākatā anusayā ahetukā anusayā cittavippayuttā”ti sabbe vādā paṭisedhitā. Anusayayamake sattannaṃ mahāvārānaṃ aññatarasmīṃ uppajjanavāre “yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjati”tiādi (yama. 2.anusayayamaka.300) vuttaṃ. Tasmā “anusentīti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantī”ti yaṃ vuttaṃ, taṃ iminā tantippamaṇena yuttanti veditabbaṃ. Yampi “cittasampayutto sārammaṇo”tiādi vuttaṃ,

tampi suvuttameva. Anusayo hi nāmesa parinipphanno cittasampayutto akusaladhammoti niṭṭhamettha gantabbam.

Kāmarāgānusayotiādīsu kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti kāmarāgānusayo. Sesapadesupi eseva nayo. Kāmarāgānusayo cettha lobhasahagatacittesu sahaṅgāvasena ārammaṇavasena ca manāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamāno lobho. **Paṭighānusayo** ca domanassasahagatacittesu sahaṅgāvasena ārammaṇavasena ca amanāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamāno doso. **Mānānusayo** diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatacittesu sahaṅgāvasena ārammaṇavasena ca dukkhavedanāvajjesu avasesakāmāvacaradhammesu rūpārūpāvacaradhammesu ca ārammaṇavaseneva uppajjamāno māno. **Diṭṭhānusayo** catūsu diṭṭhigatasampayuttetu. **Vicikicchānusayo** vicikicchāsahagata. **Avijjānusayo** dvādasasu akusalacittesu sahaṅgāvasena ārammaṇavasena ca. Tayopi avasesatebhūmakadhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamānā diṭṭhivicikicchāmohā. Bhavarāgānusayo catūsu diṭṭhigatavippayuttetu uppajjamānopi sahaṅgāvasena na vutto, ārammaṇavaseneva pana rūpārūpāvacaradhammesu uppajjamāno lobho vutto.

114. Idāni yathāvuttānaṃ anusayānaṃ anusayanaṭṭhānaṃ dassento **yaṃ loketi**ādīmāha. Tattha **yaṃ loke piyarūpanti** yaṃ imasmim loke piyajātikaṃ piyasabhāvaṃ. **Sātarūpanti** sātajātikaṃ assādapadaṭṭhānaṃ iṭṭhārammaṇaṃ. **Ettha sattānaṃ kāmarāgānusayo anuseti**ti etasmim iṭṭhārammaṇe sattānaṃ appahīnaṭṭhena kāmarāgānusayo anuseti. “Piyarūpaṃ sātārūpa”nti ca idha kāmāvacaradhammoyeva adhippeto. Yathā nāma udake nimuggassa heṭṭhā ca upari ca samantā ca udakameva hoti, evameva iṭṭhārammaṇe rāguppatti nāma sattānaṃ āciṇṇasamāciṇṇā. Tathā anitṭhārammaṇe paṭighuppatti. **Iti imesu dvīsu dhammesūti** evaṃ imesu dvīsu iṭṭhāniṭṭhārammaṇadhammesu. **Avijjānupatitāti** kāmarāgapaṭighasampayuttā hutvā ārammaṇakaraṇavasena avijjā anupatitā anugatā. Vicchedaṃ katvāpi pāṭho. **Tadekaṭṭhoti** tāya avijjāya sahaṅgāvasena ekato ṭṭhito. **Māno ca diṭṭhi ca vicikicchā cāti** navavidhamāno, dvāsattavidhā diṭṭhi, aṭṭhavatthukā vicikicchā, tadekaṭṭho māno ca tadekaṭṭhā diṭṭhi ca tadekaṭṭhā vicikicchā cāti yojanā. **Daṭṭhabbāti** passitabbā avagantabbā. Tayo ekato katvā bahuvacanaṃ kataṃ. Bhavarāgānusayo panettha kāmarāgānusayeneva saṅgahitoti veditabbo.

Caritaniddese terasa cetanā **puññābhisaṅkhāro**. Dvādasa **apuññābhisaṅkhāro**. Catasso **āneñjābhisaṅkhāro**. Tattha kāmāvacaro **paritabhūmako**. Itaro **mahābhūmako**. Tīsupi vā etesu yo koci appavipāko **paritabhūmako**, mahāvīpāko **mahābhūmakoti** veditabbo.

115. Adhimuttiniddese **santīti** saṃvijjanti. **Hīnādhimuttikāti** lāmakajjhāsaya. **Pañitādhimuttikāti** kalyāṇajjhāsaya. **Sevantīti** nissayanti allīyanti. **Bhajanīti** upasaṅkamanti. **Payirupāsantīti** punappunaṃ upasaṅkamanti. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto honti, antevāsikasaddhivihārikā sīlavanto, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attano sadise sārūpe bhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sacepi ācariyupajjhāyā sārūpā bhikkhū, itare asārūpā, tepi na ācariyupajjhāyeva upasaṅkamanti, attano sadise hīnādhimuttikeyeva upasaṅkamanti. Evaṃ upasaṅkamaṇaṃ pana na kevalaṃ etarahiyeva, atītānāgatepīti dassetuṃ **atītampi addhānanti**ādīmāha. Tattha **atītampi addhānanti** atītasim kāle, accantasamīyogathe vā upayogavacanaṃ. Sesam uttānatthameva. Idaṃ pana dussīlānaṃ dussīlasevanameva, sīlavantaṇaṃ sīlavantasevanameva, duppaññānaṃ duppaññasevanameva, paññavantānaṃ paññavantasevanameva ko niyameṭīti? Ajjhāsayaadhātu niyameṭīti.

Bhabbābhabbaniddese chaḍḍetabbe paṭhamaṃ niddisitvā gahetabbe pacchā niddisituṃ uddesassa uppaṭipāṭiyā paṭhamaṃ abhabbā niddiṭṭhā. Uddese pana dvādasasamāse accitassa ca mandakkharassa ca padassa pubbanipātalakkhaṇavasena bhabbasaddo pubbam

payutto. **Kammāvaraṇenā**ti pañcavidhena ānantariyakammena. **Samānāgatā**ti samaṅgībhūtā. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. Imāni dve saggamaggānaṃ āvaraṇato āvaraṇāni. Bhikkhunīdūsakādīni kammānipi kammāvaraṇeneva saṅgahitāni. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukā paṭisandhipi vipākāvaraṇamevāti veditabbā, **assaddhā**ti buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarahitā. Uttarakurukā manussā acchandikatṭhānaṃ pavitṭhā. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripunṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa pādakaṃ na hoti, sopi duppaññoyeva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu sammattaniyāmasāṅkhātaṃ ariyamaggaṃ okkamituṃ abhabbā. Ariyamaggo hi sammā sabhāvoti sammattaṃ, soyeva anantaraphaladāne, sayameva vā acalabhāvato niyāmo, taṃ okkamituṃ pavisituṃ abhabbā. **Na kammāvaraṇenā**tiādīni vuttavipariyāyeneva veditabbānīti.

Āsayānusayaññāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

70. Yamakapāṭihīraññāniddesavaṇṇanā

116. Yamakapāṭihīraññāniddese **asādhāraṇaṃ sāvakehī**ti sesāsādhāraṇāññāniddese aññavacanehi okāsābhāvato na vuttaṃ, idha pana aññavacanābhāvato vuttanti veditabbā. **Uparimakāyatoti** nābhiyā uddhaṃ sarīrato. **Aggikkhandho pavattatī**ti tejokasiṅgāraṃmaṇaṃ pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “uparimakāyato aggijālā vuṭṭhātū”ti āvajjitvā parikammaṃ katvā anantaraṃ abhiññāññāna “uparimakāyato aggijālā vuṭṭhātū”ti adhiṭṭhite saha adhiṭṭhānā uparimakāyato aggijālā vuṭṭhātī. Sā hi idha rāsattṭhena khandhoti vuttā. **Heṭṭhimakāyatoti** nābhito heṭṭhā sarīrato. **Udakadhārā pavattatī**ti āpokasiṅgāraṃmaṇaṃ pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhātū”ti āvajjitvā parikammaṃ katvā anantaraṃ abhiññāññāna “heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhātū”ti adhiṭṭhite saha adhiṭṭhānā heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhātī. Ubhayatthāpi abbochedavasena pavattatīti vuttaṃ. Adhiṭṭhānassa āvajjanassa ca antare dve bhavaṅgacittāni vattanti. Tasmāyeva yugalā hutvā aggikkhandhaudakadhārā pavattanti, antaraṃ na paññāyati. Aññesaṃ pana bhavaṅgaparicchedo natthi. **Puratthimakāyatoti** abhimukhapassato. **Pacchimakāyatoti** piṭṭhipassato. **Dakkhiṇaakkhito vāmaakkhitoti**ādi samāsapāṭhoyeva, na añño. Dakkhiṇanāsikāsotato vāmanāsikāsotatoti pāṭho sundaro. Rassaṃ katvāpi pāṭhanti. **Aṃsakūṭatoti** ettha abbhuggatattṭhena kūṭo viyāti kūṭo, aṃsoyeva kūṭo aṃsakūṭo. **Āṅgulaṅgulehī**ti āṅgulīhi āṅgulīhi. **Āṅgulantarikāhī**ti āṅgulīnaṃ antarikāhi. **Ekekalomato aggikkhandho pavattati, ekekalomato udakadhārā pavattatī**ti ubhayatthāpi āmeditavacanena sabbalomānaṃ pariyādinnattā ekekalomatova aggikkhandhaudakadhārā yugalā yugalā hutvā pavattantīti vuttaṃ hoti. **Lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattatī**ti etthāpi eseva nayo. Kesuci potthakesu “ekekalomato aggikkhandho pavattati. Lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattati, lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, ekekalomato udakadhārā pavattatī”ti likhitā. Tampi yujjatiyeva. Pāṭihīrassa atisukhumattadīpanato pana purimapaṭhoyeva sundarataro.

Idāni **channaṃ vaṇṇānanti** ko sambandho? Heṭṭhā “uparimakāyato”tiādīhi anekehi sarīrāvayavā vuttā. Tena sarīrāvayavasambandho pavattatīti vacanasambandhena ca yamakapāṭihīrādhikārena ca channaṃ vaṇṇānaṃ sarīrāvayavabhūtānaṃ rasmiyo yamakā hutvā pavattantīti vuttaṃ hoti. Sānivacanasambandhena ca avassaṃ “rasmiyo”ti pāṭhaseso icchitabboyeva. **Nilānanti** umāpupphavaṇṇānaṃ. **Pitakānanti** kaṇikārapupphavaṇṇānaṃ. **Lohitakānanti** indagopakavaṇṇānaṃ. **Odātānanti** osadhitārakavaṇṇānaṃ. **Mañjīṭṭhānanti** mandarattavaṇṇānaṃ. **Pabhassarānanti**

pabhāsanapakatikānaṃ pabhassaravaṇṇānaṃ. Pabhassaravaṇṇe viṣuṃ avijjamānepi vuttasu pañcasu vaṇṇesu ye ye pabhā samujjalā, te te pabhassarā. Tathā hi tathāgatassa yamakapāṭihīraṃ karontassa yamakapāṭihīrañāṇabaleneva kesamassūnañceva akkhīnañca nīlatṭhānehi nīlarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena gaganatalaṃ añjanacuṇṇasamokiṇṇaṃ viya umāpupphanīluppadalalasañchannaṃ viya vītipatantamaṇitālavaṇṇaṃ viya pasāritamecakaṇṇaṃ viya ca hoti. Chavito ceva akkhīnañca pītakaṭṭhānehi pītarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā suvaṇṇarasaniṣīcamānā viya suvaṇṇapaṭapasāritā viya kuṅkumacuṇṇakaṇikārapupphasampariṇṇā viya ca virocanti. Maṃsalohitehi ceva akkhīnañca rattatṭhānehi lohitarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā cinapiṭṭhacuṇṇarañjitā viya supakkalākhārasaniṣīcamānā viya rattakambalaparikkhittā viya jayasumanapālibhaddakabandhujīvākakusumasampariṇṇā viya ca virocanti. Aṭṭhīhi ceva dantehi ca akkhīnañca setatṭhānehi odātarasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā rajatakuṭehi āsiṇcamānakhīradhārāsampariṇṇā viya pasāritarajatapaṭṭavitānā viya vītipatantarajatatālavaṇṇā viya kundakumudasindivārasumanamallikādīkusumasañchannā viya ca virocanti. Hatthatalapādatalādīhi mandarattatṭhānehi mañjīṭṭharasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā pavāḷajālaparikkhittā viya rattakuravakakusumasamokiṇṇā viya ca virocanti. Uṇṇānakhādīhi pabhassaratṭhānehi pabhassararasmiyo nikkhamanti, yāsaṃ vasena disābhāgā osadhitārakapuñjapuṇṇā viya vijjupaṭalādīparipuṇṇā viya ca virocanti.

Bhagavā caṅkamatītiādi “bhagavato ca nimmitānañca nānāriyāpathakaraṇaṃ yamakapāṭihīrenea hotī”ti dassanattamaṃ vuttaṃ. Tesañhi nimmitānaṃ iriyāpathā yugalāva hutvā vattanti. Yadi nimmitā bahukā honti, “nimmito”tiādi kasmā ekavacanaṃ katanti ce? Nimmitesupi ekekassa nānāriyāpathabhāvadassanattamaṃ. Bahuvacanaena hi vutte sabbepe nimmitā sakīṃ ekekairiyāpathikā viya honti. Ekavacanaena pana vutte nimmitesu ekeko nānāriyāpathikoti ñāyati. Tasmā ekavacananiddeso kato. Cūḷapanthakattheropi tāva nānāriyāpathikabhikkhūnaṃ sahasaṃ māpesi, kiṃ pana bhagavā yamakapāṭihīre bahū nimmite na karissati. Cūḷapanthakattheraṃ muñcitvā añṇesaṃ sāvakānaṃ ekāvajjanena nānāriyāpathikānaṃ nānārūpānañca nimmitānaṃ na ijjhati. Aniyamētvā hi nimmitā iddhimatā sadisāva honti. Thānanisajjādīsu vā bhāsitatunhībhāvādīsu vā yaṃ yaṃ iddhimā karoti, taṃ tadeva karonti, visadisakaraṇaṃ nānākiriyaṅkaraṇaṃca “ettakā īdisā hontu, ettakā imaṃ nāma karontū”ti viṣuṃ viṣuṃ āvajjitvā adhiṭṭhānena ijjhati. Tathāgatassa pana ekāvajjanādhiṭṭhānēnea nānappakāranimmānaṃ ijjhati. Evameva aggikkhandhaudakadhārānimmāne ca nānāvaṇṇanimmāne ca veditabbaṃ. Tattha **bhagavā caṅkamatī** ākāse vā pathaviyaṃ vā caṅkamati. **Nimmitoti** iddhiyā māpitabuddharūpaṃ. **Tiṭṭhati vā**tiādinipi ākāse vā pathaviyaṃ vā. **Kappetī**ti karoti. **Bhagavā tiṭṭhatī**tiādisupi eeva nayoti.

Yamakapāṭihīrañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

71. Mahākaruṇāñāṇaniddesavaṇṇanā

117. Mahākaruṇāñāṇaniddese **bahukehi ākārehi**ti idāni vuccamānehi ekūnanavutiyā pakārehi. **Passantānanti** ñāṇacakkhunā ca buddhacakkhunā ca olokentānaṃ. **Okkamati**ti otarati pavisati. **Ādittoti** dukkhalakkhaṇavasena pīḷāyogato santāpanaṭṭhena ādīpito. “Yadaniccaṃ, taṃ dukkha”nti (saṃ. ni. 3.15) vuttattā sabbasaṅkhatassa ceva dukkhalakkhaṇavasena pīḷitattā dukkhassa ca karuṇāya mūlabhūtattā paṭhamaṃ dukkhalakkhaṇavasena “āditto”ti vuttanti veditabbaṃ. Rāgādīhi ādittamaṃ pana upari vakkhati. Atha vā **ādittoti** rāgādīhiyeva āditto. Upari pana “tassa natthañño koci nibbāpetā”ti atthāpekkhavasena puna vuttanti veditabbaṃ. **Lokasannivāsoti** pañcakkhandhā lujjanapalujanattāna loko, taṇhādīṭṭhivasena sannivasanti ettha sattāti sannivāso, lokova sannivāso lokasannivāso. Dukkhitamaṃ khandhasantānaṃ upādāya sattavohārasabbhāvato lokasannivāsayogato sattasamūhopi lokasannivāso. Sopi ca sahakhandhakoyeva. **Uyyuttoti**

anekesu kiccesu niccabyāpāratāya katayogo kataussāho, satatakiccesu saussukkoti attho. Ghaṭṭanayuttoti vā uyyutto. **Payātoti** pabbateyyā nadī viya anavaṭṭhitagamanena marañāya yātuṃ āraddho. **Kummaggappaṭipannoti** kucchitaṃ micchāmaggaṃ paṭipanno. Upari pana “vipathapakkhando”ti nānāpadehi visesetvā vuttaṃ.

Upanīyatīti jarāvasena marañāya upanīyati harīyati. Jarā hi “āyuno saṃhānī”ti (saṃ. ni. 2.2) vuttā. **Addhuvoti** na thiro, sadā tatheva na hoti. Yasmā addhuvo, tasmā upanīyatīti purimassa kāraṇavacanametam. Etena sakāraṇaṃ jarādukkhaṃ vuttaṃ. Tam jarādukkhaṃ disvā jarāpārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. **Atānoti** tāyituṃ rakkhituṃ samatthena rahito, anārakkhoti vuttaṃ hoti. **Anabhissaroti** abhisarivā abhigantvā byāharaṇena assāsetuṃ samatthena rahito, asahāyoti vā attho. Yasmā anabhissaro, tasmā atānoti purimassa kāraṇavacanametam. Etena sakāraṇaṃ piyavippayogadukkhaṃ vuttaṃ. Tam piyavippayogadukkhaṃ disvā ñātipārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. **Assakoti** sakabhaṇḍarahito. **Sabbaṃ pahāya gamanīyanti** sakabhaṇḍanti sallakkhitaṃ sabbaṃ pahāya lokena gantabbaṃ. Yasmā sabbaṃ pahāya gamanīyaṃ, tasmā assakoti purimassa kāraṇavacanametam. Etena sakāraṇaṃ marañadukkhaṃ vuttaṃ. Tam disvā bhogapārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. Aññattha “kammassakā māṇavasattā”ti (ma. ni. 3.289) vuttaṃ, idha ca raṭṭhapālasutte ca “assako loko”ti (ma. ni. 2.305) vuttaṃ, tam kathaṃ yujjati ce? Pahāya gamanīyaṃ sandhāya “assako”ti vuttaṃ, kammaṃ pana na pahāya gamanīyaṃ. Tasmā “kammassakā”ti vuttaṃ. Raṭṭhapālasutteyeve ca evametam vuttaṃ “tvam pana yathākammaṃ gamissasī”ti (ma. ni. 2.306). **Ūnoti** pāripūrirahito. **Atittoti** bhiyyo bhiyyo patthanāyapi na suhito. Idam ūnabhāvassa kāraṇavacanam. **Tañhādāsoti** tañhāya vase vattanato tañhāya dāsabhūto. Idam atittabhāvassa kāraṇavacanam. Etena icchārogāpadesena sakāraṇaṃ byādhidukkhaṃ vuttaṃ. Tam byādhidukkhaṃ disvā byādhipārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. **Atāyanoti** puttādīhipi tāyanassa abhāvato atāyano anārakkho, alabbhaneyyakhemo vā. **Alenoti** allīyituṃ nissituṃ anaraho allīnānampi ca leṇakiccākārako. **Asaraṇoti** nissitānaṃ na bhayasārako na bhayavināsako. **Asaraṇibhūtoti** pure uppattiyā attano abhāveneva asaraṇo, uppattisamakālemeva asaraṇibhūtoti attho.

Uddhatoti sabbākusalesu uddhaccassa uppajjanato sattasantāne ca akusaluppattibāhullato akusalasamaṅgīloko tena uddhaccena uddhato. **Avūpasantoti** avūpasamanalakkhaṇassa uddhaccasseva yogena avūpasanto bhantamigapaṭibhāgo. “Upanīyati loko”tiādīsu catūsu ca “uddhato loko”ti ca pañcasu ṭhānesu lokoti āgataṃ, sesesu lokasannivāsoti. Ubhayathāpi lokoyeva. **Sasalloti** pīḷajanakatāya antotudanatāya dunnīharaṇīyatāya ca sallāti saṅkhaṃ gatehi rāgādīhi sallehi sahavattanako. **Viddhoti** migādayo kadāci parehi viddhā honti, ayam pana loko niccam attanāva viddho. **Puthusallehīti** “satta sallāni – rāgasallam, dosasallam, mohasallam, mānasallam, diṭṭhisallam, kilesasallam, duccharitasalla”nti (mahāni. 174) vuttehi sattahe sallehi. **Tassāti** tassa lokasannivāsassa. **Sallānam uddhatāti** tesam sallānam sattasantānato uddharitā puggalo. **Aññatra mayāti** maṃ ṭhapetvā. Yepi bhagavato sāvakā sallāni uddharanti, tesam bhagavato vacaneneva uddharaṇato bhagavāva uddharati nāma. **Avijjandhakārāvaraṇoti** avijjā eva sabhāvadassanacchādanena andham viya karotīti avijjandhakāro, sova sabhāvāvagamananivāraṇena āvaraṇam etassāti avijjandhakārāvaraṇo. **Kilesapañjarapakkhittoti** kilesā eva kusalagamanasannirujjhanatṭhena pañjaroti kilesapañjaro, avijjāpabhava kilesapañjare pakkhitto pātito. **Ālokaṃ dassetāti** paññālokaṃ dassanasīlo, paññālokassa dassetāti vā attho. **Avijjāgatoti** avijjāṃ gato pavitṭho. Na kevalam avijjāya āvaraṇamattameva, atha kho gahanagato viya avijjākosassa anto pavitṭhoti purimato viseso. **Aṇḍabhūtoti**ādayo ca visesāyeva. **Aṇḍabhūtoti** aṇḍe bhūto nibbato. Yathā hi aṇḍe nibbattā ekacce sattā “aṇḍabhūtā”ti vuccanti, evamayaṃ loko avijjāṇḍakose nibbattattā “aṇḍabhūto”ti vuccati. **Pariyonaddhoti** tena avijjāṇḍakosena samantato onaddho baddho veṭṭhito.

Tantākulakajātoti tantam viya ākulabhūto. Yathā nāma dunnikkhittam mūsikacchinnaṃ pesakārānaṃ tantam taḥim taḥim ākulaṃ hoti, idaṃ aggaṃ idaṃ mūlanti aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaraṃ hoti, evameva sattā paccayākāre khalitā ākulā byākulā honti, na sakkonti paccayākāraṃ ujum kātuṃ. Tattha tantam paccattapurisakāre thatvā sakkāpi bhavēyya ujum kātuṃ, thatvā pana dve bodhisatte añño satto attano dhammatāya paccayākāraṃ ujum kātuṃ samattho nāma natthi. Yathā pana ākulaṃ tantam kañjikaṃ datvā kocchena pahaṃam tattha tattha kulakajātam hoti gaṇṭhibaddham, evamayam loko paccayesu pakkhalitvā paccaye ujum kātuṃ asakkonto dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena kulakajāto hoti gaṇṭhibaddho. Ye hi keci diṭṭhiyo nissitā, sabbe te paccayam ujum kātuṃ na sakkontiyeva. **Kulāgaṇṭhikajātoti** kulāgaṇṭhikaṃ viya bhūto. Kulāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakañjikasuttaṃ. “Kulā nāma sakuṇikā, tassā kulāvako”tipi eke. Yathā tadubhayampi ākulaṃ aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaranti purimanayeneva yojetabbaṃ. **Muñjapabbajabhūtoti** muñjatiṇaṃ viya pabbajatiṇaṃ viya ca bhūto muñjatiṇapabbajatiṇasadiso jāto. Yathā tāni tiṇāni kottetvā kottetvā katarajju jinṇakāle katthaci patitaṃ gahetvā tesam tiṇānaṃ “idaṃ aggaṃ idaṃ mūla”nti aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaraṃ, tampi paccattapurisakāre thatvā sakkā bhavēyya ujum kātuṃ, thatvā pana dve bodhisatte añño satto attano dhammatāya paccayākāraṃ ujum kātuṃ samattho nāma natthi. Evamayam loko paccayākāraṃ ujum kātuṃ asakkonto dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena gaṇṭhijāto hutvā apāyam duggatiṃ vinipātam saṃsāraṃ nātivattati.

Tattha **apāyoti** nirayo tiracchānayoni pettavisayo asurakāyo. Sabbepi hi te vaḍḍhisāṅkhātassa āyassa abhāvato “apāyo”ti vuccanti. Tathā dukkhassa gatibhāvato **duggati**. Sukhasamussayato vinipatitattā **vinipāto**. Itaro pana –

“Khandhānaṅca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;

Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccati”.

Tam sabbampi nātivattati nātikkamati. Atha kho cutito paṭisandhim, paṭisandhito cutinti evam punappunaṃ cutipaṭisandhiyo gaṇhamāno tisu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu navasu sattāvāsesu mahāsamudde vātukkhittanāvā viya yantagoṇo viya ca paribbhamatiyeva. **Avijjāvisadosasallittoti** avijjāyeva akusaluppādanena kusalaḥivitanāsanato visanti avijjāvisaṃ, tadeva santānadūsanato avijjāvisadoso, tena anusayapariyutṭhānaduccaritaḥūtena bhusam litto makkhitoti avijjāvisadosasallitto. **Kilesakalalībhūtoti** avijjādimūlakā kilesā eva oṣḍanaṭṭhena kalalam kaddamoti kilesakalalam, tadassa atthīti kilesakalalī, evambhūto. **Rāgadosamohajaṭajātoti** lobhapaṭighāvijjāsāṅkhātā rāgadosamohā eva rūpādīsu ārammaṇesu heṭṭhupariyavasena punappunaṃ uppajjanato saṃsibbanatṭhena veḷugumbādīnaṃ sākḥājālasāṅkhātā jaṭā viyāti jaṭā, tāya rāgadosamohajaṭāya jaṭito. Yathā nāma veḷujaṭādīhi veḷuādayo, evam tāya jaṭāya ayam loko jaṭito vinaddho saṃsibbitoti attho. **Jaṭam vijaṭetāti** imam evam tedhātukaṃ lokaṃ jaṭetvā thatam jaṭam vijaṭetā saṃchinditā sampadālayitā.

Taṇhāsaṅghāṭapaṭimukkoti taṇhā eva abbocchinnaṃ pavattito saṅghaṭitaṭṭhena saṅghāṭoti taṇhāsaṅghāto, tasmim taṇhāsaṅghāte paṭimukko anupavītṭho antogatoti taṇhāsaṅghāṭapaṭimukko. **Taṇhājālena otthaṭoti** taṇhā eva pubbe vuttanayena saṃsibbanatṭhena jālanti taṇhājālam, tena taṇhājālena otthaṭo samantato chādito paliveṭhito. **Taṇhāsotena vuyhatīti** taṇhā eva saṃsāre ākaḍḍhanaṭṭhena sototi taṇhāsoto, tena taṇhāsotena vuyhati ākaḍḍhiyati. **Taṇhāsaññojanena saññuttoti** taṇhā eva lokaṃ vattasmim saṃyojanato bandhanato saṃyojananti taṇhāsaṃyojanaṃ, tena taṇhāsaṃyojanena saññutto baddho. **Taṇhānusayena anusaṭoti** taṇhā eva anusayanatṭhena anusayoti taṇhānusayo, tena taṇhānusayena anusaṭo anugato thāmagato. **Taṇhāsantāpena santappatīti** taṇhā eva pavattikāle phalakāle ca lokaṃ santāpetīti santāpo, tena taṇhāsantāpena santappati

santāpīyati. **Tañhāpariḷāhena pariḍayhatīti** tañhā eva balavabhūtā pavattikāle phalakāle ca samantato dahanatṭhena mahāpariḷāhoti tañhāpariḷāho, tena tañhāpariḷāhena pariḍayhati samantato ḍahiyati. **Diṭṭhisāṅghāṭā**dayo imināva nayena yojetabbā.

Anugatoti anupaviṭṭho. **Anusaṭoti** anudhāvito. **Abhibhūtoti** pīḷito. **Abbhāhatoti** abhiāhato abhimukhaṃ bhusaṃ pahato. **Dukkhe patitṭhitoti** dukkhe khandhapañcake sukhavipallāsena patitṭhito abhinivṭṭho.

Tañhāya uḍḍitoti tañhāya ullaṅghito. Cakkhu hi tañhārajjunā āvunitvā rūpanāgadante uḍḍitaṃ, sotādīni tañhārajjunā āvunitvā saddādināgadantesu uḍḍitāni. Taṃsamaṅgīlokopi uḍḍitoyeva nāma. **Jarāpākāraparikkhittoti** anatikkamanīyaṭṭhena pākārabhūtāya jarāya parivārito. **Maccupāsena parikkhittoti** dummocanīyaṭṭhena pāsabhūtena maraṇena baddho. **Mahābandhanabaddhoti** daḷhattā ducchedattā ca mahantehi bandhanehi baddho. **Rāgabandhanenāti** rāgo eva bandhati saṃsārato calitaṃ na deṭṭi rāgabandhanaṃ. Tena rāgabandhanena. Sesesupi eseva nayo. **Kilesabandhanenāti** vuttāvasesena kilesabandhanena. **Duccaritabandhanenāti** tividhena. Sucaritaṃ pana bandhanamokkhassa hetubhūtaṃ bandhanamokkhabhūtañca atthi. Tasmā taṃ na gahetabbāṃ.

Bandhanaṃmocetāti tassa bandhanaṃ mocetā. Bandhanā mocetātipi pāṭho, bandhanato taṃ mocetāti attho. **Mahāsambādhappaṭipannoti** kusalasañcārapīḷanena mahāsambādhasañkhātāṃ rāgadosamohamānadiṭṭhikilesaduccaritagahanaṃ paṭipanno. **Okāsaṃ dassetāti** lokiyalokuttarasamādhīpaññāokāsaṃ dassetā. **Mahāpalibodhena palibuddhoti** mahānīvāraṇena nivuto. Mahālepena vā litto. **Palibodhoti** ca rāgādisattavidho eva. “Tañhādiṭṭhipalibodho”ti eke. **Palibodhaṃ chetāti** taṃ palibodhaṃ chinditā. **Mahāpapātetī** pañcagatipapāte, jātijarāmarānapapāte vā. Taṃ sabbampi duruttaraṇatṭhena papāto. **Papātā uddhatāti** tamhā papātato uddharitā. **Mahākantārappaṭipannoti** jātijarābyādhimaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsakantāraṃ paṭipanno. Sabbampi taṃ duratikkamanatṭhena kantāro, taṃ **kantāraṃ tāretā**. Kantārā tāretāti vā pāṭho. **Mahāsaṃsārappaṭipannoti** abbochinnaṃ khandhasantānaṃ paṭipanno. **Saṃsārā mocetāti** saṃsārato mocetā. Saṃsāraṃ mocetāti vā pāṭho. **Mahāviduggeti** saṃsāraṃ vidugge. Saṃsāroyeva hi duggamaṇatṭhena viduggo. **Samparivattatīti** bhusaṃ nivattitvā carati. **Mahāpalipeti** mahante kāmakkaddame. Kāmo hi osīdanatṭhena palipo. **Palipannoti** laggo. Mahāpalipalipannotipi pāṭho.

Abbhāhatoti sabbopaddavehi abbhāhato. **Rāgaggināti** rāgādayoyeva anudhanaṭṭhena aggi, tena rāgagginā. Sesesupi eseva nayo. **Unnītakoti** uggahetvā nīto, jātiyā uggahetvā jarādiupaddavāya nītoti attho. Ka-kāro panettha anukampāya datṭhabbo. **Haññāti nīccamatānoti** parittāyakena rahito satataṃ pīḷiyati. **Pattadaṇḍoti** rājādīhi laddhaāṇo. **Takkaroti** coro. **Vajjabandhanabaddhoti** rāgādivajjabandhanehi baddho. **Āghātanapaccupaṭṭhitoti** maraṇadhammagañṭhikatṭhānaṃ upecca ṭhito. **Koci bandhanā mocetā**. Koci bandhanaṃ mocetātipi pāṭho. **Anāthoti** natthi etassa nātho issaro, sayāṃ vā na nātho na issaroti anātho, asaraṇoti vā attho. **Paramakāpaññappattoti** jarādipaṭibāhane appahutāya atīva kapaṇabhāvaṃ patto. **Tāyetāti** rakkhitā. Tāyitāti vā pāṭho sundaro. **Dukkhābhittunnoti** jātidukkhādīhi anekehi dukkhehi abhitunno atibyādhitto atikampito ca. **Cirarattaṃ pīḷitoti** dukkheheva dīghamaddhānaṃ pīḷito ghaṭṭito. **Gadhiti** gedhena gidḍho, abhiḷḷhākāyaganthena vā ganthito. **Niccaṃ pipāsītoti** pātuṃ bhuñjitum icchā pipāsā, sā tañhā eva, tañhāpipāsāya nirantaraṃ pipāsito.

Andhoti dassanaṭṭhena cakkhūti sañkhaṃ gatāya paññāya abhāvato kāṇo. Paññā hi dhammasabhāvaṃ passati. **Acakkhukoti** taṃ pana andhattaṃ na pacchā sambhūtaṃ, pakatiyā eva avijjamānacakkhukoti tameva andhattaṃ viseseti. **Hatanettoti** nayanatṭhena

nettanti saṅkham gatāya paññāya abhāvato yeva vinaṭṭhanettako. Samavisamaṃ dassentaṃ attabhāvaṃ nefīti nettanti hi vuttaṃ. Paññāya sugatiṅca agatiṅca nayati. Hatanettattāyevassa netuabhāvaṃ dassento **aparipāyako**ti āha, avijjamānanettakoti attho. Aññopissa netā na vijjatīti vuttaṃ hoti. **Vipathapakkhandoti** viparīto, visamo vā patho vipatho, taṃ vipatham pakkhando pavittṭho paṭipannoti vipathapakkhando, micchāpathasaṅkhātāṃ micchādittṭhim paṭipannoti attho. **Añjasāparaddhoti** añjase ujumaggasmim majjhima paṭipadāya aparaddho viraddho. **Ariyapatham ānetā**ti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ upanetā paṭipādayitā. **Mahoghapakkhandoti** yassa saṃvijjanti, taṃ vaṭṭasmim ohananti osīdāpentīti oghā, pakatiogghato mahantā oghāti mahoghā. Te kāmogho bhavogho ditṭhogho avijjoghoti catuppabhedā. Te mahoghe pakkhando pavittṭhoti mahoghapakkhando, saṃsārasaṅkhātāṃ mahogham vā pakkhandoti.

118. Idāni ekuttarikanayo. Tattha **dvīhi ditṭhigatehī**ti sassatucchedadittṭhīhi. Tattha ditṭhiyeva ditṭhigataṃ “gūthagataṃ muttagata”ntiādīni (a. ni. 9.11) viya. Gantabbābhāvato vā ditṭhiyā gamattamevetanti ditṭhigataṃ, ditṭhisu gataṃ idaṃ dassanaṃ dvāsattṭhidittṭhiantogadhattātipi ditṭhigataṃ. Dvāsattṭhitesattṭhidittṭhiyopi hi sassatadittṭhi ucchedadittṭhīti dveva ditṭhiyo honti. Tasmā saṅkhepena sabbā ditṭhiyo anto karonto “dvīhi ditṭhigatehī”ti vuttaṃ. **Pariyutṭhitoti** pariyutṭhānaṃ patto samudācāraṃ patto, uppajjitum appadānena kusalacārassa gahaṇaṃ pattoti attho. Vuttañhetā bhagavatā – “dvīhi, bhikkhave, ditṭhigatehi pariyutṭhitā devamanussā olīyanti eke, atidhāvanti eke, cakkhumanto ca passantī”tiādi (itivu. 49).

Tīhi ducçaritehīti tividhakāyaducçaritena catubbidhava cīducçaritena tividhamanoducçaritena. **Vippaṭipannoti** virūpaṃ paṭipanno, micchāpaṭipannoti attho. **Yogehi yuttoti** vaṭṭasmim yojentīti yogā, itiatthena vā yogā, tehi yogehi yutto samappito. **Catuyogayo jītoti** kāmayogo, bhavayogo, ditṭhiyogo, avijjāyogoti imehi catūhi yogehi sakatasmim yogo viya vaṭṭasmim yojito. Pañcakāmaguṇiko rāgo kāmayogo. Rūpārūpabhavesu chandarāgo, jhānanikanti ca, sassatadittṭhisahajāto rāgo bhavavasena patthanā bhavayogo. Dvāsattṭhi ditṭhiyo ditṭhiyogo. Aṭṭhasu ṭhānesu aññānaṃ avijjāyogo. Te eva cattāro balavabhūtā oghā, dubbalabhūtā yogā.

Catūhi ganthehīti yassa saṃvijjanti, taṃ cutipaṭisaṅdhivasena vaṭṭasmim ganthenti ghaṭentīti ganthā. Te abhijjhā kāyagantho, byāpādo kāyagantho, sīlabbataparāmāso kāyagantho, idaṃsaccābhiniveso kāyagantho catuppabhedā. Abhijjhāyanti etāya, sayam vā abhijjhāyati, abhijjhāyanamattameva vā esāti abhijjhā, lobhoyeva. Nāmakāyaṃ gantheti cutipaṭisaṅdhivasena vaṭṭasmim ghaṭentīti kāyagantho. Byāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ gacchati, byāpādayati vā vinayācārārūpasampattihitasukhādīnīti byāpādo. Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṃ sīlena suddhi vatena suddhi sīlavatena suddhīti parāmasanaṃ sīlabbataparāmāso. Sabbaññubhāsitaṃ paṭikkhipitvā “sassato loko, idameva saccam moghamāñña”ntiādīnā ākārena abhinivisatīti idaṃsaccābhiniveso. Tehi catūhi ganthehi ganthito, baddhoti attho.

Catūhi upādānehīti bhusaṃ ādiyanti dalhaggāhaṃ gaṇhantīti upādānā. Te kāmupādānaṃ ditṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti catuppabhedā. Vatthusaṅkhātāṃ kāmam upādiyatīti kāmupādānaṃ, kāmo ca so upādānañcātipi kāmupādānaṃ. Ditṭhi ca sā upādānañcāti ditṭhupādānaṃ, ditṭhim upādiyatītipi ditṭhupādānaṃ. “Sassato attā ca loko cā”tiādīsū (paṭi. ma. 1.147) hi purimadittṭhim uttaradittṭhi upādiyati. Sīlabbatam upādiyatīti sīlabbatupādānaṃ, sīlabbatañca taṃ upādānañcātipi sīlabbatupādānaṃ. Gosīlagovatādīni hi evaṃ visuddhīti abhinivesato sayameva upādānāni. Vadanti etenāti vādo, upādiyanti etenāti upādānaṃ. Kiṃ vadanti, upādiyanti vā? Attānaṃ. Attano vādupādānaṃ attavādupādānaṃ, attavādamattameva vā attāti upādiyanti etenāti attavādupādānaṃ. Ṭhapetvā imā dve ditṭhiyo sabbāpi ditṭhī ditṭhupādānaṃ.

Tehi catūhi upādānehi. **Upādiyatīti** bhusaṃ gaṇhīyati. Upādiyatīti vā pāṭho, loko upādānehi taṃ taṃ ārammaṇaṃ bhusaṃ gaṇhātīti attho.

Pañcagatisamāruḷhoti sukata dukkātakāraṇehi gammati upasaṅkamīyatīti gati, saḥokāsakā khandhā. Nirayo tiracchānayoṇi pattivisayo manussā devāti imā pañca gatiyo vakkamanabhāvena bhusaṃ āruḷho. **Pañcahi kāmagaṇehīti** rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbasāṅkhātehi pañcahi vatthukāmakotṭhāsehi. **Rajjatīti** ayonisomanasikāraṃ paṭicca rāguppādanena tehi rañjīyati, sāratto karīyatīti attho. **Pañcahi nīvaraṇehīti** cittaṃ nīvaranti pariyaṇandhantīti nīvaraṇā. Kāmacchandabyāpādathinamiddhauddhaccakukkucavicikekchāsāṅkhātehi pañcahi nīvaraṇehi. **Otthaṭoti** uparito pihito.

Chahi vivādamūlehīti chahi vivādassa mūlehi. Yathāha –

“Chayimāni, bhikkhave, vivādamūlāni. Katamāni cha? Idha, bhikkhave, bhikkhu kodhano hoti upanāhī. Yo so, bhikkhave, bhikkhu kodhano hoti upanāhī. So sattharipi agāravo viharati appatisso, dhammepi, saṅghepi, sikkhāyapi na paripūrakārī. Yo so, bhikkhave, bhikkhu satthari agāravo viharati appatisso, dhammepi, saṅghepi, sikkhāyapi na paripūrakārī, so saṅge vivādaṃ janeti. Yo hoti vivādo bahujaṇāhitāya bahujaṇāsukhāya bahuno janassa anattāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṃ. Evarūpaṃ ce tumhe, bhikkhave, vivādamūlaṃ ajjhataṃ vā bahiddhā vā samanupasseyyātha, tatra tumhe, bhikkhave, tasseva pāpakassa vivādamūlassa pahānāya vāyameyyātha. Evarūpaṃ ce tumhe, bhikkhave, vivādamūlaṃ ajjhataṃ vā bahiddhā vā na samanupasseyyātha. Tatra tumhe, bhikkhave, tasseva pāpakassa vivādamūlassa āyatim anavassavāya paṭipajjeyyātha. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa pahānaṃ hoti. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa āyatim anavassavo hoti.

“Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu makkhī hoti paḷāsī. Issukī hoti maccharī. Saṭho hoti māyāvī. Pāpiccho hoti micchādīṭṭhi. Sandīṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī. Yo so, bhikkhave, bhikkhu sandīṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī, so sattharipi...pe... āyatim anavassavo hotī”ti (pari. 272; a. ni. 6.36).

Tattha **kodhanoti** kujjhanalakkhaṇena kodhena samannāgato. **Upanāhīti** veraappaṭinissajjalakkhaṇena upanāhena samannāgato. **Ahitāya dukkhāya devamanussānanti** dvinnaṃ bhikkhūnaṃ vivādo kathaṃ devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattatīti? Kosambakakkhandhake (mahāva. 451 ādayo) viya dvīsu bhikkhūsu vivādaṃ āpannesu tasmim vihare tesam antevāsikā vivadanti, tesam ovādaṃ gaṇhanto bhikkhunisaṅgho vivadati, tato tesam upatṭhākāpi vivadanti. Atha manussānaṃ ārakkhadevatā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīnaṃ ārakkhadevatā dhammavādīniyo honti adhammavādīnaṃ adhammavādīniyo. Tato ārakkhadevatānaṃ mittā bhummaṭṭhadevatā bhijjanti. Evaṃ paramparāya yāva brahmalokā ṭhapetvā ariyasāvake sabbe devamanussā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīhi pana adhammavādīnava bahutarā honti. Tato yaṃ bahukehi gahitaṃ, sabbaṃ taṃ saccanti dhammaṃ vissajjetvā bahutarāva adhammaṃ gaṇhanti. Te adhammaṃ purakkhatvā viharantā apāyesu nibbattanti. Evaṃ dvinnaṃ bhikkhūnaṃ vivādo devamanussānaṃ ahitāya dukkhāya hoti. **Ajjhattaṃ vāti** tumhākaṃ abbhantaraparisaṃyā vā. **Bahiddhā vāti** paresaṃ parisāya vā. **Makkhīti** paresaṃ guṇamakkhaṇalakkhaṇena makkhena samannāgato. **Paḷāsīti** yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato. **Issukīti** paresaṃ sakkārādiissāyanalakkhaṇāya issāya samannāgato. **Maccharīti** āvāsamacchariyādīhi pañcahi macchariyehi samannāgato. **Saṭhoti** kerāṭiko. **Māyāvīti** katapāpaṭicchādako. **Pāpicchoti** asantasambhāvanicchako dussīlo. **Micchādīṭṭhīti** natthikavādī ahetukavādī akiriyavādī. **Sandīṭṭhiparāmāsīti** sayam dīṭṭhimeva parāmasati. **Ādhānaggāhīti** dalhaggāhī. **Duppaṭinissaggīti** na sakkā hoti gahitaṃ

vissajjāpetum. Khuddakavatthuvibhaṅge pana “tattha katamāni cha vivādamūlāni? Kodho makkho issā sāṭheyyaṃ pāpicchatā sandiṭṭhiparāmāsītā, imāni cha vivādamūlāni”ti (vibha. 944) padhānavasena ekekoyeva dhammo vutto.

Chahi taṇhākāyehīti “rūpaṇhā, saddaṇhā, gandhaṇhā, rasaṇhā, phoṭṭhabbaṇhā, dhammaṇhā”ti (vibha. 944) vuttāhi chahi taṇhāhi. Tattha yasmā ekekāyeva taṇhā anekavisayattā ekekasmimpi visaye punappunaṃ uppattito anekā honti, tasmā samūhaṭṭhena kāyasaddena yojetvā taṇhākāyāti vuttaṃ. Taṇhākāyāti vuttepi taṇhā eva. **Rajjati**ti sayam ārammaṇe rajjati, sāratto hoti.

Chahi diṭṭhigatehīti sabbāsavasutte vuttehi. Vuttañhi tattha –

“Tassa evaṃ ayoniso manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati. ‘Atthi me attā’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘natthi me attā’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘attanāva attānaṃ sañjānāmī’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘anattānaṃ sañjānāmī’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, ‘anattanāva attānaṃ sañjānāmī’ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati. Atha vā panassa evaṃ diṭṭhi hoti ‘yo me ayaṃ attā vado vedeyyo tatra tatra kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākāṃ paṭisaṃvedeti, so ca kho pana me ayaṃ attā nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassatī”ti (ma. ni. 1.19).

Tattha **atthi me attāti** sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṃ gaṇhāti. **Saccato thetatoti** bhūtaṃ ca thirato ca, “idaṃ sacca”nti suṭṭhu dalhabhāvenāti vuttaṃ hoti. **Natthi me attāti** ucchedadiṭṭhi sato sattassa tattha tattha vibhavaggahaṇato. Atha vā purimāpi tīsu kālesu atthīti gahaṇato sassatadiṭṭhi, paccuppannameva atthīti gaṇhantī ucchedadiṭṭhi, pacchimāpi atītānāgatesu natthīti gahaṇato “bhassantā āhutiyo”ti gahitadiṭṭhigatikānaṃ viya ucchedadiṭṭhi. Atīte eva natthīti gaṇhantī adhiccasaṃmuppānakkassa viya sassatadiṭṭhi. **Attanāva attānaṃ sañjānāmīti** saññākkhandhasīsenā khandhe attāti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānato iminā attanā imaṃ attānaṃ sañjānāmīti hoti. **Attanāva anattānanti** saññākkhandhamyeva attāti gahetvā, itare cattāropi anattāti gahetvā saññāya te sañjānato evaṃ hoti. **Anattanāva attānanti** saññākkhandham anattāti gahetvā, itare cattāropi attāti gahetvā saññāya te sañjānato evaṃ hoti. Sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyova. **Vado vedeyyoti**ādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadaṭṭi vado, vacīkammaṃ kārakoti vuttaṃ hoti. Vedayatīti vedeyyo, jānāti anubhavati cāti vuttaṃ hoti. Kim vedetīti? **Tatra tatra kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākāṃ paṭisaṃvedeti . Tatra tatrāti** tesu tesu yonigatiṭṭhitinivāsanikāyesu ārammaṇesu vā. **Niccoti** uppādayarahito. **Dhuvoti** thiro sārabhūto. **Sassatoti** sabbakāliko. **Avipariṇāmadhammoti** attano pakatibhāvaṃ avijahanadhammo, kakaṇṭako viya nānappakāratam nāpajjati. **Sassatisamanti** candasūriyasamuddamahāpathavīpabbatā lokavohārena sassatiyoti vuccanti. Sassatīhi samaṃ sassatisamaṃ. Yāva sassatiyo tiṭṭhanti, tāva tatheva ṭhassatīti gaṇhato evaṃ diṭṭhi hoti.

Khuddakavatthuvibhaṅge pana “tatra tatra dīgharattaṃ kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākāṃ paccanubhoti, na so jāto nāhosi, na so jāto na bhavissati, nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammoti vā panassa saccato thetato diṭṭhi uppajjati”ti (vibha. 948) cha diṭṭhi evaṃ visesetvā vuttā.

Tattha **na so jāto nāhosi**ti so attā ajātidhammato na jāto nāma, sadā vijjāmanoyevāti attho. Teneva atīte nāhosi, anāgate na bhavissati. Yo hi jāto, so ahoṣi. Yo ca jāyissati, so bhavissatīti vuccati. Atha vā **na so jāto nāhosi**ti so sadā vijjāmanattā atītepi na jāto na ahoṣi, anāgatepi na jāto na bhavissati. **Anusayā** vuttatthā.

Sattahi saññojanehīti sattakanipāte vuttehi. Vuttañhi tattha –

“Sattimāni, bhikkhave, saṃyojanāni. Katamāni satta? Anunayasamyojanam, paṭighasamyojanam, diṭṭhisamyojanam, vicikicchāsamyojanam, mānasamyojanam, bhavarāgasamyojanam, avijjāsamyojanam. Imāni kho, bhikkhave, satta saṃyojanāni”ti (a. ni. 7.8).

Tattha **anunayasamyojananti** kāmarāgasamyojanam. Sabbānevetāni bandhanatṭhena saṃyojanāni.

Sattahi mānehīti khuddakavatthuvibhaṅge vuttehi. Vuttañhi tattha –

“Māno , atimāno, mānātimāno, omāno, adhimāno, asmimāno, micchāmāno”ti (vibha. 950).

Tattha **mānoti** seyyādivasena puggalam anāmasitvā jātiādīsu vatthuaseneva unnati. **Atimānoti** jātiādīhi “mayā sadiso natthī”ti atikkamitvā unnati. **Mānātimānoti** “ayaṃ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṃ seṭṭho, ayaṃ hīnataro”ti uppannamāno. **Omānoti** jātiādīhi attānam heṭṭhā katvā pavattamāno, hīnohamasmīti mānoyeva. **Adhimānoti** anadhigatēyeva catusaccadhamme adhigatoti māno. Ayaṃ pana adhimāno parisuddhasīlassa kammaṭṭhāne appamattassa nāmarūpaṃ vavatthapetvā paccayapariggahena vitinṇakaṅkassa tilakkhaṇam āropetvā saṅkhāre sammasantassa āraddhavipassakassa puthujjanassa uppajjati, na aññesaṃ. **Asmimānoti** rūpādīsu khandhesu asmīti māno, “ahaṃ rūpa”ntiādivasena uppannamānoti vuttam hoti. **Micchāmānoti** pāpakena kammāyatanādīnā uppannamāno.

Lokadhammā vuttatthā. **Samparivattatīti** lokadhammehi hetubhūtehi lābhādīsu catūsu anurodhavasena, alābhādīsu catūsu paṭivirodhavasena bhusaṃ nivattati, pakatibhāvaṃ jahātīti attho. **Micchattāpi** vuttatthā. **Niyyātōti** gato pakkhando, abhibhūtōti attho.

Aṭṭhahi purisadosehīti aṭṭhakanipāte upamāhi saha, khuddakavatthuvibhaṅge upamaṃ vinā vuttehi. Vuttañhi tattha –

“Katame aṭṭha purisadosā? Idha bhikkhū bhikkhum āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno ‘na sarāmi na sarāmī’ti assatīyāva nibbēṭheti. Ayaṃ paṭhamo purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhum āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno codakāmyeva paṭippharati ‘kiṃ nu kho tuyhaṃ bālassa abyattassa bhaṇitena, tvampi nāma maṃ bhaṇitabbaṃ maññasī’ti? Ayaṃ dutiyo purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhum āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno codakāmyeva paccāropeti ‘tvampi khosi itthannāmaṃ āpattim āpanno, tvaṃ tāva paṭhamam paṭikarohī’ti. Ayaṃ tatiyo purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhum āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno aññenaññaṃ paṭicarati, bahiddhā kathaṃ apanāmeti, kopaṅca dosaṅca appaccayaṅca pātukaroti. Ayaṃ catuttho purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhum āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno saṅghamajjhe bāhāvikkhepakam bhaṇati. Ayaṃ pañcama purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhum āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno anādiyitvā saṅgham anādiyitvā codakam sāpattikova yena kāmam pakkamati. Ayaṃ chaṭṭho purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno ‘nevāhaṃ āpannomhi, na panāhaṃ anāpannomhī’ ti so tuṅhībhūto saṅghaṃ viheseti. Ayaṃ sattamo purisadoso.

“Puna caparaṃ bhikkhū bhikkhuṃ āpattiyā codenti. So bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno evamāha – ‘kiṃ nu kho tumhe āyasmanto atibālhaṃ mayi byāvaṭā? Idānāhaṃ sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattissāmī’ ti. So sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattivā evamāha ‘idāni kho tumhe āyasmanto attamanā hothā’ ti. Ayaṃ aṭṭhāmo purisadoso. Ime aṭṭha purisadosā’ ti (vibha. 957; a. ni. 8.14).

Tattha **purisadosā**ti purisānaṃ dosā, te pana purisasantānaṃ dūsentīti dosā. **Na sarāmi na sarāmī**ti “mayā etassa kammassa kataṭṭhānaṃ nassarāmi na sallakkhemī”ti evaṃ assatibhāvena nibbētheti moceti. **Codakāmyeva paṭippharatī**ti paṭiviruddho hutvā pharati, paṭiānibhāvena tiṭṭhati. **Kiṃ nu kho tuyhanti** tuyhaṃ bālassa abyattassa bhaṇitena nāma kiṃ, yo tvaṃ neva vatthuṃ, na āpattiṃ, na codanaṃ jānāsīti dīpeti. Tvampi nāma evaṃ kiñci ajānanto bhaṇitabbaṃ maññasīti ajjhottharati. **Paccāropetī**ti “tvampi khosī”tiādīni vadanto paṭiāropeti. **Paṭikarohī**ti desanāgāminim desehi, vuṭṭhānagāminito vuṭṭhāhi, tato suddhante paṭiṭṭhito aññaṃ codessasīti dīpeti. **Aññenaññaṃ paṭicarati**ti añña kāraṇena, vacanena vā aññaṃ kāraṇaṃ, vacanaṃ vā paṭicchādeti. “Āpattiṃ āpannosī”ti vutto “ko āpanno, kiṃ āpanno, kismiṃ āpanno, kathaṃ āpanno, kaṃ bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā”ti bhaṇati. “Evarūpaṃ kiñci tayā dīṭṭha”nti vutte ”na suṇāmī”ti sotam upaneti. **Bahiddhā kathaṃ apanāmetī**ti “itthannāmaṃ āpattiṃ āpannosī”ti puṭṭho “pāṭaliputtaṃ gatohī”ti vatvā puna “na tava pāṭaliputtagamaṃ pucchāmā”ti vutte tato rājagahaṃ gatohīti. “Rājagahaṃ vā yāhi brāhmaṇagehaṃ vā, āpattiṃ āpannosī”ti. “Tattha me sūkaramaṃsaṃ laddha”ntiādīni vadanto kathaṃ bahiddhā vikkhipati. **Kopanti** kupitabhāvaṃ, **dosanti** duṭṭhabhāvaṃ. Ubhayampetaṃ kodhasseva nāmaṃ. **Appaccayanti** asantuṭṭhākāraṃ, domanassassetam nāmaṃ. **Pātukarotī**ti dasseti pakāseti. **Bāhāvikkhepakam bhaṇati**ti bāhaṃ vikkhipitvā vikkhipitvā alajjivacanaṃ vadati. **Anādiyivā**ti cittikārena aggahetvā avajānitvā, anādaro hutvāti attho. **Viheṣetī**ti viheṭṭeti bādhati. **Atibālhanti** atidaḷhaṃ atippamaṇaṃ. **Mayi byāvaṭā**ti mayi byāpāraṃ āpannā. **Hīnāyāvattivā**ti hīnassa gihibhāvassa atthāya āvattitvā, gihī hutvāti attho. **Attamanā hothā**ti tuṭṭhacittā hotha, “mayā labhitabbaṃ labhatha, mayā vasitabbaṭṭhāne vasatha, phāsuvihāro vo mayā kato”ti adhippāyena vadati. **Dussati**ti duṭṭho hoti.

Navahi āghātavatthūhīti sattesu uppattivaseva kathitāni. Yathāha –

“Navayimāni, bhikkhave, āghātavatthūni. Katamāni nava? ‘Anatthaṃ me acarī’ti āghātaṃ bandhati, ‘anattaṃ me caratī’ti āghātaṃ bandhati, ‘anattaṃ me carissatī’ti āghātaṃ bandhati, ‘piyassa me manāpassa anatthaṃ acari, anatthaṃ carati, anatthaṃ carissatī’ti āghātaṃ bandhati, ‘appiyassa me amanāpassa atthaṃ acari, atthaṃ carati, atthaṃ carissatī’ti āghātaṃ bandhati. Imāni kho, bhikkhave, nava āghātavatthūni”ti (a. ni. 9.29).

Tattha **āghātavatthūnī**ti āghātakāraṇāni. **Āghātanti** cettha kopo, soyeva uparūpari kopassa vatthuttā āghātavatthu. **Āghātaṃ bandhati**ti kopaṃ bandhati karoti uppādeti. “Atthaṃ me nācari, na carati, na carissati. Piyassa me manāpassa atthaṃ nācari, na carati, na carissati. Appiyassa me amanāpassa anatthaṃ nācari, na carati, na carissati”ti (mahāni. 85; vibha. 960; dha. sa. 1066) niddese vuttāni aparānipi nava āghātavatthūni imeheva navahi saṅgahitāni. **Āghātītō**ti ghaṭṭito.

Navavidhamānehīti katame navavidhamānā? Seyyassa seyyohamasmīti māno, seyyassa sadisohamasmīti māno, seyyassa hīnohamasmīti māno. Sadisassa seyyohamasmīti māno, sadisassa sadisohamasmīti māno, sadisassa hīnohamasmīti māno. Hīnassa

seyyohamasmīti māno, hīnassa sadisohamasmīti māno, hīnassa hīnohamasmīti māno. Ime navavidhamānā (vibha. 962).

Ettha pana **seyyassa seyyohamasmīti māno** rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti, pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi ko mayā sadiso atthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Seyyassa sadisohamasmīti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Rājā hi “raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā aññarājūhi saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaṛaṇa”nti etaṃ mānaṃ karoti, pabbajitopi “sīladhutaṅgādīhi aññena bhikkhunā mayhaṃ kiṃ nānākaṛaṇa”nti etaṃ mānaṃ karoti.

Seyyassa hīnohamasmīti mānopi etesaṃyeva uppajjati. Yassa hi rañño raṭṭhaṃ vā dhanam vā vāhanādīni vā nātisampannāni honti, so “mayhaṃ rājāti vohārasukhamattakameva, kiṃ rājā nāma aha”nti etaṃ mānaṃ karoti, pabbajitopi appalābhasakkāro “ahaṃ dhammakathiko bahussuto mahātheroti kathāmattameva, kiṃ dhammakathiko nāmāhaṃ, kiṃ bahussuto nāmāhaṃ, kiṃ mahāthero nāmāhaṃ, yassa me lābhasakkāro natthī”ti etaṃ mānaṃ karoti.

Sadisassaseyyohamasmīti mānādayo amaccādīnaṃ uppajjanti. Amacco vā hi raṭṭhiyo vā “bhogayānavāhanādīhi ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī”ti vā, “mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaṛaṇa”nti vā, “amaccoti nāmameva mayhaṃ, ghāsacchādanamattampi me natthi, kiṃ amacco nāmāha”nti vā etaṃ mānaṃ karoti.

Hīnassaseyyohamasmīti mānādayo dāsādīnaṃ uppajjanti. Dāso hi “mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso nāma atthi, añño jīvitum asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā, ahaṃ pana paveniāgatattā seyyo”ti vā, “paveniāgatabhāvena ubhatosuddhikadāsattena asukadāsena nāma saddhiṃ mayhaṃ kiṃ nānākaṛaṇa”nti vā, “kucchivasenāhaṃ dāsabyaṃ upagato, mātāpitukotiya pana me dāsattāhaṃ natthi, kiṃ dāso nāma aha”nti vā etaṃ mānaṃ karoti. Yathā ca dāso, evaṃ pukkusaṇḍalādayopi etaṃ mānaṃ karontiyeva. Ettha ca seyyassa seyyohamasmīti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tathā sadisassa sadisohamasmīti hīnassa hīnohamasmīti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā, ayāthāvamānā sotāpattimaggavajjhāti.

Taṇhāmūlakā vuttāyeva. **Rajjātīti** na kevalaṃ rāgeneva rajjati, atha kho taṇhāmūlakānaṃ pariyesanādīnampi sambhavato taṇhāmūlakehi sabbehi akusaladhammehi rajjati, yujjati bajjhatīti adhippāyo.

Dasahikilesavatthūhīti katamāni dasa kilesavatthūni? Lobho, doso, moho, diṭṭhi, vicikicchā, thinam, uddhaccaṃ, ahirikaṃ, anottappanti imāni dasa kilesavatthūni (vibha. 966).

Tattha kilesā eva **kilesavatthūni**, vasanti vā ettha akhīṇāsavā sattā lobhādīsu patiṭṭhitattāti vatthūni, kilesā ca te tappatiṭṭhānaṃ sattānaṃ vatthūni cāti kilesavatthūni. Yasmā cetha anantarapaccayādibhāvena uppajjamānāpi kilesā vasanti eva nāma, tasmā kilesānaṃ vatthūnītipi kilesavatthūni. Lubbhanti tena, sayam vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti **lobho**. Dussanti tena, sayam vā dussati, dussanamattameva vā tanti **doso**. Muyhanti tena, sayam vā muyhati, muyhanamattameva vā tanti **moho**. Maññatīti **māno**. **Diṭṭhi**dayo vuttatthāva . Na hiriyatīti ahiriko, tassa bhāvo **ahirikaṃ**. Na ottappatīti anottappī, tassa bhāvo **anottappaṃ**. Tesu ahirikaṃ kāyaduccaritādīhi ajjucchanalakkhaṇam, anottappaṃ teheva asārajjanalakkhaṇam, **kilissatīti** upatāpīyati vibādhiyati.

Dasahi āghātavatthūhīti pubbe vuttehi navahi ca “aṭṭhāne vā panāghāto jāyatī”ti (dha. sa. 1066) vuttena cāti dasahi. Anattaṃ me acarītiādīnipi hi avikappetvā khāṇukaṇṭakādīmhipi aṭṭhāne āghāto uppajjati.

Dasahi akusalakammapathehīti katame dasa akusalakammapatthā (dī. ni. 3.360)? Pānātipāto, adinnādānaṃ, kāmesumicchācāro, musāvādo, pisuṇā vācā, pharusā vācā, samphappalāpo, abhijjhā, byāpādo, micchādīṭṭhi. Ime dasa akusalakammapatthā. Tatha akusalakammāni ca tāni pathā ca duggatīyāti **akusalakammapatthā. Samannāgatoti** samaṅgībhūto.

Dasahi saññojanehīti katamāni dasa saṃyojanāni (dha. sa. 1118)? Kāmarāgasamyojanaṃ, paṭighasamyojanaṃ, mānasamyojanaṃ, dīṭṭhisamyojanaṃ, vicikicchāsamyojanaṃ, sīlabbataparāmāsasamyojanaṃ, bhavarāgasamyojanaṃ, issāsamyojanaṃ, macchariyasamyojanaṃ, avijjāsamyojanaṃ, imāni dasa saṃyojanāni. **Micchattā** vuttāyeva.

Dasavatthukāya micchādīṭṭhiyāti katamā dasavatthukā micchādīṭṭhi (vibha. 971)? Natthi dinnam, natthi yiṭṭham, natthi hutam, natthi sukata dukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko, natthi ayam loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imaṅca lokaṃ paraṅca lokaṃ sayam abhiññā sacchikatvā pavedenti. Ayam dasavatthukā micchādīṭṭhi.

Tatha **dasavatthukāti** dasa vatthūni etissāti dasavatthukā. **Natthi dinnanti** dinnam nāma atthi, sakkā kassaci kiñci dātunti jānāti. Dinnassa pana phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Natthi yiṭṭhanti** yiṭṭham vuccati mahāyāgo, taṃ yajitum sakkāti jānāti. Yiṭṭhassa pana phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Hutanti** āhunapāhunamaṅgalakiriyā, taṃ katum sakkāti jānāti. Tassa pana phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Sukatadukkaṭānanti** ettha dasa kusalakammapatthā sukatakammāni nāma, dasa akusalakammapatthā dukkaṭakammāni nāma. Tesam atthibhāvaṃ jānāti. Phalaṃ vipāko pana natthīti gaṇhāti. **Natthi ayam lokoti** paraloke ṭhito imaṃ lokaṃ natthīti gaṇhāti. **Natthi paro lokoti** idhaloke ṭhito paralokaṃ natthīti gaṇhāti. **Natthi mātā natthi pitāti** mātāpitūnaṃ atthibhāvaṃ jānāti. Tesu katappaccayena koci phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Natthi sattā opapātikāti** cavanakaupapajjanakasattā natthīti gaṇhāti. **Sammaggatā sammāpaṭipannāti** anulomapaṭipadaṃ paṭipannā dhammikasamaṇabrāhmaṇā lokasmiṃ natthīti gaṇhāti. **Ye imaṅca lokaṃ...pe... pavedenti** imaṅca paraṅca lokaṃ attanāva abhivisiṭṭhena ñāṇena ñatvā pavedanasamattho sabbaññū buddho natthīti gaṇhāti.

Antaggāhikāya dīṭṭhiyāti “sassato loko”tiādikaṃ ekekaṃ antaṃ bhāgaṃ gaṇhātīti antaggāhikā. Atha vā antassa gāho antaggāho, antaggāho assā atthīti antaggāhikā. Tāya antaggāhikāya. Sā pana vuttāyeva.

Aṭṭhasatataṇhāpapañcasatehīti aṭṭhuttaraṃ satam aṭṭhasatam. Saṃsāre papañceti ciraṃ vasāpetīti papañco, taṇhā eva papañco taṇhāpapañco, ārammaṇabhedena punappunaṃ uppattivāsena ca taṇhānaṃ bahukattā bahuvacanaṃ katvā taṇhāpapañcānaṃ satam taṇhāpapañcasatam. Tena “taṇhāpapañcasatenā”ti vattabbe vacanavipallāsavasena “taṇhāpapañcasatehī”ti bahuvacananiddeso kato. Aṭṭhasatanti saṅkhātena taṇhāpapañcasatenāti attho daṭṭhabbo. Aṭṭha abbohārikāni katvā satameva gahitanti veditabbaṃ. Khuddakavatthuvibhaṅge pana taṇhāvicarītānīti āgataṃ. Yathāha –

“Aṭṭhārasa taṇhāvicarītāni ajjhantikassa upādāya, aṭṭhārasa taṇhāvicarītāni bāhirassa upādāya, tadekajjham abhisaññuhitvā abhisāṅkhipitvā chattimsa taṇhāvicarītāni honti. Iti atītāni chattimsa taṇhāvicarītāni, anāgatāni chattimsa taṇhāvicarītāni, paccuppannāni chattimsa taṇhāvicarītāni tadekajjham abhisaññuhitvā abhisāṅkhipitvā aṭṭhataṇhāvicaritasatam hotī”ti (vibha. 842).

Tañhāpapañcāyeva panettha **tañhāvicarītānī**ti vuttā. Tañhāsamudācārā tañhāpavattiyoti attho. **Ajjhattikassa upādāyā**ti ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idañhi upayogatthe sāmivacanaṃ. Vitthāro panassa tassa niddese (vibha. 973) vuttanayeneva veditabbo. Ayaṃ pana aparo nayo – rūpārammaṇāyeva kāmatañhā, bhavatañhā, vibhavatañhāti tisso tañhā honti, tathā saddādiārammaṇāti chasu ārammaṇesu aṭṭhārasa tañhā honti, ajjhattārammaṇā aṭṭhārasa, bahiddhārammaṇā aṭṭhārasāti chattiṃsa honti. Tā eva aṭṭhārammaṇā chattiṃsa, anāgatārammaṇā chattiṃsa, paccuppannārammaṇā chattiṃsāti aṭṭhatañhāvicaritasatam hoti. **Papañcitoti** ārammaṇe, saṃsāre vā papañcito ciravāsito.

Dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatehīti “katamāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni brahmajāle veyyākaṇe vuttāni bhagavatā? Cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatavādā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti imāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni brahmajāle veyyākaṇe vuttāni bhagavatā”ti (vibha. 977). Vitthāro panettha brahmajālasutte vuttanayeneva veditabbo.

Ahañcamhi tiṇṇoti ahañca caturogamaṃ, saṃsārasamuddamaṃ vā tiṇṇo amhi bhavāmi. **Muttoti** rāgādibandhanehi mutto. **Dantoti** nibbisevano nipparipphando. **Santoti** sītībhūto. **Assatthoti** nibbānadassane laddhassāso. **Parinibbutoti** kilesaparinibbānena parinibbuto. **Pahomīti** samatthomhi. **Khoiti** ekaṃsatthe nipāto. **Pare ca parinibbāpetunti** ettha pare ca-saddo “pare ca tāretu”ntiādīhipi yojetabboti.

Mahākaruṇāñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

72-73. Sabbaññutaññāṇaniddesavaṇṇanā

119. Sabbaññutaññāṇaniddese **katamaṃ tathāgatassa sabbaññutaññāṇanti** pucchitvā tena samagatikattā teneva saha anāvaraṇaṇāṇaṃ niddiṭṭhaṃ. Na hi anāvaraṇaṇāṇaṃ dhammato visuṃ atthi, ekameva hetamaṃ ñāṇaṃ ākārabhedato dvedhā vuccati saddhindriyasaddhābalādīni viya. Sabbaññutaññāṇameva hi natthi etassa āvaraṇanti, kenaci dhammena, puggalena vā āvaraṇaṃ kātuṃ asakkuṇeyyatāya anāvaraṇanti vuccati āvajjanapaṭibaddhattā sabbadhammaṇaṃ. Aññe pana āvajjitvāpi na jānanti. Keci panāhu “manoviññāṇaṃ viya sabbārammaṇikattā sabbaññutaññāṇaṃ . Tamyeva ñāṇaṃ indavajiraṃ viya visayesu appaṭihatattā anāvaraṇaṇāṇaṃ. Anupubbasabbaññutāpaṭikkhepo sabbaññutaññāṇaṃ, sakimsabbaññutāpaṭikkhepo anāvaraṇaṇāṇaṃ, bhagavā sabbaññutaññāṇapaṭilābhenapi sabbaññūti vuccati, na ca anupubbasabbaññū. Anāvaraṇaṇāṇapaṭilābhenapi sabbaññūti vuccati, na ca sakimsabbaññū”ti.

Sabbaṃ sañkhatamasañkhatamaṃ anavasesamaṃ jānātīti ettha **sabbanti** jātivāsena sabbadhammaṇaṃ nissesapariyādānaṃ. **Anavasesanti** ekekasēva dhammassa sabbākāravāsena nissesapariyādānaṃ. **Sañkhatamasañkhatanti** dvidhā pabhedadassanaṃ. Sañkhatañhi eko pabhedo, asañkhatamaṃ eko pabhedo. Paccayehi saṅgama katanti sañkhatamaṃ. Khandhapañcakaṃ. Tathā na sañkhatanti asañkhatamaṃ. Nibbānaṃ. Sañkhatamaṃ aniccadukkhānattādīhi ākārehi anavasesamaṃ jānāti, asañkhatamaṃ suññatānimittaappaṇihitādīhi ākārehi anavasesamaṃ jānāti. Natthi etassa sañkhatassa asañkhatassa ca avasesoti anavasesamaṃ. Sañkhatamaṃ asañkhatañca. Anekabhedāpi paññatti paccayehi akatattā asañkhatapakkaṃ bhajati. Sabbaññutaññāṇaṇhi sabbāpi paññattiyo anekabhedato jānāti. Atha vā **sabbanti** sabbadhammaggaṇaṃ. **Anavasesanti** nippadesaggahaṇaṃ. **Tattha āvaraṇaṃ natthīti** tattha tasmim anavasese sañkhatāsañkhate nissaṅgattā sabbaññutaññāṇassa āvaraṇaṃ natthīti tadeva sabbaññutaññāṇaṃ anāvaraṇaṇāṇaṃ nāmāti attho.

120. Idāni anekavisayabhedato dassetuṃ **aṭṭanti**ādīmāha. Tattha **aṭṭamaṃ anāgatamaṃ paccuppannanti** kālabhedato dassitamaṃ, **cakkhu ceva rūpā cāti**ādi vatthārammaṇabhedato. **Evaṃ tamaṃ sabbanti** tesamaṃ cakkhurūpānaṃ anavasesapariyādānaṃ.

Evam sesesu. **Yāvatā**ti anavasesapariyādānaṃ. **Aniccaṭṭhanti**ādi sāmāññalakkhaṇabheda-
dassitaṃ. **Aniccaṭṭhanti** ca aniccākāraṃ. Paccattatthe vā upayogavacanaṃ. Esa nayo
edisesu. **Rūpassā**tiādi khandhabhedato dassitaṃ. **Cakkhussa...pe... jarāmarañassā**ti heṭṭhā
vuttapeyyālanayena yojetabbaṃ. **Abhiññāyā**tiādisu heṭṭhā vuttaññāneva. **Abhiññāṭṭhanti**
abhijānanasabhāvaṃ. Esa nayo edisesu. **Khandhānaṃ khandhaṭṭhanti**ādi heṭṭhā
vuttanayeneva veditabbaṃ. **Kusale dhammeti**ādi kusalattikavasena bhedo. **Kāmāvacare**
dhammetiādi catubhūmakavasena. Ubhayatthāpi “sabbe jānātī”ti bahuvacanapāṭho sundaro.
Ekavacanasote patitattā pana potthakesu ekavacanaena likhitaṃ. **Dukkhassā**tiādi
cuddasannaṃ buddhaññānaṃ visayabhedo. **Indriyaparopariyatte** ñāṇantiādiṇi cattāri
ñāṇāni vatvā sabbaññutaññānaṃ kasmā na vuttanti ce? Vuccamānassa sabbaññutaññānattā.
Visayabheda hi sabbaññutaññāne vuccamāne taṃ ñāṇaṃ na vattabbaṃ hoti,
sabbaññutaññānaṃ pana sabbaññutaññānassa visayo hotiyeva.

Puna kālakārāmasuttantādīsu (a. ni. 4.24) vuttanayena sabbaññutaññāṇabhūmiṃ
dassento **yāvatā sadevakassa lokassā**tiādimāha. Tattha saha devehi **sadevakassa**. Saha
mārena **samārakassa**. Saha brahmunā **sabrahmakassa** lokassa. Saha
samaṇabrāhmaṇehi **sassamaṇabrāhmaṇiyā**. Saha devamanussehi **sadevamanussāya** pajāya.
Pajātattā **pajāti** sattalokassa pariyāyavacanametam. Tattha sadevakavacanaena
pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ, samārakavacanaena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ,
sabrahmakavacanaena brahmakāyikādibrahmaggaṇaṃ, sassamaṇabrāhmaṇivacanaena
sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ
samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃca, pajāvacaṇena sattalokaggahaṇaṃ,
sadevamanussavacanaena sammutidevasesamanussaggahaṇaṃ veditabbaṃ. Evamettha tīhi
padehi okāsaloko, dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo.

Aparo nayo – sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito, samārakaggahaṇena
chakāmāvacaradevaloko, sabrahmakaggahaṇena rūpāvacarabrahmaloko,
sassamaṇabrāhmaṇādiggaṇena catuparisavasena, sammutidevehi vā saha manussaloko,
avasesasattaloko vā.

Apicettha sadevakavacanaena ukkaṭṭhaparicchedato sabbassapi lokassa
diṭṭhādijānanabhāvaṃ sādheti. Tato yesaṃ siyā “māro mahānubhāvo chakāmāvacarissaro
vasavattī, kiṃ tassāpi diṭṭhādiṃ jānātī”ti, tesam vimatiṃ vidhamanto “samārakassā”ti āha.
Yesaṃ pana siyā “brahmā mahānubhāvo ekaṅguliyā ekasmiṃ cakkavālasahassee ālokaṃ
pharati, dvīhi...pe... dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavālasahassee ālokaṃ pharati, anuttarañca
jhānasamāpattisukhaṃ paṭisaṃvedeti, kiṃ tassāpi diṭṭhādiṃ jānātī”ti, tesam vimatiṃ
vidhamanto “sabrahmakassā”ti āha. Tato yesaṃ siyā “puthū samaṇabrāhmaṇā sāsanassa
paccatthikā, kiṃ tesampi diṭṭhādiṃ jānātī”ti, tesam vimatiṃ vidhamanto
“sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyā”ti āha. Evam ukkaṭṭhānaṃ diṭṭhādijānanabhāvaṃ pakāsetvā
atha sammutideve avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavasena sesasattalokassa
diṭṭhādijānanabhāvaṃ pakāseti. Ayamettha anusandhikkamo. Porāṇā panāhu – **sadevakassā**ti
devatāhi saddhiṃ avasesalokassa . **Samārakassā**ti mārena saddhiṃ
avasesalokassa. **Sabrahmakassā**ti brahmehi saddhiṃ avasesalokassa. Evam sabbepi
tibhavūpage satte tīhākārehi tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhākārehi
pariyādātuṃ **sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāyā**ti vuttaṃ. Evam pañcahi
padehi tena tena ākārena tedhātukameva pariyādinnaṃ hotīti.

Diṭṭhanti rūpāyatanam. **Sutanti** saddāyatanam. **Mutanti** patvā gahetabbato
gandhāyatanam, rasāyatanam, phoṭṭhabbāyatanam. **Viññānti**
sukhadukkhādiddhammārammaṇam. **Pattanti** pariyesitvā vā apariyesitvā vā
pattam. **Pariyesitanti** pattam vā appattam vā pariyesitam. **Anuvaritanti** manasāti cittena
anusaṅcaritam. **Sabbam jānātī**ti iminā etaṃ dasseti – yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu

imassa sadevakassa lokassa “nīlaṃ pīta”ntiādi (dha. sa. 619) rūpārammaṇaṃ cakkhuvāre āpāthaṃ āgacchati, ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma rūpārammaṇaṃ disvā sumano vā dummano vā majjhato vā jātoti taṃ sabbaṃ tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṃ jānāti. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa “bherisaddo, mudiṅgasaddo”tiādi saddārammaṇaṃ sotadvāre āpāthaṃ āgacchati, “mūlagandho tacagandho”tiādi (dha. sa. 624-627) gandhārammaṇaṃ ghānavāre āpāthaṃ āgacchati, “mūlaraso, khandharaso”tiādi (dha. sa. 628-631) rasārammaṇaṃ jivhādvāre āpāthaṃ āgacchati, “kakkhaḷaṃ, muduka”ntiādi (dha. sa. 647-650) pathavīdhātutejodhātuvāyodhātubhedaṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ kāyadvāre āpāthaṃ āgacchati, ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma phoṭṭhabbārammaṇaṃ phusitvā sumano vā dummano vā majjhato vā jātoti taṃ sabbaṃ tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṃ jānāti. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa sukhadukkhādhedaṃ dhammārammaṇaṃ manodvāre āpāthaṃ āgacchati, ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma dhammārammaṇaṃ vijānitvā sumano vā dummano vā majjhato vā jātoti taṃ sabbaṃ tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṃ jānāti. Imassa pana mahājanassa pariyesitvā appattampi atthi, pariyesitvā pattampi atthi. Apariyesitvā appattampi atthi, apariyesitvā pattampi atthi. Sabbaṃ tathāgatassa sabbaññutaññāṇena appattaṃ nāma natthīti.

121. Puna aparena pariyāyena sabbaññutaññāṇabhāvasādhanatthaṃ **na tassāti** gāthamāha. Tattha **na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñcīti** tassa tathāgatassa idha imasmiṃ tedhātuke loke, imasmiṃ paccuppannakāle vā paññācakkhunā addiṭṭhaṃ nāma kiñci appamattakampi na atthi na saṃvijjati. **Atthīti** idaṃ vattamānakālikaṃ ākhyātapadaṃ. Iminā paccuppannakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. Gāthābandhasukhatthaṃ panettha da-kāro saṃyutto. **Atho aviññātanti** ettha **athoiti** vacanopādāne nipāto. **Aviññātanti** atītakālikaṃ aviññātaṃ nāma kiñci dhammajātaṃ. Nāhosīti pāṭhaseso. Abyayabhūtassa atthisaddassa gahaṇe pāṭhasesaṃ vināpi yujjatiyeva. Iminā atītakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. **Ajānitabbanti** anāgatakālikaṃ ajānitabbaṃ nāma dhammajātaṃ na bhavissati, natthi vā. Iminā anāgatakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṃ dasseti. Jānanakiriyāvisesanamattameva vā ettha a-kāro. **Sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyyanti** ettha yaṃ tekālikaṃ vā kālavimuttaṃ vā neyyaṃ jānitabbaṃ kiñci dhammajātaṃ atthi, taṃ sabbaṃ tathāgato abhiññāsi adhikena sabbaññutaññāṇena jāni paṭivijjhi. Ettha atthisaddena tekālikassa kālavimuttassa ca gahaṇā atthi-saddo abyayabhūtoyeva daṭṭhabbo. **Tathāgato tena samantacakkhūti** kālavasena okāsavasena ca nippadesattā samantā sabbato pavattaṃ ñānacakkhu assāti samantacakkhu. Tena yathāvuttena kāraṇena tathāgato samantacakkhu, sabbaññūti vuttaṃ hoti. Imissā gāthāya puggalādhiṭṭhānāya desanāya sabbaññutaññāṇaṃ sādhitam.

Puna buddhaññāṇaṃ visayavasena sabbaññutaññāṇaṃ dassetukāmo **samantacakkhūti kenatṭhena samantacakkhūti**tiādimāha. Tattha gāthāya **samantacakkhūti** vuttapade yaṃ taṃ samantacakkhu, taṃ kenatṭhena samantacakkhūti attho. Attho panassa **yāvatādukkhassa dukkhatṭho**tiādihi vuttoyeva hoti. Sabbaññutaññāṇāhi samantacakkhu. Yathāha – “samantacakkhu vuccati sabbaññutaññāṇa”nti (cūḷani. dhotakamāṇavapucchānidessa 32). Tasmim sabbaññutaññāṇatṭhe vutte samantacakkhuṭṭho vuttoyeva hotīti. Buddhasseva ñāṇānīti **buddhaññāṇāni**. **Dukkhe ñāṇā**dīnīpi hi sabbākārena buddhasseva bhagavato pavattanti, itaresaṃ pana ekadesamatteneva pavattanti. **Sāvakasādhāraṇānīti** pana ekadesenāpi atthitaṃ sandhāya vuttaṃ. **Sabbo ñātoti** sabbo ñāṇena ñāto. **Aññāto dukkhatṭho natthīti** vuttameva atthaṃ paṭisedhena vibhāveti. **Sabbo diṭṭhoti** na kevalaṃ ñātamattoyeva, atha kho cakkhunā diṭṭho viya kato. **Sabbo viditoti** na kevalaṃ diṭṭhamattoyeva, atha kho pākato. **Sabbo sacchikatoti** na kevalaṃ viditoyeva, atha kho tattha ñāṇapaṭilābhavasena paccakkhikato. **Sabbo phassitoti** na kevalaṃ sacchikatoyeva, atha kho punappunaṃ yathārucci samudācārasena phuṭṭhoti. Atha vā **ñāto** sabhāvalakkhaṇavasena. **Diṭṭho** sāmaññalakkhaṇavasena. **Vidito** rasavasena. **Sacchi**

kato paccupatṭhānavasena . **Phassito** padaṭṭhānavasena. Atha vā ñāto ñānuppādavāsena. Diṭṭho cakkhuppādavāsena. Vidito paññuppādavāsena. Sacchikato vijjuppādavāsena. Phassito ālokuppādavāsena. “Yāvatā dukkhassa dukkhatṭho, sabbo diṭṭho, adiṭṭho dukkhatṭho natthī”tiādinā nayena ca “yāvatā sadevakassa lokassa...pe... anuvaritā manasā, sabbaṃ ñātaṃ, aññātaṃ natthī”tiādinā nayena ca vitthāro veditabbo. Paṭhamam vuttagāthā nigamanavasena puna vuttā. Tamnigamaneyeva hi kate ñānanigamanampi katameva hotīti.

Sabbaññutaññānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammapakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Ñānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Diṭṭhikathā

1. Assādadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

122. Idāni ñānakathānantaram kathitāya diṭṭhikathāya anupubbaanuvāṇṇanā anuppattā. Ayañhi diṭṭhikathā ñānakathāya kataññāparicayassa samadhigatasammādiṭṭhissa micchādiṭṭhimalavisodhanā sukarā hoti, sammādiṭṭhi ca suparisuddhā hotīti ñānakathānantaram kathitā. Tattha **kā diṭṭhī**tiādikā pucchā. **Kā diṭṭhī abhinivesaparāmāso diṭṭhī**tiādikam pucchitapucchāya vissajjanam. **Katham abhinivesaparāmāso diṭṭhī**tiādiko vissajjitavissajjanassa vitthāraniddeso, **sabbāva tā diṭṭhiyo assādadiṭṭhiyoti**tiādikā diṭṭhisuttasamsandanāti evamime cattāro paricchedā. Tattha pucchāparicchede tāva **kā diṭṭhī** dhammapucchā, sabhāvapucchā. **Kati diṭṭhiṭṭhānānī**ti hetupucchā paccayapucchā, kittakāni diṭṭhīnam kārānānīti attho. **Kati diṭṭhipariyutṭhānānī**ti samudācārapucchā vikārapucchā. Diṭṭhiyo eva hi samudācāravāsena cittaṃ pariyanandhantiyo utṭhahantīti diṭṭhipariyutṭhānāni nāma honti. **Kati diṭṭhiyoti** diṭṭhīnam saṅkhāpucchā gaṇanāpucchā. **Kati diṭṭhābhinivesāti** vatthuppabhedavasena ārammaṇanāntavasena diṭṭhipabhedapucchā. Diṭṭhiyo eva hi taṃ taṃ vatthuṃ taṃ taṃ ārammaṇam abhinivisanti parāmasantīti diṭṭhiparāmāsāti vuccanti. **Katamo diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti** diṭṭhīnam paṭipakkhapucchā pahānūpāyapucchā. Diṭṭhikārānāni hi khandhādīni diṭṭhisamugghātena tāsam kārānāni na hontīti tāni ca kārānāni samugghātītāni nāma honti. Tasmā diṭṭhiṭṭhānāni sammā bhusam haññanti etenāti diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti vuccati.

Idāni etāsam channaṃ pucchānaṃ **kā diṭṭhī**tiādinī cha vissajjanāni. Tattha **kā diṭṭhī**ti vissajjetabbapucchā. **Abhinivesaparāmāso diṭṭhī**ti vissajjanam. Sā pana aniccādiṭṭhi vatthusmiṃ niccādivāsena abhinivisati patitṭhahati dalham gaṇhātīti **abhiniveso**. Aniccādiṭṭhi atikkamivā niccantiādivāsena vattamāno parato āmasati gaṇhātīti **parāmāso**. Atha vā niccantiādikam param uttamam saccanti āmasati gaṇhātīti parāmāso, abhiniveso ca so parāmāso cāti **abhinivesaparāmāso**. Evampakāro diṭṭhīti kiccato diṭṭhisabhāvaṃ vissajjeti. **Tīni satanti** tīni satāni, vacanavipallāso kato. **Katamo diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti** puccham anuddharitvāva **sotāpattimago diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti** vissajjanam katham.

123. Idāni **katham abhinivesaparāmāsoti**tiādi vitthāraniddeso. Tattha **rūpanti** upayogavacanam. Rūpam abhinivesaparāmāsoti sambandho. **Rūpanti** cettha rūpupādānakkhandho kaṣiṇarūpaṇca. “Etam mamā”ti abhinivesaparāmāso diṭṭhi, “esohamasmi”ti abhinivesaparāmāso diṭṭhi, “eso me attā”ti abhinivesaparāmāso diṭṭhīti paccem yojetabbam. **Etanti** sāmāññavacanam. Teneva “vedanam etam mama, saṅkhāre etam mamā”ti napuṃsakavacanam ekavacanaṇca katham. Esoti pana vattabbamapekkhitvā pulliṅgekavacanam katham. **Etam mamāti** taṇhāmaññānāmūlikā diṭṭhi. **Esohamasmīti** mānāmaññānāmūlikā diṭṭhi. **Eso me attāti** diṭṭhimaññānā eva. Keci pana “etam mamāti mamamkārakappanā, esohasmīti ahamkārakappanā, eso me

attāti ahamkāramamaṅkārakappito attābhinivesoti ca, tathā yathākkameneva taṅhāmūlaniveso mānapaggāho, taṅhāmūlaniviṭṭho mānapaggahito, attābhinivesoti ca, saṅkhārānaṃ dukkhalakkhaṇādassanaṃ, saṅkhārānaṃ aniccalakkhaṇādassanaṃ, saṅkhārānaṃ tilakkhaṇādassanaṃhetuko attābhinivesoti ca, dukkhe asubhe ca sukhaṃ subhanti vipallāsagatassa, anicce niccanti vipallāsagatassa, catubbidhaviṭṭhāgataṃ ca attābhinivesoti ca, pubbenivāsañāṇassa ākārakappaṇā, dibbacakkhuñāṇassa anāgatapaṭilābhakappaṇā, pubbantāparantidappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu kappanissitassa attābhinivesoti ca, nandiyā aṭṭamanvāgameti, nandiyā anāgataṃ paṭikaṅkhati, paccuppannesu dhammesu saṃhīrati attābhinivesoti ca, pubbante aññāṇahetukā diṭṭhi, aparante aññāṇahetukā diṭṭhi, pubbantāparante idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇahetuko attābhiniveso”ti ca etesaṃ tiṇṇaṃ vacanānaṃ atthaṃ vaṇṇayanti.

Diṭṭhiyo panettha paṭhamam pañcakkhandhavatthukā. Tato chaajjhātikabāhirāyatanaṃ viññāṇa-kāyasamphassakāyavedanākāyasaññākāyacetanākāyatanhākāyavitakkavicāradhātudasakasiṇa - dvattiṃsākāravatthukā diṭṭhiyo vuttā. Dvattiṃsākāresu ca yattha viṣuṃ abhiniveso na yujjati, tattha sakalasaṃhāraṇābhinivesavaseneva viṣuṃ abhiniveso viya katoti veditabbam. Tato dvādasāyatanaaṭṭhārasadhātuekūnavīsatiindriyavasena yojanā katā. Tīṇi ekantalokuttarindriyāni na yojitāni. Na hi lokuttaravatthukā diṭṭhiyo honti. Sabbatthāpi ca lokiyalokuttaramissesu dhammesu lokuttare ṭhapetvā lokiyā eva gahetabbā. Anindriyabaddharūpaṇca na gahetabbameva. Tato tedhātukavasena navavidhabhavavasena jhānabrahmavihārasamāpattivāsena paṭiccasamuppādaṅgavasena ca yojanā katā. Jāti-jarāmarāṇānaṃ viṣuṃ gahaṇe pariḥāro vuttanayo eva. Sabbāni cetāni rūpādikāni jarāmarāṇāntāni aṭṭhanavutisatam padāni bhavanti.

124. Diṭṭhiṭṭhānesu **khandhāpi diṭṭhiṭṭhānanti** viśativatthukāyapi sakkāyadiṭṭhiyā pañcannaṃ khandhānaṃyeva vatthuttā “ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā attānaṃ samanupassamānā samanupassanti, sabbe te pañcupādānakkhandhesuyeva samanupassanti, etesaṃ vā aññatara”nti (saṃ. ni. 3.47) vuttattā ca pañcupādānakkhandhā diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānanti** avijjāya andhīkatānaṃ diṭṭhiuppattito “yāyaṃ, bhante, diṭṭhi ‘asammāsambuddhesu sammāsambuddhā’ti, ayaṃ nu kho, bhante, diṭṭhi kiṃ paṭicca paññāyatīti? Mahatī kho esā, kaccāna, dhātu, yadidaṃ avijjādhātu. Hīnaṃ, kaccāna, dhātuṃ paṭicca uppajjati hīnā saññā hīnā diṭṭhi”ti (saṃ. ni. 2.97) vacanato ca avijjā diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Phassopi diṭṭhiṭṭhānanti** tena phassena phutṭhassa diṭṭhiuppattito “ye te, bhikkhave, samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā pubbantānudiṭṭhino pubbantaṃ ārabha anekavihitāni adhivuttipadāni abhivadanti, tadapi phassapaccayā”ti (dī. ni. 1.123) vacanato ca phasso diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānanti** ākāramattaggahaṇena ayāthāvasabhāvagāhahetuttā saññāya –

“Yāni ca tīṇi yāni ca satṭhi, samaṇappavādasitāni bhūripañña;

Saññakkharasaññānissitāni, osaraṇāni vineyya oghatamagā”ti. (su. ni. 543) –

Vacanato “saññānidānā hi papañcasāṅkhā”ti (su. ni. 880; mahāni. 109) vacanato ca saññā diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānanti** ākāraparivitakkena diṭṭhiuppattito –

“Naheva saccāni bahūni nānā, aññatra saññāya niccāni loke;

Takkaṅca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccam musāti dvayadhammāhū”ti. (su. ni. 892) –

Vacanato ca vitakko diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānanti** ayoniso manasikārassa akusalānaṃ asādhāraṇahetuttā “tassevaṃ ayoniso manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati”ti (ma. ni. 1.19) vacanato ca ayoniso manasikāro diṭṭhīnaṃ

kāraṇaṃ . **Pāpamittopi diṭṭhiṭṭhānanti** pāpamittassa diṭṭhānugatiāpajjanena diṭṭhiuppattito “bāhiraṃ, bhikkhave, aṅganti karitvā na aññaṃ ekaṅgampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahato anathāya saṃvattati. Yathayidaṃ, bhikkhave, pāpamittatā”ti (a. ni. 1.110) vacanato ca pāpamitto diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ. **Paratopi ghoso diṭṭhiṭṭhānanti** durakkhātadhammassavanena diṭṭhiuppattito “dveme, bhikkhave, hetū dve paccayā micchādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso ayoniso ca manasikāro”ti (a. ni. 2.126) vacanato ca parato ghoso micchādiṭṭhikato micchādiṭṭhipaṭisaññuttakathā diṭṭhīnaṃ kāraṇaṃ.

Idāni **diṭṭhiṭṭhānanti** padassa atthaṃ vivaranto **khandhā hetu khandhā paccayotiādīmāha**. Khandhā eva diṭṭhīnaṃ **uppādāya**, janakahetu ceva upatthambhakapaccayo cāti attho. **Samuṭṭhānaṭṭhena**ti samuṭṭhahanti uppajjanti etenāti samuṭṭhānaṃ, kāraṇanti attho. Tena samuṭṭhānaṭṭhena, diṭṭhikāraṇabhāvenāti attho.

125. Idāni kiccabhedena diṭṭhibhedam dassento **katamāni aṭṭhārasa diṭṭhipariyuṭṭhānānti**ādīmāha. Tattha **yā diṭṭhīti** idāni vuccamānānaṃ aṭṭhārasannaṃ padānaṃ sādharmaṇaṃ mūlapadam. Yā diṭṭhi, tadeva diṭṭhigataṃ, yā diṭṭhi, tadeva diṭṭhigahananti sabbehi sambandho kātabbo. Ayāthāvadassanaṭṭhena diṭṭhi, tadeva diṭṭhīsu gataṃ dassanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhiantogadhattāti **diṭṭhigataṃ**. Hetṭhāpissa attho vuttoyeva. Dvīnaṃ antānaṃ ekantagatatāpi **diṭṭhigataṃ**. Sā eva diṭṭhi duratikkamaṇaṭṭhena **diṭṭhigahanaṃ** tiṇagahanavanagahanapabbatagahanāni viya. Sāsankasappaṭibhayatṭhena **diṭṭhikantāraṃ** corakantāravāḷakantāranirudakakantāradubbhikk hakantāra viya. Dhammasaṅgaṇiyaṃ “diṭṭhikantāro”ti sakaliṅgeneva āgataṃ. Sammādiṭṭhiyā vinivijjanaṭṭhena paṭilomaṭṭhena ca **diṭṭhivīsūkamaṃ**. Micchādassanañhi uppajjamānaṃ sammādassanaṃ vinivijjhati ceva vilometi ca. Dhammasaṅgaṇiyaṃ (dha. sa. 392, 1105) “diṭṭhivīsūkāyika”nti āgataṃ. Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa gahaṇato diṭṭhiyā virūpaṃ phanditanti **diṭṭhivipphanditaṃ**. Diṭṭhigatiko hi ekasmiṃ patitṭhātumaṃ na sakkoti, kadāci sassataṃ anussarati, kadāci ucchedam. Diṭṭhiyeva anathe saṃyojeṭi **diṭṭhisaññojanaṃ**. Diṭṭhiyeva antotudanaṭṭhena dunnīharaṇīyatṭhena ca sallanti **diṭṭhisallaṃ**. Diṭṭhiyeva pīḷakaraṇaṭṭhena sambādhoti **diṭṭhisambādho**. Diṭṭhiyeva mokkhāvaraṇaṭṭhena palibodhoti **diṭṭhipalibodho**. Diṭṭhiyeva dummocanīyatṭhena bandhananti **diṭṭhibandhanaṃ**. Diṭṭhiyeva duruttaraṭṭhena papātoti **diṭṭhipapāto**. Diṭṭhiyeva thāmagataṭṭhena anusayoti **diṭṭhānusayo**. Diṭṭhiyeva attānaṃ santāpeti **diṭṭhisantāpo**. Diṭṭhiyeva attānaṃ anudahaṭi **diṭṭhipariḷāho**. Diṭṭhiyeva kilesakāyaṃ gantheti **diṭṭhigantaṃ**. Diṭṭhiyeva bhusaṃ ādiyaṭi **diṭṭhupādānaṃ**. Diṭṭhiyeva “sacca”ntiādivasena abhinivisaṭi **diṭṭhābhiviveso**. Diṭṭhiyeva idaṃ paranti āmasati, parato vā āmasati **diṭṭhiparāmāso**.

126. Idāni rāsivasena soḷasa diṭṭhiyo uddisanto **katamā soḷasa diṭṭhiyotiādīmāha**. Tattha sukhasomanassasaṅkhāte assāde diṭṭhi **assādadiṭṭhi**. Attānaṃ anugatā diṭṭhi **attānudiṭṭhi**. Natthiṭi pavattatā viparītā diṭṭhi **micchādiṭṭhi**. Sati kāye diṭṭhi, santī vā kāye diṭṭhi **sakkāyadiṭṭhi**. Kāyoti cettha khandhapañcakaṃ, khandhapañcakasāṅkhāto sakkāyo vatthu patitṭhā etissāti **sakkāyavattukā**. Sassatanti pavattā diṭṭhi **sassatadiṭṭhi**. Ucchedoti pavattā diṭṭhi **ucchedadiṭṭhi**. Sassatādiṭṭhiṃ gaṇhātīti **antaggāhikā**, antaggāho vā assā atthiṭi antaggāhikā. Atītasāṅkhātaṃ pubbantaṃ anugatā diṭṭhi **pubbantānudiṭṭhi**. Anāgatasāṅkhātaṃ aparantaṃ anugatā diṭṭhi **aparantānudiṭṭhi**. Anathe saṃyojeṭi **saññojanikā**. Ahañkāravasena ahanti uppānena mānena diṭṭhiyā mūlabhūtena vinibandhā ghaṭitā uppādītā diṭṭhi **ahanti mānavinibandhā diṭṭhi**. Tathā mamañkāravasena mamanti uppānena mānena vinibandhā diṭṭhi **mamanti mānavinibandhā diṭṭhi**. Attano vadaṇaṃ kathaṇaṃ attavādo, tena paṭisaññuttā baddhā diṭṭhi **attavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi**. Attānaṃ lokoti vadaṇaṃ kathaṇaṃ lokavādo, tena paṭisaññuttā diṭṭhi **lokavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi**. Bhavo vuccati sassataṃ, sassatavasena uppajjanaṭi **bhavadidiṭṭhi**. Vibhavo vuccati ucchedo, ucchedavasena uppajjanaṭi **vibhavadiṭṭhi**.

127-128. Idāni tīni satam diṭṭhābhinivese niddisitukāmo **katame tīni satam diṭṭhābhinivesāti** pucchitvā te avissajjetvāva visum visum abhinivesavissajjaneneva te vissajjetukāmo **assādadiṭṭhiyā, katihākārehiabhiniveso hotīti**ādinā nayena soḷasannaṃ diṭṭhīnaṃ abhinivesākāraṇaṇaṃ pucchitvā puna **assādadiṭṭhiyā pañcatimsāya ākārehi abhiniveso hotīti** tāsam soḷasannaṃ diṭṭhīnaṃ abhinivesākāraṇaṇaṃ vissajjetvā puna tāni ḡaṇaṇāni vissajjento **assādadiṭṭhiyā katamehi pañcatimsāya ākārehi abhinivesohotīti**ādimāha. Tattha **rūpaṃ paṭiccāti** rūpakkhandaṃ paṭicca. **Uppajjati sukhaṃ somanassanti** “ayaṃ me kāyo īdiso”ti rūpasampadaṃ nissāya gehasitaṃ rāgasampayuttaṃ sukhaṃ somanassaṃ uppajjati. Heṭṭhā vuttenaṭṭhena sukhaṇca somanassaṇca. Taṃyeva **rūpassa assādoti** rūpanissayo assādo. Tañhi sukhaṃ taṇhāvasena assādīyati upabhuñjīyātīti assādo. **Abhinivesaparāmāso diṭṭhīti** so assādo sassatoti vā ucchijjissatīti vā sassataṃ vā ucchijjamānaṃ vā attānaṃ sukhiṭaṃ karotīti vā abhinivesaparāmāso hoti. Tasmā yā ca diṭṭhi yo ca assādoti assādassa diṭṭhibhāvābhāvepi assādaṃ vinā sā diṭṭhi na hotīti katvā ubhayampi samuccitaṃ. **Assādadiṭṭhīti** assāde pavattā diṭṭhīti vuttaṃ hoti.

Idāni nānāsuttehi saṃsandetvā micchādiṭṭhiṃ micchādiṭṭhikaṇca garahitukāmo **assādadiṭṭhi micchādiṭṭhīti**ādimāha. Tattha **diṭṭhivipattīti** sammādiṭṭhivināsaṃmicchādiṭṭhisāṅkhātadiṭṭhiyā vipatti. **Diṭṭhivipannoti** vipannā vinaṭṭhā sammādiṭṭhi assāti diṭṭhivipanno, vipannadiṭṭhīti vuttaṃ hoti. Micchādiṭṭhiyā vā vipanno vinaṭṭhoti diṭṭhivipanno. **Na sevitaḡbo** upasaṅkamaṇena. **Na bhajitaḡbo** cittena. **Na payirupāsitaḡbo** upasaṅkamitvā nisīdanena. **Taṃ kissa hetūti** “taṃ sevanādikaṃ kena kāraṇena na kātabba”nti tassa kāraṇapucchā. **Diṭṭhi hissa pāpikāti** kāraṇavissajjanaṃ. Yasmā assa puggalassa diṭṭhi pāpikā, tasmā taṃ sevanādikaṃ na kātabbanti attho. **Diṭṭhiyā rāḡoti** “sundarā me diṭṭhi”ti diṭṭhiṃ ārabba diṭṭhiyā uppajjanarāḡo . **Diṭṭhirāḡarattoti** tena diṭṭhirāḡena raṅgena rattaṃ vatthaṃ viya ratto. **Na mahapphalanti** vipākaphalena. **Na mahānisamsanti** nissandaphalena.

Purisapuggalassāti purisaṅkhātassa puggalassa. Lokiyavohārena hi puri vuccati sarīraṃ, tasmim purismim seti pavattatīti puriso, puṃ vuccati nirayo, taṃ puṃ galati gacchatīti puggalo. Yebhuyyena hi sattā sugatito cutā duggatīyaṃyeva nibbantanti. **Taṃ kissa hetūti** taṃ na mahapphalattaṃ kena kāraṇena hoti. **Diṭṭhi hissa pāpikāti** yasmā assa puggalassa diṭṭhi pāpikā, tasmā na mahapphalaṃ hotīti attho. **Dveva gatiyoti** pañcasu gaṭīsu dveva gatiyo. Vipajjamānāya diṭṭhiyā **nirayo**. Sampajjamānāya **tiracchānayani**. **Yaṇceva kāyakammanti** sakalīḡadhāraṇapaṭipadānuyogaabhi vādanapaccuṭṭhānaaṅjalikammādi kāyakammaṃ. **Yaṇca vacīkammanti** sakasamayapariyāpuṇanasajjhāyanadesanāsamaḡdapanādi vacīkammaṃ. **Yaṇca manokammanti** idhalokacintāpaṭisaṃyuttaṇca paralokacintāpaṭisaṃyuttaṇca katākatacintāpaṭisaṃyuttaṇca manokammaṃ. Tiṇakatṭhadhañṇabījesu sattadiṭṭhissa dānānuppadānapaṭiggahaṇaparibhogesu ca kāyavacīmanokammāni. **Yathādiṭṭhīti** yā ayaṃ diṭṭhi, tassānurūpaṃ. **Samattanti** paripuṇṇaṃ. **Samādinanti** gahitaṃ.

Aṭṭhakathāyaṃ pana vuttaṃ – tadeṭaṃ yathādiṭṭhiyaṃ ṭhitakāyakammaṃ, diṭṭhisahajātakāyakammaṃ, diṭṭhānulomikakāyakammanti tividhaṃ hoti. Tattha “pāṇaṃ hanato adinnaṃ ādiyato micchācarato natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āḡamo”ti yaṃ evaṃ diṭṭhikassa sato pāṇātipātaadinnādānamicchācārasāṅkhātāṃ kāyakammaṃ, idaṃ **yathādiṭṭhiyaṃ ṭhitakāyakammaṃ** nāma. “Pāṇaṃ hanato adinnaṃ ādiyato micchācarato natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āḡamo”ti yaṃ imāya diṭṭhiyā iminā dassanena sahajātaṃ kāyakammaṃ, idaṃ **diṭṭhisahajātakāyakammaṃ** nāma. Tadeva pana samattaṃ samādinnaṃ gahitaṃ parāmatṭhaṃ **diṭṭhānulomikakāyakammaṃ** nāma. Vacīkammamanokammesupi eseva nayo. Ettha pana musā bhaṇato piṣuṇaṃ bhaṇato pharusāṃ bhaṇato samphaṃ palapato abhijjhāluno byāpannacittassa micchādiṭṭhikassa sato

natthi tatonidānaṃ pāpaṃ, natthi pāpassa āgamoti yojanā kātābā.
Līngadhāraṇādipariyāpuṇanādilokacintādivasena vuttanayo cettha sundaro.

Cetanādīsu diṭṭhisahajāta cetanā **cetanā** nāma. Diṭṭhisahajāta patthanā **patthanā** nāma. Cetanāpatthanānaṃ vasena cittaṭṭhapanā **paṇidhi** nāma. Tehi pana cetanādīhi sampayuttā phassādayo saṅkhārakkhandhapariyāpannā dhammā **saṅkhārā** nāma. **Aniṭṭhāyati**ādīhi dukkhameva vuttaṃ. Dukkhañhi sukhakāmehi sattehi na esitattā **aniṭṭhaṃ**. Appiyattā **akantaṃ**. Manassa avaḍḍhanato, manasi avisappanato ca **amanāpaṃ**. Āyatim abhaddatāya **ahitaṃ**. Piḷanato **dukkhanti**. **Taṃ kissa hetūti** taṃ evaṃ saṃvattanaṃ kena kāraṇena hoṭīti attho. Idānissa kāraṇaṃ **diṭṭhi hissa pāpikāti**. Yasmā tassa puggalassa diṭṭhi pāpikā lāmakā, tasmā evaṃ saṃvattatīti attho. **Allāya pathaviyā nikkhittanti** udakena tintāya bhūmiyā ropitaṃ. **Pathavīrasaṃ āporasanti** tasmim tasmim ṭhāne pathaviyā ca sampadaṃ āpassa ca sampadaṃ. Bījanikkhittaṭṭhāne hi na sabbā pathavī na sabbo āpo ca bījaṃ phalaṃ gaṇhāpeti. Yo pana tesam padeso bījaṃ phusati, soyeva bījaṃ phalaṃ gaṇhāpeti. Tasmā bījaposaṇāya paccayabhūtoyeva so padeso pathavīraso āporasoti veditabbo. Rasasaddassa hi sampatti ca attho. Yathāha “kiccasampattiatthena raso nāma pavuccatī”ti. Loke ca “suraso gandhabbo”ti vutte susampanno gandhabboti attho ñāyati. **Upādiyātīti** gaṇhātī. Yo hi padeso paccayo hoti, taṃ paccayaṃ labhamānaṃ bījaṃ taṃ gaṇhātī nāma. **Sabbaṃ tanti sabbaṃ taṃ rasajātaṃ**. **Tittakattāyāti** so pathavīraso āporaso ca atittako samānopi tittakaṃ bījaṃ nissāya nimbarukkhādīnaṃ tesam phalānaṃca tittakabhāvāya saṃvattati. **Kaṭukattāyāti** idaṃ purimasseva vevacanaṃ.

“Vaṇṇagandharasūpeto, amboyaṃ ahuvā pure;

Tameva pūjaṃ labhamāno, kenambo kaṭukapphalo”ti. (jā. 1.2.71) –

Āgataṭṭhāne viya hi idhāpi tittakameva appiyatthēna kaṭukanti veditabbaṃ. **Asātattāyāti** amadhurabhāvāya. Asāduttāyātipi pāṭho, asādubhāvāyāti attho. **Sādūti** hi madhuraṃ. **Bijaṃ hissāti** assa nimbādikassa bījaṃ. **Evamevanti** evaṃ evaṃ. Yasmā sukhā vedanā paramo assādo, tasmā micchādiṭṭhiyā dukkhavedanāvasena ādīnavo dassitoti. Puna aṭṭhārasabhedena diṭṭhiyā ādīnavam dassetuṃ **assādadiṭṭhi micchādiṭṭhīti**ādīmāha. Taṃ vuttatthameva. **Imehi aṭṭhārasahi ākārehi pariyoṭṭhitacittassa saññogoti** diṭṭhiyā eva saṃsāre bandhanaṃ dasseti.

129. Yasmā pana diṭṭhibhūtānīpi saññojanāni atthi adiṭṭhibhūtānīpi, tasmā taṃ pabhedaṃ dassento **atthi saññojanāni cevāti**ādīmāha. Tattha yasmā kāmarāgasaññojanasseva **anunayasaññojananti** āgataṭṭhānampi atthi, tasmā anunayasaññojananti vuttaṃ. Kāmarāgabhāvaṃ appatvā pavattaṃ lobhaṃ sandhāya etaṃ vuttanti veditabbaṃ. Sesakhandhāyatanādīmūlakesupi vāresu imināva nayena attho veditabbo. Vedanāparamattā ca assādassa vedanāpariyosānā eva desanā katā. Saññādayo na gahitā. **Imehi pañcatimsāya ākārehīti** pañcakkhandhā ajjhattikāyatanādīni pañca chakkāni cāti imāni pañcatimsa vatthūni nissāya uppannaassādārammaṇavasena pañcatimsāya ākārehi.

Assādadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Attānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

130. Attānudiṭṭhiyaṃ **assutavā puthujjanoti** āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā iti. Yassa hi khandhadhātuāyatanaśaccapaccayākārasatipatṭhānādīsu uggahaparipucchāvinicchayavirahitattā attānudiṭṭhipaṭisedhakaro neva āgamo, paṭipattiyā adhigantabbassa anadhigatattā na ca adhigamo atthi, so āgamādhigamānaṃ abhāvā ñeyyo assutavā iti. **Sutanti** hi buddhavacanaāgamo ca sutaphalattā hetuvohārasena adhigamo ca, taṃ sutam assa atthīti sutavā, na sutavā assutavā. Svāyaṃ –

Puthūnaṃ jananādīhi, kāraṇehi puthujjano;

Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano iti.

So hi puthūnaṃ nānappakārānaṃ kilesādīnaṃ jananādīhi kāraṇehi **puthujjano**. Yathāha – “puthu kilese janentīti puthujjanā, puthu avihatasakkāyaditṭhikāti puthujjanā, puthu satthārānaṃ mukhullokikāti puthujjanā, puthu sabbagatīhi avuṭṭhitāti puthujjanā, puthu nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontīti puthujjanā, puthu nānāoghehi vuyhantīti puthujjanā, puthu nānāsantāpehi santappentīti puthujjanā, puthu nānāparilāhehi paridayhantīti puthujjanā, puthu pañcasu kāmagaṇesu rattā giddhā gadhitā mucchitā ajjhosannā laggā laggitā palibuddhāti puthujjanā, puthu pañcahi nīvaraṇehi āvutā nivutā ovutā pihitā paṭicchannā paṭikujjitāti puthujjanā”ti (mahāni. 94). Puthūnaṃ vā gaṇanapathamaṭṭānaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ nīcadhammasamudācārānaṃ janānaṃ antogadhattāpi puthujjanā, puthu vā ayaṃ, visuṃyeva saṅkhaṃ gato visamsatṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi puthujjano. Evametehi “assutavā puthujjano”ti dvīhi padehi ye te –

“Dve puthujjanā vuttā, buddhenādiccabandhunā;

Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano”ti. –

Dve puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotīti veditabbo.

Ariyānaṃ adassāvīti adīsu **ariyāti** ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato, sadevakena ca lokena araṇīyato buddhā ca paccekabuddhā ca buddhasāvaka ca vuccanti, buddhā eva vā idha ariyā. Yathāha – “sadevake, bhikkhave, loke...pe... tathāgato ariyoti vuccatī”ti (saṃ. ni. 5.1098).

Sappurisāti ettha pana paccekabuddhā tathāgatasāvaka ca “sappurisā”ti veditabbā. Te hi lokuttaragaṇayogena sobhanā purisāti sappurisā. Sabbeyeva vā ete dvedhāpi vuttā. Buddhāpi hi ariyā ca sappurisā ca paccekabuddhā buddhasāvakaṃpi. Yathāha –

“Yo ve kataññū katavedi dhīro, kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hoti;

Dukhitassa sakkacca karoti kiccaṃ, tathāvidhaṃ sappurisaṃ vadantī”ti. (jā. 2.17.78);

Ettha hi “kataññū katavedi dhīro”ti paccekasambuddho vutto, “kalyāṇamitto daḷhabhatti cā”ti buddhasāvako, “dukhitassa sakkacca karoti kicca”nti sammāsambuddhoti. Idāni yo tesam ariyānaṃ adassanasīlo, na ca dassane sādhuṅkāri, so “ariyānaṃ adassāvī”ti veditabbo. So ca cakkhunā adassāvī ñāṇena adassāvīti duvidho. Tesu ñāṇena adassāvī idhāhippeto. Maṃsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā diṭṭhāpi adiṭṭhāva honti tesam cakkhūnaṃ vaṇṇamattagahaṇato na ariyabhāvagocarato. Soṇasiṅgāḷādayopi hi cakkhunā ariye passanti, na ca te ariyānaṃ dassāvino, tasmā cakkhunā dassanaṃ na dassanaṃ, ñāṇena dassanameva dassanaṃ. Yathāha – “kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passati”ti (saṃ. ni. 3.87). Tasmā cakkhunā passantopi ñāṇena ariyehi diṭṭhaṃ aniccādilakkhaṇaṃ apassanto ariyādhigatañca dhammaṃ anadhigacchanto ariyakaradhammānaṃ ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā “ariyānaṃ adassāvī”ti veditabbo.

Ariyadhammassa akovidoti satipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akusalo. **Ariyadhamme avinītoti** ettha pana –

Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā;

Abhāvato tassa ayaṃ, “avinīto”ti vuccati.

Ayañhi saṃvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhepi vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. **Saṃvaravinayopi** hi sīlasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisāṃvaro, vīriyasāṃvaroti pañcavidho. **Pahānavinayopi**

tadaṅgappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, samucchedappahānaṃ,
paṭippassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānanti pañcavidho.

Tattha “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto”ti (vibha. 511)
ayaṃ **silasaṃvaro**. “Rakkhati cakkhundriyaṃ cakkhundriye saṃvaram āpajjati”ti (dī. ni.
1.213; ma. ni. 1.295; saṃ. ni. 4.239; a. ni. 3.16) ayaṃ **satisaṃvaro**.

“Yāni sotāni lokasmiṃ, (ajitāti bhagavā)

Sati tesam nivāraṇaṃ;

Sotānaṃ saṃvaram brūmi, paññāyete pidhīyare”ti. (su. ni. 1041; cūḷani.
ajitamāṇavapucchāniddeśa 4) –

Ayaṃ **ñāṇasaṃvaro**. “Khamo hoti sītassa uṇhassā”ti (ma. ni. 1.24; a. ni. 4.114; 6.58)
ayaṃ **khantisaṃvaro**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.114;
6.58) ayaṃ **vīriyasaṃvaro**. Sabbopi cāyaṃ saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ
vinetabbānaṃcā kāyaduccaritādīnaṃ saṃvaraṇato “saṃvaro”, vinayanato “vinayo”ti vuccati.
Evaṃ tāva saṃvaravinayo pañcadhā bhijjati veditabbo.

Tathā yaṃ nāmarūpaparicchedādīsū vipassanāñāṇesu paṭipakkhabhāvato dīpālakena
viya tamassa tena tena vipassanāñāṇena tassa tassa anathassa pahānaṃ, seyyathidaṃ –
nāmarūpavavathānena sakkāyaditthiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetuditthīnaṃ,
kaṅkhāvitaraṇena kathamaṅkathābhāvassa, kalāpasammasanena “ahaṃ mamā”ti gāhassa,
maggāmaggaṃvavathānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedaditthiyā,
vayadassanena sassataditthiyā, bhayadassanena sabhaye abhayaññāya, ādīnavadassanena
assādasāññāya, nibbidānupassanena abhiraññāya, muñcitukamyatāññāṇena
amuñcitukamyatāya, upekkhāññāṇena anupekkhāya, anulomaññāṇena
dhammatṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittagāhassa
pahānaṃ, etaṃ **tadaṅgappahānaṃ** nāma.

Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭappahārena
viya udakapitṭhe sevālassa tesam tesam nīvaraṇādīdhammānaṃ pahānaṃ,
idaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā
taṃtaṃmaggavato attano santāne “ditthigatānaṃ pahānāya”tiādīnaṃ (dha. sa. 277; vibha. 628)
nāyena vuttassa samudayaṃpakkhikassa kilesaggaṇassa accantaappavattibhāvena pahānaṃ,
idaṃ **samucchedappahānaṃ** nāma. Yaṃ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ,
idaṃ **paṭippassaddhippahānaṃ** nāma. Yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭṭattā pahīnasabbasaṅkhatānaṃ
nibbānaṃ, idaṃ **nissaraṇappahānaṃ** nāma. Sabbampi cetānaṃ pahānaṃ yasmā cāgatṭhena
pahānaṃ, vinayanatṭhena vinayo, tasmā “pahānavinayo”ti vuccati, taṃtaṃpahānavato vā
tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṃ “pahānavinayo”ti vuccati. Evaṃ pahānavinayopi
pañcadhā bhijjati veditabbo.

Evamayaṃ saṅkhepato duvidho, pabhedato ca dasavidho vinayo bhinnasaṃvarattā
pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa natthi, tasmā abhāvato
tassa ayaṃ “avinīto”ti vuccatīti. Esa nayo **sappurisānaṃ adassāvī sappurisaḍḍhammassa
akovidō sappurisaḍḍhamme avinīto**ti etthāpi. Ninnānākāraṇaṇhi etaṃ atthato. Yathāha –
“yeva te ariyā, teva te sappurisā. Yeva te sappurisā, teva te ariyā. Yova so ariyānaṃ dhammo,
sova so sappurisānaṃ dhammo. Yova so sappurisānaṃ dhammo, sova so ariyānaṃ dhammo.
Yeva te ariyavinayā, teva te sappurisaṃvinayā. Yeva te sappurisaṃvinayā, teva te ariyavinayā.
Ariyeti vā sappuriseti vā, ariyadhammeti vā sappurisaḍḍhammeti vā, ariyavinayeti vā
sappurisaṃvinayeti vā esese eke ekatṭhe same samabhāge tājāte taññevā”ti.

Kasmā pana thero **attānudiṭṭhiyā katamehi vīsatiyā ākārehi abhiniveso hotīti**
pucchitvā taṃ avissajjetvāva “idha assutavā puthujjano”ti evaṃ puthujjanaṃ niddisīti?

Puggalādhiṭṭhānāya desanāya taṃ atthaṃ āvikātuṃ paṭhamam puthujjanam niddisīti veditabbam.

131. Evaṃ puthujjanam niddisivā idāni abhinivesuddesaṃ dassento **rūpaṃ attato samanupassatī**tiādīmāha . Tattha **rūpaṃ attato samanupassatī** rūpakkhandham kasiṇarūpaṅca “attā”ti diṭṭhipassanāya samanupassati. Niddese panassa rūpakkhandhe abhiniveso pañcakkhandhādhikārattā pākaṭoti taṃ avatvā kasiṇarūpameva “rūpa”nti sāmāññavasena vuttanti veditabbam. **Rūpavantam vā attānanti** arūpaṃ “attā”ti gahetvā taṃ attānam rūpavantam samanupassati. **Attani vā rūpanti** arūpameva “attā”ti gahetvā tasmim attani rūpaṃ samanupassati. **Rūpasmim vā attānanti** arūpameva “attā”ti gahetvā taṃ attānam rūpasmim samanupassati.

Tattha **rūpaṃ attato samanupassatī** suddharūpameva “attā”ti kathitam. **Rūpavantam vā attānam, attani vā rūpaṃ, rūpasmim vā attānam, vedanam attato samanupassati, saññam, saṅkhāre, viññānam attato samanupassatī** imesu sattasu ṭhānesu arūpaṃ “attā”ti kathitam. **Vedanāvantam vā attānam, attani vā vedanam, vedanāya vā attānanti** evaṃ catūsu khandhesu tiṇṇam tiṇṇam vasena dvādasasu ṭhānesu rūpārūpamissako attā kathito. Tā pana vīsati diṭṭhiyo maggāvaraṇā, na saggāvaraṇā, sotāpattimaggavajjhā.

Idāni taṃ niddisanto **katham rūpanti**ādīmāha. Tattha **pathavīkasiṇanti** pathavīmaṇḍalam nissāya uppāditam paṭibhāganimittasaṅkhātam sakalapharaṇavasena pathavīkasiṇam. **Ahanti** attānameva sandhāya gaṇhāti. **Attanti** attānam. **Advayanti** ekameva. **Telappadīpassati** telayuttassa padīpassa. **Jhāyatoti** jalato. **Yā acci, so vaṇṇoti**ādi accim muñcivā vaṇṇassa abhāvato vuttam. **Yā ca diṭṭhi yaṅca vatthūti** tadubhayaṃ ekato katvā rūpavatthukā attānudiṭṭhi vuccatīti attho.

Āpokasiṇādīni āpādīni nissāya uppāditakasiṇanimittāneva. Paricchinnākāsakasiṇam pana rūpajjhānassa ārammaṇam hontampi ākāsakasiṇanti vuccamāne arūpajjhānārammaṇena kasiṇugghātimākāsena samkiṇṇam hotīti na gahitanti veditabbam. Rūpādhikārattā viññānakasiṇam na gahetabbamevāti. **Idhekacco vedanam saññam saṅkhāre viññānam attato samanupassatī** cattāro khandhe abhindivā ekato gahaṇavasena vuttam. So hi cittacetasikānam visum visum karaṇe asamattattā sabbe ekato katvā “attā”ti gaṇhāti. **Iminā rūpena rūpavāti** ettha sarīrarūpampi kasiṇarūpampi labbhati. **Chāyāsampannoti** chāyāya sampanno aviraḷo. **Tamenāti** ettha ena-saddo nipātamattam, tametanti vā attho. **Chāyāvāti** vijjamānacchāyo . Rūpaṃ attāti aggahitepi rūpaṃ amuñcivā diṭṭhiyā uppannattā **rūpavatthukāti** vuttam.

Attani rūpaṃ samanupassatī sarīrarūpassa kasiṇarūpassa ca cittaṇissitattā tasmim arūpasamudāye attani taṃ rūpaṃ samanupassati. **Ayam gandhoti** ghāyitagandham āha. **Imasmim puppheti** pupphanissitattā gandhassa evamāha.

Rūpasmim attānam samanupassatī yattha rūpaṃ gacchati, tattha cittaṃ gacchati. Tasmā rūpanissitam cittaṃ gahetvā taṃ arūpasamudāyam attānam tasmim rūpe samanupassati. Oḷārikattā rūpassa oḷārikādhāram karaṇḍakamāha.

132. **Idhekaccocakkhusamphassajam vedananti**ādīsu visum visum vedanāya diṭṭhigahaṇe asati vi vedanāti ekaggahaṇena gahite sabbāsam vedanānam antogadhattā visum visum gahitā eva hontīti visum visum yojanā katāti veditabbā. So hi anubhavanavasena vedanāya oḷārikattā vedanamyeva “attā”ti gaṇhāti. **Saññam saṅkhāre viññānam rūpaṃ attato samanupassatī** saññādayo arūpadhamme rūpaṅca ekato katvā “attā”ti samanupassati. Ummattako viya hi puthujjano yathā yathā upatṭhāti, tathā tathā gaṇhāti.

133. **Cakkhusamphassajam saññanti**ādīsu sañjānavasena saññāya pākaṭattā saññam “attā”ti gaṇhāti. Sesam vedanāya vuttanayena veditabbam.

134.Cakkhusamphassajaṃ cetanantiādīsu saṅkhārakkhandhapariyāpannesu dhammesu cetanāya padhānattā pākaṭattā ca cetanā eva niddiṭṭhā. Tāya itarepi niddiṭṭhāva honti. So pana cetasikabhāvavasena pākaṭattā cetanaṃ “attā”ti gaṇhāti. Sesam vuttanayameva.

135.Cakkhuvīññānantiādīsu vijānanavasena cittassa pākaṭattā cittaṃ “attā”ti gaṇhāti. Sesametthāpi vuttanayameva.

Attānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Micchādiṭṭhiniddesavaṇṇanā

136.Micchādiṭṭhi heṭṭhā vuttatthāyeva. Ayaṃ pana aparo nayo – **natthi dinnanti** ucchedadiṭṭhikattā dānaphalaṃ paṭikkhipati. **Natthi yitṭhanti** ettha **yitṭhanti** khuddakayaṅṅo. **Hutanti** mahāyaṅṅo. Dvinnampi phalaṃ paṭikkhipati. **Natthi sukata dukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipākoti** dānaphalassa paṭikkhittattā sīlādīnaṃ puññakammānaṃ, pāṇātipātādīnaṃ pāpakammānaṃ phalaṃ paṭikkhipati. **Natthi ayaṃ lokoti** pure katena kammunā. **Natthi paro lokoti** idha katena kammunā. **Natthi mātā, natthi pitāti** tesu katakammānaṃ phalaṃ paṭikkhipati. **Natthi sattā opapātikāti** kammahetukaṃ upapattiṃ paṭikkhipati. **Natthi loke samaṇabrāhmaṇā...pe... pavenṭīti** idhalokaparaloke passitum abhiññāpaṭilābhāya paṭipadaṃ paṭikkhipati. Idha pāliyaṃ pana **natthi dinnanti vatthūti** natthi dinnanti vuccamānaṃ dānaṃ, tassā diṭṭhiyā vatthūti attho . **Evaṃvādo micchāti** evaṃ natthi dinnanti vādo vacanaṃ micchā viparītoti attho.

Micchādiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sakkāyadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

137.Sakkāyadiṭṭhi pana attānudiṭṭhiyeva, aññattha āgatapariyāyavacanadassanattam vuttāti veditabbā.

Sakkāyadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sassatadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

138.Sakkāyavatthukāya sassatadiṭṭhiyāti kammadhārayasamāso. **Rūpavantaṃ vā attānantiādīnaṃ** pannarasannaṃ vacanānaṃ ante samanupassatīti sambandho kātabbo, pāṭho vā. Aññathā hi na ghaṭiyatīti. Evaṃ “rūpavantaṃ vā attānaṃ samanupassatī”ti ekameva dassetvā sesā cuddasa saṃkhittā.

Sassatadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Uccchedadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

139.Sakkāyavatthukāya uccchedadiṭṭhiyā evaṃ “rūpaṃ attato samanupassatī”ti ekameva dassetvā sesā catasso saṃkhittā.

Uccchedadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Antaggāhikādiṭṭhiniddesavaṇṇanā

140.Antaggāhikāya diṭṭhiyā paṭhamavāre ākārapucchā. Dutiye ākāragahaṇaṃ. Tatiye ākāravissajjanaṃ. Tattha **lokoti** attā. **So antoti** aññamaññapaṭipakkhesu sassatucchedantesu sassataggāhe sassatanto, asassataggāhe ucchedanto. **Parittaṃ okāsanti** suppaṃattaṃ vā sarāvamaṭṭaṃ vā khuddakaṃ thānaṃ. **Nīlakato pharātīti** nīlanti ārammaṇaṃ karoti. **Ayaṃ lokoti** attānaṃ sandhāya vuttaṃ. **Parivaṭumoti** samantato paricchedavā. **Antasaññīti** antavātisaññī. Anto assa atthīti antoti gahetabbaṃ. **Yaṃ pharātīti** yaṃ kasiṇarūpaṃ pharati. **Taṃ vatthu ceva loko cāti** taṃ kasiṇarūpaṃ ārammaṇaṅceva ālokiyaṭṭhena loko ca. **Yena pharātīti** yena cittena pharati. **So attā ceva loko cāti**

attānamapekkhitvā pulliṅgaṃ kataṃ, taṃ cittaṃ attā ceva ālokanatṭhena loko cāti vuttaṃ hoti. **Antavāti** anto. **Okāsakato pharātīti** ālokakasiṅavasena tejokasiṅavasena odātakasiṅavasena vā obhāsoti pharati. Nīlādīnaṃ pañcannaṃ pabhassarakasiṅanaṃyeva gahitattā pathavīpovāvayokasiṅavasena attābhiniveso na hotīti gahetabbam.

Vipulaṃ okāsanti khalaṃaṅḍalamattādivasena mahantaṃ ṭhānaṃ. **Anantavāti** vuddhaanantavā. **Apariyantoti** vuddhaapariyanto. **Anantasaññīti** anantotisaññī. **Taṃ jīvanti** so jīvo. Liṅgavipallāso kato. **Jīvoti** ca attā eva. Rūpādīni pañcapi parivaṭṭamattṭhena sarīraṃ. **Jīvaṃ na sarīranti** attasañkhāto jīvo rūpasāñkhātāṃ sarīraṃ na hoti. Esa nayo vedanādīsu. **Tathāgatoti** satto. Arahanti eke. **Paraṃ maraṇāti** maraṇato uddhaṃ, paraloketi attho. **Rūpaṃ idheva maraṇadhammanti** attano pākāṭakkhandhasīsenā pañcakkhandhaggaṇaṃ, taṃ imasmimīyeva loke nassanapakatikanti attho. Sesakkhandhesupi eseva nayo. **Kāyassa bhedaṭīti** khandhapañcakasañkhātassa kāyassa bhedato paraṃ. Iminā vacanena “paraṃ maraṇā”ti etassa uddesassa attho vutto. **Hotipīti**ādīsu **hotīti** mūlapadaṃ. Catūsipi api-saddo samuccayatto. **Tiṭṭhatīti** sassatattā tiṭṭhati, na cavatīti attho. “Hotī”ti padassa vā atthavisesanattāṃ “tiṭṭhatī”ti padaṃ vuttanti veditabbam. **Uppajjati** aṅḍajalābujayonipavesavasena uppajjati nāma, **nibbattati** samsedajaopapātikayonipavesavasena nibbattati nāmāti atthayojanā veditabbā. **Ucchijjati** pabandhābhāvavasena. **Vinassati** bhaṅgavasena. **Na hoti paraṃ maraṇāti** purimapaḍānaṃ atthavivaraṇaṃ, cutito uddhaṃ na vijjati attho. **Hoti ca na ca hotīti** ekaccasassatikānaṃ diṭṭhi, ekena pariyaṃyena hoti, ekena pariyaṃyena na hotīti attho. Jīvabhāvena hoti, pubbaṃjīvassa abhāvena na hotīti vuttaṃ hoti. **Neva hoti na na hotīti** amarāvikkhepikānaṃ diṭṭhi, hotīti ca neva hoti, na hotīti ca na hotīti attho. Anuvāḍabhayā musāvāḍabhayā ca mandattā momūhattā ca pubbaṃvuttanayassa paṭikkhepamattāṃ karoti. **Imehi paññāsāya ākāreḥīti** yathāvuttānaṃ dasannaṃ pañcakānaṃ vasena paññāsāya ākāreḥīti.

Antaggāhikādiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Pabbantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

141. Pabbantāparantānudiṭṭhīsu sassataṃ vadantīti **sassatavādā**. Atha vā vadanti etenāti vādo, diṭṭhigatassetāṃ adhivacanaṃ. Sassatanti vādopi sassatayogena sassato, sassato vādo etesanti sassatavādā. Tathā ekaccaṃ sassatanti vādo ekaccasassato, so etesaṃ atthīti **ekaccasassatikā**. Tathā antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, nevantavā nānantavāti pavatto vādo antānanto, so etesaṃ atthīti **antānantikā**. Na maratīti amarā. Kā sā? “Evampi me no”tiādīnā (dī. ni. 1.62-63) nayena pariyantarahitassa diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. Vividho khepo vikkhepo, amarāya diṭṭhiyā, vācāya vā vikkhepo amarāvikkhepo, so etesaṃ atthīti **amarāvikkhepikā**. Aparo nayo – amarā nāma macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena udake sandhāvamānā gahetuṃ na sakkā hoti, evamevaṃ ayampi vādo ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ na upagacchatīti amarāvikkhepoti vuccati, so etesaṃ atthīti amarāvikkhepikā. **Adhiccasmuppannoti** akāraṇasamuppanno attā ca loko cāti dassanaṃ adhiccasmuppannaṃ, taṃ etesaṃ atthīti **adhiccasmuppantikā**.

Pabbantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Aparantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

142. Saññim vadantīti **saññivādā**. Asaññim vadantīti **asaññivādā**. Nevasaññināsaññim vadantīti **nevasaññināsaññivādā**. Atha vā saññīti pavatto vādo saññivādo, so yesaṃ atthīti te saññivādā, tathā asaññivādā, nevasaññināsaññivādā ca. Uccedaṃ vadantīti **uccedavādā**. **Diṭṭhadhammoti** paccakkhadhammo, tattha tattha paṭiladdhaattabhāvassetāṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmimīyeva attabhāve

dukkhavūpasamoti attho, taṃ vadantīti **diṭṭhadhammanibbānavādā**. Imasmim panatthe vitthāriyamāne sātṭhakathaṃ sakalaṃ brahmajālasuttaṃ vattabbaṃ hoti. Evañca sati atipapañco hotīti na vitthārito. Tadatthikehi taṃ apekkhitvā gahetabbo.

Aparantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10-12. Saññojanikādiṭṭhiniddesavaṇṇanā

143. Yasmā saññojanikā diṭṭhi sabbadiṭṭhisādhāraṇā, tasmā tassā sabbadiṭṭhisaññojanattā sabbadiṭṭhisādhāraṇo attho niddiṭṭho. So heṭṭhā vuttadiṭṭhipariyutṭhānāneva.

144. Mānavinibandhadiṭṭhīsu **cakkhu ahanti abhinivesaparāmāsoti** mānapubbako abhinivesaparāmāso. Na hi diṭṭhi mānasampayuttā hoti. Teneva ca mānavinibandhāti vuttaṃ, mānapaṭibandhā mānamūlakāti attho.

145. **Cakkhu mamanti abhinivesaparāmāsoti** etthāpi eseva nayo. Ettha pana “mama”ti vattabbe “mama”nti anunāsikāgamo veditabbo. “Aha”nti mānavinibandhāya rūpādīnipi ajjhattikāneva. Na hi kasiṇarūpaṃ vinā bāhirāni “aha”nti gaṇhāti. “Mama”nti mānavinibandhāya pana bāhirānipi labbhanti. Bāhirānipi hi “mama”nti gaṇhāti. Yasmā pana dukkhā vedanā aniṭṭhattā mānavatthu na hoti, tasmā cha vedanā tāsam mūlapaccayā cha phassā ca na gahitā. Saññādayo pana idha pacchinnattā na gahitāti veditabbā.

Samyojanikādiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Attavādapaṭisaṃyuttadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

146. **Attavādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi** attānudiṭṭhiyeva. Attāti vādena paṭisaṃyuttattā puna evaṃ vuttā.

Attavādapaṭisaṃyuttadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Lokavādapaṭisaṃyuttadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

147. **Attā ca loko cāti** so eva attā ca ālokanatṭhena loko cāti attho. **Sassatoti** sassatavādānaṃ diṭṭhi. **Asassatoti** ucchedavādānaṃ. **Sassato ca asassato cāti** ekaccasassatikānaṃ. **Neva sassato nāsassatoti** amarāvikkhepikānaṃ. **Antavāti** parittakasiṇalābhīnaṃ takkikānañca nigaṇṭhājīvikānañca. Atha vā ucchedavādino “satto jātiyā pubbantavā, maraṇena aparantavā”ti vadanti. Adhiccasaṃyuttāni “satto jātiyā pubbantavā”ti vadanti. **Anantavāti** appamaṇakasiṇalābhīnaṃ. Sassatavādino pana “pubbantāparantā natthi, tena anantavā”ti vadanti. Adhiccasaṃyuttāni “aparantena anantavā”ti vadanti.

Antavāca anantavā cāti uddhamadho avaḍḍhitvā tiriyaṃ vaḍḍhitakasiṇānaṃ. **Neva antavā na anantavāti** amarāvikkhepikānaṃ.

Lokavādapaṭisaṃyuttadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

15-16. Bhavavibhavadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

148. Bhavavibhavadiṭṭhīnaṃ yathāvuttadiṭṭhito viṣuṃ abhinivesābhāvato viṣuṃ niddesaṃ akatvā yathāvuttadiṭṭhīnaṃyeva vasena “olīyaṇaṃ atidhāvana”nti ekekaṃ ākāraṃ niddisituṃ pucchāṃ akatvā ca **olīyaṇābhiniveso bhavadiṭṭhi, atidhāvanābhiniveso vibhavadiṭṭhīti** āha. Tattha “bhavanirodhāya dhamme desiyamāne cittaṃ na pakkhandatī”ti (itivu. 49) vuttaolīyaṇābhiniveso, sassatasaññāya nibbānato saṅkocanābhinivesoti attho. “Bhaveneva kho paneke aṭṭiyamānā harāyamānā jigucchamānā vibhavaṃ abhinandantī”ti vuttaatidhāvanābhiniveso, ucchedasaññāya nirodhagāminipaṭipadātikkamanābhinivesoti attho.

Idāni tāva bhavavibhavadiṭṭhiyo sabbadiṭṭhīsu yojetvā dassetuṃ **assādadiṭṭhiyā**tiādīmāha. Tattha yasmā assādadiṭṭhikā sassataṃ vā ucchedaṃ vā nissāya “natthi kāmesu doso”ti gaṇhanti, tasmā pañcatimsākārāpi assādadiṭṭhiyo **siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā vibhavadiṭṭhiyoti** vuttā. Tattha yasmā ekekāpi diṭṭhiyo sassataggāhavasena bhavadiṭṭhiyo bhavēyyuṃ, ucchedaggāhavasena vibhavadiṭṭhiyo bhavēyyunti attho. Attānudiṭṭhiyā rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññāṇaṃ attato samanupassatīti pañcasu rūpādito attano anaññattā tesu ucchinnesu attā ucchinnoti gahaṇato **pañca vibhavadiṭṭhiyoti** vuttaṃ. Sesesu pañcadasasu ṭhānesu rūpādito attano aññattā tesu ucchinnesupi “attā sassatoti gahaṇato **pannarasa bhavadiṭṭhiyoti** vuttaṃ.

Micchādiṭṭhiyā “sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyo”ti ucchedavasena pavattattā antavānantavādiṭṭhīsu parittārammaṇaappamāṇārammaṇajhānalābhino dibbacakkhunā rūpadhātuyā cavitvā satte aññattha upapanne passivā bhavadiṭṭhiṃ apassivā vibhavadiṭṭhiṃ gaṇhanti. Tasmā tattha **siyā bhavadiṭṭhiyo, siyāvibhavadiṭṭhiyoti** vuttaṃ. **Hoti ca na ca hotīti** ettha **hoti cāti** bhavadiṭṭhi, **na ca hotīti** vibhavadiṭṭhi. **Neva hoti na na hotīti** ettha **neva hotīti** vibhavadiṭṭhi, **na na hotīti** bhavadiṭṭhi. Tasmā tattha “siyā”ti vuttaṃ.

Pubbantānudiṭṭhiyā ekaccasassatikā sassatañca paññapenti, asassatañca paññapenti. Tasmā sā bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi ca hoti. Cattāro antānantikā antānantam attānaṃ paññapenti . Tasmā sā attānudiṭṭhisadisā bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi ca. Cattāro amarāvikkhepikā bhavadiṭṭhiṃ vā vibhavadiṭṭhiṃ vā nissāya vācāvikkhepaṃ āpajjanti, avasesā pana bhavadiṭṭhiyova. Tasmā te te sandhāya ”siyā”ti vuttaṃ. Aparantānudiṭṭhiyā satta ucchedavādā vibhavadiṭṭhiyo, avasesā bhavadiṭṭhiyo. Tasmā te te sandhāya “siyā”ti vuttaṃ. Saññojanikadiṭṭhiyā sabbadiṭṭhīnaṃ vasena “siyā”ti vuttaṃ. Ahanti mānavinibandhāya diṭṭhiyā cakkhādīnaṃ ahanti gahitattā tesam vināse attā vinaṭṭho hotīti **sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyoti** vuttaṃ. Attānudiṭṭhiyo viya mamanti mānavinibandhāya diṭṭhiyā cakkhādito attano aññattā tesam vināsepi attā na vinassatīti **sabbāva tā bhavadiṭṭhiyoti** vuttaṃ. Lokavādapaṭisaṃyuttāya diṭṭhiyā “sassato attā ca loko cā”tiādīnā (paṭi. ma. 1.147) nayena vuttattā bhavavibhavadiṭṭhi pākāṭāyeva. Ettāvata assādadiṭṭhādīkā vibhavadiṭṭhipariyosānā soḷasa diṭṭhiyo tīṇisatañca diṭṭhābhīnivesā niddiṭṭhā honti. Attānudiṭṭhi ca sakkāyadiṭṭhi ca attavādapaṭisaññuttā diṭṭhi ca atthato ekā pariyāyena tividdhā vuttā. Saññojanikā pana diṭṭhi avatthābhedenā sabbāpi diṭṭhiyo honti.

Idāni **sabbāva tā diṭṭhiyo assādadiṭṭhiyoti**ādi aññena pariyāyena yathāyogaṃ diṭṭhisamsandanā. Tattha **sabbāva tā diṭṭhiyoti** yathāvuttā anavasesā diṭṭhiyo. Diṭṭhirāgarattattā taṇhāssādanissitattā ca **assādadiṭṭhiyo**, attasinehānugatattā **attānudiṭṭhiyo**, viparītadassanattā **micchādiṭṭhiyo**, k handhavatthukattā **sakkāyadiṭṭhiyo**, ekekassa antassa gahitattā **antaggāhikā diṭṭhiyo**, anatthasāmyojanikattā **saññojanikā diṭṭhiyo**, attavādena yuttattā **attavādapaṭisaṃyuttādiṭṭhiyoti** imā satta diṭṭhiyo sabbadiṭṭhisāṅgāhikā, sesā pana nava diṭṭhiyo na sabbadiṭṭhisāṅgāhikā.

Idāni vitthārato vuttā sabbāva tā diṭṭhiyo dvīsuyeva diṭṭhīsu saṅkhipitvā sattānaṃ diṭṭhidvayanissayaṃ dassento **bhavañca diṭṭhintigāthamāha**. Sabbāpi hi tā diṭṭhiyo bhavadiṭṭhī vā honti vibhavadiṭṭhī vā. **Bhavañca diṭṭhiṃ vibhavañca diṭṭhinti** ettha pana ca-saddo diṭṭhimeva samuccinoti, na nissayaṃ. Na hi eko bhavavibhavadiṭṭhidvayaṃ nissayati. Yathāha – “iti bhavadiṭṭhisannissitā vā sattā honti vibhavadiṭṭhisannissitā vā”ti (paṭi. ma. 1.113). **Takkikā**ti takkena vadantīti takkikā. Te hi diṭṭhigatikā sabhāvapaṭivedhapaññāya abhāvā kevalaṃ takkena vattanti. Yepi ca jhānalābhino abhiññālābhino vā diṭṭhiṃ gaṇhanti, tepi takketvā gahaṇato takkikā eva. **Nissitāseti** nissitāti attho. Ekameva padaṃ, “se”ti nipātamattaṃ vā. **Tesam nirodhamhi na hatthi nāṇanti** diṭṭhinissayassa

kāraṇavacanametam. Sakkāyaditṭhinirodhe nibbāne yasmā tesam ñāṇam natthi, tasmā etaṃ ditṭhidvayaṃ nissitāti attho. “Na hi atthi ñāṇa”nti ettha hi-kāro kāraṇopadese nipāto. **Yatthāyaṃ loko viparītasāññīti** yattha sukhe nirodhamhi ayaṃ sadevako loko “dukkha”miti viparītasāññī hoti, tasmim̄ nirodhamhi na hatthi ñāṇanti sambandho.

Dukkhamiti viparītasāññītāya idaṃ suttaṃ –

“Rūpā saddā rasā gandhā, phassā dhammā ca kevalā;

Itṭhā kantā manāpā ca, yāvataṭṭhīti vuccati.

“Sadevakassa lokassa, ete vo sukhasammatā;

Yattha cete nirujjhanti, taṃ nesam dukkhasammatam.

“Sukhanti ditṭhamariyehi, sakkāyassuparodhanam;

Paccanīkamidaṃ hoti, sabbalokena passatam.

“Yaṃ pare sukhatō āhu, tadariyā āhu dukkhato;

Yaṃ pare dukkhato āhu, tadariyā sukhatō vidū.

“Passa dhammam durājānam, sampamūlhetthaviddasu;

Nivutānam tamo hoti, andhakāro apassatam.

“Satañca vivaṭam hoti, āloko passatāmiva;

Santike na vijānanti, magā dhammassakovidā.

“Bhavarāgaparetehi, bhavasotānusāribhi;

Māradheyānupannehi, nāyam dhammo susambudho.

“Ko nu aññatra ariyebhi, padaṃ sambuddhumarahati;

Yaṃ padaṃ sammadaññāya, parinibbanti anāsavā”ti. (su. ni. 764-771);

149. Idāni sabbāsam ditṭhīnam ditṭhidvayabhāvaṃ ditṭhisamugghātakañca sammāditṭhim suttato dassetukāmo, **dvīhi bhikkhaveti** suttaṃ āhari. Tattha **devāti** brahmānopi vuccanti. **Olīyantīti** saṅkucanti. **Atidhāvanti** atikkamivā gacchanti. **Cakkhumantoti** paññavanto. Ca-saddo atirekattho. **Bhavārāmāti** bhavo ārāmo abhiramaṭṭhānam etesanti bhavārāmā. **Bhavaratāti** bhavo abhiratā. **Bhavasammuditāti** bhavena santuṭṭhā. **Desiyamāneti** tathāgatena vā tathāgatasāvakena vā desiyamāne. **Na pakkhandatīti** dhammadesanam vā bhavanirodham vā na pavisati. **Na pasīdatīti** tattha pasādam na pāpuṇāti. **Na santiṭṭhatīti** tattha na patiṭṭhāti. **Nādhimuccatīti** tattha ghanabhāvaṃ na pāpuṇāti. Ettāvatā sassataditṭhi vuttā.

Aṭṭiyamānāti dukkham pāpuṇamānā. **Harāyamānāti** lajjam pāpuṇamānā. **Jigucchamānāti** jiguccham pāpuṇamānā. **Vibhavaṃ abhinandantīti** ucchedam paṭicca tussanti, ucchedam patthayantīti vā attho. **Kirāti** anussavanatthe nipāto. **Bhoti** ālapanametam. **Santanti** nibbutam. **Paṇītanti** dukkhābhāvato paṇītam, padhānabhāvaṃ nītanti vā paṇītam. **Yāthāvanti** yathāsabhāvaṃ. Ettāvatā ucchedaditṭhi vuttā.

Idhāti imasmim̄ sāsane. **Bhūtanti** hetuto sañjātam khandhapañcakasañkhātam dukkham. **Bhūtato passatīti** idaṃ bhūtam dukkhanti passati. **Nibbidāyāti** vipassanatthāya. **Virāgāyāti** ariyamaggaṭṭhāya. **Nirodhāyāti** nibbānatthāya. **Paṭipanno hotīti** tadanurūpaṃ paṭipadam paṭipanno hoti. **Evam passantīti** iminā pakārena pubbabhāge lokiyāññena, paṭivedhakāle lokuttaraññena passanti. Ettāvatā sammāditṭhi vuttā.

Idāni dvīhi gāthāhi tassā sammādiṭṭhiyā ānisaṃsaṃ dasseti. Tattha **yo bhūtaṃ bhūtaṃ disvāti** dukkhaṃ pariññābhisamayena abhisamētvāti attho. **Bhūtaṃ ca atikkamanti** nirodhaṃ sacchikiriyaṃ bhisamayena abhisamētvāti attho. **Yathābhūtedhimuccatīti** maggabhāvanābhisamayavasena yathāsabhāve nirodhe “etaṃ santaṃ, etaṃ paṇīta”nti adhimuccati. **Bhavataṇhā parikkhayāti** samudayaṃ pahānenāti attho. Asatipi cettha saccānaṃ nānābhisamayatte “disvā”ti pubbakālikavacanaṃ saddhiṃ pubbabhāgapātipadāya vohārasena vuttanti veditabbaṃ. Na hi pubbaṃ passivā pacchā adhimuccati. Catusaccābhisamayo samānakālema eva hoti. Samānakālepi vā pubbakālikāni padāni bhavanṭīti na doso. **Saveti** ekasena so arahaṃ. **Bhūtapariññātōti** dukkhaṃ pariññātavā. **Vītaṇho** vīgatataṇho. **Bhavābhaveti** khuddake ca mahante ca bhavē. Vuddhiatthepi hi a-kārassa sambhavato **abhavoti** mahābhavo. So pana khuddakamahantabhāvo upādāyupādāya veditabbo. Atha vā **bhaveti** sassate. **Abhaveti** ucchede. Tadubhayepi diṭṭhirāgābhāvena vītaṇho. **Bhūtaṃ vibhavāti** vaṭṭadukkhassa samucchēdā. **Nāgacchati punabbhavanti** arahato parinibbānaṃ vuttaṃ.

150. Tayo puggalātiādi micchādiṭṭhikagārahaṇatthaṃ sammādiṭṭhikapasaṃsanatthaṃ vuttaṃ. Tattha virūpabhāvaṃ paṇṇā gatā diṭṭhi etesanti **vipannadiṭṭhī**. Sundarabhāvaṃ paṇṇā gatā diṭṭhi etesanti **sampannadiṭṭhī**. **Titthiyoti** titthaṃ vuccati diṭṭhi, taṃ paṭipannattā titthe sādhu, titthaṃ yassa atthīti vā titthiyo. Ito bahiddhā pabbajjūpagato. **Titthiyasāvakoti** tesam diṭṭhānugatimāpanno gahaṭṭho. **Yo ca micchādiṭṭhikoti** tadubhayabhāvaṃ anupagantvā yāya kāyaci diṭṭhiyā micchādiṭṭhiko.

Tathāgatoti sammāsambuddho. Paccekabuddhopi ettheva saṅgahito. **Tathāgatasāvakoti** maggappatto phalappatto ca. **Yo ca sammādiṭṭhikoti** tadubhayavinimutto lokiyasammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhiko.

Gāthāsu **kodhanoti** yo abhiṇhaṃ kujjhāti, so. **Upanāhīti** tameva kodhaṃ vaḍḍhetvā upanandhanasīlo. **Pāpamakkhīti** lāmakabhūtamakkhavā. **Māyāvīti** katapāpapaṭicchādanavā. **Vasaloti** hīnajacco. **Visuddhoti** ñānadassanavisuddhiyā visuddho. **Suddhatam gatoti** maggaphalasaṅkhātāṃ suddhabhāvaṃ gato. **Medhāvīti** paññavā. Imāya gāthāya lokuttarasammādiṭṭhisampanno eva thomito.

Vipannadiṭṭhiyo sampannadiṭṭhiyoti puggalavohāraṃ pahāya dhamma eva garahanto thomento ca āha. **Etaṃ mamāti** taṇhāmaññānavasena diṭṭhi. **Esohamasmīti** mānāmaññānamūlikā diṭṭhi. **Eso me attāti** diṭṭhimaññānameva.

Etammamāti kā diṭṭhītiādihi tissannaṃ vipannadiṭṭhīnaṃ vibhāgañca gaṇanañca kālasaṅgahañca pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Tattha **kā diṭṭhīti** anekāsu diṭṭhīsu katamā diṭṭhīti attho. **Katamantānuggahitāti** pubbantāparantasāṅkhātakāladvaye katamena kālena anuggahitā, anubaddhāti attho. Yasmā “etaṃ mama”ti parāmasanto “etaṃ mama ahoṣi, evaṃ mama ahoṣi, ettakaṃ mama ahoṣi”ti atītaṃ vatthum apadisitvā parāmasati, tasmā **pubbantānudiṭṭhi** hoti. **Pubbantānuggahitā** ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā “eso hamasmī”ti parāmasanto “imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā esosmi visujjhissāmī”ti anāgataphalaṃ upādāya parāmasati, tasmā **aparantānudiṭṭhi** hoti. **Aparantānuggahitā** ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā “eso me attā”ti parāmasanto atītānāgataṃ upādinnasantatiṃ upādāya “eso me attā”ti parāmasati, sakkāyadiṭṭhivasena ca parāmasati, tasmā sakkāyadiṭṭhi hoti. **Pubbantāparantānuggahitā** ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā pana sakkāyadiṭṭhippamukhāyeva dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo honti, sakkāyadiṭṭhisamugghāteneva ca dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo samugghātaṃ gacchanti, tasmā **sakkāyadiṭṭhippamukhena dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānīti** vuttā, sakkāyadiṭṭhippamukhena sakkāyadiṭṭhidvārena dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni hontīti attho. Sakkāyadiṭṭhippamukhānīti pāṭho sundarataro. Sakkāyadiṭṭhi pamukhā ādi etesanti sakkāyadiṭṭhippamukhāni. Kāni tāni? Dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni.

“Kā diṭṭhī”ti pucchāya vīsativatthukā attānudiṭṭhi, vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhīti vissajjanam. “Kati diṭṭhiyo”ti pucchāya sakkāyadiṭṭhippamukhāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānīti vissajjanam. Sāyeva pana sakkāyadiṭṭhi “eso me attā”ti vacanasāmaññaena attānudiṭṭhīti vuttā. Tassā vuttāya attavādapaṭisaññuttā diṭṭhipi vuttāyeva hoti.

151. Ye keci, bhikkhavitiadisuttāharaṇam sampannadiṭṭhipuggalasambandhena sampannadiṭṭhipuggalavibhāgadassanattam katam. Tattha **niṭṭham gatā**ti maggaññavasena sammāsambuddho bhagavāti nicchayam gatā, nibbematikāti attho. Niṭṭhagatāti pāṭho samāsapadam hoti, attho pana soyeva. **Diṭṭhisampannā**ti diṭṭhiyā sundarabhāvam gatā. **Idha niṭṭhā**ti imissā kāmadvāpāyā parinibbānam. **Idha vihāya niṭṭhā**ti imam kāmabhavam vijahitvā suddhāvāsabrahmaloke parinibbānam. **Sattakkhattuparamassā**ti sattakkhattuparamā sattavāraparamā bhavūpapatti attabhāvaggahaṇam assa, tato param aṭṭhamam bhavam nādiyāti sattakkhattuparamo. Tassa sattakkhattuparamassa sotāpannassa. **Kolaṃkolassā**ti kulato kulam gacchati kolaṃkolo. Sotāpattiphalasacchikiriyato hi paṭṭhāya nīce kule upapatti nāma natthi, mahābhogakulesuyeva nibbattati attho. Tassa kolaṃkolassa sotāpannassa. **Ekabījissā**ti khandhabījā nāma kathitam. Yassa hi sotāpannassa ekamyeva khandhabījā atthi, ekam attabhāvaggahaṇam, so ekabījī nāma. Tassa ekabījissa sotāpannassa. Bhagavatā gahitanāmasenevetāni etesam nāmāni. Ettakāñhi ṭhānam gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakam kolaṃkolo, ettakam ekabījīti bhagavatā etesam nāmam gahitam. Bhagavā hi “ayam ettakam ṭhānam gamissati, ayam ettakam ṭhānam gamissati”ti ñatvā tesam tāni tāni nāmāni aggahesi. Mudupañño hi sotāpanno satta bhava nibbattento sattakkhattuparamo nāma, majjhimañño param chatṭham bhavam nibbattento kolaṃkolo nāma, tikkhapañño ekam bhavam nibbattento ekabījī nāma. Tam panetam tesam mudumajjhimatikkhapaññatam pubbahetu niyameti. Ime tayopi sotāpannā kāmabhavavasena vuttā, rūpārūpabhava pana bahukāpi paṭisandhiyo gaṇhanti. **Sakadāgāmissā**ti paṭisandhivasena sakim kāmabhavam āgacchati sakadāgāmī. Tassa sakadāgāmissa. **Diṭṭheva dhamme arahā**ti imasmimyeva attabhāve arahā. Arahantipi pāṭho. **Idha niṭṭhā**ti kāmabhavam saṃsaranteyeveva sandhāya vuttam. Rūpārūpabhava uppānā pana ariyā kāmabhava na uppajjanti, tattheva parinibbāyanti.

Antarāparinibbāyissāti āyuvemajjhassa antarāyeva kilesaparinibbānena parinibbāyanato antarāparinibbāyī. So pana uppannasamanantarā parinibbāyī, āyuvemajjham appatvā parinibbāyī, āyuvemajjham patvā parinibbāyīti tividho hoti. Tassa antarāparinibbāyissa anāgāmino. **Upahaccaparinibbāyissā**ti āyuvemajjham atikkamitvā vā kālakiriyaṃ upagantvā vā kilesaparinibbānena parinibbāyantassa anāgāmino. **Asaṅkhāraparinibbāyissā**ti asaṅkhārena appayogena adhimattappayogaṃ akatvāva kilesaparinibbānena parinibbāyanadhammassa anāgāmino. **Sasaṅkhāraparinibbāyissā**ti sasaṅkhārena dukkhena kasirena adhimattappayogaṃ katvāva kilesaparinibbānena parinibbāyanadhammassa anāgāmino. **Uddhamṣotassa akaniṭṭhagāminoti** uddhamvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti uddhamṣoto, uddham vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti uddhamṣoto, akaniṭṭham gacchati akaniṭṭhagāmī. Tassa uddhamṣotassa akaniṭṭhagāmino anāgāmissa. Ayam pana anāgāmī catuppabhedo – yo avihato paṭṭhāya cattāro brahmaloke sodhetvā akaniṭṭham gantvā parinibbāyati, ayam uddhamṣoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo heṭṭhā tayo brahmaloke sodhetvā sudassībrahmaloke ṭhatvā parinibbāyati, ayam uddhamṣoto na akaniṭṭhagāmī nāma. Yo ito akaniṭṭhameva gantvā parinibbāyati, ayam na uddhamṣoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo heṭṭhā catūsu brahmalokesu tattha tattheva parinibbāyati, ayam na uddhamṣoto na akaniṭṭhagāmī nāmāti. Ime pañca anāgāmino suddhāvāsam gahetvā vuttā. Anāgāmino pana rūparāgārūparāgānam appahinattā ākaṅkhamānā sesarūpārūpabhavesupi nibbattanti. Suddhāvāse nibbattā pana aññattha na

nibbattanti. **Aveccappasannā**ti ariyamaggavasena jānitvā bujjhitvā acalappasādena pasannā. **Sotāpannā**ti ariyamaggasotam āpannā. Iminā sabbepe ariyaphalaṭṭhā puggalā gahitāti.

Bhavavibhavadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammapakāsiniyā paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Diṭṭhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ānāpānassatikathā

1. Gaṇanavāraṇṇanā

152. Idāni diṭṭhikathānantaram kathitāya **ānāpānassatikathā**ya apubbatthānuvaṇṇanā anuppattā. Ayañhi **ānāpānassatikathā** diṭṭhikathāya suviditadiṭṭhādīnavassa micchādiṭṭhimalavisodhanena suvisuddhacittassa yathābhūtāvabodhāya samādhībhāvanā sukarā hoti, sabbasamādhībhāvanāsu ca sabbasabbaññubodhisattānam bodhimūle imināva samādhinā samāhitacittānam yathābhūtāvabodhato ayameva samādhībhāvanā padhānāti ca diṭṭhikathānantaram kathitā. Tatha **soḷasavatthukam ānāpānassatisamādhiṃ bhāvayatoti** **samadhikāni dve nāṇasatāni uppajjanti** nāṇagaṇanuddeso, **aṭṭha paripantho nāṇānīti** nāṇagaṇaniddeso, **katamāni aṭṭha paripantho nāṇānīti**. **Imāni ekavīsati vimuttisukhe nāṇānītipariyantam** sabbañāṇānam vitthāraniddeso, ante **soḷasavatthukam ānāpānassatisamādhiṃ bhāvayatoti** nāṇānīti nigamananti evam tāva pāḷivavatthānam vedītabbam.

Tatha gaṇanuddese gaṇanavāre tāva **soḷasavatthukanti** dīgham rassam sabbakāyapaṭisaṃvedī passambhayam kāyasāṅkhāranti kāyānupassanācatukkam, pītipaṭisaṃvedī sukhapaṭisaṃvedī cittasāṅkhārapaṭisaṃvedī passambhayam cittasāṅkhāranti vedanānupassanācatukkam, cittapaṭisaṃvedī abhippamodayam cittam samādaham cittam vimocayam cittanti cittānupassanācatukkam, aniccānupassī virāgānupassī nirodhānupassī paṭinissaggānupassīti dhammānupassanācatukkanti imesam catunnam catukkānam vasena soḷasa vatthūni paṭiṭṭhā ārammaṇāni assāti soḷasavatthuko. Tam soḷasavatthukam. Samāsavasena panettha vibhattilopo kato. **Ānanti** abbhantaram pavisanavāto. **Apānanti** bahinikkhāmanavāto. Keci pana vipariyāyena vadanti. Apānañhi apetaṃ ānatoti apānanti vuccati, niddese (paṭi. ma. 1.160) pana nā-kārassa dīghattamajjupekkhitvā apānanti. Tasmim ānāpāne sati ānāpānassati, assāsapassāsapariggāhikāya satiyā etam adhivacanam. Ānāpānassatiyā yutto samādhi, ānāpānassatiyam vā samādhi ānāpānassatisamādhi. **Bhāvayatoti** nibbedhabhāgiyam bhāventassa. **Samadhikānīti** saha adhikena vattanti samadhikāni, sātirekānīti attho. Ma-kāro panettha padasandhikaro. Keci pana “samadhikānī”ti vadanti. Evam sati dve nāṇasatāniyeva adhikānīti āpajjati, tam na yujjati. Imāni hi vīsatiadhikāni dve nāṇasatāni hontīti.

Paripantho nāṇānīti paripantham ārammaṇam katvā pavattañāṇāni. Tathā **upakāre upakkilese nāṇāni**. **Vodāne nāṇānīti** vodāyati, tena cittam parisuddham hotīti vodānam. Kim tam? Nāṇam. “Vodānañāṇānī”ti vattabbe “sutamaye nāṇa”ntiādīsu (paṭi. ma. mātikā 1.1; paṭi. ma. 1.1) viya “vodāne nāṇānī”ti vuttam. Sato sampajāno hutvā karotīti satokārī, tassa **satokārissa nāṇāni**. **Nibbidāñāṇānīti** nibbidābhūtāni nāṇāni. **Nibbidānulomañāṇānīti** nibbidāya anukūlāni nāṇāni. Nibbidānulomiñāṇānītipi pāṭho, nibbidānulomo etesam atthīti nibbidānulomīti attho. **Nibbidāpaṭippassaddhiñāṇānīti** nibbidāya paṭippassaddhiyam nāṇāni. **Vimuttisukhe nāṇānīti** vimuttisukhena sampayuttāni nāṇāni.

Katamāni aṭṭhānīti paripanthaupakārānam paṭipakkhavipakkhayugalattā tesu nāṇāni saheva niddiṭṭhāni. **Kāmacchandanekkhammādīni** heṭṭhā vuttatthāni. **Upakāranti** ca līngavipallāsavasena napuṃsakavacanam katam. **Sabbepi akusalā dhammāti** vuttāvesā ye

keci akusalā dhammā. Tathā sabbepi nibbedhabhāgiyā **kusalā dhammā**. “Paripantho upakāra”nti ca taṃ tadeva apekkhitvā ekavacaṇaṃ kataṃ. Ettha ca **paripanthē ñāṇāni** ca **upakāre ñāṇāni** ca pucchitvā tesam ārammaṇāneva vissajjitvā teheva tāni vissajjitāni hontīti tadārammaṇāni ñāṇāni nigametvā dassesi. **Upakkilese ñāṇā**dīsupi eseva nayo.

Gaṇanavāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Soḷasañāṇaniddesavaṇṇanā

153. Soḷasahiākārehīti ubhayapakkhavasena vuttehi soḷasahi ñāṇakoṭṭhāsehi. **Uducitam cittaṃ samuducitanti** upacārabhūmiyaṃ cittaṃ uddhaṃ ucitaṃ, sammā uddhaṃ ucitaṃ, uparūpari kataparicayaṃ sammā uparūpari kataparicayanti attho. Udujitaṃ cittaṃ samudujitanti pāṭho. Uparibhāvāya jitaṃ, uparibhāvakarehi vā ñāṇehi jitaṃ **udujitaṃ**. **Samudujitanti** samā uparibhāvāya, uparibhāvakarehi vā ñāṇehi jitaṃ. **Samāti** cettha visamabhāvapaṭikkhepo. Imasmiṃ pāṭhe u, du-iti dve dve upasaggā honti. Urūjitaṃ cittaṃ sammārūjitanti pāṭho. Etthāpi jitatthoyeva. Urū arūti idaṃ pana nipātamattamevāti vadanti. Vīṇopamaṭṭhakathāya tajjitaṃ sutajjitanti ca attho vutto, so idha na yujjati. **Ekatte santiṭṭhātīti** upacārabhūmiyaṃ tāva nānārammaṇavikkhepābhāvena ekatte patiṭṭhāti. **Niyyānāvāraṇaṭṭhena nīvaraṇāti** ettha arātipi sabbepi akusalā āvaraṇaṭṭhena nīvaraṇāti vuttā. **Niyyānāvāraṇaṭṭhenāti** niyyānānaṃ āgamanamaggapīdahanāṭṭhena. Niyyānavāraṇaṭṭhenāti pāṭho, niyyānānaṃ paṭikkhepanaṭṭhenāti attho. **Nekkhammaṃ ariyānaṃ niyyānanti** maggaṭṭhānaṃ ariyānaṃ niyyānasaṅkhātassa ariyamaggassa hetuttā phalūpacārena ariyānaṃ niyyānaṃ. Tena ca hetubhūtena maggakkhaṇe ariyā niyyanti nigacchanti. Keci pana “niyyānanti maggo”ti vadanti. Idha upacārassa adhippetattā maggakkhaṇe ca ālokasaññāya sabbakusaladhammānaṅca abhāvā taṃ na yujjati. **Nivutattāti** paṭicchannattā. **Nappajānātīti** puggalavasena vuttaṃ.

Visuddhacittassāti upacārabhūmiyaṃyeva. **Khaṇikasamodhānāti** cittakkhaṇe cittakkhaṇe uppajjanato khaṇo etesaṃ atthīti khaṇikā, upakkilesā, khaṇikānaṃ samodhāno samāgamo pabandho khaṇikasamodhāno. Tasmā khaṇikasamodhānā, uppajjamānā upakkilesā khaṇikappabandhavasena khaṇikaparamparāvasena uppajjanti, na ekacittakkhaṇavasenāti vuttaṃ hoti.

Soḷasañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upakkilesañāṇaniddesavaṇṇanā

Paṭhamacchakkaṃ

154. Paṭhamacchakke **assāsādimajjhapariyosānanti** abhantarapavisanavātassa nāsikaggaṃ vā mukhanimittaṃ vā ādi, hadayaṃ majjhaṃ, nābhi pariyosānaṃ. Taṃ tassa ādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchato yogissa ṭhānanānattānugamanena cittaṃ ajjhattaṃ vikkhepaṃ gacchati, taṃ ajjhattavikkhepagataṃ cittaṃ ekatte asaṅṭhahanato samādhissa paripantho. **Passāsādimajjhapariyosānanti** bahinikkhamanavātassa nābhi ādi, hadayaṃ majjhaṃ, nāsikaggaṃ vā mukhanimittaṃ vā bahiākāso vā pariyosānaṃ. Yojanā panettha vuttanayeneva veditabbā. **Assāsapaṭikaṅkhanā nikantitaṇhācariyāti** “nāsikāvātāyattamidaṃ kammaṭṭhāna”nti sallakkhetvā oḷārikoḷārikassa assāsassa patthanāsaṅkhātā nikāmanā eva taṇhāpavatti. Taṇhāpavattiyā sati ekatte asaṅṭhahanato samādhissa paripantho. **Passāsapaṭikaṅkhanā nikantīti** puna assāsapubbakassa passāsassa patthanāsaṅkhātā nikanti. Sesam vuttanayeneva yojetabbaṃ. **Assāsenābhitunnassāti** atidīghaṃ atirassaṃ vā assāsaṃ karontassa assāsamūlakassa kāyacittakilamathassa sabbhāvato tena assāsena viddhassa pīlītassa. **Passāsapaṭilābhe mucchanāti** assāsena

pīlitattāyeva passāse assādasaññino passāsam patthayato tasmim passāsapaṭilābhe rajjanā.
Passāsamūlakepi eseva nayo.

Vuttasseva atthassa anuvaṇṇanattham vuttesu gāthābandhesu **anugacchanāti**
anugacchamānā. **Satīti** ajjhatabhiddhāvikkhepahetubhūtā sati. Vikkhipati anena cittanti
vikkhepo. Ko so? Assāso. Ajjhattam vikkhepo ajjhattavikkhepo, tassa
ākaṅkhanā **ajjhattavikkhepākaṅkhanā**, asammāmanasikāravasena ajjhattavikkhepakassa
assāsassa ākaṅkhanāti vuttam hoti. Eteneva nayena bahiddhāvikkhepapatthanā
veditabbā. **Yehīti** yehi upakkilesehi. **Vikkhippamānassāti** vikkhipiyamānassa vikkhepam
āpādiyamānassa. **No ca cittaṃ vimuccatīti** cittaṃ assāsapassāsārammaṇe ca nādhimuccati,
paccanīkadhammehi ca na vimuccati. Cittaṃ no ca vimuccati parapattiyā ca hontīti
sambandho. **Vimokkham appajānantāti** so vā añño vā
ārammaṇādhimuttivimokkhaṅca paccanīkavimuttivimokkhaṅca evaṃ
appajānantā. **Parapattiyāti** parapaccayam parasaddahanam arahanti, na attapaccakkham
ñānanti “parapaccayikā”ti vattabbe “parapattiyā”ti vuttam. Attho pana soyeva.

Dutiyacchakkaṃ

155. Dutiyacchakke **nimittanti** assāsapassāsānam phusanatṭhānam. Assāsapassāsā hi
dīghanāsikassa nāsāpuṭam ghaṭṭentā pavattanti, rassanāsikassa uttarotṭham. Yadi hi ayam
yogī tam nimittameva āvajjati, tassa nimittameva āvajjamānassa assāse cittaṃ vikampati, na
patitṭhātīti attho. Tassa tasmim citte appatitṭhite samādhissa abhāvato tam vikampanam
samādhissa paripantho. Yadi assāsameva āvajjati, tassa cittaṃ abhantarapavesanavasena
vikkhepam āvahati, nimitte na patitṭhātīti, tasmā nimitte vikampati. Iminā nayena sesesupi
yojanā kātabbā. Gāthāsu **vikkhippateti** vikkhipiyati vikkhepam āpādīyati.

Tatīyacchakkaṃ

156. Tatīyacchakke **atītānuddhāvanam cittanti** phusanatṭhānam atikkamitvā gatam
assāsam vā passāsam vā anugacchamānam cittaṃ. **Vikkhepānupatitanti** vikkhepena
anugataṃ, vikkhepam vā sayam anupatitam anugataṃ. **Anāgatapaṭikaṅkhanam cittanti**
phusanatṭhānam appattam assāsam vā passāsam vā paṭikaṅkhamānam paccāsīsamānam
cittaṃ. **Vikampitanti** tasmim appatitṭhāneneva vikkhepena vikampitam. **Līnanti**
atisithilavīriyatādīhi saṅkucitam. **Kosajjānupatitanti** kusītabhāvānugataṃ. **Atipaggahitanti**
accāraddhavīriyatādīhi atiussāhitam. **Udhaccānupatitanti** vikkhepānugataṃ. **Abhinatanti**
assādavatthūsu bhusam nataṃ allīnam. **Apanatanti** nirassādavatthūsu patihatam, tato
apagataṃ vā, apagatanataṃ vā, na tato apagatanti attho. **Rāgānupatitanti** ettha
assāsapassāsanimittam manasikaroto uppannapītisukhe vā pubbe hasitalapitakīlītavatthūsu vā
rāgo anupatati. **Byāpādānupatitanti** ettha manasikāre nirassādagatacittassa
uppannadomanassavasena vā pubbe samudāciṅṅesu āghātavatthūsu vā byāpādo anupatati.
Gāthāsu **na samādhīyatīti** na samāhitam hoti. **Adhicittanti** cittaśīsenā niddiṭṭho adhiko
samādhi.

157. Ettāvatā tīhi chakkehi aṭṭhārasa upakkilese niddisitvā idāni tesam upakkilesānam
samādhissa paripanthabhāvasādhanena ādīnavam dassento
puna **assāsādīmajjhāpariyosānantīādīmāha**. Tattha **kāyopi cittampi sāraddhā ca hontīti**
vikkhepasamutṭhānarūpānam vasena rūpakāyopi, vikkhepasantativasena cittampi mahatā
khobhena khubhitā sadarathā ca honti. Tato mandatarena **īñjitā** kampitā, tato
mandatarena **phanditā** calitā honti. Balavāpi majjhimopi mandopi khobho hotiyeva, na sakkā
khobhena na bhavitunti vuttam hoti. **Cittaṃ vikampitattāti** cittassa vikampitattā.
Gāthāsu **paripuṇṇā abhāvītāti** yathā paripuṇṇā hoti, tathā abhāvītā. **Īñjitoti**
kampito. **Phanditoti** mandakampito. Heṭṭhā nīvaraṇānam anantarattā “imehi ca pana

nīvaraṇehī”ti (paṭi. ma. 1.153) accantasamīpanidassanavacanam katam. Idha pana nigamane nīvaraṇānam santarattā **tehi ca pana nīvaraṇehī**ti parammukhanidassanavacanam katam.

Upakkilesañānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vodānañānaniddesavaṇṇanā

158. Vodāne ñānānīti visuddhañānāni. **Tam vivajjayitvā**ti yaṃ pubbe vuttam atītānudhāvanam cittam vikkhepānupatitam, tam vivajjayitvāti sambandhitabbaṃ. **Ekaṭṭhāne samādahatī**ti assāsapassāsānam phusanatṭhāne samaṃ ādahati patitṭhāpeti. **Tattheva adhimocetī**ti ekaṭṭhāneti vutte assāsapassāsānam phusanatṭhāneyeva sannitṭhapeti sannitṭhānam karoti. **Paggaṇhitvā**ti dhammavicayapītisambojjhaṅgabhāvanāya paggaṇhetvā. **Viniggaṇhitvā**ti passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgabhāvanāya viniggaṇhitvā. “Satindriyavīriyindriyehi paggaṇhetvā, satindriyasamādhindriyehi viniggaṇhetvā”ti vadanti. **Sampajāno hutvā**ti asubhabhāvanādīhi. Puna **sampajāno hutvā**ti mettābhāvanādīhi. Yena rāgena anupatitam, yena byāpādena anupatitam, tam pajahatīti sambandho. Tam cittam īdisanti sampajānanto tappaṭipakkhena rāgam pajahati, byāpādam pajahatīti vā attho. **Parisuddhanti** nirupakkilesam. **Pariyodātanti** pabhassaram. **Ekattagatam hotī**ti tam tam viṣesam pattassa tam tam ekattam gatam hoti.

Katame te ekattāti idha yujjamānāyujjamānepi ekatte ekato katvā pucchati. **Dānūpasaggupaṭṭhānekattanti** dānavatthusaṅkhātassa dānassa upasaggo vosajjanam dānūpasaggo, dānavatthupariccāgacetanā. Tassa upaṭṭhānam ārammaṅkaraṇavasena upagantvā ṭhānam dānūpasaggupaṭṭhānam, tadeva ekattam, tena vā ekattam ekaggabhāvo dānūpasaggupaṭṭhānekattam. Dānavosaggupaṭṭhānekattanti pāṭho sundarataro, so evattho. Etena paduddhāravasena cāgānussatisamādhi vutto. Paduddhāravasena vuttopi cesa itaresam tiṇṇampi ekattānam upanissayapaccayo hoti, tasmā idha nidditṭhanti vadanti. Visākhāpi hi mahāupāsikā āha – “idha, bhante, disāsu vassamvuttṭhā bhikkhū sāvatthim āgacchissanti bhagavantam dassanāya, te bhagavantam upasaṅkamitvā pucchissanti ‘itthannāmo, bhante, bhikkhu kālaṅkato, tassa kā gati, ko abhisamparāyo’ti? Tam bhagavā byākarissati sotāpattiphale vā sakadāgāmiphale vā anāgāmiphale vā arahatte vā. Tyāham upasaṅkamitvā pucchissāmi ‘āgatapubbā nu kho, bhante, tena ayyena sāvatthī’ti? Sace me vakkhanti ‘āgatapubbā tena bhikkhunā sāvatthī’ti. Niṭṭhamettha gacchissāmi nissamsayam paribhuttam tena ayyena vassikasātikā vā āgantukabhattam vā gamikabhattam vā gilānabhattam vā gilānupaṭṭhākabhattam vā gilānabhesajjam vā dhuvayāgu vāti. Tassā me tadanussarantiyā pāmojjam jāyissati, pamuditāya pīti jāyissati, pītimanāya kāyo passambhissati, passaddhakāyā sukham vedayissāmi, sukhiniyā cittam samādhiyissati, sā me bhavissati indriyabhāvanā balabhāvanā bojjhaṅgabhāvanā”ti (mahāva. 351). Atha vā ekattesu paṭhamam upacārasamādhivasena vuttam, dutiyam appanāsamādhivasena, tatiyam vipassanāvasena, catuttham maggaphalavasenāti veditabbaṃ. Samathassa nimittam **samathanimittam**. Vayo bhaṅgo eva lakkhaṇam **vayalakkhaṇam**. **Nirodho** nibbānam. Sesametesu tīsu vuttanayeneva yojetabbaṃ.

Cāgādhimuttānanti dāne adhimuttānam. **Adhicittanti** vipassanāpādakasamādhi. **Vipassakānanti** bhaṅgānupassanato paṭṭhāya tīhi anupassanāhi saṅkhāre vipassantānam. **Ariyapuggalānanti** aṭṭhannaṃ. Dutiyādīni tīni ekattāni ānāpānassativasena sesakammaṭṭhānavasena ca yujjanti. **Catūhi ṭhānehī**ti catūhi kāraṇehi. Samādhivipassanāmaggaṭṭhānaṃ vasena “ekattagatam cittam paṭipadāvisuddhipakkhandānceva hoti upekkhānubrūhitaṅca ñāṇena ca sampahaṃsita”nti uddesapadāni. “Paṭhamassa jhānassa ko ādī”tiādīni tesam uddesapadānam vitthāretukamyatāpucchāpubbaṅgamāni niddesapadāni. Tattha **paṭipadāvisuddhipakkhandanti** paṭipadā eva nīvaraṇamalavisodhanato visuddhi, tam paṭipadāvisuddhim pakkhandam pavitṭham. **Upekkhānubrūhitanti**

tatramajjhattupekkhāya brūhitam vaḍḍhitam. **Ñāṇena ca sampahaṃsanti** pariyodāpakena ñāṇena sampahaṃsitaṃ pariyodāpitaṃ visodhitam. **Paṭipadāvisuddhi** nāma sasambhāriko upacāro, **upekkhānubrūhanā** nāma appanā, **sampahaṃsanā** nāma paccavekkhaṇāti evameke vaṇṇayanti. Yasmā pana “ekattagataṃ cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti”tiādi vuttaṃ, tasmā antoappanāyameva āgamanavasena paṭipadāvisuddhi, tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā, dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā veditabbā. Kathaṃ? Yasmiñhi vāre appanā uppajjati, tasmim̃ yo nīvaraṇasaṅkhāto kilesagaṇo tassa jhānassa paripantho, tato cittaṃ visujjhati, visuddhattā āvaraṇavirahitaṃ hutvā majjhimaṃ samathanimittaṃ paṭipajjati. **Majjhimaṃ samathanimittaṃ** nāma samappavatto appanāsamādhiyeva. Tadanantaraṃ pana purimacittaṃ ekasantatipariṇāmanayena tathattaṃ upagacchamānaṃ majjhimaṃ samathanimittaṃ **paṭipajjati** nāma. Evaṃ **paṭipannattā** tathattupagamanena **tattha pakkhandati** nāma. Evaṃ tāva purimacitte vijjamānākāranipphādikā paṭhamassa jhānassa uppādakkhaṇeyeva āgamanavasena paṭipadāvisuddhi veditabbā. Evaṃ visuddhassa pana tassa puna visodhetabbābhāvato visodhane byāpāraṃ akaronto **visuddhaṃ cittaṃ ajjupekkhati** nāma. Samathabhāvūpagamanena samathapaṭipannassa puna samādāne byāpāraṃ akaronto **samathapaṭipannaṃ ajjupekkhati** nāma. Samathapaṭipannabhāvato eva cassa kilesasaṃsaggaṃ pahāya ekattena upaṭṭhitassa puna ekattupaṭṭhāne byāpāraṃ akaronto **ekattupaṭṭhānaṃ ajjupekkhati** nāma. Evaṃ tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye panete evaṃ upekkhānubrūhite tattha jātā samādhipaññāsaṅkhātā yuganaddhadhammā aññamaññaṃ anativattamānā hutvā pavattā, yāni ca saddhādīni indriyāni nānākilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni hutvā pavattāni, yaṃ cesa tadupagaṃ tesam̃ anativattanaekarasabhāvānaṃ anucchavikaṃ vīriyaṃ vāhayati, yā cassa tasmim̃ khaṇe pavattā āsevanā, sabbepi te ākāra yasmā ñāṇena saṃkilesavodānesu taṃ taṃ ādīnavañca ānisaṃsañca dīsvā tathā tathā sampahaṃsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannā, tasmā dhammānaṃ anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā veditabbāti vuttaṃ. Tattha yasmā upekkhāvasena ñāṇaṃ pākataṃ hoti, yathāha – “tathāpagghitaṃ cittaṃ sādhukaṃ ajjupekkhati, upekkhāvasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Upekkhāvasena nānattakilesehi cittaṃ vimuccati, vimokkhavasena paññāvasena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Vimuttattā te dhammā ekarasā honti, ekarasaṭṭhena bhāvanā”ti (paṭi. ma. 1.201). Tasmā ñāṇakiccabhūtā **sampahaṃsanā pariyoṣānanti** vuttā.

Evaṃ tivattagatantiādīni tasseva cittassa thomanavacanāni. Tattha **evaṃ tivattagatanti** evaṃ yathāvuttena vidhinā paṭipadāvisuddhipakkhandanaupekkhānubrūhanāñāṇasampahaṃsanāvasena tividhabhāvaṃ gataṃ. **Vitakkasampannanti** kilesakkhobhavirahitattā vitakkena sundarabhāvaṃ pannaṃ gataṃ. **Cittassa adhiṭṭhānasampannanti** tasmim̃yeva ārammaṇe cittassa nīrantarappavattisaṅkhātena adhiṭṭhānena sampannaṃ anūnaṃ. Yathā adhiṭṭhānavasiyaṃ adhiṭṭhānanti jhānappavatti, tathā idhāpi cittassa adhiṭṭhānanti cittekaggatāpi yujjati. Tena hi ekasmim̃yeva ārammaṇe cittaṃ adhiṭṭhāti, na ettha vikkhipatīti. “Samādhisampanna”nti viṣuṃ vuttattā pana vuttanayeneva gahetabbaṃ. Atha vā samādhisseva jhānasaṅgahitattā **cittassa adhiṭṭhānasampannanti** jhānaṅgapañcakavasena vuttaṃ. **Samādhisampannanti** indriyasaṅgahitattā indriyapañcakavasena, dutiyajjhānādīsu pana alabbhamānāni padāni pahāya labbhamānakavasena **pītisampannanti**ādi vuttaṃ.

Aniccānupassanādīsu aṭṭhārasasu mahāvīpassanāsu vitakkādayo paripunnāyeva tāsam̃ kāmāvacarattā. Etāsu ca appanāya abhāvato paṭipadāvisuddhiādayo khaṇikasamādhivasena yojetabbā. Catūsu maggesu paṭhamajjhānikavasena vitakkādīnaṃ labbhanato

labbhamānakavaseneva vitakkādayo paripuṇṇā vuttā. Dutiyajjhānikādīsu hi maggesu vitakkādayo jhānesu viya parihāyantīti. Ettāvata terasa vodānañāṇāni vitthārato niddiṭṭhāni honti. Kathaṃ? Ekaṭṭhāne samādahanena tattheva adhimuccanena kosajjappajahanena uddhaccappajahanena rāgappajahanena byāpādappajahanena sampayuttāni cha ñāṇāni, catūhi ekattehi sampayuttāni cattāri ñāṇāni, paṭipadāvisuddhiupekkhānubrūhanāsampahaṃsanāhi sampayuttāni tīṇi ñāṇānīti evaṃ terasa ñāṇāni niddiṭṭhāni.

159. Evaṃ santepi ānāpānassatisamādhībhāvanāvasena tesam nippattiṃ dassetukāmo tāni ñāṇāni anigameti vā **nimittam assāsapassāsāti** ādinā nayena codanāpubbaṅgamaṃ ānāpānassatisamādhībhāvanāvidhiṃ dassetvā ante tāni ñāṇāni nigameti vā dassesi. Tattha **nimittam** vuttameva. **Anārammaṇamekacittassāti** anārammaṇā ekacittassa. Ma-kāro panettha padasandhikaro. Anārammaṇamekacittassātipi pāṭho, ekassa cittassa ārammaṇam na bhavanti attho. **Tayo dhammeti** nimittādayo tayo dhamme. **Bhāvanāti** ānāpānassatisamādhībhāvanā. **Kathanti** paṭhamam vuttāya codanāgāthāya anantaram vuttāya parihāragāthāya attham kathetukamyatāpucchā. **Na cimet** na ca ime. Na cametipi pāṭho, soyeva padacchedo. Kathaṃ na ca aviditā honti, kathaṃ na ca cittam vikkhepaṃ gacchatīti evaṃ kathaṃ saddo sesehi pañcahi yojetabbo. **Padhānaṃca paññāyatīti** ānāpānassatisamādhībhāvanārambhakam vīriyam sandissati. Vīriyāhi padahanti tenāti padhānanti vuccati. **Payogaṃca sādhetīti** nīvaraṇavikkhambhakam jhānaṃca yogī nippādeti. Jhānaṃhi nīvaraṇavikkhambhanāya payuñjīyatīti payogoti vuttam. **Visesamadhigacchatīti** saṃyojanappahānakaram maggaṃca paṭilabhati. Maggo hi samathavipassanānam ānisamsattā visesoti vutto. Visesassa ca pamukhabhūtattā ca-kārena samuccayo na kato.

Idāni tam pucchitamatham upamāya sādheṇto **seyyathāpi rukkhoti** ādimāha. Tassattho – yathā nāma kakacena phālanattham vāsiyā tacchivā rukkho phālanakāle niccalabhāvattham **same** bhūmipadese payogakkhamam katvā ṭhapito. **Kakacenāti** hatthakakacena. **Āgati** rukkham phusitvā attano samīpabhāgam āgate. **Gati** rukkham phusitvā parabhāgam gate. Vā-saddo samuccayattho. **Na aviditā hontīti** rukkhe kakacadantehi phutṭham purisena pekkhamānam thānam appatvā tesam āgamanagamanābhāvato sabbepi kakacadantā viditāva honti. **Padhānanti** rukkhadanavīriyam. **Payoganti** rukkhadanakiriyam. “Visesamadhigacchatī”ti vacanam upamāya natthi. **Upanibandhanā nimittanti** upanibandhanāya satiyā nimittabhūtam kāraṇabhūtam nāsikaggam vā mukhanimittam vā. Upanibandhati etāya ārammaṇe cittanti upanibandhanā nāma sati. **Nāsikagge vāti** dīghanāsiko nāsikagge. **Mukhanimitte vāti** rassanāsiko uttarotṭhe. Uttaroṭṭho hi mukhe satiyā nimittanti mukhanimittanti vutto. **Āgati** phutṭhatthānato abbhantaram āgate. **Gati** phutṭhatthānato bahiddhā gate. **Na aviditā hontīti** phusanatthānam appatvā assāsapassāsānam āgamanagamanābhāvato sabbepi te viditā eva honti. **Kammaniyam hotīti** yena vīriyena kāyopi cittampi kammaniyam bhāvanākammakkhamam bhāvanākammayoggam hoti. **Idam vīriyam padhānam** nāmāti phalena kāraṇam vuttam hoti. **Upakkilesā pahīyantīti** vikkhambhanavasena nīvaraṇāni pahīyanti. **Vitakkā vūpasammantīti** nānārammaṇacārino anavatṭhitā vitakkā upasamam gacchanti. Yena jhānena upakkilesā pahīyanti, vitakkā vūpasammanti. **Ayam payogoti** payogamapekkhitvā pulliṅganiddeso kato. **Saññojanā pahīyantīti** tamtamaggavajjhā saññojanā samucchedappahānena pahīyanti. **Anusayā byantīhontīti** pahīnānam puna anuppattidhammakattā vigato uppādanto vā vayanto vā etesanti byantā, pubbe abyantā byantā hontīti byantīhonti, vinassantīti attho. Saññojanappahānam anusayappahānena hoti, na aññathāti dassanattham anusayappahānamāha. Yena maggena saññojanā pahīyanti anusayā byantīhonti, **ayam visesoti** attho. Catutthacatukka ariyamaggassāpi niddiṭṭhattā idha ariyamaggo vutto. Ekacittassa ārammaṇadvayābhāvassa avuttepi siddhattā tam avissajjetvāva **evaṃ ime tayo dhammā ekacittassa ārammaṇā na hontīti** nigamanam katam.

160. Idāni taṃ bhāvanāsiddhisādhakaṃ yogāvacaraṃ thunanto **ānāpānassati yassāti** gāthaṃ vatvā tassā niddesamāha. Tattha ānāpānassatiyo **yathā buddhena desitā**, tathā **paripuṇṇā subhāvitā anupubbaṃ paricitā** yassa atthi saṃvijjanti. **So imaṃ lokaṃ pabhāseti**. Kim viya? **Abbhā muttova candimā** yathā abbhādīhi mutto candimā imaṃ okāsalokaṃ pabhāseti, tathā so yogāvacarō imaṃ khandhādilokaṃ pabhāsetīti gāthāya sambandho. “Abbhā muttova candimā”ti ca padassa niddese mahikādīnampi vuttattā ettha ādisaddalopo katoti veditabbo. Gāthāniddese **no passāso no assāsoti** so soyeva attho paṭisedhena visesetvā vutto. **Upaṭṭhānaṃ satīti** asamussanatāya tameva assāsaṃ upagantvā ṭhānaṃ sati nāmāti attho. Tathā **passāsaṃ**. Ettāvata ānāpānesu sati ānāpānassatīti attho vutto hoti.

Idāni sativaseneva “yassā”ti vuttaṃ puggalaṃ niddisitukāmo **yo assasati, tassupaṭṭhāti**. **Yo passasati, tassupaṭṭhāti**ti vuttaṃ. Yo assasati, tassa sati assāsaṃ upagantvā tiṭṭhati. Yo passasati, tassa sati passāsaṃ upagantvā tiṭṭhatīti attho. **Paripuṇṇāti** jhānavipassanāmaggaparamparāya arahattamaggappattiyā paripuṇṇā. Teyeve hi jhānavipassanāmaggadhamme sandhāya **pariggahaṭṭhenāti**ādīdimāha. Te hi dhammā iminā yoginā pariggayhamānattā pariggahā, tena **pariggahaṭṭhena paripuṇṇā**. Tattha sabbesaṃ cittacetāsikānaṃ aññamaññaparivārattā **parivāraṭṭhena paripuṇṇā**. Bhāvanāpāripūrivāsena **paripūraṭṭhena paripuṇṇā**. **Catasso bhāvanāti**ādīni subhāvitāti vuttapadassa atthavasena vuttāni. Catasso bhāvanā heṭṭhā vuttāyeve. **Yānikatāti** yuttayānasadisā katā. **Vatthukatāti** patiṭṭhaṭṭhena vatthusadisā katā. **Anuṭṭhitāti** paccupaṭṭhitā. **Paricitāti** samantato citā upacitā. **Susamāraddhāti** suṭṭhu samāraddhā sukātā. **Yattha yattha ākaṅkhatīti** yesu yesu jhānesu yāsu yāsu vipassanāsu sace icchati. **Tattha tatthāti** tesu tesu jhānesu tāsu tāsu vipassanāsu. **Vasippattoti** vasībhāvaṃ bahubhāvaṃ patto. **Balappattoti** samathavipassanābalappatto. **Vesārajappattoti** visāradabhāvaṃ paṭubhāvaṃ patto. **Te dhammāti** samathavipassanā dhammā. **Āvajjanapaṭibaddhāti** āvajjanāyattā, āvajjitamatteyeve tassa santānena, ñānena vā sampayogaṃ gacchantīti attho. **Ākaṅkhaṭṭhāti** ruciāyattā, rocitamatteyeve vuttanayena sampayogaṃ gacchantīti attho. **Manasikāro** panettha āvajjanāya cittuppādo. **Ākaṅkhanāya** vevacanavasena atthavivaraṇatthaṃ vutto. **Tena vuccati yānikatāti** evaṃ katattāyeve te yuttayānasadisā katā honṭīti vuttaṃ hoti.

Yasmiṃ yasmiṃ vatthusminti soḷasasu vatthūsu ekekasmim. **Svādhiṭṭhitanti** suppatīṭṭhitam. **Sūpaṭṭhitāti** suṭṭhu upaṭṭhitā. Sampayuttacittasatīnaṃ saheva sakasakakiccarāṇato anulomapaṭilomavasena yojetvā te dve dhammā dassitā. **Tena vuccati vatthukatāti** evaṃ bhūtattāyeve katapatiṭṭhā honṭīti vuttaṃ hoti. **Yena yena cittaṃ abhinīharatīti** pubbappavattito apanetvā yattha yattha bhāvanāvisese cittaṃ upaneti. **Tena tena sati anuparivattatīti** tasmim tasmimyeve bhāvanāvisese sati anukūlā hutvā pubbappavattito nivattivā pavattati. “Yena, tenā”ti cettha “yena bhagavā tenupasaṅkamī”tiādīsu (khu. pā. 5.1; su. ni. maṅgalasutta) viya bhummattho veditabbo. **Tena vuccati anuṭṭhitāti** evaṃ karaṇatoyeva taṃ taṃ bhāvanaṃ anugantvā ṭhitā honṭīti vuttaṃ hoti. **Ānāpānassatiyā** satipadhānattā vatthukatānuṭṭhitapadesu satiyā saha yojanā katāti veditabbā.

Yasmā pana paripuṇṇāyeve paricitā honti vaḍḍhitā laddhāsevanā, tasmā “paripuṇṇā”tipade vuttā tayo atthā “paricitā”tipadepi vuttā, catuttho visesatthopi vutto. Tattha **satiyā pariggaṇhantoti** sampayuttāya, pubbabhāgāya vā satiyā pariggahetabbe pariggaṇhanto yogī. **Jināti pāpake akusale dhammeti** samucchavedavasena lāmake kilese jināti abhibhavati. Ayañca puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā. Dhammesu hi jinantesu taṃdhammasamaṅgīpuggalopi jināti nāma. Te ca dhammā satim avihāya attano pavattikkhaṇe jinitumāraddhā jītāti vuccanti yathā “bhuñjitumāraddho bhutto”ti vuccati. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato veditabbaṃ. Evaṃ santepi “parijitā”ti vattabbe ja-kārassa

ca-kāraṃ katvā ”paricitā”ti vuttaṃ, yathā sammā gado assāti sugatoti atthavikappe da-kārassa ta-kāro nirutilakkaṇena kato, evamidhāpi veditabbo. Imasmim atthavikappe paricitāti padaṃ kattusādhanam, purimāni tīṇi kammaśādhanāni.

Cattāro susamāradhāti cattāro susamāradhattāti vuttaṃ hoti, atthasaddassa lopo datṭhabbo. Susamāradhāti padassa atthāpi hi idha susamāradhāti vuttāti veditabbā, susamāradhadhammā vā. Caturatthabhedato cattāroti vuttāti veditabbā, na dhammabhedato. Yasmā pana subhāvitāyeva susamāradhā honti, na aññe, tasmā tayo bhāvanatthā idhāpi vuttā. Āsevanatthopi tīsu vuttesu vuttoyeva hoti, tasmā taṃ avatvā tappaccanīkānaṃ susamūhatattho vutto. Paccanīkasamugghātena hi āradhāpariyosānaṃ paññāyati, tena susamāradhassa sikhāppatto attho vutto hoti. Tattha **tappaccanīkānanti** tesam jhānavipassanāmaggānaṃ paṭipakkhabhūtānaṃ. **Kilesānanti** kāmacchandādīnaṃ nīccasaññādisampayuttānaṃ sakkāyaditṭhādīnaṃca. **Susamūhatattāti** vikkhambhanatadaṅgasamucchedavasena suṭṭhu samūhatattā nāsittā. Potthakesu pana “susamugghāttā”ti likhanti, taṃ na sundaram.

161. Puna tasseva padassa aññampi atthavikappam dassento **susamanti**ādīmāha. Tattha **tattha jātāti** tasmim sikhāppattabhāvanāvisese jātā. **Anavajjāti** kilesānaṃ ārammaṇabhāvanupagamanena kilesadosavirahitā. **Kusalāti** jātivasena kusalā. **Bodhipakkhiyāti** bujjhanatṭhena bodhīti laddhanāmassa ariyassa pakkhe bhavattā bodhipakkhiyā. **Pakkhe bhavattāti** hi upakārabhāve ṭhitattā. Te ca “cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti (ma. ni. 3.35; cūḷani. mettagūmaṇavapucchānidessa 22; mi. pa. 5.4.1) sattatimsa dhammā. **Idam samanti** idam maggakkhaṇe dhammajātam samucchedavasena kilese sameti vināsetīti samam nāma. **Nirodhonibbānanti** dukkhanirodhattā nirodho, vānasaṅkhātāya taṇhāya abhāvā nibbānaṃ. **Idam susamanti** idam nibbānaṃ sabbasāṅkhatavisamāpagatattā suṭṭhu samanti susamaṃ nāma. **Ñātanti** bodhipakkhiyasaṅkhātānaṃ samam asammohato ñāṇena ñātam, nibbānasaṅkhātānaṃ susamaṃ ārammaṇato ñāṇena ñātam. Tadeva dvayaṃ teneva cakkhunā viya **diṭṭham**. **Viditanti** tadeva dvayaṃ santāne uppādanena ārammaṇakaraṇena ca paṭiladdham. Ñātam viya paññāya **sacchikataṃ phassitaṃca**. “Asallīnaṃ asammuttā asāraddho ekagga”nti purimassa purimassa padassa atthappakāsaṇaṃ. Tattha **āraddhanti** paṭṭhapitaṃ. **Asallīnanti** asaṅkucitaṃ. **Upaṭṭhitāti** upagantvā ṭhitā. **Asammuttāti** avinatṭhā. **Passaddhoti** nibbuto. **Asāraddhoti** niddaratho. **Samāhitanti** samam ṭhapitaṃ. **Ekagganti** avikkhittaṃ.

“Cattāro susamāradhā”tiādi sakalassa susamāradhāvacanassa mūlattho. “Atthi sama”ntiādi pana susamāvacanassa, “ñāta”ntiādi āradhāvacanassa vikappatthā. Tatthāyaṃ padatthasamsandanā – “samā ca susamā ca samasusamā”ti vattabbe ekadesasarūpekasesam katvā “susamā” icceva vuttā yathā nāmaṅca rūpaṅca nāmarūpaṅca nāmarūpanti. “Idam samam, idam susama”nti pana anaññāpekkaṃ katvā napuṃsakavacanaṃ kataṃ. Yasmā pana ñātampi diṭṭhanti vuccati, diṭṭhaṅca āradhāṅca atthato ekaṃ. Viditasacchikataphassitāni pana ñātavevacanāni, tasmā ñātanti āradhattoyeva vutto hoti.

Āradham hoti vīriyaṃ asallīnanti ayaṃ pana āradhāvacanassa ujukatthoyeva. **Upaṭṭhitā satīti**ādīni pana sampayuttavīriyassa upakāradhammadassanattaṃ vuttāni, na āradhāvacanassa atthadassanattaṃ. Purimena atthena suṭṭhu samāradhāti susamāradhā ca, iminā atthena susamā āradhāti susamāradhā ca ekasese kate “susamāradhā”ti vuccanti. Imamattham pariggahetvā “tena vuccati susamāradhā”ti vuttaṃ.

Anupubbanti yathānukkamenāti attho, pubbaṃ pubbaṃ anūti vuttaṃ hoti. **Dīgham assāsavasenāti** dīghanti vuttaassāsavasena. **Purimā purimāti** purimā purimā satī. Etena pubbantipadassa attho vutto hoti. **Pacchimā pacchimāti** satiyeva. Etena anūtipadassa attho

vutto hoti. Ubhayena pubbañca anu ca paricitāti attho vutto hoti. Upari soḷasa vatthūni vitthāretvā vacanato idha saṅkhipitvā “paṭinissaggānupassī”ti antimameva dassitaṃ. Yasmā sikhāppattabhāvanassa sabbāpi ānāpānassatiyo punappunaṃ yathārucci pavattanato anuparicitāpi honti. Tena vuttaṃ – “aññaṃaññaṃ paricitā ceva honti anuparicitā cā”ti.

Yathatthāti yathāsabhāvattā. **Attadamathatthoti** arahattamaggakkhaṇe attano nibbisevanattho. **Samathatthoti** sītibhāvattā. **Parinibbāpanatthoti** kilesaparinibbānena. **Abhiññatthoti** sabbadhamavasena. **Pariññatthādayo** maggaññānakiccavasena. **Saccābhisamayattho** catunnaṃ saccānaṃ ekapaṭivedhadassanavasena. **Nirodhe patiṭṭhāpakattho** ārammaṇakaraṇavasena.

Buddhotipadassa abhāvepi buddhenātipade yo so buddho, taṃ niddisitukāmena **buddhoti** vuttaṃ. **Sayambhūti** upadesaṃ vinā sayameva bhūto. **Anācariyakoti** sayambhūpadassa atthavivaraṇaṃ. Yo hi ācariyaṃ vinā saccāni paṭivijjhati, so sayambhū nāma hoti. **Pubbe ananussutesūti**ādi anācariyakabhāvassa atthappakāsaṃ. **Ananussutesūti** ācariyaṃ ananussutesu. **Sāmanti** sayameva. **Abhisambujjhāti** bhusaṃ sammā paṭivijjhi. **Tattha ca sabbaññutaṃ pāpuṇīti** tesu ca saccesu sabbaññubhāvaṃ pāpuṇi. Yathā saccāni paṭivijjhantā sabbaññuno honti, tathā saccānaṃ paṭividdhattā evaṃ vuttaṃ. Sabbaññutaṃ pattotipi pāṭho. **Balesu ca vasibhāvanti** dasasu ca tathāgatabalesu issarabhāvaṃ pāpuṇi. Yo so evaṃ bhūto, so buddhoti vuttaṃ hoti. Tattha sabbesu dhammesu appaṭihataññānimittānuttaravimokkhādhigamaparibhāvitāṃ khandhasantānaṃ upādāya paṇṇattiko, sabbaññutapadaṭṭhānaṃ vā saccābhisambodhimupādāya paṇṇattiko sattaviseso buddho. Ettāvataṃ atthato buddhavibhāvanā katā hoti.

162. Idāni byañjanato vibhāvento **buddhoti kenatṭhena buddhoti**ādimāha. Tattha yathā loke avagantā avagatoti vuccati, evaṃ **bujjhitaṃ saccānīti buddho**. Yathā paṇṇasosā vātā paṇṇasusāti vuccanti, evaṃ **bodhetā pajāyāti buddho**. **Sabbaññutāya buddhoti** sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā buddhoti vuttaṃ hoti. **Sabbadassāvitāya buddhoti** sabbadhammaṇaṃ ñānacakkhunā diṭṭhattā buddhoti vuttaṃ hoti. **Anaññaneyyatāyabuddhoti** aññena abodhanīyato sayameva buddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. **Visavitāya buddhoti** nānāguṇavisavanato padumamiva vikanatṭhena buddhoti vuttaṃ hoti. **Khīṇāsavaṇābhātena buddhoti**ādihi chahi pariyāyehi cittasaṅkokakaradhammappahānena niddakkhayavibuddho puriso viya sabbakilesaniddakkhayavibuddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. Saṅkhā saṅkhātanti atthato ekattā **saṅkhātenāti** vacanassa koṭṭhāsenāti attho. Taṇhālepaditṭhilepābhāvena **nirupalepasaṅkhātena**. Savāsanānaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā ekantavacanena visesetvā **ekantavītarāgoti**ādi vuttaṃ. **Ekantanikkilesoti** rāgadosamohāvasesehi sabbakilesehi nikkilesu. **Ekāyanamaggaṃ gatoti buddhoti** gamanattānaṃ dhātūnaṃ bujjanatthattā bujjanatthāpi dhātuyo gamanattā honti, tasmā ekāyanamaggaṃ gatattā buddhoti vuttaṃ hoti. **Ekāyanamaggoti** cettha –

“Maggo pantho patho pajjo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ;

Nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisi saṅkamo”ti . (cūḷani. pārāyanatthutigāthānidessa 101) –

Magassa bahūsu nāmesu ayananāmena vutto. Tasmā ekamaggabhūto maggo, na dvedhāpathabhūtoti attho. Atha vā ekena ayitabbo maggoti ekāyanamaggo. **Ekenāti** gaṇasaṅgaṇikaṃ pahāya pavivekena cittena. **Ayitabboti** paṭipajjitabbo. Ayanti vā etenāti ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchantīti attho. Ekesaṃ ayano ekāyano. **Eketi** setṭhā, sabbasattasetṭhā ca sammāsambuddhā, tasmā ekāyanamaggoti sammāsambuddhānaṃ ayanabhūto maggoti vuttaṃ hoti. Ayatīti vā ayano, gacchati pavattaṭīti attho. Ekasmiṃ ayano

maggoti ekāyanamaggo, ekasmimyeva buddhasāsane pavattamāno maggo, na aññatthāti vuttam hoti. Api ca ekaṃ ayatīti ekāyano, pubbabhāge nānāmukhabhāvanāyappavattopi aparabhāge ekaṃ nibbānameva gacchatīti vuttam hoti, tasmā ekāyanamaggoti ekanibbānagamanamaggoti attho. **Eko anuttaram sammāsambodhim abhisambuddhoti buddhoti** na parehi buddhattā buddho, kiṃ pana sayameva anuttaram sammāsambodhim abhisambuddhattā buddhoti vuttam hoti. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddhoti** buddhi buddham bodhoti pariyāyavacanametam. Tattha yathā nīlarattagunayogā nīlo paṭo ratto paṭoti vuccati, evam buddhagunayogā buddhoti ñāpetum vuttam.

Tato param **buddhoti netam nāmantiādi** “atthamanugatā ayam paññattī”ti ñāpanattham vuttam.

Tattha **mittā** sahāyā. **Amaccā** bhaccā. **Ñātī** pitupakkhikā. **Sālohitā** mātupakkhikā. **Samaṇā** pabbajjūpagatā. **Brāhmaṇā** bhovādino, samitapāpabāhitapāpā vā. **Devatā** sakkādayo brahmāno ca. **Vimokkhantikanti** vimokkho arahattamaggo, vimokkhassa anto arahattaphalam, tasmim vimokkhante bhavam vimokkhantikam nāma. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sijnhati, arahattaphalodaye siddho hoti, tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti. Tam nemittikampi nāmam vimokkhante bhavam nāma hoti. Tena vuttam – “vimokkhantikametam buddhānam bhagavantāna”nti. **Bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhāti** mahābodhirukkhamūle yathāvuttakkhaṇe sabbaññutaññāṇassa paṭilābhena saha. **Sacchikā paññattīti** arahattaphalasacchikiriyāya, sabbadhammasacchikiriyāya vā jātā paññatti. **Yadidaṃ buddhoti yā** ayam buddhoti paññatti, ayam byañjanato buddhavibhāvanā.

“Yathā buddhena desitā”tigāthāpādassa pana iminā padabhājanīye vuttatthena ayam saṃsandanā – ānāpānassatiyo ca yathā buddhena desitā, yena pakārena desitā. Yathāsaddena saṅgahitā dasa yathatthā ca yathā buddhena desitā, yena pakārena desitāti pakāratthassa ca yathāsaddassa, sabhāvattthassa ca yathāsaddassa sarūpekasesavasena ekasesam katvā “yathā”ti vuttanti veditabbam. Padabhājanīye panassa yathatthesu ekekassa yojanāvasena “desito”ti ekavacanam katam.

“Soti gahaṭṭho vā hoti pabbajito vā”ti vuttattā ādipadepi yassa gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vāti vuttameva hoti. Lokattho vuttoyeva. **Pabhāsetīti** attano ñāṇassa pākātam karotīti attho. **Abhisambuddhattāti** sāvakaṃpāramiñāṇenapi paṭividdhabhāvena. **Obhāsetīti** kāmāvacarabhūtam lokam. **Bhāsetīti** rūpāvacarabhūtam lokam. **Pabhāsetīti** arūpāvacarabhūtam lokam.

Ariyañāṇanti arahattamaggañāṇam. **Mahikā muttoti** mahikāya mutto. **Mahikāti** nīhāro vuccati. Mahiyā muttotipi pātho. **Dhūmarajā muttoti** dhūmato ca rajato ca mutto. **Rāhugahaṇā vippamuttoti** rāhuno candassa āsannupakkilesattā dvīhi upasaggehi visesetvā vuttam. **Bhāsate** iti saobhāsaṭṭhena. **Tapate** iti satejaṭṭhena. **Virocate** iti ruciraṭṭhena. **Evaṃevanti** evam evam. Yasmā pana candopi sayam bhāsanto tapanto virocanto imam okāsalokam obhāseti, bhikkhu ca paññāya bhāsanto tapanto virocanto imam khandhādilokam paññāya obhāseti, tasmā ubhayatrāpi “bhāsetī”ti avatvā “bhāsate” icceva vuttam. Evañhi vutte hetuatthopi vutto hoti. Ativisadatarābhasūriyopamam aggahetvā kasmā candopamā gahitāti ce? Sabbakilesapariḷāhavūpasamena santassa bhikkhuno santagunayuttacandopamā anucchavikāti gahitāti veditabbam. Evam ānāpānassatibhāvanāsiddhisādhakam yogāvacaram thunitvā **imāni terasa vodāne ñāṇānti** tāni ñāṇāni nigamtvā dassetīti.

Vodānañānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Satokāriṇāṇaniddesavaṇṇanā

163. Satokāriṇāṇaniddese mātikāyaṃ **idha bhikkhūti** imasmim sāsane bhikkhu. Ayañhi ettha idha-saddo sabbappakāraānāpānassatisamādhinibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano, aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttañhetam – “idheva, bhikkhave, samaṇo...pe... suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti (ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241).

Araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vāti idamassa ānāpānassatisamādhī bhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanaṃ. Imassa hi bhikkhuno dīgharattaṃ rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭṭam cittaṃ ānāpānassatisamādhīārammaṇaṃ abhiruhitaṃ na icchati, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati. Tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbaṃ khīraṃ pivitvā vaḍḍhitaṃ kūṭavacchaṃ dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantaṃ thambhaṃ nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya, athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyitaṃ asakkonto tameva thambhaṃ upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattaṃ rūpārammaṇādirasapānavaḍḍhitaṃ duṭṭhacittaṃ dametukāmena rūpādīārammaṇato apanetvā araññaṃ vā rukkhamūlaṃ vā suññāgāraṃ vā pavesetvā tattha assāsapassāsathambhe satiyottena bandhitabbaṃ. Evamassa taṃ cittaṃ ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇaṃ alabhamānaṃ satiyottaṃ chinditvā palāyitaṃ asakkontaṃ tavevārammaṇaṃ upacārappanāvāsena upanisīdati ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇā –

“Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṃ damaṃ naro idha;

Bandheyyevaṃ sakaṃ cittaṃ, satiyārammaṇe daḥa”nti. (visuddhi. 1.217; pārā. aṭṭha. 2.165; dī. ni. aṭṭha. 2.374; ma. ni. aṭṭha. 1.107) –

Evamassa taṃ senāsaṇaṃ bhāvanānurūpaṃ hoti. Atha vā yasmā idaṃ kammaṭṭhānappabhede muddhabhūtaṃ sabbabuddhapaccekabuddhabuddhasāvakaṇaṃ visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ itthipurisahatthiassādisaddasamākulaṃ gāmantam aparicajitvā na sukaram bhāvetum saddakaṇṭakattā jhānassa. Agāmake pana araññe sukaram yogāvacarena idaṃ kammaṭṭhānaṃ pariggahetvā ānāpānacatukkajjhānaṃ nibbattetvā tadeva pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasitvā aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇitaṃ. Tasmā tassa anurūpaṃ senāsaṇaṃ upadisanto bhagavā “araññagato vā”tiādīmāha, tatheva thero.

Vatthuvijjācariyo viya hi bhagavā, so yathā vatthuvijjācariyo nagarabhūmim passitvā sutṭhu upaparikkhitvā “ettha nagaram māpethā”ti upadisati, sotthinā ca nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāraṃ labhati, evamevaṃ yogāvacarassa anurūpaṃ senāsaṇaṃ upaparikkhitvā “ettha kammaṭṭhānaṃ anuyuñjītabba”nti upadisati, tato tattha kammaṭṭhānamanuyuttena yoginā kamena arahatte patte “sammāsambuddho vata so bhagavā”ti mahantaṃ sakkāraṃ labhati. Ayaṃ pana bhikkhu “dīpisadiso”ti vuccati. Yathā hi mahādīpirājā araññe tiṇagahanaṃ vā vanagahanaṃ vā pabbatagahanaṃ vā nissāya nilīyitvā vanamahimsagokaṇṇasūkarādayo mige gaṇhāti, evamevaṃ ayaṃ araññādīsu kammaṭṭhānamanuyuñjanto bhikkhu yathākkamena sotāpattisakadāgāmiānāgāmiarahattamagge ceva ariyaphalāni ca gaṇhātīti veditabbo. Tenāhu porāṇā –

“Yathāpi dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhate mige;

Tathevāyaṃ buddhaputto, yuttayogo vipassako;

Araññaṃ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttama”nti. (mi. pa. 6.1.5);

Tenassa parakkamajavayoggabhūmim araññasenāsaṇaṃ dassento “araññagato vā”tiādīmāha.

Tattha **araññagato**ti upari vuttalakkaṇaṃ yaṃkiñci pavivekasukhaṃ araññaṃ gato. **Rukkhamūlagato**ti rukkkhasamīpaṃ gato. **Suññāgāragato**ti suññaṃ vivittokāsaṃ gato. Ettha ca ṭhapetvā araññaṃca rukkkhamūlaṃca avasesasattavidhasenāsaṃ gatopi “suññāgāragato”ti vattum vaṭṭati. Navavidhañhi senāsaṃ. Yathāha – “so vivittam senāsaṃ bhajati araññaṃ rukkkhamūlaṃ pabbataṃ kandaraṃ giriguhaṃ susānaṃ vanapatthaṃ abbhokāsaṃ palālapuñja”nti (vibha. 508). Evamassa ututtayānukūlaṃ dhātucariyānukūlaṃcā ānāpānassatibhāvanānurūpaṃ senāsaṃ upadisitvā alīnānuddhaccapakkhikaṃ santamiriyaṃpathaṃ upadisanto **nisīdatīti** āha. Athassa nisajjāya daḷhabhāvaṃ assāsapassāsānaṃ pavattanasamatthataṃ ārammaṇapariggahūpāyaṃca dassento **pallaṅkaṃ abhujitvā**tiādimāha. Tattha **pallaṅkanti** samantato ūrubaddhāsaṃ. **Abhujitvā**ti bandhitvā. **Ujūṃ kāyaṃ paṇidhāyā**ti uparimasarīraṃ ujūkaṃ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa dhammamamsanāhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesāṃ paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyūṃ, tā na uppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ na paripatati, vuddhiṃ phātiṃ upagacchati.

Parimukhaṃsatim upaṭṭhapetvāti kammaṭṭhānābhimukhaṃ satim ṭhapayitvā. **So satova assasati sato passasatīti** so bhikkhu evaṃ nisīditvā evaṃca satim upaṭṭhapetvā taṃ satim avijahanto sato eva assasati sato passasati, satokārī hotīti vuttaṃ hoti.

Idāni yehi pakārehi satokārī hoti, te pakāre dassetuṃ **dīghaṃ vā assasantoti**ādimāha. Tattha **dīghaṃ vā assasantoti** dīghaṃ vā assāsaṃ pavattayanto. Tathā **rassaṃ**. Yā pana nesāṃ dīgharassatā, sā kālavasena veditabbā. Kadāci hi manussā hatthiahiādayo viya kālavasena dīghaṃ assasanti ca passasanti ca, kadāci sunakhasasādayo viya rassaṃ. Aññathā hi cuṇṇavicuṇṇā assāsapassāsā dīgharassā nāma na honti . Tasmā te dīghaṃ kālaṃ pavisantā ca nikkhamantā ca dīghā, rassaṃ kālaṃ pavisantā ca nikkhamantā ca rassaṃ veditabbā. Tatrāyaṃ bhikkhu upari vuttehi navahākārehi dīghaṃ assasanto ca passasanto ca **dīghaṃ assasāmi, passasāmi pajānāmi, tathā rassaṃ**.

Evam pajānato ca –

“Dīgho rasso ca assāso, passāsopi ca tādiso;

Cattāro vaṇṇā vattanti, nāsikageva bhikkhuno”ti. (visuddhi. 1.219; pārā. aṭṭha. 2.165);

Navannañcassa ākāraṇaṃ ekenākāreṇa kāyānupassanāsatiṭṭhānabhāvanā sampajjatīti veditabbā. **Sabbakāyapaṭisaṃvedī assasissāmīti sikkhati. Sabbakāyapaṭisaṃvedī passasissāmīti sikkhatīti** sakalassa assāsakāyassādimaṃjhapariyosānaṃ viditaṃ karonto pākāṭaṃ karonto assasissāmīti sikkhati. Sakalassa passāsakāyassādimaṃjhapariyosānaṃ viditaṃ karonto pākāṭaṃ karonto passasissāmīti sikkhati. Evam viditaṃ karonto pākāṭaṃ karonto ñānasampayuttacittena assasati ceva passasati ca. Tasmā “assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti vuccati. Ekassa hi bhikkhuno cuṇṇavicuṇṇaviṣaṭe (visuddhi. 1.219; pārā. 2.165) assāsakāye, passāsakāye vā ādi pākāṭo hoti, na maṃjhapariyosānaṃ. So ādimeva pariggahetuṃ sakkoti, maṃjhapariyosāne kilamati. Ekassa maṃjhaṃ pākāṭaṃ hoti, na ādipariyosānaṃ. So maṃjhomeva pariggahetuṃ sakkoti, ādipariyosāne kilamati. Ekassa pariyaṃsānaṃ pākāṭaṃ hoti, na ādimajjhaṃ. So pariyaṃsānaṃyeva pariggahetuṃ sakkoti, ādimajjhe kilamati. Ekassa sabbaṃ pākāṭaṃ hoti, so sabbampi pariggahetuṃ sakkoti , na katthaci kilamati. Tādisena bhavitabbanti dassento āha – “sabbakāyapaṭisaṃvedī”tiādi.

Tattha **sikkhatīti** evaṃ ghaṭati vāyamati. Yo vā tathābhūtaṃ samvaro, ayamettha adhisīlasikkhā. Yo tathābhūtaṃ samādhi, ayam adhicittasikkhā. Yā tathābhūtaṃ paññā, ayam adhipaññāsikkhāti imā tisso sikkhāyo tasmim ārammaṇe tāya satiyā tena manasikāreṇa sikkhati āsevati bhāveti bahulīkarotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Tattha yasmā

purimanayena kevalaṃ assasitabbam passasitabbameva ca, na aññaṃ kiñci kātabbam, ito paṭṭhāya pana ñāṇuppādanādīsu yogo karaṇīyo. Tasmā tatta “assasāmīti pajānāti passasāmīti pajānāti”cceva vattamānakālavasena pāḷim vatvā ito paṭṭhāya kattabbassa ñāṇuppādanādino ā-kārassa dassanattam “sabbakāyapaṭisamvedī assasissāmī”tiadinā nayena anāgatakālavasena pāḷi āropitāti veditabbā.

Passambhayam kāyasaṅkhāram...pe... sikkhatīti oḷārikaṃ assāsapassāsasaṅkhātāṃ kāyasaṅkhāram passambhento paṭippassambhento nirodhento vūpasamento assasissāmī passasissāmīti sikkhati.

Tatrevaṃ oḷārikasukhumatā ca passaddhi ca veditabbā – imassa hi bhikkhuno pubbe apariggahitakāle kāyo ca cittaṅca sadarathā honti oḷārikā. Kāyacittānaṃ oḷārikatte avūpasante assāsapassāsāpi oḷārikā honti, balavatarā hutvā pavattanti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panassa kāyopi cittampi pariggahitā honti, tadā te santā honti vūpasantā. Tesu vūpasantesu assāsapassāsā sukhumā hutvā pavattanti, “atthi nu kho, natthī”ti vicetabbākārappattā honti. Seyyathāpi purisassa dhāvitvā pabbatā vā orohitvā mahābhāram vā sīsato oropetvā ṭhitassa oḷārikā assāsapassāsā honti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panesa taṃ parissamaṃ vinodetvā nhatvā ca pivitvā ca allasātakam hadaye katvā sītāya chāyāya nipanno hoti, athassa te assāsapassāsā sukhumā honti “atthi nu kho, natthī”ti vicetabbākārappattā, evamevaṃ imassa bhikkhuno apariggahitakāleti vitthāretabbam. Tathā hissa pubbe apariggahitakāle “oḷārikoḷārike kāyasaṅkhāre passambhemī”ti ābhogasamannāhāramanasikāro natthi, pariggahitakāle pana atthi. Tenassa apariggahitakālato pariggahitakāle kāyasaṅkhāro sukhumo hoti. Tenāhu porāṇā

“Sāraddhe kāye citte ca, adhimattam pavattati;

Asāraddhamhi kāyamhi, sukhumaṃ sampavattatī”ti. (visuddhi. 1.220; pārā. aṭṭha. 2.165);

Pariggahepi oḷāriko, paṭhamajjhānūpacāre sukhumo. Tasmimpi oḷāriko, paṭhamajjhāne sukhumo. Paṭhamajjhāne ca dutiyajjhānūpacāre ca oḷāriko, dutiyajjhāne sukhumo. Dutiyajjhāne ca tatiyajjhānūpacāre ca oḷāriko, tatiyajjhāne sukhumo. Tatiyajjhāne ca catutthajjhānūpacāre ca oḷāriko, catutthajjhāne atisukhumo appavattimeva pāpuṇāti. Idaṃ tāva **dīghabhāṇakasamuyuttabhāṇakānaṃ** matam.

Majjhimbhāṇakā pana “paṭhamajjhāne oḷāriko, dutiyajjhānūpacāre sukhumo”ti evaṃ hetthimahetthimajjhānato uparūparijjhānūpacārepi sukhumataram icchanti. Sabbesamyeva pana matena apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro pariggahitakāle paṭippassambhati, pariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro paṭhamajjhānūpacāre...pe... catutthajjhānūpacāre pavattakāyasaṅkhāro catutthajjhāne paṭippassambhati. Ayaṃ tāva samathe nayo.

Vipassanāyaṃ pana apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro oḷāriko, mahābhūtapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, upādārūpariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sakalarūpariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, arūpariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, rūpārūpariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, paccayapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sappaccayanāmarūpadassane sukhumo. Sopi oḷāriko, lakkhaṇārammaṇika vipassanāya sukhumo. Sopi dubbalavipassanāya oḷāriko, balavavipassanāya sukhumo. Tatta pubbe vuttanayeneva purimassa purimassa pacchimena pacchimena paṭippassaddhi veditabbā. Evamettha oḷārikasukhumatā paṭippassaddhi ca veditabbā. Ayaṃ tāvettha kāyānupassanāvasena vuttassa paṭhamacatukkassa anupubbapadavaṇṇanā.

Yasmā panettha idameva catukkam ādikammikassa kammaṭṭhānavasena vuttam, itarāni pana tīni catukkāni ettha pattajjhānassa vedanācittadhammānupassanāvasena, tasmā imaṃ kammaṭṭhānam bhāvetvā ānāpānacatukkajjhānapadaṭṭhānāya vipassanāya saha

paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇitukāmena ādikammikena kulaputtana visuddhimagge vuttanayena sīlaparisodhanādīni sabbakiccāni katvā sattaṅgasamannāgatassa ācariyassa santike pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggahettabbaṃ. Tatrime pañca sandhaya uggaho paripucchā upaṭṭhānaṃ appanā lakkhaṇanti. Tattha **uggaho** nāma kammaṭṭhānassa uggaṇhanaṃ. **Paripucchā** nāma kammaṭṭhānassa paripucchanaṃ. **Upaṭṭhānaṃ** nāma kammaṭṭhānassa upaṭṭhānaṃ. **Appanā** nāma kammaṭṭhānassa appanā. **Lakkhaṇaṃ** nāma kammaṭṭhānassa lakkhaṇaṃ, “evaṃ lakkhaṇamidaṃ kammaṭṭhāna”nti kammaṭṭhānasabhāvūpadhāraṇanti vuttaṃ hoti.

Evaṃ pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggaṇhanto attanāpi na kilamati, ācariyampi na viheseti. Tasmā thokaṃ uddisāpetvā bahuṃ kālaṃ sajjhāyitvā evaṃ pañcasandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ uggahetvā ācariyassa santike vā aññattha vā aṭṭhārasa dosayutte vihāre vajjetvā pañcaṅgasamannāgate senāsane vasantena upacchinnakhuḍḍakapalibodhena katabhattakiccena bhattasammadaṃ paṭivinodetvā sukhanisinnena ratanattayaguṇānussaraṇena cittaṃ sampahaṃsetvā ācariyuggahato ekapadampi aparihāpentena idaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ manasi kātappaṃ. Tatrāyaṃ manasikāraviddhi –

“Gaṇanā anubandhanā, phusanā ṭhapanā sallakkhaṇā;

Vivaṭṭanā pārisuddhi, tesaṅca paṭipassanā”ti.

Tattha **gaṇanā**ti gaṇanāyeva. **Anubandhanā**ti anugamanā. **Phusanā**ti phuṭṭhaṭṭhānaṃ. **Ṭhapanā**ti appanā. **Sallakkhaṇā**ti vipassanā. **Vivaṭṭanā**ti maggo. **Pārisuddhī**ti phalaṃ. **Tesaṅca paṭipassanā**ti paccavekkhaṇā. Tattha iminā ādikammikena kulaputtana paṭhamaṃ gaṇanāya idaṃ kammaṭṭhānaṃ manasi kātappaṃ. Gaṇentena pana pañcannaṃ heṭṭhā na ṭhapetabbāṃ, dasannaṃ upari na netabbāṃ, antarā khaṇḍaṃ na dassetabbāṃ. Pañcannaṃ heṭṭhā ṭhapentassa hi sambādhe okāse cittuppādo vipphandati sambādhe vaje sanniruddhagogaṇo viya. Dasannaṃ upari nentassa gaṇananissitova cittuppādo hoti. Antarā khaṇḍaṃ dassentassa “sikhāppattaṃ nu kho me kammaṭṭhānaṃ, no”ti cittaṃ vikampati, tasmā ete dose vajjetvā gaṇetabbāṃ.

Gaṇentena ca paṭhamaṃ dandhagaṇanāya **dhaññamāpakagaṇanāya** gaṇetabbāṃ. Dhaññamāpako hi nāliṃ pūretvā “eka”nti vatvā okirati, puna pūrento kiñci kacavaraṃ disvā chaḍḍento “ekaṃ eka”nti vadati. Eseva nayo dve dvetiādīsu. Evamevaṃ imināpi assāsapassāsesu yo upaṭṭhāti, taṃ gahetvā “ekaṃ eka”ntiādiṃ katvā yāva “dasa dasā”ti pavattamānaṃ pavattamānaṃ upalakkhetvāva gaṇetabbāṃ. Tassa evaṃ gaṇayato nikkhamantā ca pavisantā ca assāsapassāsā pākaṭā hontī.

Athānena taṃ dandhagaṇanaṃ dhaññamāpakagaṇanaṃ pahāya sīghagaṇanāya **gopālakagaṇanāya** gaṇetabbāṃ. Cheko hi gopālako sakkharādayo ucchaṅgena gahetvā rajjudandaḍḍhattho pātova vajaṃ gantvā gāvo piṭṭhiyaṃ paharivā palighatthambhamatthake nisinno dvāraṃ pattāṃ pattāmyeva gāvaṃ “eko dve”ti sakkharaṃ khipitvā khipitvā gaṇeti. Tiyāmarattim sambādhe okāse dukkhaṃ vutthagogaṇo nikkhamanto aññamaññaṃ upanighaṃsanto vegena vegena puñjapuñjo hutvā nikkhamati. So vegena vegena “tīṇi cattāri pañca dasā”ti gaṇetiyeva, evamassāpi purimanayena gaṇayato assāsapassāsā pākaṭā hutvā sīghaṃ sīghaṃ punappunaṃ sañcaranti. Tato tena “punappunaṃ sañcaranti”ti ṇatvā anto ca bahi ca aggahetvā dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva gahetvā “eko dve tīṇi cattāri pañca, eko dve tīṇi cattāri pañca cha, eko dve tīṇi cattāri pañca cha satta...pe... aṭṭha nava dasā”ti sīghaṃ sīghaṃ gaṇetabbameva. Gaṇanāpaṭibaddhe hi kammaṭṭhāne gaṇanabaleneva cittaṃ ekaggaṃ hoti arittupatthambhanavasena caṇḍasote nāvāṭhapanamiva.

Tassevaṃ sīghaṃ sīghaṃ gaṇayato kammatṭhānaṃ nirantaraṃ pavattaṃ viya hutvā upaṭṭhāti. Atha “nirantaraṃ pavattaṭī”ti ñatvā anto ca bahi ca vātaṃ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena gaṇetabbaṃ. Antopavisanavātena hi saddhiṃ cittaṃ pavesayato abbhantaraṃ vātabbhāhataṃ medapūritaṃ viya hoti. Bahinikkhamaṇavātena saddhiṃ cittaṃ nīharato bahiddhā puthuttārammaṇe cittaṃ vikkipati. Phutṭhaphutṭhokāse pana satim ṭhapetvā bhāventasseva bhāvanā sampajjati. Tena vuttaṃ – “anto ca bahi ca vātaṃ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena gaṇetabba”nti.

Kīvaciraṃ panetaṃ gaṇetabbanti? Yāva vinā gaṇanāya assāsapassāsārammaṇe sati santiṭṭhati. Bahi viṣaṭavitakkavicchedaṃ katvā assāsapassāsārammaṇe sati saṅghāpanatthaṃyeva hi gaṇanāti.

Evam gaṇanāya manasi katvā **anubandhanāya** manasi kātabbaṃ. **Anubandhanā** nāma gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā satiyā nirantaraṃ assāsapassāsānaṃ anugamaṇaṃ. Tañca kho na ādimajjhapariyosānānugamaṇavasena. Ādimajjhapariyosānāni tassānugamaṇe ādinavā ca hetṭhā vuttāyeva.

Tasmā anubandhanāya manasikarontena na ādimajjhapariyosānavasena manasi kātabbaṃ, apica kho **phusanāvasena** ca **ṭhapanāvasena** ca manasi kātabbaṃ. Gaṇanānubandhanāvasena viya hi phusanāṭhapanāvasena viya manasikāro natthi, phutṭhaphutṭhāṭṭhāneyeva pana gaṇento gaṇanāya ca phusanāya ca manasi karoti, tattheva gaṇanaṃ paṭisaṃharitvā te satiyā anubandhanto, appanāvasena ca cittaṃ ṭhapento “anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca manasi karoti”ti vuccati. Svāyamattho **aṭṭhakathāsu** vuttapaṅguladovārikopamāhi idheva pāliyaṃ vuttakakacūpamāya ca veditabbo.

Tatrāyaṃ **paṅgulopamā** – seyyathāpi paṅguḷo dolāya kīlataṃ mātāputtānaṃ dolaṃ khipitvā tattheva dolāthambhamūle nisinna kamena āgacchantassa ca gacchantassa ca dolāphalakassa ubho koṭiyo majjhañca passati, na ca ubhokoṭimajjhānaṃ dassanattaṃ byāvaṇo hoti, evameva bhikkhu sativasena upanibandhanatthambhamūle ṭhatvā assāsapassāsadolāṃ khipitvā tattheva nimitta satiyā nisīdanto kamena āgacchantānañca gacchantānañca phutṭhāṭṭhāne assāsapassāsānaṃ ādimajjhapariyosānaṃ satiyā anugacchanto tattheva (visuddhi. 1.225) cittaṃ ṭhapetvā passati, na ca tesāṃ dassanattaṃ byāvaṇo hoti. Ayaṃ paṅgulopamā.

Ayaṃ pana **dovārikopamā** – seyyathāpi dovāriko nagarassa anto ca bahi ca purise “ko tvaṃ, kuto vā āgato, kuhim vā gacchasi, kim vā te hatthe”ti na vīmaṃsati. Na hi tassa te bhārā, dvārappattaṃ dvārappattaṃyeva pana vīmaṃsati, evameva imassa bhikkhuno antopavittṭhavātā ca bahinikkhantavātā ca na bhārā honti, dvārappattā dvārappattāyeva bhārāti ayaṃ dovārikopamā.

Kakacūpamā pana “nimittaṃ assāsapassāsā”tiādinā (paṭi. ma. 1.159) nayena idha vuttāyeva. Idha panassa āgatāgatavasena amanasikāramattameva payojananti veditabbaṃ.

Idaṃ kammatṭhānaṃ manasikaroto kassaci na cireneva nimittañca uppajjati, avasesajhānaṅgaṭṭhāṇḍitā appanāsāṅkhātā ṭhapanā ca sampajjati. Kassaci pana gaṇanāvaseneva manasikārakālato pabhuti yathā sāraddhakāyassa mañce vā pīthe vā nisīdato mañcapīṭhaṃ onamati vikūjati, paccattharaṇaṃ valiṃ gaṇhāti, asāraddhakāyassa pana nisīdato neva mañcapīṭhaṃ onamati na vikūjati, na paccattharaṇaṃ valiṃ gaṇhāti, tūlapicupūritaṃ viya mañcapīṭhaṃ hoti . Kasmā? Yasmā asāraddho kāyo lahuko hoti, evamevaṃ gaṇanāvasena manasikārakālato pabhuti anukkamato oḷārikaassāsapassāsānirodhavasena kāyadarathe vūpasante kāyopi cittampi lahukaṃ hoti, sarīraṃ ākāse laṅghanākārappattaṃ viya hoti.

Tassa oḷārike assāsapassāsē niruddhe sukhumaassāsapassāsanimittārammaṇaṃ cittaṃ pavattati . Tasmimpi niruddhe aparāparaṃ tato sukhumataṃ sukhumataraṃ assāsapassāsanimittārammaṇaṃ pavattatiyeva. Svāyamattho upari vuttakaṃsathālopamāya veditabbo.

Yathā hi aññāni kammaṭṭhānāni uparūpari vibhūtāni honti, na tathā idaṃ. Idaṃ pana uparūpari bhāventassa sukhumattaṃ gacchati, upaṭṭhānampi na upagacchati. Evaṃ anupaṭṭhahante pana tasmim̐ tena bhikkhunā “ācariyaṃ pucchissāmi”ti vā “natṭhaṃ dāni me kammaṭṭhāna”nti vā utṭhāyāsanaṃ na gantabbaṃ. Iriyāpathaṃ vikopetvā gacchato hi kammaṭṭhānaṃ navanavameva hoti. Tasmā yathānisinneneva desato āharitabbaṃ.

Tatrāyaṃ āharaṇūpāyo – tena bhikkhunā kammaṭṭhānassa anupaṭṭhānabhāvaṃ ñatvā iti paṭisañcikkhitabbaṃ “ime assāsapassāsā nāma kattha atthi, kattha natthi. Kassa vā atthi, kassa vā natthi”ti. Athevaṃ paṭisañcikkhato “ime antomātukucchiyaṃ natthi, uduke nimuggānaṃ natthi, tathā asaṅṅbhūtānaṃ matānaṃ catutthajjhānasamāpannānaṃ rūpārūpabhavasamaṅgīnaṃ nirodhasamāpannāna”nti ñatvā evaṃ attanāva attā paṭicodetabbo “nanu, tvaṃ paṇḍita, neva mātukucchigato, na uduke nimuggo, na asaṅṅbhūto, na mato, na catutthajjhānasamāpanno, na rūpārūpabhavasamaṅgī, na nirodhasamāpanno. Atthiyeva te assāsapassāsā, mandapaññatāya pana pariggahetuṃ na sakkosī”ti. Athānena pakatiphuṭṭhavasena cittaṃ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Ime hi dīghanāsikassa nāsāpuṭaṃ ghaṭṭentā pavattanti, rassanāsikassa uttarotṭhaṃ. Tasmānena imaṃ nāma ṭhānaṃ ghaṭṭentīti nimittaṃ ṭhapetabbaṃ. Imameva hi atthavasāṃ paṭicca vuttaṃ bhagavatā – “nāhaṃ, bhikkhave, muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatibhāvanaṃ vadāmi”ti (ma. ni. 3.149; saṃ. ni. 5.992). Kiñcāpi hi yaṃkiñci kammaṭṭhānaṃ satassa sampajānasseva sampajjati, ito aññaṃ pana manasikarontassa pākāṭaṃ hoti. Idaṃ pana ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ garukaṃ garukabhāvanaṃ buddhapaccekaḥbuddhaputtānaṃ mahāpurisānaṃyeva manasikārabhūmibhūtaṃ, na ceva ittaraṃ, na ca ittarasattasamāsevitā. Yathā yathā manasi karīyati, tathā tathā santañceva hoti sukhumañca. Tasmā ettha balavatī sati ca paññā ca icchitabbā.

Yathā hi maṭṭhasātakassa tunnakaraṇakāle sūcipi sukhumā icchitabbā, sūcipāsavedhanampi tato sukhumataraṃ, evamevaṃ maṭṭhasātakasadisassa imassa kammaṭṭhānassa bhāvanākāle sūcipaṭibhāgā satipi sūcipāsavedhanapaṭibhāgā taṃsāmpayuttā paññāpi balavatī icchitabbā. Tāhi ca pana satipaññāhi samannāgatena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññatra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā.

Yathā hi kassako khettaṃ kasitvā balībadde muñcitvā gocaramukhe katvā chāyāya nisinna viṣameyya, athassa te balībaddā vegena aṭaviṃ paviseyyuṃ. Yo hoti cheko kassako, so puna te gahetvā yojetukāmo na tesāṃ anupadaṃ gantvā aṭaviṃ āhiṇḍati. Atha kho rasmiñca patodañca gahetvā ujukameva tesāṃ nipātanatitthaṃ gantvā nisīdati vā nipajjati vā. Atha te goṇe divasabhāgaṃ caritvā nipātanatitthaṃ otarivā nhatvā ca pivitvā ca paccuttarivā ṭhite disvā rasmiyā bandhitvā patodena vijjhanto ānetvā yojetvā puna kammaṃ karoti. Evamevaṃ tena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññatra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā. Satirasmim̐ pana paññāpatodañca gahetvā pakatiphuṭṭhokāse cittaṃ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Evaṃ hissa manasikaroto na cirasseva te upaṭṭhahanti nipātanatithe viya goṇā. Tato tena satirasmiyā bandhitvā tasmim̐yeva ṭhāne yojetvā paññāpatodena vijjhantena punappunaṃ kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitabbaṃ. Tassevamanuyuñjato na cirasseva nimittaṃ upaṭṭhāti. Taṃ panetaṃ na sabbesāṃ ekasadisāṃ hoti, apica kho kassaci sukhasamphassaṃ uppādayamāno tūlapicu viya kappāsapicu viya vātadhārā viya ca upaṭṭhāti ekacce āhu.

Ayaṃ pana **aṭṭhakathāsu vinicchayo** – idañhi kassaci tārakarūpaṃ viya maṅgulikā viya muttāgulikā viya ca, kassaci kharasamphassaṃ hutvā kappāsattī viya dārusārasūci viya ca, kassaci dīghapāmaṅgasuttaṃ viya kusumadāmaṃ viya dhūmasikhā viya ca, kassaci

vitthatam makkatakasuttam viya valāhakapaṭalam viya padumapuppham viya rathacakkam viya candamaṇḍalam viya sūriyamaṇḍalam viya ca upaṭṭhāti, tañca panetaṃ yathā sambahulesu bhikkhūsu suttantaṃ sajjhāyitvā nisennesu ekena bhikkhunā “tumhākaṃ kīdisaṃ hutvā idaṃ suttaṃ upaṭṭhāti”ti vutte eko “mayhaṃ mahatī pabbateyyā nadī viya hutvā upaṭṭhāti”ti āha. Aparo “mayhaṃ ekā vanarāji viya”. Añño “mayhaṃ eko sītacchāyo sākḥāsampanno phalabhārabharito rukkho viyā”ti. Tesañhi taṃ ekameva suttaṃ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Evaṃ ekameva kammaṭṭhānaṃ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Saññajañhi etaṃ saññānidānaṃ saññāpabhavaṃ, tasmā saññānānatāya nānato upaṭṭhātīti veditabbaṃ.

Evaṃ upaṭṭhite pana nimitte tena bhikkhunā ācariyassa santikaṃ gantvā ārocetabbaṃ “mayhaṃ, bhante, evarūpaṃ nāma upaṭṭhāti”ti. Ācariyena pana “nimittamidaṃ, āvuso, kammaṭṭhānaṃ punappunaṃ manasi karohi sappurisā”ti vattabbo. Athānena nimitteyeva cittaṃ ṭhapetabbaṃ. Evamassāyaṃ ito pabhutī ṭhapanāvasena bhāvanā hoti. Vuttañhetam porāṇehi –

“Nimitte ṭhapayaṃ cittaṃ, nānākāraṃ vibhāvayaṃ;

Dhīro assāsapassāse, sakaṃ cittaṃ nibandhati”ti. (pārā. aṭṭha. 2.165; visuddhi. 1.232);

Tassevaṃ nimittupaṭṭhānato pabhutī nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisināva, cittaṃ upacārasamādhinā samāhitameva. Athānena taṃ nimittam neva vaṇṇato manasi kātabbaṃ, na lakkhaṇato paccavekkhitabbaṃ, apica kho khattiyamahesiyā cakkavattigabbho viya kassakena sāliyavagabbho viya ca āvāsādīni satta asappāyāni vajjetvā tāneva satta sappāyāni sevantena sādhukaṃ rakkhitabbaṃ, atha naṃ evaṃ rakkhitvā punappunaṃ manasikāravasena vuddhiṃ virūḷhiṃ gamayitvā dasavidhaṃ appanākosallaṃ sampādetabbaṃ, vīriyasamatā yojetabbā. Tassevaṃ ghaṭentassa visuddhimagge vuttānukkamena tasmim nimitte catukkapañcakajjhānāni nibbattanti. Evaṃ nibbattacattukkapañcakajjhāno panettha bhikkhu sallakkhaṇāvivaṭṭanāvasena kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā pārisuddhiṃ pattukāmo tadeva jhānaṃ pañcahākārehi vasippattam paṇaṃ katvā nāmarūpaṃ vavatthapetvā vipassanaṃ paṭṭhabeti. Kathaṃ? So hi samāpattito vuttāya assāsapassāsānaṃ samudayo karajakāyo ca cittañcāti passati. Yathā hi kammāraggariyā dhamamānāya bhastañca purisassa ca tajaṃ vāyāmaṃ paṭicca vāto sañcarati, evamevaṃ kāyañca cittañca paṭicca assāsapassāsāti. Tato assāsapassāse ca kāyañca rūpanti, cittañca taṃsampayutte ca dhamme arūpanti vavatthapeti.

Evaṃ nāmarūpaṃ vavatthapetvā tassa paccayaṃ pariyesati, pariyesanto ca taṃ disvā tīsupi addhāsu nāmarūpassa pavattiṃ ārabha kañkhaṃ vitarati, vitinṇakañkho kalāpasammasanavasena “aniccam dukkhamanattā”ti tilakkhaṇam āropetvā udayabbayānupassanāya pubbabhāge uppane obhāsādayo dasa vipassanupakkilese pahāya upakkilesavimuttam udayabbayānupassanāñānaṃ “maggo”ti vavatthapetvā udayam pahāya bhaṅgānupassanaṃ patvā nirantaram bhaṅgānupassanaṃ bhayato upaṭṭhitesu sabbasañkhāresu nibbindanto virajjanto vimuccanto yathākkamena cattāro ariyamagge pāpuṇitvā arahattaphale patitthāya ekūnavīsatiḥedassa paccavekkhaṇāñānaṃ pariyantaṃ patto sadevakassa lokassa aggadakkhiṇeyyo hoti. Ettāvatā cassa gaṇanaṃ ādim katvā vipassanāpariyosānā ānāpānassatisamādhībhāvanā samattā hotīti. Ayaṃ sabbākārato paṭhamacattukkavaṇṇanā.

Itaresu pana tīsu cattukkesu yasmā visum kammaṭṭhānabhāvanānayo nāma natthi, tasmā anupadavaṇṇanāyaneva tesam evamattho veditabbo. **Pītipaṭisaṃvedīti** pītiṃ paṭisaṃviditaṃ karonto pākātam karonto assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇato ca asammohato ca.

Kathaṃ **ārammaṇato** pīti paṭisaṃviditā hoti? Sappīṭike dve jhāne samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṃviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṃviditattā.

Kathaṃ **asammohato**? Sappīṭike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pītiṃ khayato vayato sammasati, tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti. Eteneva nayena avasesapadānīpi atthato veditabbāni. Idaṃ panettha visesamattaṃ – tiṇṇaṃ jhānānaṃ vasena sukhapaṭisaṃviditā hoti. Catunnampi jhānānaṃ vasena cittasaṅkhārapaṭisaṃviditā veditabbā. **Cittasaṅkhāro**ti vedanāsaññākkhandhā. **Passambhayaṃ cittasaṅkhāro**ti oḷārikaṃ oḷārikaṃ cittasaṅkhāraṃ passambhento, nirodhentoti attho. So vitthārato kāyasaṅkhāre vuttanayena veditabbo. Apicettha **pītipade** pītisīsenā vedanā vuttā, **sukhapade** sarūpeneva vedanā. Dvīsu cittasaṅkhārapadesu “saññā ca vedanā ca cetasikā, ete dhammā cittaapaṭibaddhā cittasaṅkhārā”ti (paṭi. ma. 1.174; ma. ni. 1.463) vacanato saññāsampayuttā vedanāti evaṃ vedanānupassanāyena idaṃ catukkaṃ bhāsīti veditabbā.

Tatīyacatukkepi catunnaṃ jhānānaṃ vasena cittaapaṭisaṃviditā veditabbā. **Abhippamodayaṃ cittanti** cittaṃ modento pamodento hāsento pahāsento assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi abhippamodo hoti samādhivasena ca vipassanāvasena ca.

Kathaṃ **samādhivasena**? Sappīṭike dve jhāne samāpajjati, so samāpattikkhaṇe sampayuttāya pītiyā cittaṃ āmodeti pamodeti. Kathaṃ **vipassanāvasena**? Sappīṭike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ pītiṃ khayato vayato sammasati. Evaṃ vipassanākkhaṇe jhānasampayuttaṃ pītiṃ ārammaṇaṃ katvā cittaṃ āmodeti pamodeti. Evaṃ paṭipanno “abhippamodayaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti vuccati.

Samādahaṃ cittanti paṭhamajjhānādivasena ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādahanto samaṃ ṭhapento, tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ cittaṃ khayato vayato sammasato vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena uppajjati khaṇikacittekaggatā, evaṃ uppannāya khaṇikacittekaggatāya vasenapi ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādahanto samaṃ ṭhapento “samādahaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti vuccati.

Vimocayaṃcittanti paṭhamajjhānena nīvaraṇehi cittaṃ mocento vimocento, dutiyena vitakkavicārehi, tatiyena pītiyā, catutthena sukhadukkhehi cittaṃ mocento vimocento, tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṃ cittaṃ khayato vayato sammasati. So vipassanākkhaṇe aniccānupassanāya nīcassaññāto cittaṃ mocento vimocento, dukkhānupassanāya sukhasaññāto, anattānupassanāya attasaññāto, nibbidānupassanāya nandito, virāgānupassanāya rāgato, nirodhānupassanāya samudayato, paṭinissaggānupassanāya ādānato cittaṃ mocento vimocento assasati ceva passasati ca. Tena vuccati – “vimocayaṃ cittaṃ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti. Evaṃ cittānupassanāvasena idaṃ catukkaṃ bhāsīti veditabbā.

Catutthacatukke pana **aniccānupassīti** ettha tāva aniccaṃ veditabbā, aniccāta veditabbā, aniccānupassā veditabbā, aniccānupassī veditabbo. Tattha **aniccanti** pañcakkhandhā. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā. **Aniccatāti** tesamēva uppādavayaññathattaṃ, hutvā abhāvo vā, nibbattānaṃ tenevākārena aṭṭhatvā khaṇabhaṅgena bhedoti attho. **Aniccānupassanāti** tassā aniccātāya vasena rūpādīsu “anicca”nti anupassanā. **Aniccānupassīti** tāya anupassanāya samannāgato. Tasmā evaṃbhūto assasanto ca passasanto ca idha “aniccānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo.

Virāgānupassīti ettha pana dve virāgā khayavirāgo ca accantavirāgo ca. Tattha **khayavirāgoti** saṅkhārānaṃ khaṇabhaṅgo. **Accantavirāgoti** nibbānaṃ. **Virāgānupassanāti** tadubhayadassanavasena pavattā vipassanā ca maggo ca.

Tāya duvidhāyapi anupassanāya samannāgato hutvā assasanto ca passasanto ca “virāgānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo. **Nirodhānupassī**padepi eseva nayo.

Paṭinissaggānupassīti etthāpi dve paṭinissaggā pariccāgapaṭinissaggo ca pakkhandanapaṭinissaggo ca. Paṭinissaggoyeva anupassanā paṭinissaggānupassanā, vipassanāmaggānametaṃ adhivacanāṃ. **Vipassanā**ti tadaṅgavasena saddhiṃ khandhābhisāṅkhārehi kilese pariccajati, saṅkhatadosadassanena ca tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandatīti **pariccāgapaṭinissaggo** ceva **pakkhandanapaṭinissaggo** cāti vuccati. **Maggo** samucchavedavasena saddhiṃ khandhābhisāṅkhārehi kilese pariccajati, ārammaṇakaraṇena ca nibbāne pakkhandatīti **pariccāgapaṭinissaggo** ceva **pakkhandanapaṭinissaggo** cāti vuccati. Ubhayampi pana purimapurimañāṇānaṃ anuanu passanato anupassanāti vuccati. Tāya duvidhāyapi paṭinissaggānupassanāya samannāgato hutvā assasanto ca passasanto ca “paṭinissaggānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī”ti veditabbo.

Ettha ca “aniccānupassī”ti taruṇavipassanāya vasena vuttaṃ, “virāgānupassī”ti tato balavatarāya saṅkhāresu virajjanasamatthāya vipassanāya vasena, “nirodhānupassī”ti tato balavatarāya kilesanirodhanasamatthāya vipassanāya vasena, “paṭinissaggānupassī”ti maggassa āsannabhūtāya atitikkhāya vipassanāya vasena vuttanti veditabbaṃ. Yattha pana maggopi labbhati, so abhinnoyeva. Evamidam catukkaṃ suddhavipassanāvasena vuttaṃ, purimāni pana tīṇi samathavipassanāvasenāti.

Ānāpānassatimātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

164. Idāni yathānikkhattaṃ mātikaṃ paṭipāṭiyā bhājetvā dassetuṃ **idhāti imissā diṭṭhiyā**tiādi āradhāṃ. Tatha **imissā diṭṭhiyā**tiādihi dasahi padehi sikkhattayasaṅkhātāṃ sabbaññubuddhasāsanaṃeva kathitaṃ. Tañhi buddhena bhagavatā diṭṭhattā **diṭṭhi**ti vuccati, tasseva khamanavasena **khanti**, rucanavasena **ruci**, gahaṇavasena **ādāyo**, sabhāvaṭṭhena **dhammo**, sikkhitabbaṭṭhena **vinayo**, tadubhayenapi **dhammavinayo**, pavuttavasena **pāvacanāṃ**, seṭṭha cariyatṭhena **brahmacariyaṃ**, anusīṭṭhidānavasena **satthusāsanaṃ**ti vuccati. Tasmā “imissā diṭṭhiyā”tiādiṣu imissā buddhaditṭhiyā, imissā buddhakantiyā, imissā buddharuciya, imasmim buddhādāye, imasmim buddhadhamme, imasmim buddhavinaye, imasmim buddhadhammavinaye, imasmim buddhapāvacane, imasmim buddhabrahmacariye, imasmim buddhasatthusāsanaṃti attho veditabbo. Apicetaṃ sikkhattayasaṅkhātāṃ sakalaṃ pāvacanāṃ bhagavatā diṭṭhattā sammādiṭṭhipaccayattā sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca diṭṭhi. Bhagavato khamanavasena khanti. Rucanavasena ruci. Gahaṇavasena ādāyo. Attano kāraṃ apāye apatamānaṃ dhāretīti dhammo. Sova saṃkilesapakkhaṃ vīnetīti vinayo. Dhammo ca so vinayo cāti dhammavinayo, kusaladhammehi vā akusaladhammānaṃ esa vinayoti dhammavinayo. Teneva vuttaṃ – “ye ca kho tvam, gotami, dhamme jāneyyāsi ime dhammā virāgāya saṃvattanti, no sarāgāya...pe... ekaṃsena, gotami, dhāreyyāsi eso dhammo eso vinayo etaṃ satthusāsana”nti (a. ni. 8.53; cūlava. 406). Dhammena vā vinayo, na daṇḍādīhīti dhammavinayo. Vuttampi cetam –

“Daṇḍeneke damayanti, aṅkusehi kasāhi ca;

Adaṇḍena asatthena, nāgo danto mahesinā”ti. (ma. ni. 2.352; cūlava. 342);

Tathā “dhammena nayamānānaṃ, kā usūyā vijānata”nti (mahāva. 63). Dhammāya vā vinayo dhammavinayo. Anavajjadhammatthaṃ hesa vinayo, na bhavabhogāmisatthaṃ. Tenāha bhagavā – “nayidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ vussati janakuhanattha”nti (itivu. 35; a. ni. 4.25) vitthāro. Puṇṇattheropi āha – “anupādāparinibbānatthaṃ kho, āvuso,

bhagavati brahmacariyaṃ vussatī”ti (ma. ni. 1.259). Visuddhaṃ vā nayatīti vinayo, dhammato vinayo dhammavinayo. Samsāradhammato hi sokādidhammato vā esa visuddhaṃ nibbānaṃ nayati, dhammassa vā vinayo, na titthakarānanti dhammavinayo. Dhamabhūto hi bhagavā, tasseva esa vinayo. Yasmā vā dhammā eva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa dhammesu vinayo, na sattesu na jīvesu cāti dhammavinayo. Sāttasabyañjanatādīhi aññesaṃ vacanato padhānaṃ vacananti pavacanāṃ, pavacanameva pāvacanāṃ. Sabbacariyāhi viṣiṭṭhacariyabhāvena brahmacariyaṃ. Devamanussānaṃ satthubhūtaṃ bhagavato sāsānanti satthusāsanaṃ, satthubhūtaṃ vā sāsānantipi satthusāsanaṃ. “Yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti (dī. ni. 2.216) hi dhammavinayova satthāti vutto. Evametesam padānaṃ attho vedītabbo. Yasmā pana imasmimīyeva sāsane sabbākāraānāpānassatisamādhinibbattako bhikkhu vijjati, na aññatra, tasmā tattha tattha “imissā”ti ca “imasmi”nti ca ayaṃ niyamo katoti vedītabbo. Ayaṃ “idhā”timātikāya niddesassa attho.

Puthujjanakalyāṇakovātiādīnā ca bhikkhusaddassa vacanattamaṃ avatvā idhāhippetabhikkhūyeva dassito. Tattha puthujjano ca so kilesānaṃ asamucchinnatā, kalyāṇo ca sīlādīpaṭipattiyuttatāti puthujjanakalyāṇo, puthujjanakalyāṇova **puthujjanakalyāṇako**. Adhisīlādīni sikkhatīti **sekkho**. Sotāpanno vā sakadāgāmī vā anāgāmī vā. Akuppo calayitumasakkuṇeyyo arahattaphaladhammo assāti **akuppadhammo**. Sopi hi imaṃ samādhim bhāveti.

Araññaniddese vinayapariyāyena tāva “ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesam arañña”nti (pārā. 92) āgataṃ. Suttantapariyāyena araññakaṃ bhikkhuṃ sandhāya “āraññakaṃ nāma senāsanaṃ pañcadhanusatikaṃ pacchima”nti (pāci. 573) āgataṃ. Vinayasuttantā pana ubhopi pariyāyadesanā nāma, abhidhammo nippariyāyadesanāti abhidhammapariyāyena (vibha. 529) araññaṃ dassetuṃ **nikkhamitvā bahi indakhilāti** vuttaṃ, indakhilato bahi nikkhamitvāti attho. Nikkhamitvā bahi indakhilantipi pāṭho, indakhilaṃ atikkamitvā bahīti vuttaṃ hoti. **Indakhiloti** cettha gāmassa vā nagarassa vā ummāro.

Rukkhamūlaniddese rukkhamūlassa pākāṭattā taṃ avatvāva **yatthāti**ādīmāha. Tattha **yatthāti** yasmim rukkhamūle. Āsanti nisīdanti etthāti **āsanāṃ**. **Paññattanti** ṭhapitaṃ. **Mañco vāti**ādīni āsanassa pabhedavacanāni. Mañcopi hi nisajjāyapi okāsattā idha āsanesu vutto. So pana masārakabundikābaddhakuḷirapādakaāhaccapādakaṃ aññataro. **Piṭṭhaṃ** tesam aññatarameva. **Bhisīti** uññābhisiṇolābhisivākābhisītiṇābhisipaññābhisīnaṃ aññatarā. **Tatṭikāti** tālapanṇādīhi cinitvā katā. **Cammakhaṇdoti** nisajjāraho yo koci cammakhaṇdo. **Tiṇasantharā**dayo tiṇādīni gumbetvā katā. **Tatthāti** tasmim rukkhamūle. **Caṅkamati vāti**ādīhi rukkhamūlassa catuiriyāpathapavattanayogyatā kathitā. “Yatthā”tiādīhi sabbapadehi rukkhamūlassa sandacchāyatā janavivittatā ca vuttā hoti. **Kenacīti** kenaci samūhena. Taṃ samūhaṃ bhinditvā vitthārento **gahaṭṭhehi vā pabbajitehi vāti** āha. **Anākiñṇanti** asaṃkiñṇaṃ asambādhaṃ. Yassa senāsanaṃ samantā gāvutampi aḍḍhayaṃjanampi pabbatagahaṇaṃ vanagahaṇaṃ nadīgahaṇaṃ hoti, na koci avelāya upasaṅkamitū sakkoti, idaṃ santikepi anākiñṇaṃ nāma. Yaṃ pana aḍḍhayaṃjanikaṃ vā yojanikaṃ vā hoti, idaṃ dūrātāya eva anākiñṇaṃ nāma.

Vihāroti aḍḍhayogādīmuttako avasesāvāso. **Aḍḍhayogoti** supañnavanīkagehaṃ. **Pāsādoti** dve kaṇṇikā gahetvā kato dīghapāsādo. **Hammiyanti** upariākāsatale paṭiṭṭhitakūṭāgārapāsādo yeva. **Guhāti** iṭṭhakāguhā silāguhā dāruguhā paṃsuguhāti evaṇhi khandhakatṭhakathāyaṃ (cūḷava. aṭṭha. 294) vuttaṃ. Vibhaṅgatṭhakathāyaṃ pana **vihāroti** samantā parihārapathaṃ antoyeva

rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni ca dassetvā katasenāsanam. **Guhāti** bhūmiguhā, yattha rattindivam dīpaṃ laddhum vaṭṭati. Pabbataguhā vā bhūmiguhā vāti idaṃ dvayaṃ visesetvā vuttam. Mātikāya sabbakālasādhāraṇalakkaṇavasena “nisīdati”ti vattamānavacanam katam, idha pana nisinnassa bhāvanārambhasabbhāvato nisajjārambhapariyosānadassanattam **nisinnoti** niṭṭhānavacanam katam. Yasmā pana ujum kāyam paṇidhāya nisinnassa kāyo ujuko hoti, tasmā byañjane ādaram akatvā adhippetama eva dassento **ujukoti**ādimāha. Tattha **ṭhito supaṇihitoti** ujukam paṇihitattā ujuko hutvā ṭhito, na sayamevāti attho. **Pariggahaṭṭhoti** pariggahitattṭho. Kim pariggahitam? Niyyānam. Kim niyyānam? Ānāpānassatisamādhiyeva yāva arahattamaggā niyyānam. Tenāhaniyyānaṭṭhoti mukhasaddassa jeṭṭhakatthavasena saṃsārato niyyānaṭṭho vutto. **Upaṭṭhānaṭṭhoti** sabhāvaṭṭhoyeva. Sabbehi panetehi padehi pariggahitaniyyānam satim katvāti attho vutto hoti. Keci pana “pariggahaṭṭhoti satiyā pariggahaṭṭho, niyyānaṭṭhoti assāsapassāsānam pavisananikkhamanadvāraṭṭho”ti vaṇṇayanti. Pariggahitaassāsapassāsaniyyānam satim upaṭṭhapetvāti vuttam hoti.

165. Bāttimsāya ākārehīti tāsū tāsū avatthāsu yathākkamena labbhamānānam anavaśesapariyādānavasena vuttam. **Dīgham assāsavasenāti** mātikāya “dīgha”ntivuttaassāsavasena. Evaṃ sesesu. **Ekaggatanti** ekaggabhāvam. **Avikkhepanti** avikkhipanam. Ekaggatā eva hi nānārammaṇesu cittassa avikkhipanato avikkhepoti vuccati. **Pajānatoti** asammoḥavasena pajānantassa, vindantassāti vā attho. “Avikkhepo me paṭiladdho”ti ārammaṇakaraṇavasena pajānantassa vā. **Tāya satiyāti** tāya upaṭṭhitāya satiyā. **Tena nāṇenāti** tena avikkhepajānanānāṇena. **Sato kāri hotīti** ettha yasmā nāṇasampayuttā eva sati satīti adhippetā, yathāha – “satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato”ti (vibha. 467). Tasmā “sato”ti vacaneneva nāṇampi gahitameva hoti.

166. Addhānasaṅkhātetī dīghasaṅkhāte kāle. Dīgho hi maggo addhānoti vuccati. Ayampi kālo dīghattā addhāno viya addhānoti vutto. “Assasati”ti ca “passasati”ti ca assāsaṅca passāsaṅca viṣum viṣum vatvāpi bhāvanāya niranterappavattidassanattam “assasatipi passasatipi”ti puna samāsetvā vuttam. **Chando uppajjati** bhāvanābhivuddhiyā bhīyyobhāvāya chando jāyati. **Sukhumataranti** passambhanasabbhāvato vuttam. **Pāmojjam uppajjati** bhāvanāpāripūriyā pīti jāyati. **Assāsapassāsāpi cittam vivattati** assāsapassāse nissāya paṭibhāganimitte uppajjante pakatiassāsapassāsato cittam nivattati. **Upekkhā saṅghātīti** tasmim paṭibhāganimitte upacārappanāsamādhipattiyā puna samādhāne byāpārābhāvato tatramajjhātupekkhā saṅghāti nāma. **Navahākārehīti** ettha bhāvanārambhato pabhuti pure chanduppādā “assasatipi passasatipi”ti vuttā tayo ākāra, chanduppādato pabhuti pure pāmojjuppādā tayo, pāmojjuppādato pabhuti tayoti nava ākāra. **Kāyoti** cunṇavicunṇāpi assāsapassāsā samūhatṭhena kāyo. Pakatiassāpakatipassāse nissāya uppannamittampi assāsapassāsāti nāmam labhati. **Upaṭṭhānam satīti** tam ārammaṇam upecca tiṭṭhatīti sati upaṭṭhānam nāma. **Anupassanā nāṇanti** samathavasena nimittakāyānupassanā, vipassanāvasena nāmakāyarūpakāyānupassanā nāṇanti attho. **Kāyo upaṭṭhānanti** so kāyo upecca tiṭṭhati ettha satīti upaṭṭhānam nāma. **No satīti** so kāyo sati nāma na hotīti attho. **Tāya satiyāti** idāni vuttāya satiyā. **Tena nāṇenāti** idāneva vuttena nāṇena. **Tam kāyam anupassati** samathavipassanāvasena yathāvuttam kāyam anugantvā jhānasampayuttañāṇena vā vipassanāñāṇena vā passati.

Mātikāya kāyādīnam padānam abhāvepi imassa catukkassa kāyānupassanāvasena vuttattā idāni vattabbam “kāye kāyānupassanāsatiṭṭhānabhāvanā”ti vacanam sandhāya kāyapadaniddeso kato. **Kāye kāyānupassanāti** bahuvidhe kāye tassa tassa kāyassa anupassanā. Atha vā kāye kāyānupassanā, na aññadhammānupassanāti vuttam hoti. Aniccadukkhānattāsabhāhūte kāye na nīccasukhattasubhānupassanā, atha kho aniccadukkhānattāsabhāto kāyasēva anupassanā. Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā itthīti vā purisoti vā gahetabbassa kassaci ananupassanato tasseva kāyamattassa anupassanāti vuttam hoti. Upari **vedanāsu vedanānupassanāti**ādisū tīsupi eśeva nayo. Satiyeva

upaṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ, kāyānupassanāya sampayuttaṃ satipaṭṭhānaṃ
kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ, tassa bhāvanā **kāyānupassanāsatiṭṭhānabhāvanā**.

167. Tam kāyanti aniddiṭṭhepi nāmarūpakāye kāyasaddena tassāpi saṅgahitattā niddiṭṭhaṃ viya katvā vuttaṃ. Aniccānupassanādayo hi nāmarūpakāye eva labbhanti, na nimittakāye. Anupassanā ca bhāvanā ca vuttatthā eva. **Dīghaṃ assāsapassāsavasenāti**ādi ānāpānassatibhāvanāya ānisamsaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tassā hi sativepullatāñāṇavepullatā ca ānisamsaṃ. Tattha **cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānatoti** paṭiladdhajjhānassa vipassanākāle cittekaggataṃ sandhāya vuttaṃ. **Viditā vedanā**ti sāmāññato udayadassanena viditā vedanā. **Viditā upaṭṭhahantī**ti khayato vayato suññato viditā upaṭṭhahanti. **Viditā abbattham gacchantī**ti sāmāññato vayadassanena viditā vināsaṃ gacchanti, bhijjantīti attho. **Saññāvitaṅkesupi** eseva nayo. Imesu pana tīsu vuttasu sesā rūpadhammāpi vuttā honti. Kasmā pana ime tayo eva vuttāti ce? Duppariggahattā. Vedanāsu tāva sukhadukkhā pākātā, upekkhā pana sukhumā duppariggahā, na sutṭhu pākātā. Sāpi cassa pākātā hoti, saññā ākāramattaggāhakatā na yathāsabhāvaggāhinī . Sā ca sabhāvasāmāññalakkhaṇaggāhakena vipassanāñāṇena sampayuttā ati viya apākātā. Sāpi cassa pākātā hoti, vitakko ñāṇapatirūpakattā ñāṇato visuṃ katvā duppariggaho. Ñāṇapatirūpako hi vitakko. Yathāha – “yā cāvuso visākha, sammādiṭṭhi yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti (ma. ni. 1.462). Sopi cassa vitakko pākāto hotīti evaṃ duppariggahesu vuttasu sesā vuttāva hontīti. Imesaṃ pana padānaṃ niddese **kathaṃ viditā vedanā uppajjantī**ti pucchitvā taṃ avissajjtvāva vedanuppādassa veditatteyeva vissajjite vedanāya veditattaṃ vissajjitaṃ hotīti **kathaṃ vedanāya uppādo vidito hotī**tiādimāha. Sesesupi eseva nayo. **Avijjāsamudayā avijjānirodhāti**dayo hetṭhā vuttatthā eva. Imināva nayena saññāvitaṅkāpi veditabbā. Vitakkavāre pana “phassasamudayā phassanirodhā”ti avatvā phassaṭṭhāne **saññāsamudayā saññānirodhāti** vuttaṃ. Tam kasmā iti ce? Saññāmūlakattā vitakkassa. “Saññānānattaṃ paṭicca uppajjati saṅkappanānatta”nti (dī. ni. 3.359) hi vuttaṃ.

Aniccato manasikarotītiādisu ca “vedanaṃ aniccato manasikaroto”tiādinā nayena tasmim tasmim vāre so soyeva dhammo yojetabbo. Yasmā pana vipassanāsampayuttā vedanā vipassanākkiccarāṇe asamattatthā vipassanāya anupakārikā, tasmāyeva ca bodhipakkhiyadhammesu nāgatā. Vipassanāsampayuttāya pana saññāya kiccameva aparibyattaṃ, tasmā sā vipassanāya ekantamanupakārikā eva. Vitakkaṃ pana vinā vipassanākkiccameva natthi. Vitakkasahāyā hi vipassanā sakakiccaṃ karoti. Yathāha –

“Paññā attano dhammatāya aniccaṃ dukkhamanattāti ārammaṇaṃ nicchetuṃ na sakkoti, vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṃ? Yathā hi heraṇṇiko kahāpaṇaṃ hatthe ṭhapetvā sabbabhāgesu oloketukāmo samānopi na cakkhūtaleneva parivattetuṃ sakkoti, aṅgulipabbehi pana parivattetvā parivattetvā ito cito ca oloketuṃ sakkoti, evameva na paññā attano dhammatāya aniccādivasena ārammaṇaṃ nicchetuṃ sakkoti, abhiniropanalakkhaṇena pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya ca ādāyādāya dinnameva nicchetuṃ sakkoti”ti (visuddhi. 2.568).

Tasmā vedanāsaññānaṃ vipassanāya anupakāratā lakkhaṇamattavaseneva dassetuṃ “vedanāya saññāya”ti tattha tattha ekavacanena niddeso kato. Yattako pana vipassanāya bhedo, tattako eva vitakkassāti dassetuṃ “vitakkāna”nti tattha tattha bahuvacanena niddeso katoti vattum yujjati.

168. Puna dīghaṃ assāsapassāsavasenātiādi ānāpānassatibhāvanāya sampattim bhāvanāphalaṅca dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **samodhānetī**ti ārammaṇaṃ ṭhapeti, ārammaṇaṃ patiṭṭhāpetīti vā attho. Samodahanabyāpārābhāvepi bhāvanāpāripūriyā eva samodahati nāma. **Gocaranti** vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇaṃ, maggakkhaṇe phalakkhaṇe ca nibbānārammaṇaṃ. **Samatthanti** samameva attho, samassa vā atthoti samattho. Tam

samatthaṃ. Sesesupi eseva nayo. **Maggam samodhānetī** maggaphalakkhaṇeṇeva gocaraṃ nibbānameva. **Ayam puggaloti** ānāpānassatibhāvanaṃ anuyutto yogāvacarova. **Imasmiṃ ārammaṇeti** ettha pana “kāye”tipadena saṅgahite nāmarūpakāyasaṅkhāte saṅkhatārammaṇe teneva kamena magge nibbānārammaṇe ca. **Yam tassāti**ādīhi ārammaṇagocarasaddānaṃ ekatthata vuttā. **Tassāti** tassa puggalassa. **Pajānātīti puggalo pajānanā paññāti** puggalo paññāya pajānātīti vuttaṃ hoti. **Ārammaṇassa upatṭhānanti** vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇassa, maggaphalakkhaṇe nibbānārammaṇassa upatṭhānaṃ sati. Ettha ca kammatthe sāmivacanaṃ yathā rañño upatṭhānanti. **Avikkhepoti** samādhi. **Adhiṭṭhānanti** yathāvuttasaṅkhārārammaṇaṃ nibbānārammaṇaṃ . Tañhi adhiṭṭhāti ettha cittanti adhiṭṭhānaṃ. **Vodānanti** ñānaṃ. Tañhi vodāyati visujjhati tena cittanti vodānaṃ. Līnapakkhiko samādhi alīnabhāvappattiyā samabhūtattā **samaṃ**, uddhaccapakkhikaṃ ñānaṃ anuddhatabhāvappattiyā samabhūtattā samaṃ. Tena vipassanāmaggaphalakkhaṇesu samathavipassanānaṃ yuganaddhatā vuttā hoti. Sati pana sabbatthikattā tadubhayasamatāya upakārikāti samaṃ, ārammaṇaṃ samatādhiṭṭhānattā samaṃ. **Anavajjaṭṭhoti** vipassanāya anavajjasabhāvo. **Niklesatṭhoti** maggassa nikkilesasabhāvo. Nikkilesatṭhoti vā pāṭho. **Vodānaṭṭhoti** phalassa parisuddhasabhāvo. **Paramatṭhoti** nibbānassa sabbadhammuttasabhāvo. **Paṭivijjhatīti** taṃ taṃ sabhāvaṃ asammohato paṭivijjhati. Ettha ca “ārammaṇassa upatṭhāna”ntiādīhi sammā paṭivedho vutto. Ettheva ca vodānaṭṭhapaṭivedhassa vuttattā tena ekalakkhaṇā anavajjaṭṭhanikkilesatṭhaparamatṭhā lakkaṇahārasena vuttāyeva honti. Yathāha –

“Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā keci;

Vuttā bhavanti sabbe, so hāro lakkhaṇo nāmā”ti. (netti. 4.5 niddesavāra);

Anavajjaṭṭho nikkilesatṭho cettha avikkhepasaṅkhātassa samassa attho payojananti samattho, vodānaṭṭho vipassanāmaggavodānaṃ sandhāya samameva atthoti samattho, phalavodānaṃ sandhāya maggavodānasaṅkhātassa samassa atthoti samattho, paramatṭho pana samameva atthoti vā nibbānapayojanattā sabbassa samassa atthoti vā samattho, taṃ vuttappakāraṃ samaṇca samatthaṇca ekadesasarūpekasesaṃ katvā **samatthaṇca paṭivijjhatīti** vuttaṃ. Indriyabalabojjhaṅgadhamaṃ vipassanāmaggaphalakkhaṇepi labbhanti, maggo ca tisso ca visuddhiyo maggaphalakkhaṇeṇeva, vimokkho ca vijjā ca khaye ñānaṇca maggakkhaṇeṇeva, vimutti ca anuppāde ñānaṇca phalakkhaṇeṇeva, sesā vipassanākkhaṇepīti. Dhammavāre **ime dhamme imasmiṃ ārammaṇe samodhānetīti** nibbānaṃ ṭhapetvā sesā yathāyogaṃ veditabbā. Idaṃ pana yebhuyyavasena vuttaṃ. Avuttatthā panettha heṭṭhā vuttā eva. Ekekacatukkavasenettha niyyāne dassitepi catukkantogadhassa ekekassāpi bhāgassa niyyānassa upanissayattā ekekabhāgavasena niyyānaṃ dassitaṃ. Na hi ekekaṃ vinā niyyānaṃ hotīti.

Dīghamaṇassāpassāsaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

169. Rassaniddese **ittarasaṅkhāte**ti parittasaṅkhāte kāle. Sesamettha vuttanayena veditabbaṃ.

170. Sabbakāyapaṭisaṃvediniddese arūpadhammesu vedanāya oḷārikattā sukhaḅhāṇatthaṃ paṭhamam itṭhāniṭṭhārammaṇasaṃvedikā vedanā vuttā, tato yaṃ vedeti, taṃ sañjānātīti evaṃ vedanāvisayassa ākāraggāhikā saññā, tato saññāvasena abhisāṅkhārikā cetanā, tato “phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti (saṃ. ni. 4.93) vacanato phasso, tato sabbesaṃ sādharmaṇalakkhaṇo manasikāro, cetanādīhi saṅkhārakkhandho vutto. Evaṃ tisu khandhesu vuttasu taṃnissayo viññāṇakkhandho vuttova hoti. **Nāmaṇcāti** vuttappakāraṃ nāmaṇca. **Nāmakāyo cāti** idaṃ pana nāmena nibbānassapi saṅgahitattā lokuttarānaṇca avipassanupagattā taṃ apanetum vuttaṃ. “Kāyo”ti hi vacanena nibbānaṃ apanītaṃ hoti nibbānassa rāsiviniṃuttattā. **Ye ca vuccanti cittasaṅkhārāti** “saññā ca vedanā

ca cetasikā ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā”ti (paṭi. ma. 1.174; ma. ni. 1.463) evaṃ vuccamānāpi cittasaṅkhārā idha nāmakāyeneva saṅgahitāti vuttaṃ hoti. **Mahābhūtāti** mahantapātubhāvato mahābhūtasāmaññato mahāparihārato mahāvīkārato mahantabhūtattā cāti mahābhūtā. Te pana – pathavī āpo tejo vāyoti cattāro. **Catunnaṅca mahābhūtānaṃ upādāyarūpanti** upayogathe sāmivacanāṃ, cattāro mahābhūte upādāya nissāya amuñcitvā pavattarūpanti attho. Taṃ pana – cakkhu soṭaṃ ghānaṃ jivhā kāyo rūpaṃ saddo gandho raso itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyaṃ hadayavatthu oṃ kāyaviññatti vacīviññatti ākāśadhātu rūpassa lahutā mudutā kammaññattā upacayo santati jaratā aniccatāti catuvīsatividhaṃ. **Assāso ca passāso cāti** pākatikoyeva. Assāsapassāse nissāya uppannaṃ paṭibhāganimitampi tadeva nāmaṃ labhati pathavīkasiṇādīni viya. Rūpasarikkhakattā rūpanti ca nāmaṃ labhati “bahiddhā rūpāni passaṭi”tiādīsu (dha. sa. 204; dī. ni. 3.338) viya. **Nimittaṅca upanibandhanāti** satiupanibandhanāya nimittabhūtaṃ assāsapassāsānaṃ phusanaṭṭhānaṃ. **Ye ca vuccanti kāyasaṅkhārāti** “assāsapassāsā kāyikā ete dhammā kāyapaṭibaddhā kāyasaṅkhārā”ti (paṭi. ma. 1.171; ma. ni. 1.463) evaṃ vuccamānāpi kāyasaṅkhārā idha rūpakāyeneva saṅgahitāti vuttaṃ hoti.

Tekāyā paṭividitā hontīti jhānakkhaṇe assāsapassāsānimittakāyā vipassanākkhaṇe avasesarūpārūpakāyā ārammaṇato paṭividitā honti, maggakkhaṇe asammoḥato paṭividitā honti. Assāsapassāsāvasena paṭiladdhajjhānassa yogissa uppannavipassanāmaggepi sandhāya **dīghaṃ assāsapassāsāvasenāti**ādī vuttaṃ.

Āvajjato pajānatotiādīni sīlakathāyaṃ vuttatthāni. Te vuttappakāre kāye antokarivā “sabbakāyapaṭisaṃvedī”ti vuttaṃ.

Sabbakāyapaṭisaṃvedī assāsapassāsānaṃ saṃvaraṭṭhenātiādīsu “sabbakāyapaṭisaṃvedī”tivuttaassāsapassāsato uppannajjhānavipassanāmaggesu saṃvaroyeva **saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi**. Avikkhepoyeva **avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi**. Paññāyeva **dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi**. Jhānavipassanāsu viratiabhāvepi pāpābhāvamattameva **saṃvaro** nāmāti veditabbaṃ.

171. Passambhayantiādīnaṃ niddese **kāyikāti** rūpakāye bhavā. **Kāyapaṭibaddhāti** kāyaṃ paṭibaddhā kāyaṃ nissitā, kāye sati honti, asati na honti, tasmāyeva te kāyena saṅkharīyantīti **kāyasaṅkhārā**. **Passambhentoti** nibbāpento sannisīdāpento. Passambhanavacaneneva oḷārikānaṃ passambhanaṃ siddhaṃ. **Nirodhentoti** oḷārikānaṃ anuppādanena nirodhento. **Vūpasamentoti** oḷārikeyeva ekasantatipariṇāmanayena santabhāvaṃ nayanto. **Sikkhatīti** adhikārasena assasissāmīti sikkhatīti sambandho, tisso sikkhā sikkhatīti vā attho.

Idāni oḷārikapassambhanaṃ dassetuṃ **yathārūpehīti**ādīmāha. Tattha **yathārūpehīti** yādisehi. **Ānāmanāti** pacchato namanā. **Vināmanāti** ubhayapassato namanā. **Sannāmanāti** sabbatopi namantassa suṭṭhu namanā. **Paṇāmanāti** purato namanā. **Īñjanāti** kampanā. **Phandanāti** īsakaṃ calanā. **Pakampanāti** bhusaṃ kampanā. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa ānāmanā...pe... pakampanā, tathārūpaṃ kāyasaṅkhāraṃ passambhayanti ca, yā kāyassa ānāmanā...pe... pakampanā, taṅca passambhayanti ca sambandho kātabbo. Kāyasaṅkhāresu hi passambhitesu kāyassa ānāmanādayo ca passambhitāyeva hontīti. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa na ānāmanādikā hoti, tathārūpaṃ santaṃ sukhumampi kāyasaṅkhāraṃ passambhayanti ca, yā kāyassa na ānāmanādikā, taṅca santaṃ sukhumaṃ passambhayanti ca sambandhato veditabbaṃ. **Santaṃ sukhumanti** ca bhāvanapūmsakavacanametam. **Iti kirāti** ettha **iti** evamatthe, **kira** yadiatthe. Yadi evaṃ sukhumakepi assāsapassāse passambhayaṃ assasissāmīti passasissāmīti sikkhatīti codakena codanā āradhā hoti. Atha vā **kirāti** codakavacanattā asaddahanatthe asahanatthe parokkhatthe ca yujjatiyeva, evaṃ

sukhumānampi passambhanam sikkhatīti na saddahāmi na sahāmi apaccakkham meti vuttam hoti.

Evaṃ santeti evaṃ sukhumānam passambhane sante. **Vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā na hotīti** assāsapassāsavātassa upaladdhiyā. **Upaladdhīti** viññānam. Assāsapassāsavātam upalabbhamānassa tadārammaṇassa bhāvanāvīññānassa pabhāvanā uppādanā na hoti, tassa ārammaṇassa bhāvanā na hotīti attho. **Assāsapassāsānañca pabhāvanā na hotīti** bhāvanāya sukhumakānampi assāsapassāsānam nirodhanato tesañca uppādanā pavattanā na hotīti attho. **Ānāpānassatiyā ca pabhāvanā na hotīti** assāsapassāsābhāvato yeva tadārammaṇāya bhāvanāvīññānasampayuttāya satiyā ca pavattanā na hoti. Tasmā yeva taṃsāmpayuttassa ānāpānassatisamādhissa ca bhāvanā na hoti. **Na ca nam tanti ettha ca nanti** nipātamattam “bhikkhu ca na”ntiādīsu (pārā. 273) viya. Tam vuttavidhiṃ samāpattim paṇḍitā na samāpajjantipi tato na vuṭṭhahantipīti sambandho. Codanāpakkhassa parihāravacane **iti kirāti** evameva. Ettha evakāratthe kirasaddo daṭṭhabbo. **Evaṃ santeti** evaṃ passambhane sante eva.

Yathā katham viyāti yathā tam vuttavidhānam hoti, tathā tam katham viyāti upamaṃ pucchati. Idāni **seyyathāpīti** tam upamaṃ dasseti. **Kaṃseti** kaṃsamayabhājane. **Nimittanti** tesam saddānam ākāram. “Nimitta”nti ca sāmiatthe upayogavacanam, nimittassāti attho. Saddanimittañca saddato anaññam. **Suggahitattāti** suṭṭhu uggahitattā. Sugahitattātipi pātho, suṭṭhu gahitattāti attho. **Sumanasikatattāti** suṭṭhu āvajjitattā. **Sūpadhāritattāti** suṭṭhu citte ṭhapitattā. **Sukhumasaddanimittārammaṇatāpīti** tadā sukhumānampi saddānam niruddhattā anuggahitasaddanimittassa anārammaṇampi sukhumataram saddanimittam ārammaṇam katvā sukhumataram saddanimittārammaṇampi cittam pavattati, sukhumatarasaddanimittārammaṇabhāvato pīti vā attho. Imināva nayena appanāyampi attho veditabbo.

Passambhayantiādīsu “passambhayam kāyasaṅkhāra”nti vuttā assāsapassāsā kāyoti vā “passambhayam kāyasaṅkhāra”nti ettha assāsapassāsā kāyoti vā yojanā veditabbā. Bhāvanāvisuddhiyā kāyasaṅkhāre passambhamānēpi oḷārikam kāyasaṅkhāram passambhemīti yogino ābhoge sati tenādarena ativiya passambhati. Anupaṭṭhahantampi sukhumam suāyamaṃ hoti.

Aṭṭhaanupassanāñānīti “dīgham rassaṃ sabbakāyapaṭisaṃvedī passambhayam kāyasaṅkhāra”nti vuttessu catūsu vatthūsu assāsavasena catasso, passāsavasena catassoti aṭṭha anupassanāñānīti. **Aṭṭha ca upaṭṭhānānussatiyoti** “dīgham assāsavasena cittassa ekaggaṭam avikkhepaṃ pajānato sati upaṭṭhitā hoti”tiādīnā (paṭi. ma. 1.170) nayena vuttessu catūsu vatthūsu assāsavasena catasso, passāsavasena catassoti aṭṭha ca upaṭṭhānānussatiyo. **Aṭṭha cupaṭṭhānānussatiyoti** pātho. **Cattāri suttantikavattahūnīti** bhagavatā ānāpānassatisuttante (ma. ni. 3.144 ādayo) vuttattā paṭhamacatukkavasena cattāri suttantikavattahūnīti.

Paṭhamacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

172. Dutiyacatukkassa pītipaṭisaṃvediniddese **uppajjati pīti pāmojjanti** ettha **pīti** mūlapadam. **Pāmojjanti** tassa atthapadam, pamuditabhāvoti attho. **Yā pīti pāmojjanti**ādīsu yā “pīti”ti ca “pāmojja”nti ca evamādīni nāmāni labhati, sā pīti vuttam hoti. Tattha **pīti**ti sabhāvapadam. Pamuditassa bhāvo **pāmojjaṃ**. Āmodanākāro **āmodanā**. Pamodanākāro **pamodanā**. Yathā vā bhesajjānam vā telānam vā uṇhodakasītodakānam vā ekatokaraṇam modanāti vuccati, evamayampi dhammānam ekatokaraṇena **modanā**, upasaggavasena pana padam maṇḍetvā **āmodanā pamodanāti** vuttam. Hāsetīti **hāso**, pahāsetīti **pahāso**, haṭṭhapahaṭṭhākārānametaṃ adhivacanam. **Vittīti** vittam, dhanassetam nāmaṃ. Ayam pana somanassapaccayattā vittisarikkhatāya vitti. Yathā hi dhanino dhanam paṭicca somanassam uppajjati, evam pītimatopi pītim paṭicca

somanassaṃ uppajjati. Tasmā “vittī”ti vuttā. Tutṭhisabhāvasaṅṭhitāya hi pītiyā etaṃ nāmaṃ. Pītimā pana puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā “udaggo”ti vuccati, udaggassa bhāgo **odagyaṃ**. Attano manatā **attamanatā**. Anabhiraddhassa hi mano dukkhapadaṭṭhānattā na attano mano nāma hoti, abhiraddhassa sukhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti, iti attano manatā attamanatā, sakamanatā sakamanassa bhāvoti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano manatā, cittasseva paneso bhāvo cetasiko dhammo, tasmā **attamanatā cittassāti** vuttā. Sesamettha ca upari ca heṭṭhā vuttanayena yojetvā veditabbaṃ.

173. Sukhapaṭisaṃvediniddese **dve sukhānī**ti samathavipassanābhūmidassanattamaṃ vuttamaṃ. Kāyikañhi sukhaṃ vipassanāya bhūmi, cetasikaṃ sukhaṃ samathassa ca vipassanāya ca bhūmi. **Kāyikanti** pasādakāyaṃ vinā anuppattito kāye niyuttanti kāyikaṃ. **Cetasikanti** avippayogavasena cetasi niyuttanti cetasikaṃ. Tattha kāyikapadena cetasikaṃ sukhaṃ paṭikkhipati, sukhapadena kāyikaṃ dukkhaṃ. Tathā cetasikapadena kāyikaṃ sukhaṃ paṭikkhipati, sukhapadena cetasikaṃ dukkhaṃ. **Sātanti** madhuraṃ sumadhuraṃ. **Sukhanti** sukhaṃveva, na dukkhaṃ. **Kāyasamphassajanti** kāyasamphasse jātaṃ. **Sātaṃ sukhaṃvedayitanti** sātaṃ vedayitaṃ, na asātaṃ vedayitaṃ. Sukhaṃ vedayitaṃ, na dukkhaṃ vedayitaṃ. Parato tīṇi padāni itthilīṅgavasena vuttāni. Sātā vedanā, na asātā. Sukhā vedanā, na dukkhāti ayameva panettha attho.

Cetasikasukhaniddeso vuttapaṭipakkhanayena yojetabbo. **Te sukhāti** liṅgavipallāso kato, tāni sukhānīti vuttamaṃ hoti. Sesamettha catukke heṭṭhā paṭhamacatukke vuttanayeneva veditabbaṃ. Cattāri suttantikavathūni dutiyacatukkavasena veditabbānīti.

Dutiyacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

176. Tatiyacatukkaniddese **cittanti** mūlapadaṃ. **Viññāṇanti** atthapadaṃ. **Yaṃ cittanti**ādi pītiyaṃ vuttanayena yojetabbaṃ. Tattha **cittanti**ādīsu cittavicittatāya cittaṃ. Ārammaṇaṃ minamānaṃ jānātīti **mano**. **Mānasanti** manoyeva. “Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33) hi ettha pana sampayuttakadhammo mānasoti vutto.

“Kathañhi bhagavā tuyhaṃ, sāvako sāsane rato;

Appattamānaso sekkho, kālaṃ kayirā jane sutā”ti. (saṃ. ni. 1.159) –

Ettha arahattaṃ mānasanti vuttamaṃ. Idha pana manova mānasaṃ. Byañjanavasena hetamaṃ padaṃ vaḍḍhitamaṃ.

Hadayanti cittaṃ. “Cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmi”ti (saṃ. ni. 1.237; su. ni. āḷavakasutta) ettha uro hadayanti vuttamaṃ. “Hadayā hadayaṃ maññe aññāya tacchatī”ti (ma. ni. 1.63) ettha cittaṃ. “Vakkaṃ hadaya”nti (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110) ettha hadayavatthu. Idha pana cittameva abbhantaraṭṭhena “hadaya”nti vuttamaṃ. Tadeva parisuddhatṭhena **paṇḍaraṃ**. Bhavaṅgaṃ sandhāyetaṃ vuttamaṃ. Yathāha – “pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭha”nti (a. ni. 1.49). Tato nikkhantattā pana akusalampi gaṅgāya nikkhantā nadī gaṅgā viya, godhāvarito nikkhantā godhāvarī viya ca “paṇḍara”ntiveva vuttamaṃ. Yasmā pana ārammaṇavijānanalakkhaṇaṃ cittaṃ upakkilesena kilesa na hoti, sabhāvato parisuddhameva hoti, upakkilesayoge pana sati upakkiliṭṭhaṃ nāma hoti, tasmāpi “paṇḍara”nti vattumaṃ yujjati.

Mano manāyatanaṃ idha pana manogahaṇaṃ manasseva āyatanabhāvadīpanatthaṃ. Tenetaṃ dīpeti – “nayidaṃ devāyatanaṃ viya manassa āyatanattā manāyatanaṃ, atha kho mano eva āyatanamaṃ manāyatana”nti.

Āyatanatṭho heṭṭhā vuttoyeva. Manate iti mano, vijānātīti attho. Atṭhakathācariyā panāhu – nāliyaṃ minamāno viya mahātulāya dhārayamāno viya ca ārammaṇaṃ jānātīti mano, tadeva mananalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, manova indriyaṃ **manindriyaṃ**.

Vijānātīti **viññāṇaṃ**. Viññāṇameva khandho **viññāṇakkhandho**. Ruḷhito khandho vutto. Rāsattḥena hi viññāṇakkhandhassa ekadeso ekaṃ viññāṇaṃ. Tasmā yathā rukkhassa ekadesaṃ chindanto rukkhaṃ chindatīti vuccati, evameva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtaṃ ekampi viññāṇaṃ ruḷhito “viññāṇakkhandho”ti vuttaṃ. Yasmā pana rāsattḥoyeva khandhatṭho na hoti, koṭṭhāsattḥopi khandhatṭhoyeva, tasmā koṭṭhāsattḥena viññāṇakoṭṭhāsotipi attho. **Tajjā manoviññāṇadhātūti** tesam phassādīnaṃ sampayuttadhammānaṃ anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiñhi pade ekameva cittaṃ minanattḥena mano, vijānanattḥena viññāṇaṃ, sabhāvattḥena, nissattattḥena vā dhātūti tīhi nāmehi vuttaṃ.

177. Abhippamodoti adhikā tuṭṭhi.

178. Samādhiniddese acalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhatīti **ṭṭhiti**. Parato padadvayaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ . Apica sampayuttadhamme ārammaṇamhi sampiṇḍetvā tiṭṭhatīti **saṇṭhiti**. Ārammaṇaṃ ogāhetvā anupavisitvā tiṭṭhatīti **avaṭṭhiti**. Kusalapakkhasmiṃ hi cattāro dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti saddhā sati samādhi paññāti. Teneva saddhā “okappanā”ti vuttā, sati ”apilāpanatā”ti, samādhi “avaṭṭhitī”ti, paññā “pariyogāhanā”ti. Akusalapakkhe pana tayo dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti taṇhā diṭṭhi avijjāti. Teneva te “oghā”ti vuttā. Uddhaccavicikicchāvasena pavattassa visāhārassa paṭipakkhato **avisāhāro**, avisāharaṇanti attho. Uddhaccavicikicchāvaseneva gacchantam cittaṃ vikkhipati nāma, ayaṃ pana tathā na hotīti **avikkhepo**. Uddhaccavicikicchāvaseneva cittaṃ visāhaṭaṃ nāma hoti, ito cito ca harīyati, ayaṃ pana avisāhaṭassa mānasassa bhāvoti **avisāhaṭamānasatā**.

Samathoti tividho samatho cittasamatho adhikaraṇasamatho sabbasaṅkhārasamathoti. Tattha aṭṭhasu samāpattīsu cittekaggatā **cittasamatho** nāma. Tañhi āgamma cittacalanam cittavipphandaṃ sammanti vūpasammanti, tasmā so “cittasamatho”ti vuccati. Sammukhāvinayādisattavidho **adhikaraṇasamatho** nāma. Tañhi āgamma tāni tāni adhikaraṇāni sammanti vūpasammanti, tasmā so “adhikaraṇasamatho”ti vuccati. Yasmā pana sabbe saṅkhārā nibbānaṃ āgamma sammanti vūpasammanti, tasmā taṃ **sabbasaṅkhārasamathoti** vuccati. Imasmiṃ atthe cittasamatho adhippeto. Samādhilakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **samādhindriyaṃ**. Uddhacce na kampaṭīti **samādhibalaṃ**. **Sammāsamādhīti** yāthāvasamādhī niyyānikasamādhī kusalasamādhī.

179. Rāgato vimocayaṃ cittantiādīhi dasahi kilesavatthūhi vimocanaṃ vuttaṃ. Thinaggahaṇeneva cettha middhaggahaṇaṃ, uddhaccaggahaṇeneva ca kukkucaggahaṇaṃ kataṃ hotīti aññesu pāṭhesu saḥacārittā kilesavatthuto vimocanavacaneneva paṭhamajjhānādīhi nīvaraṇādito vimocanaṃ, aniccānupassanādīhi nīccasaññādito ca vimocanaṃ vuttameva hotīti. **Kathaṃ taṃ cittaṃ anupassatīti** ettha peyyāle ca aniccānupassanādīhi nīccasaññādīnaṃ pahānaṃ vuttameva. Cattāri suttantikavatthūni tatiyacatukkavasena vedittabbānti.

Tatiyacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

180. Catutthacatukkaniddese “aniddiṭṭhe napuṃsaka”nti vacanato asukanti aniddiṭṭhattā “aniccanti kiṃ anicca”nti napuṃsakavacanena pucchā katā. **Uppādavayaṭṭhenāti** uppādavayasāṅkhātena atthena, uppādavayasabhāvenāti attho. Ettha ca pañcakkhandhā sabhāvalakkhaṇaṃ, pañcannaṃ khandhānaṃ uppādavayā vikāralakkhaṇaṃ. Etena hutvā abhāvena aniccāti vuttaṃ hoti. Teneva ca aṭṭhakathāyaṃ “saṅkhatalakkhaṇavasena aniccātāti tesameva uppādavayaññathatta”nti ca vatvāpi “hutvā abhāvo vā”ti vuttaṃ. Etena hutvā abhāvākāro aniccalakkhaṇanti vuttaṃ hoti. “Pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayaṃ passanto

imāni paññāya lakkhaṇānī”ti peyyālaṃ katvā vuttaṃ. **Dhammāti** rūpakkhandhādayo yathāvuttadhammā.

Virāgānupassīniddese **rūpe ādīnaṃ disvāti** bhaṅgānupassanato paṭṭhāya parato vuttehi aniccaṭṭhādīhi rūpakkhandhe ādīnaṃ disvā. **Rūpavirāgeti** nibbāne. Nibbānañhi āgamma rūpaṃ virajjati apunaruppattidhammataṃ āpajjanaena nirujjhati, tasmā nibbānaṃ “rūpavirāgo”ti vuccati. **Chandajāto hotīti** anussavavasena uppannadhammacchando hoti. **Saddhādhimuttoti** tasmimyeva nibbāne saddhāya ca adhimutto nicchito. **Cittañcassa svādhiṭṭhitanti** assa yogissa cittaṃ khayavirāgasāṅkhāte rūpabhaṅge ārammaṇavasena, accanta virāgasāṅkhāte rūpavirāge nibbāne anussavavasena suṭṭhu adhiṭṭhitaṃ suṭṭhu patiṭṭhitaṃ hotīti sambandhato veditabbaṃ. **Rūpe virāgānupassīti** rūpassa khayavirāgo rūpe virāgoti pakatibhumavacanena vutto. Rūpassa accantavirāgo rūpe virāgoti nimittatthe bhummavacanena vutto. Taṃ duvidhampi virāgaṃ ārammaṇato ajjhāsayato ca anupassanasīlo “rūpe virāgānupassī”ti vutto. Esa nayo vedanādīsu. Nirodhānupassīpadaniddesepe eseva nayo.

181. Katihākārehītiādi panettha viseso – tattha avijjādīnaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ ādīnavanīrodhadassaneneva rūpādīnampi ādīnavanīrodhā dassitā honti tesampi paṭiccasamuppādaṅgānavattanato. Iminā eva ca visesavacanena virāgānupassanato nirodhānupassanāya viṣitṭhabhāvo vutto hoti. Tattha **aniccaṭṭhenāti** khayatṭhena, hutvā abhāvattṭhena vā. **Dukkhatṭhenāti** bhayatṭhena, paṭipīlanattṭhena vā. **Anattaṭṭhenāti** asāraṅkatṭhena, avasavattanattṭhena vā. **Santāpaṭṭhenāti** kilesasantāpanattṭhena. **Vipariṇāmatṭhenāti** jarābhaṅgavasena dvidhā pariṇāmanattṭhena. **Nidānanirodhenāti** mūlapaccayābhāvena. **Nirujjhatīti** na bhavati. **Samudayanīrodhenāti** āsannapaccayābhāvena. Mūlapaccayo hi byādhissa asappāyabhojanaṃ viya nidānanti vutto, āsannapaccayo byādhissa vātapittasemhā viya samudayoti vutto. Nidānañhi nicchayena dadāti phalaṃ niṭṭhaṃ, samudayo pana suṭṭhu udeti etasmā phalaṃ samudayo. **Jātinīrodhenāti** mūlapaccayassa uppattiābhāvena. **Pabhavanīrodhenāti** āsannapaccayassa uppattiābhāvena. Jātiyeva hi pabhavati etasmā dukkhanti pabhavoti vuttuṃ yujjati. **Hetunīrodhenāti** janakapaccayābhāvena. **Paccayanīrodhenāti** upatthambhakapaccayābhāvena. Mūlapaccayopi hi āsannapaccayo ca janakapaccayo upatthambhakapaccayo ca hotiyeva. Etehi tikkhavipassanākkhāṇe tadanānirodho, maggakkhāṇe samucchedanīrodho vutto hoti. **Ñāṇuppādenāti** tikkhavipassanāñāṇassa vā maggañāṇassa vā uppādena. **Nirodhupaṭṭhānenāti** vipassanākkhāṇe paccakkhato khayanirodhassa anussavavasena nirodhasāṅkhātassa nibbānassa upatṭhānena, maggakkhāṇe paccakkhato ca nibbānassa upatṭhānena. Etehi visayavisayiniyamova kato hoti, tadanāsamucchedanīrodho ca vutto hoti.

182. Paṭinissaggānupassīpadaniddese **rūpaṃ pariccajatīti** ādīnavadassanena nirapekkhatāya rūpakkhandhaṃ pariccajati. **Pariccāgapaṭinissaggoti** pariccāgaṭṭhena paṭinissaggoti vuttaṃ hoti. Etena paṭinissaggapadassa pariccāgaṭṭho vutto, tasmā kilesānaṃ pajahananti attho. Ettha ca vuṭṭhānagāminī vipassanā kilese tadanāvasena pariccajati, maggo samucchedavasena. **Rūpanīrodhe nibbāne cittaṃ pakkhandatīti** vuṭṭhānagāminī taṃninnatāya pakkhandati, maggo ārammaṇakaraṇena. **Pakkhandanapaṭinissaggoti** pakkhandanattṭhena paṭinissaggoti vuttaṃ hoti. Etena paṭinissaggapadassa pakkhandanattṭho vutto, tasmā cittaṃ nibbāne vissajjananti attho. Cattāri suttantikavattṭhūni catutthacatukkavasena veditabbāni. Imasmim catukke jarāmarāṇe vattabbaṃhetṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Satipaṭṭhānesu ca “kāye kāyānupassanā, citte cittānupassanā”ti kāyacittānaṃ ekattavohāravasena ekavacananiddeso kato. “Vedanāsu vedanānupassanā, dhammesu dhammānupassanā”ti vedanādhammānaṃ nānattavohāravasena bahuvacananiddeso katoti veditabboti.

Catutthacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca satokāriṇānaniddesavaṇṇanā.

6. Nāṇarāsichakkaniddesavaṇṇanā

183. Idāni chahi rāsīhi uddiṭṭhañāṇesu catuvīsatisamādhiñānaniddese tāva kāyānupassanādīnaṃ tiṇṇaṃ catukkānaṃ vasena dvādasannaṃ vatthūnaṃ ekekasmim assāsavasena eko , passāsavasena ekoti dve dve samādhīti dvādasasu vatthūsu catuvīsati samādhayo honti. Jhānakkhaṇe tehi sampayuttāni catuvīsatisamādhivasena ñāṇāni.

Dvāsattativipassanāñānaniddese **dīghaṃ assāsāti** “dīgha”ntivuttaassāsato. Kim vuttaṃ hoti? Dīghaṃ assāsahetu jhānaṃ paṭilabhitvā samāhitena cittaṃ vipassanākkhaṇe aniccato anupassanaṭṭhena vipassanāti vuttaṃ hoti. Esa nayo uttaratrāpi. Tesamyeva dvādasannaṃ vatthūnaṃ ekekasmim assāsavasena tisso, passāsavasena tissoti cha cha anupassanāti dvādasasu vatthūsu dvāsattati anupassanā honti. Tā eva dvāsattati anupassanā dvāsattativipassanāvasena ñāṇāni.

Nibbidāñānaniddese **aniccānupassī assasanti** aniccānupassī hutvā assasanto, aniccānupassī hutvā vattentoti attho. “Assasa”nti ca idaṃ vacanaṃ hetuatthe daṭṭhabbaṃ. **Yathābhūtaṃ jānāti passatīti nibbidāñāṇanti** kalāpasammasanato paṭṭhāya yāva bhaṅgānupassanā pavattavipassanāñāṇena saṅkhārānaṃ yathāsabhāvaṃ jānāti, cakkhunā diṭṭhamiva ca teneva ñāṇacakkhunā passati. Tasmā nibbidāñāṇaṃ nāmāti attho, saṅkhāresu nibbindañāṇaṃ nāmāti vuttaṃ hoti. Upari bhayatūpaṭṭhānādīnaṃ muñcitukamyatādīnaṃ ñāṇānaṃ viṣuṃ āgatattā idha yathāvuttāneva vipassanāñāṇāni nibbidāñāṇānti veditabbāni.

Nibbidānulomañānaniddese **aniccānupassī assasanti** aniccānupassino assasantassa. Sāmiatthe paccattavacanaṃ. **Bhayatupaṭṭhāne paññāti**vacaneneva bhayatupaṭṭhānādīnavānupassanānibbidānupassanāñāṇāni vuttāni honti tiṇṇaṃ ekalakkaṇattā. Imāni tīpi ñāṇāni anantarā vuttānaṃ nibbidāñāṇānaṃ anukūlabhāvena anulomato nibbidānulomañāṇānti vuttāni.

Nibbidāpaṭippassaddhiñānaniddese **aniccānupassī assasanti** anantarasadisameva. **Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññāti**vacaneneva muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānupassanāsaṅkhārupekkhāñāṇāni vuttāni honti tiṇṇaṃ ekalakkaṇattā. “Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā”tivacaneneva anulomañāṇamaggañāṇānīpi gahitāni honti . Saṅkhārupekkhāñāṇānupassanānīpi hi nibbidāya sikhāpattattā nibbidājananabyāpārappahānena nibbidāpaṭippassaddhiñāṇāni nāma honti. Maggañāṇaṃ pana nibbidāpaṭippassaddhante uppajjanato nibbidāpaṭippassaddhiñāṇaṃ nāma hotīti ativiya yujjati. Nibbidānulomañāṇesu viya ādibhūtaṃ muñcitukamyatāñāṇaṃ aggahetvā “paṭisaṅkhā santiṭṭhanā”ti ante ñāṇadvayaggahaṇaṃ maggañāṇasaṅgahaṇatthaṃ. Muñcitukamyatāti hi vutte anulomañāṇaṃ saṅgayhati, na maggañāṇaṃ. Maggañāṇāhi muñcitukamyatā nāma na hoti, kiccasiddhiyaṃ santiṭṭhanato pana santiṭṭhanā nāma hoti. Aṭṭhakathāyampi ca “phusanāti appanā”ti vuttaṃ. Idañca maggañāṇaṃ nibbāne appanāti katvā santiṭṭhanā nāma hotīti “santiṭṭhanā”tivacanena maggañāṇampi saṅgayhati. Nibbidānulomañāṇānīpi atthato nibbidāñāṇāneva hontīti tānīpi nibbidāñāṇehi saṅgahetvā nibbidāpaṭippassaddhiñāṇānti nibbidāgahaṇameva kataṃ, na nibbidānulomaggahaṇaṃ. Tisupi cetesu ñāṇaṭṭhakaniddesesu catutthassa dhammānupassanācatukkassa vasena vuttānaṃ catunnaṃ vatthūnaṃ ekekasmim assāsavasena ekaṃ, passāsavasena ekanti dve dve ñāṇānti catūsu vatthūsu aṭṭha ñāṇāni honti.

Vimuttisukhañānaniddese **pahīnattāti** pahānaṃ dassetvā tassa pahānassa samucchadappahānattaṃ dassento **samucchinnattāti** āha. **Vimuttisukhe ñāṇanti**

phalavimuttisukhasampayuttañāṇaṇca phalavimuttisukhārammaṇapaccavekkhaṇāñāṇaṇca.
Anusayavattussa kilesassa pahānena pariyaṭṭhānaduccarivattupahānaṃ hoṭīti
dassanatthaṃ puna anusayānaṃ pahānaṃ vuttaṃ. Ekavīsati-phalañāṇaṃ sandhāya
pahīnakilesagaṇanāyapi ñāṇagaṇanā katā hoti, paccavekkhaṇāñāṇaṇca sandhāya
pahīnakilesapaccavekkhaṇagaṇanāya phalapaccavekkhaṇāñāṇagaṇanā katā hoṭīti.

Ñāṇarāsichakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammapakāsiniyā paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Ānāpānassatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyakathā

1. Paṭhamasuttantañiddesavaṇṇanā

184. Idāni ānāpānassatikathānantaraṃ kathitāya indriyakathāya apubbattānuvaṇṇanā
anuppattā. Ayañhi indriyakathā ānāpānassatikathāvaṇṇanāya upakāraṇānaṃ indriyānaṃ abhāve
ānāpānassatikathāvaṇṇanāya abhāvato tadupakāraṇānaṃ indriyānaṃ
visodhanādividhiddassanatthaṃ ānāpānassatikathānantaraṃ kathitāti tañca kathetabbam
indriyakathaṃ attanā bhagavato sammukhā sutam viññātādhippāyasuttantikadesanaṃ
pubbaṅgamaṃ katvā tadatthappakāsanavasena kathetukāmo paṭhamaṃ tāva **evaṃ me
sutanti**ādīmāha.

Tattha **evanti** nipātapadaṃ. **Meti**ādīni nāmapadāni. **Vihara**tīti ettha **vi**-iti
upasaggapadaṃ, **hara**tīti ākhyātapadanti iminā tāva nayena padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana upamūpadesagaraḥpasamaṃsanākāravacanaggahaṇesu **evaṃ**-saddo dissati
nidassanatthe ca avadhāraṇatthe ca. Idha pana evaṃsaddo ākāratthe nidassanatthe ca
viññujanena pavutto, tatheva avadhāraṇatthe ca.

Tattha ākāratthena **evaṃ**saddena etamatthaṃ dīpeti –
nānāyanipunaṃmanekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ
dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato
sotapathamāgacchantaṃ tassa bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samattho viññātuṃ,
sabbathāmena pana sotukāmatam janetvāpi evaṃ me sutam, mayāpi ekenākārena sutanti.

Nidassanatthena “nāhaṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikata”nti attānaṃ parimocento
“evaṃ me sutam, mayāpi evaṃ suta”nti idāni vattabbaṃ sakalaṃ suttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇatthena thero sārīputto “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ
bhikkhūnaṃ mahāpaññaṇaṃ yadidaṃ sārīputto”ti (a. ni. 1.188-189), “nāhaṃ, bhikkhave,
aññaṃ ekapuggalampi samanupassāmi, yo evaṃ tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ
pavattitaṃ sammadeva anuppavatteti yathayidaṃ, bhikkhave, sārīputto. Sārīputto, bhikkhave,
tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammadeva anuppavatteti”ti evamādinā (a.
ni. 1.187) nayena bhagavatā pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ
sotukāmatam janeti “evaṃ me sutam, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnāmanadhikaṃ,
evameva, na aññathā daṭṭhabba”nti.

Mesaddo karaṇasampadānasāmiatthesu dissati. Idha pana “mayā sutam, mama suta”nti
ca atthadvaye yujjati.

Sutanti ayaṃsaddo saupasaggo anupasaggo ca
vissutagamanakilinnāpaccānuyogasotaviññeyyesu dissati viññātepi ca sotadvārānusārena.
Idha panassa sotadvārānusārena upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho. Me-saddassa hi
mayātiatthe sati “evaṃ mayā sutam sotadvārānusārena upadhārita”nti yujjati, mamātiatthe
sati “evaṃ mama sutam sotadvārānusārena upadhāraṇa”nti yujjati.

Apica “evaṃ me suta”nti attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimasavanaṃ vivaranto “sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayā tassa bhagavato catuvesārajjavīsāradassa dasabaladharassa āsabatṭhānaṭṭhāyino sīhanādanādino sabbasattuttamassa dhammissarassa dhammarāḷassa dhammādhīpatino dhammadīpassa dhammasaraṇassa saddhammavaracakkavattino sammāsambuddhassa vacanaṃ, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kātabbā”ti imasmiṃ dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadaṃ uppādetīti. Tenetaṃ vuccati –

“Vināseti assaddhaṃ, saddhaṃ vaḍḍhenti sāsane;

Evaṃ me sutamiccevaṃ, vadaṃ gotamasāvako”ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. **Samayanti** paricchinnaniddeso. **Ekaṃ samayanti** aniyamitaparidīpanaṃ. Tattha **samayasaddo** –

Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu;

Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

Idha panassa kālo attho. Tena saṃvaccharautumāsaddhamāsarattindivapubbaṇhamajjhanhikasāyanhapathama-majjhimapacchimayāmamuhuttādīsu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṃ samayanti dīpeti.

Tattha kiñcāpi etesu saṃvaccharādīsu samayesu yaṃ yaṃ suttaṃ yaṃhi yaṃhi saṃvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttaṃ, sabbaṃ taṃ therassa suviditaṃ suvatthāpitaṃ paññāya. Yasmā pana “evaṃ me sutaṃ asukasamvacchare asukautumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vā”ti evaṃ vutte na sakkā sukkena dhāretuṃ vā uddisitūṃ vā uddisāpetuṃ vā, bahu ca vattabbaṃ hoti, tasmā ekeneva padena tamatthaṃ samodhānetvā “ekaṃ samaya”nti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṃvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo dīṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayotievamādayo bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayaśākhātaṃ ekaṃ samayanti dīpeti. Yo cāyaṃ ñāṇakarūṇākkiccasamayesu karūṇākkiccasamayo, attahitaparahitapaṭipattisamayesu parahitapaṭipattisamayo, sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesu dhammikathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesupī samayesu aññataraṃ samayaṃ sandhāya “ekaṃ samaya”nti āha.

Yasmā pana “ekaṃ samaya”nti accantasamāyogatto sambhavati. Yañhi samayaṃ bhagavā imaṃ aññaṃ vā suttantaṃ desesi, accantameva taṃ samayaṃ karūṇāvihārena vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṃ idha upayogavacananiddeso katoti.

Tenetaṃ vuccati –

“Taṃ taṃ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca;

Aññatra samayo vutto, upayogena so idhā”ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti – “tasmīṃ samaye”ti vā “tena samayenā”ti vā “taṃ samaya”nti vā abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhummamevatthoti. Tasmā ”ekaṃ samaya”nti vuttepi “ekasmiṃ samaye”ti attho veditabbo.

Bhagavāti garu. Garuñhi loke “bhagavā”ti vadanti. Ayañca sabbagaṇavisitṭhatāya sabbasattānaṃ garu, tasmā “bhagavā”ti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṃ –

“Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttamaṃ;

Garu gāravayutto so, bhagavā tena vuccatī”ti.

Apica –

“Bhāgyavā bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā;
Bhattavā vantagamano, bhavesu bhagavā tato”ti. –

Imissāpi gāthāya vasena assa padassa vitthārato attho veditabbo. So ca **visuddhimagge** buddhānussatiniddese (visuddhi. 1.123 ādayo) vuttoyeva.

Ettāvātā cettha **evanti** vacanena desanāsampattiṃ niddisati, **me sutanti** sāvakasampattiṃ, **ekam samayanti** kālasampattiṃ, **bhagavāti** desakasampattiṃ.

Sāvattthiyanti ettha ca savatthassa isino nivāsattṭhānabhūtā nagarī sāvattthī, yathā kākandī mākaṇḍīti evaṃ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti – yaṃ kiñci manussānaṃ upabhogaparibhogam sabbamettha atthīti sāvattthī, satthasamāyoge ca kiṃ bhaṇḍamatthīti pucchite sabbamatthītipi vacanamupādāya sāvattthī.

“Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ, sāvattthiyaṃ samohitaṃ;
Tasmā sabbamupādāya, sāvattthīti pavuccatī”ti. –

Tassaṃ **sāvattthiyaṃ**. Samīpatthe bhumavacanāṃ. **Viharatīti** avisesena iriyāpathadibbrahmaariyavihāresu aññataravihārasamaṅgiparidīpanametam, idha pana ṭhānagamanāsanāsayanappabhedesu iriyāpathesu aññatarairiyāpathasamāyogaparidīpanam. Tena ṭhitopi gacchantopi nisinnopi sayānopi bhagavā “viharatī”cceva veditabbo. So hi bhagavā ekam iriyāpathabādhanam aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantamattabhāvaṃ harati pavatteti, tasmā “viharatī”ti vuccati.

Jetavaneti ettha attano paccatthikajanaṃ jinātīti jeto, rañño vā attano paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṃnāmameva katanti jeto, vanayatīti vanam, attasampadāya sattānaṃ bhattiṃ kāreti, attani sineham uppādetīti attho. Vanute iti vā vanam, nānāvidhakusumagandhasammodamattakokilādivihaṅgābhīrutehi mandamārutacalitarukkhasākhāviṭapapallavapalāsehi “etha maṃ paribhuñjathā”ti pāṇino yācati viyāti attho. Jetassa vanam jetavanam. Tañhi jetena rājakumārena ropitam saṃvaddhitam paripālitaṃ, so ca tassa sāmī ahoṣi, tasmā jetavananti vuccati. Tasmim jetavane. Vanañca nāma ropimaṃ sayamjātanti duvidham. Idañca veḷuvanādīni ca ropimāni, andhavanamahāvanādīni sayamjātāni.

Anāthapiṇḍikassa ārāmeti sudatto nāma so gahapati mātāpitūhi katanāmasena. Sabbakāmasamiddhatāya pana vigatamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālam anāthānaṃ piṇḍamadāsi, tena anāthapiṇḍikoti saṅkham gato. Āramanti ettha pāṇino, visesena vā pabbajitāti ārāmo, tassa pupphaphalādisobhāya nātīdūranaccāsannatādīpañcavidhasenāsaṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhiramanti, anukkaṇṭhitā hutvā nivasantīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaram ānetvā ramāpetīti ārāmo. So hi anāthapiṇḍikena gahapatīnā jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi koṭisantharena kīṇitvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi senāsanāni kārapetvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ catupaññāsahiraññakoṭīpariccāgena buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyādito, tasmā “anāthapiṇḍikassa ārāmo”ti vuccati. Tasmim **anāthapiṇḍikassa ārāme**.

Ettha ca “jetavane”tivacanāṃ purimasāmparikkitaṃ, “anāthapiṇḍikassa ārāme”ti pacchimasāmparikkitaṃ. Kimetesam parikkittane payojananti? Puññakāmaṇaṃ diṭṭhānugatiāpajjanaṃ. Tattha hi dvārakoṭṭhakapāsādamāpane bhūmivikkayaladdhā aṭṭhārasa hiraññakoṭīyo anekakoṭīagghanakā rukkhā ca jetassa pariccāgo, catupaññāsa hiraññakoṭīyo anāthapiṇḍikassa. Iti tesam parikkittanena evaṃ puññakāmā puññāni karontīti dassento āyasmā sārīputto aññepi puññakāme tesam diṭṭhānugatiāpajjane niyojati.

Tattha siyā – yadi tāva bhagavā sāvattiyam viharati, “jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme”ti na vattabbaṃ. Atha tattha viharati, “sāvattiya”nti na vattabbaṃ. Na hi sakkā ubhayattha ekaṃ samayaṃ viharitunti. Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, nanu avocumha “samīpatthe bhummavacana”nti. Tasmā yathā gaṅgāyāmunādīnaṃ samīpe goyūthāni carantāni “gaṅgāya caranti, yamunāya caranti”ti vuccanti, evamidhāpi yadidaṃ sāvattiyā samīpe jetavanam anāthapiṇḍikassa ārāmo, tattha viharanto vuccati “sāvattiyam viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme”ti. Gocaragāmanidassanattam hissa sāvattivacanaṃ, pabbajitānurūpanivāsattāhānanidassanattam sesavacanaṃ.

Tattha sāvattikittanena āyasmā sārīputto bhagavato gahaṭṭhānuggahakaraṇaṃ dasseti, jetavanādikittanena pabbajitānuggahakaraṇaṃ. Tathā purimena paccayaggahaṇato attakilamathānuyogavivajjanaṃ, pacchimena vatthukāmapphānato kāmasukhallikānuyogavivajjanūpāyaṃ. Atha vā purimena ca dhammadesanābhiyogaṃ, pacchimena vivekādhimuttiṃ. Purimena karuṇāya upagamaṃ, pacchimena paññāya apagamaṃ. Purimena sattānaṃ hitasukhanipphādanādhimuttataṃ, pacchimena parahitasukhakarāṇe nirupalepaṃ. Purimena dhammikasukhāpariccāganimittaṃ phāsuvihāraṃ, pacchimena uttarimanussadhammānuyoganimittaṃ. Purimena manussānaṃ upakārabahulataṃ, pacchimena devānaṃ. Purimena loke jātassa loke samvaddhabhāvaṃ, pacchimena lokena anupalittataṃ. Purimena “ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati bahujaṇahitāya bahujaṇasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ. Katamo ekapuggalo? Tathāgato araham sammāsambuddho”ti (a. ni. 1.170) vacanato yadattam bhagavā uppanno, tadattaparidīpanaṃ, pacchimena yattha uppanno, tadanurūpavīhāraparidīpanaṃ. Bhagavā hi paṭhamaṃ lumbinivane, dutiyaṃ bodhimaṇḍeti lokiyalokuttarassa uppattiyā vaneyeva uppanno, tenassa vaneyeva vihāraṃ dasseti evamādinā nāyentha atthayojanā veditabbā.

Tatrāti desakālaparidīpanaṃ. Tañhi yaṃ samayaṃ viharati, tatra samaye, yasmiṃca jetavane viharati, tatra jetavaneti dīpeti. Bhāsītābayutte vā desakāle dīpeti. Na hi bhagavā ayutte dese kāle vā dhammaṃ deseti. “Akālo kho tāva bhāhiyā”tiādi (udā. 10) cettha sādhaṃ. **Khoti** padapūraṇamatte avadhāraṇatthe ādikālatthe vā nipāto. **Bhagavāti** lokagarudīpanaṃ. **Bhikkhūti** kathāsavanayuttapuggalavacanaṃ. Apicettha “bhikkhakoti bhikkhu, bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhū”tiādinā (vibha. 510; pārā. 45) nayena vacanatto veditabbo. **Āmantesīti** ālapi abhāsi sambodhesi, ayamettha attho. Aññatra pana ñāpanepi pakkosānepi. **Bhikkhavoti** āmantanākāradīpanaṃ. Tena tesam bhikkhūnaṃ bhikkhanasīlatābhikkhanadhammatābhikkhanesādhukāritādiguṇayogasiddhena vacanena hīnādhikājanasevitaṃ vuttiṃ pakāsento uddhatādīnabhāvaniggahaṃ karoti. “Bhikkhavo”ti iminā ca karuṇāvīpphārasommahadayanayanānīpātapubbaṅgamaṃ vacanena te attano mukhābhimukhe karonto teneva kathetukamyatādīpakena vacanena nesam sotukamyataṃ janeti. Teneva ca sambodhanatthena vacanena sādhuksavanamanasikārepi te niyojeti. Sādhuksavanamanasikārayattā hi sāsanasampatti.

Aparesu devamanussesu vijjamānesu kasmā bhikkhūyeva āmantesīti ce? Jetṭhaseṭṭhāsannasādāsannihitabhājanabhāvato. Sabbaparisāsādhāraṇā hi bhagavato dhammadesanā. Parisāya ca jetṭhā bhikkhū paṭhamuppannattā, seṭṭhā anagāriyabhāvaṃ ādim katvā satthu cariyānuvidhāyakattā sakalāsānapaṭiggāhakattā ca, āsannā tattha nisīnesu satthusannikattā, sadāsannihitā satthusantikāvacarattā, dhammadesanāya ca te eva bhājanaṃ yathānusīṭṭhaṃ paṭipattisabbhāvato.

Tattha siyā – kimattam pana bhagavā dhammaṃ desento paṭhamaṃ bhikkhū āmantesi, na dhammeva desesīti? Satījananattam. Parisāya hi bhikkhū aññaṃ cintentāpi vikkhittacittāpi dhammaṃ paccavekkhantāpi kammaṭṭhānaṃ manasikarontāpi nisinnā honti, te anāmantetvā dhamme desiyamāne “ayaṃ desanā kiṃnidānā kiṃpaccayā katamāya

atthuppattiyā desitā”ti sallakkhetum asakkontā vikkhepaṃ āpajjeyyum, duggahitaṃ vā gaṇheyyum . Tena tesam satijananatthaṃ bhagavā paṭhamam āmantetvā pacchā dhammam deseti.

Bhadanteti gāravavacanametam, satthuno paṭivacanadānam vā. Apicettha “bhikkhavo”ti vadamāno bhagavā te bhikkhū ālapati, “bhadante”ti vadamānā te bhagavantam paccālapanti. Tathā “bhikkhavo”ti bhagavā ābhāsati, “bhadante”ti te paccābhāsanti. “Bhikkhavo”ti paṭivacanam dāpeti, bhadanteti paṭivacanam denti. **Te bhikkhūti** ye bhagavā āmantesi. **Bhagavato paccassosunti** bhagavato āmantanam paṭiassosum, abhimukhā hutvā suṇimsu sampatiṇṇimsu paṭiggahesunti attho. **Bhagavā etadvocāti** bhagavā etam idāni vattabbaṃ sakalasuttaṃ avoca.

Ettāvatā ca yaṃ āyasmatā sārīputtena kamalakuvalayujjalavimalasādurasasalilāya pokkharaniyā sukhāvataranātham nimmalasilātalaracanavilāsasopānam vipakīṇnamuttājālasadisavālikākīṇṇapaṇḍarabhūmibhāgam titthaṃ viya, suvibhattabhittivicitravedikāparikkhittassa nakkhattapatham phusitukāmatāya viya, vijambhitasamussayassa pāsādarassa sukhārohanātham dantamayasaṅghamuduphalakakañcanalatāvinaddhamāṇigaṇappabhāsamudayujjalasobham sopānam viya, suvaṇṇavalayanūpurādisaṅghattanasaddasammisittakathitahasitamadhurassaragehajanavicarit assa ulārissariyavibhavasobhitassa mahāgharassa sukhappavesanātham suvaṇṇarajatamaṇimuttāpavāḷādijutivisadvijjotitasuppatiṭṭhitavisāladvārakavāṭam mahādvāram viya atthabyañjanasampannessa buddhānam desanāññagambhīrabhāvasaṃsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhanātham kāladesadesakaparisaṃpadesapaṭimaṇḍitam nidānam bhāsitaṃ, tassa atthavaṇṇanā samattā.

Suttante **pañcāti** gaṇanaparicchedo. **Imāni indriyānīti** paricchinnadhammanidassanam. Indriyattho hetthā vutto.

185. Idāni imaṃ suttantaṃ dassetvā imasmim suttante vuttānam indriyānam visuddhibhāvanāvidhānam bhāvitattaṃ paṭippassaddhiṇca dassetukāmo **imāni pañcindriyānīti**ādīmāha. Tattha **visujjhantīti** visuddhiṃ pāpuṇanti. **Assaddheti** tīsu ratanesu saddhāviraḥite. **Saddheti** tīsu ratanesu saddhāsampanne. **Sevatoti** cittena sevantassa. **Bhajatoti** upasaṅkamantassa. **Payirupāsati** sakkaccaṃ upaniṣīdantassa. **Pasādanīye suttanteti** pasādajanake ratanattayaguṇapaṭisaṃyutte suttante. **Kusītetī** kuchitena ākārena sīdantīti kusīdā, kusīdā eva kusītā. Te kusīte. **Sammappadhāneti** catukiccasādhakavīriyapaṭisaṃyuttasuttante. **Muṭṭhassatīti** natṭhassatike. **Satipaṭṭhāneti** satipaṭṭhānādhikāraḥke suttante. **Jhānavimokkheti** catutthajjhānaatṭhāvīmokkhatividhāvīmokkhādhikāraḥke suttante. **Duppaññeti** nippaññe, paññābhāvato vā duṭṭhā paññā etesanti duppaññā. Te duppaññe. **Gambhīraññacariyanti** catusaccapaṭiccasamuppādādiṇṇapaṭisaṃyutte suttante, ñāṇakathāsādise vā. **Suttantakkhandheti** suttantakoṭṭhāse. **Assaddhiyanti**ādīsu **assaddhiyanti** assaddhabhāvaṃ. Assaddhiye ādīnavadassāvī assaddhiyaṃ pajahanto saddhindriyaṃ bhāveti, saddhindriye ānisaṃsadassāvī saddhindriyaṃ bhāvento assaddhiyaṃ pajahati. Esa nayo sesesu. **Kosajjanti** kusītabhāvaṃ. **Pamādanti** sativippavāsaṃ. **Uddhaccanti** uddhatabhāvaṃ, vikkhepanti attho. **Pahīnattāti** appanāvasena jhānapāripūriyā pahīnattā. **Suppahīnattāti** vutṭhānagāminivasena vipassanāpāripūriyā sutṭhu pahīnattā. **Bhāvitaṃ hoti subhāvitaṃ** vuttakkameneva yojetabbaṃ. Vipassanāya hi vipakkhavasena pahīnattā “suppahīnattā”ti vattum yujjati. Tasmāyeva ca “subhāvita”nti, na tathā jhānena. Yasmā pana pahātabbānam pahānena bhāvanāsiddhi, bhāvanāsiddhiyā ca pahātabbānam pahānasiddhi hoti, tasmā yamakaṃ katvā niddiṭṭham.

186. Paṭippassaddhivāre **bhāvitāni ceva honti subhāvitāni cāti** bhāvitānaṃyeva subhāvitatā. **Paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni cāti** paṭippassaddhānaṃyeva suppaṭippassaddhatā vuttā. Phalakkhaṇe maggakiccanibbattivasena bhāvitatā paṭippassaddhatā ca veditabbā. **Samucchedavisuddhiyoti** maggavisuddhiyoyeva. **Paṭippassaddhivisuddhiyoti** phalavisuddhiyo eva.

Idāni tathā vuttavidhānāni indriyāni kārapuggalavasena yojetvā dassetuṃ **katinam puggalānanti**ādīmāha. Tatha **savanena buddhoti** sammāsambuddhato dhammakathāsavanena catusaccaṃ buddhavā, ñātavāti attho. Idaṃ bhāvitindriyabhāvassa kāraṇavacanāṃ. Bhāvanābhisamayavasena hi maggassa buddhattā phalakkhaṇe bhāvitindriyo hoti. Aṭṭhannampi ariyānaṃ tathāgatassa sāvakattā viśesetvā arahattaphalaṭṭhameva dassento **khīṇāsavoti** āha. Soyeva hi sabbakiccanipphattiyā **bhāvitindriyoti** vutto. Itarepi pana taṃtaṃmaggakiccanipphattiyā pariyāyena bhāvitindriyā eva. Tasmā eva ca catūsu phalakkhaṇesu “pañcindriyāni bhāvitāni ceva honti subhāvitāni cā”ti vuttaṃ. Yasmā pana tesāṃ uparimaggatthāya indriyabhāvanā atthiyeva, tasmā te na nippariyāyena bhāvitindriyā. **Sayaṃ bhūtaṭṭhenāti** anācariyo hutvā sayameva ariyāya jātiyā bhūtaṭṭhena jātaṭṭhena bhagavā. Sopi hi bhāvanāsiddhivasena phalakkhaṇe sayambhū nāma hoti. Evaṃ sayaṃ bhūtaṭṭhena bhāvitindriyo. **Appameyyaṭṭhenāti** anantaḡaṇayogato pamāṇetuṃ asakkuṇeyyaṭṭhena. Bhagavā phalakkhaṇe bhāvanāsiddhito appameyyoti. Tasmāyeva bhāvitindriyo.

Paṭhamasuttantaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyasuttantaniddesavaṇṇanā

187. Puna aññaṃ suttantaṃ nikkhipitvā indriyavidhānaṃ niddisitikāmo **pañcimāni, bhikkhavi**etiādikaṃ suttantaṃ dasseti. Tatha **yehi kecīti** anavasesapariyādānaṃ, **hi-kāro** padapūraṇamate nipāto. **Samaṇā vā brāhmaṇā vāti** lokavohāravasena vuttaṃ. **Samudayanti** paccayaṃ. **Atthaṅgamanti** uppannānaṃ abhāvagamaṇaṃ, anuppannānaṃ anuppādaṃ vā. **Assāḍanti** ānisamsaṃ. **Ādīnavanti** dosaṃ. **Nissaraṇanti** niggamaṇaṃ. **Yathābhūtanti** yathāsabhāvaṃ. **Samaṇesūti** samitapāpesu. **Samaṇasammatāti** na mayā samaṇāti sammatā. “Sammatā”ti vattamānakālavasena vuccamāne saddalakkhaṇavasena “me”ti ettha sāmivacanameva hoti. **Brāhmaṇesūti** bāhitapāpesu. **Sāmaññatthanti** samaṇabhāvassa atthaṃ. **Brahmaññatthanti** brāhmaṇabhāvassa atthaṃ. Dvayenāpi arahattaphalameva vuttaṃ. Atha vā **sāmaññatthanti** heṭṭhā tīṇi phalāni. **Brahmaññatthanti** arahattaphalaṃ. Sāmaññabrahmaññanti hi ariyamaggoyeva. **Diṭṭheva dhammeti** paccakkheyeva attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvāti** attanāyeva adhikena ñāṇena paccakkhaṃ katvā. **Upasampajjāti** pāpuṇitvā, nipphādetvā vā.

188. Suttantaniddese paṭhamaṃ indriyasamudayādīnaṃ pabhedagaṇaṇaṃ pucchitvā puna pabhedagaṇanā vissajjitā. Tatha **asītisatanti** asītiuttaraṃ satam. Paṇḍitehi “asītisata”nti vuttehi ākārehīti yojanā.

Puna pabhedagaṇanāpucchāpubbaṅgame gaṇanāniddese **adhimokkhatthāyāti** adhimuccanattāya saddahanattāya. **Āvajjanāya samudayoti** manodvārāvajjanacittassa samudayo. **Saddhindriyassa samudayoti** saddhindriyassa paccayo, saddhaṃ uppādessāmīti pubbabhāgāvajjanaṃ saddhindriyassa upanissayapaccayo, saddhindriyajavanassa āvajjanaṃ paṭhamassa javanassa anantarapaccayo, dutiyajavanādīnaṃ upanissayapaccayo. **Adhimokkhavasenāti** chandasampayuttaadhimokkhavasena. **Chandassa samudayoti** pubbabhāgāvajjanapaccayā uppannassa adhimokkhasampayuttassa yevāpanakabhūtaṃ dhammacchandassa samudayo. So pana saddhindriyassa sahaajātaaññaṃāññanissayasampayuttaatthiavigatavasena paccayo

hoti, chandādhīpatikāle adhipatipaccayo ca hoti, soyeva dutiyassa anantarasamanantaraanantarūpanissayāsevananatthivigatavasena paccayo hoti. Imināva nayena manasikārassapi yojanā kātabbā. Kevalañhettha **manasikāroti** saraṇalakkhaṇo yevāpanakamanasikāro. Adhipatipaccayatā panassa na hoti. Sampayuttesu imesaṃ dvinnamyeva gahaṇaṃ balavapaccayattāti vedītabbā . **Saddhindriyassa vasenāti** bhāvanābhivuddhiyā indriyabhāvaṃ pattassa saddhindriyassa vasena. **Ekattupaṭṭhānanti** ekārammaṇe acalabhāvena bhusaṃ ṭhānaṃ uparūpari saddhindriyassa paccayo hoti. Saddhindriye vuttanayeneva sesindriyānipi vedītabbāni. Evamekekassa indriyassa cattāro cattāro samudayāti pañcannaṃ indriyānaṃ vīsati samudayā honti. Puna catunnaṃ samudayānaṃ ekekasmīṃ samudaye pañca pañca indriyāni yojetvā vīsati samudayā vuttā. Paṭhamavīsati nānāmaggavasena daṭṭhabbā, dutiyavīsati ekamaggavasena daṭṭhabbāti vadanti. Evaṃ cattālīsa ākāra honti. Atthaṅgamavāropi imināva nayena vedītabbo. So pana atthaṅgamo indriyabhāvaṃ ananuyuttassa appaṭiladdhā paṭilābhathāṅgamo, indriyabhāvanāya parihīnassa paṭiladdhāparihāni atthaṅgamo, phalappattassa paṭippassaddhiatthaṅgamo. **Ekattaanupaṭṭhānanti** ekatte anupaṭṭhānaṃ.

Ka. assādaniddesavaṇṇanā

189. Assādaniddese **assaddhiyassa anupaṭṭhānanti** assaddhe puggale parivajjayato saddhe puggale sevato pasādanīyasuttante paccavekkhato tattha yonisomanasikāraṃ bahulīkaroto ca assaddhiyassa anupaṭṭhānaṃ hoti. **Assaddhiyapariḷāhassa anupaṭṭhānanti** ettha assaddhassa saddhākathāya pavattamānāya dukkhaṃ domanassaṃ uppajjati. Ayaṃ assaddhiyapariḷāho. **Adhimokkhacariyāya vesārajanti** saddhāvattuvasena vā bhāvanāya vā vasippattassa saddhāpavattiyā visāradabhāvo hoti. **Santo ca vihārādhigamoti** samathassa vā vipassanāya vā paṭilābho. **Sukhaṃ somanassanti** ettha cetasikasukhabhāvadassanattaṃ somanassavacanaṃ. Saddhindriyasamutṭhitapaṇītarūpaphuṭṭhakāyassa kāyikasukhampi labbhatiyeva. Sukhasomanassassa padhānassādattā “ayaṃ saddhindriyassa assādo”ti vīsesetvā vuttā. Imināva nayena sesindriyassādāpi yojetvā vedītabbā.

Kha. ādīnavaniddesavaṇṇanā

190. Ādīnavaniddese **aniccaṭṭhenāti** saddhindriyassa aniccaṭṭhena. So aniccaṭṭho saddhindriyassa ādīnavoti vuttaṃ hoti. Itaradvayepi eseva nayo. Ime samudayatthaṅgamassādādīnavā lokiyaindriyānamevāti vedītabbā.

Ga. nissaraṇaniddesavaṇṇanā

191. Nissaraṇaniddese **adhimokkhaṭṭhenāti** ādīsu ekekasmīṃ indriye pañca pañca katvā pañcannaṃ indriyānaṃ pañcavīsati nissaraṇāni maggaphalavasena niddiṭṭhāni. Tattha **tato paṇītatarasaddhindriyassa paṭilābhāti** tato vipassanākkhaṇe pavattasaddhindriyato maggakkhaṇe paṇītatarassa saddhindriyassa paṭilābhavasena. **Purimatarasaddhindriyā nissaṭaṃ hotīti** tasmīṃ maggakkhaṇe saddhindriyaṃ purimatarato vipassanākkhaṇe pavattasaddhindriyato nikkhantaṃ hoti. Imināva nayena phalakkhaṇe saddhindriyampi ubhayattha sesindriyānipi yojetabbāni.

192. **Pubbabhāgepañcahi indriyehīti** paṭhamajjhānūpacāre pañcahi indriyehi paṭhamajjhānādiṭṭhasamāpattivāsena aṭṭha nissaraṇāni, aniccānupassanādiṭṭhārasamahāvīpassanāvāsena aṭṭhārasa nissaraṇāni, sotāpattimaggādivāsena aṭṭha lokuttaranissaraṇāni. Evaṃ jhānasamāpattimahāvīpassanāmaggaphalavasena catuttīmsa nissaraṇāni purimapurimasamatikkamato niddiṭṭhāni. **Nekkhamme pañcindriyānīti** ādīni pana sattatīmsa nissaraṇāni paṭipakkhapahānavāsena paṭipakkhato niddiṭṭhāni. Tattha nekkhammādisu satta satta nissaraṇāni upacārabhūmivasena vuttāni, phalāni pana paṭipakkhapahānābhāvato na vuttāni.

193. Diṭṭhekaṭṭhehiti yāva sotāpattimaggā diṭṭhiyā saha ekasmim puggale ṭhitāti diṭṭhekaṭṭhā. Tehi diṭṭhekaṭṭhehi. **Oḷārikehīti** thūlehi kāmarāgabyāpādehi. **Aṇusahagatehīti** sukhumabhūtehi kāmarāgabyāpādehiyeva. **Sabbakilesehīti** rūparāgādīhi. Tesu hi pahīnesu sabbakilesā pahīnā honti, tasmā “sabbakilesehī”ti vuttam. Avuttatthāni panettha padāni heṭṭhā vuttatthānevāti. **Sabbesaññeva khīṇāsavānaṃ tattha tattha pañcindriyānīti** “adhimokkhatṭhenā”tiādīsu pubbe vuttasu ṭhānesu tasmim tasmim ṭhāne pañcindriyāni buddhapaccekaḍḍhasāvakaṇaṃ khīṇāsavānaṃ yathāyogaṃ tato tato nissaṭāni honti. Imasmim vāre paṭhamam vuttanayā eva yathāyogaṃ khīṇāsavavasena vuttā.

Katham panetāni nissaraṇāni asītisatam hontīti? Vuccate – maggaphalavasena vuttāni pañcavīsati, samatikkamavasena vuttāni catuttimsa, paṭipakkhavasena vuttāni sattatimsāti paṭhamavāre sabbāni channavuti nissaraṇāni honti, etāniyeva dutiyavāre khīṇāsavānaṃ vasena dvādasasu apanītesu caturāsīti honti. Iti purimāni channavuti, imāni ca caturāsīṭīti asītisatam honti. Katamāni pana dvādasa khīṇāsavānaṃ apanetabbāni? Samatikkamato vuttasu maggaphalavasena vuttāni aṭṭha nissaraṇāni, paṭipakkhato vuttasu maggavasena vuttāni cattārīti imāni dvādasa apanetabbāni. Arahattaphalavasena vuttāni kasmā apanetabbānīti ce? Sabbapaṭhamam vuttānaṃ pañcavīsatiyā nissaraṇānaṃ maggaphalavaseneva labbhanato. Arahattaphalavasena nissaraṇāni vuttāneva honti . Heṭṭhimam heṭṭhimam pana phalasaṃpattim uparimā uparimā na samāpajjantiyevāti heṭṭhā tīṇipi phalāni na labbhantiyeva. Jhānasamāpattivipassanānekkhammādīni ca kiriyāvasena labbhanti. Pañcapi cetāni indriyāni pubbameva paṭipakkhānaṃ paṭippassaddhattā paṭipakkhato nissaṭāneva hontīti.

Dutiyasuttantāniddeśavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyasuttantāniddeśavaṇṇanā

194. Puna aññaṃ suttantaṃ nikkhipitvā indriyavidhānaṃ niddisitikāmo **pañcimāni, bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **sotāpattiyaṅgesūti** ettha soto ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, sotassa āpatti bhusaṃ pāpuṇaṃ sotāpatti, sotāpattiyaṅgāni sambhārāni sotāpattiyaṅgāni. Sotāpannatāya pubbabhāgapaṭilābhāyaṅgāni. Sappurisasamsevo sotāpattiyaṅgaṃ, saddhammassavanaṃ sotāpattiyaṅgaṃ, yonisomanasikāro sotāpattiyaṅgaṃ, dhammānudhammapaṭipatti sotāpattiyaṅgaṃ, imāni cattāri sotāpattiyaṅgāni. Sesā heṭṭhā vuttā eva. Idañca imesaṃ indriyānaṃ sakavisaye jeṭṭhakabhāvadassanattaṃ vuttam. Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā rājātirājapañcomesu sahāyesu “nakkhattam kīlissāmā”ti vīthim otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa geham gatakāle itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, imesaṃ gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti, dutiyassa tatiyassa catutthassa geham gatakāle itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, imesaṃ gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti gehe vicāreti, atha sabbapaccā rañño geham gatakāle kiñcāpi rājā sabbattha issarova, imasmim pana kāle attano geheyeva “imesaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ detha, imesaṃ gandhamālālaṅkāradīni dethā”ti vicāreti, evameva saddhāpañcamakesu indriyesu tesu sahāyesu ekato vīthim otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesupī yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti , evam sotāpattiyaṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṃ saddhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evam sammappadhānāni patvā paggaṇalakkhaṇaṃ vīriyindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā tatiyassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evam satipatṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ satindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā catutthassa gehe itare cattāro tuṅhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evam jhānāni patvā avikkhepalakkhaṇaṃ samādhindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni honti.

Sabbapaccā rañño gehaṃ gatakāle pana yathā itare cattāro tuṅhī nisīdanti, rājāva vicāreti, evaṃ ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṃ paññindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti pubbaṅgamaṃ, sesāni tadanvayāni hontīti.

Ka. pabhedagaṇananiddesavaṇṇanā

195. Suttantassa pabhedagaṇanāpucchāpubbaṅgameva pabhedagaṇananiddese **sappurisasamseveti** sobhanānaṃ purisānaṃ sammā sevane. **Adhimokkhādhīpateyyaṭṭhenāti** adhimokkhasaṅkhātena sesindriyesu adhipatibhāvāṭṭhena, sesindriyānaṃ pubbaṅgamatṭhenāti attho. **Saddhammasavaneti** satamaṃ dhammo, sobhano vā dhammoti saddhammo. Tassa saddhammassa savane. **Yonisomanasikāreti** upāyena manasikāre. **Dhammānudhammapaṭipattiyāti** ettha nava lokuttaradhamme anugato dhammo dhammānudhammo, sīlasamādhīpaññāsāṅkhātassa dhammānudhammassa paṭipatti paṭipajjanaṃ dhammānudhammapaṭipatti. **Sammappadhānādīsupi** eseva nayo.

Kha. cariyāvāraṇṇanā

196. Cariyāvārepi imināva nayena attho vedītabbo. Kevalaṃ paṭhamavāro indriyānaṃ uppādanakālavasena vutto, cariyāvāro uppānānaṃ āsevanakālavasena ca pāripūrikālavasena ca vutto. Cariyā pakati ussannatāti hi atthato ekaṃ.

Cāravihāraniddesavaṇṇanā

197. Idāni cariyāsambandheneva cāravihāraniddesavasena aparena pariyaṇena indriyavidhānaṃ niddisitukāmo **cāro ca vihāro cātiādikaṃ** uddesaṃ uddisitvā tassa niddesamāha. Tattha uddese tāva yathā carantaṃ viharantaṃ viññū sabrahmacārī gambhīresu ṭhānesu okappeyyuṃ – addhā ayamāyasmā patto vā pāpuṇissati vāti, tathā indriyasampannaṃ cāro ca vihāro ca viññūhi sabrahmacārīhi anubuddho hoti paṭividdhoti uddesassa sambandho vedītabbo. Uddesaniddese cariyā cāroyeva. Cāro cariyāti hi atthato ekaṃ. Tasmā “cāro”tipadassa niddese “cariyā”ti vuttaṃ. **Iriyāpathacariyāti** iriyāpathānaṃ cariyā, pavattananti attho. Sesesupi eseva nayo. **Āyatanacariyā** pana āyatanesu satisampajaññānaṃ cariyā. **Pattīti** phalāni. Tāni hi pāpuṇiyantīti “pattī”ti vuttā. Sattalokassa dīṭṭhadhammikasamparāyikā atthā **lokatthāti** ayaṃ viśeso.

Idāni tāsaṃ cariyānaṃ bhūmiṃ dassento **catūsu iriyāpathesūtiādīmāha. Satipaṭṭhānesūti** ārammaṇasatipaṭṭhānesu. Satipaṭṭhānesupi vuccamānesu satito anaññāni vohāravasena aññāni viya katvā vuttaṃ. **Ariyasaccesūti** pubbabhāgalokiyasaccañāṇena viṣuṃ viṣuṃ saccapariggahavasena vuttaṃ. **Ariyamaggesu sāmāññaphalesūti** ca vohāravaseneva vuttaṃ. **Padeseti** lokatthacariyāya ekadesa. Nippadesato hi lokatthacariyaṃ buddhā eva karonti. Puna tā eva cariyāyo kārapuggalavasena dassento **paṇidhisampannāntiādīmāha**. Tattha paṇidhisampannā nāma iriyāpathānaṃ santattā iriyāpathaguttiyā sampannā akampitairiyāpathā bhikkhubhāvānurūpena santena iriyāpathena sampannā. Indriyesu **guttadvārānti** cakkhādīsu chasu indriyesu attano attano visaye pavattaekadvāravasena guttaṃ dvāraṃ etesanti guttadvārā. Tesam guttadvārānaṃ. **Dvārānti** cettha uppattidvāravasena cakkhādayo eva. **Appamādavihārānti** sīlādīsu appamādavihāravataṃ. **Adhicittamanuyuttānti** vipassanāya pādaabhāvena adhicittasaṅkhātāṃ samādhimanuyuttānaṃ. **Buddhisampannānti** nāmarūpavavattānaṃ ādiṃ katvā yāva gotrabhu, tāva pavattena ñāṇena sampannānaṃ. **Sammāpaṭipannānti** catumaggakkaṇe. **Adhigataphalānti** catuphalakkaṇe.

Adhimuccantoti adhimokkhaṃ karonto. **Saddhāya caratīti** saddhāvasena pavattati. **Paggaṇhantoti** catusammappadhānavīriyena padahanto. **Upaṭṭhāpentoti** satiyā

ārammaṇaṃ upaṭṭhāpento. **Avikkhepaṃ karontoti** samādhivasena vikkhepaṃ akaronto. **Pajānantoti** catusaccapajānanapaññāya pakārena jānanto. **Vijānantoti** indriyasampayuttajavanapubbaṅgamaena āvajjanaviññāṇena ārammaṇaṃ vijānanto. **Viññāṇacariyāyāti** āvajjanaviññāṇacariyavasena. **Evam paṭipannassāti** saha javanāya indriyacariyāya paṭipannassa. **Kusalā dhammā āyāpentīti** samathavipassanāvasena pavattā kusalā dhammā bhusaṃ yāpenti, pavattantīti attho. **Āyatanacariyāyāti** kusalānaṃ dhammānaṃ bhusaṃ yatanacariyāya, ghaṭanacariyāya pavattanacariyāyāti vuttaṃ hoti. **Visesamadhigacchatīti** vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhivasena visesaṃ adhigacchati. **Dassanacariyā**dayo vuttatthāyeva.

Saddhāya viharatītiādīsu saddhādisamaṅgissa iriyāpathavihāro daṭṭhabbo. **Anubuddhoti** anumānabuddhiyā. **Paṭividdhoti** paccakkhabuddhiyā. Yasmā adhimokkhaṭṭhādīsu anubuddhesu paṭividdhesu ca cāro ca vihāro ca anubuddho hoti paṭividdho, tasmā anubodhapāṭivedhesu adhimokkhaṭṭhādayo ca nidditthā.

Evam saddhāya carantītiādīsu evanti vuttappakāraṃ niddisanto yathāsaddassa atthaṃ niddisati. **Viññūti**ādīsupi yathāsabhāvaṃ jānantīti viññū. Viññātaṃ sabhāvaṃ vibhāventi pākaṭaṃ karontīti **vibhāvī**. Asani viya siluccaye kilese medhati himsaṭīti medhā, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā, medhā etesaṃ atthīti **medhāvī**. Nānagatiyā paṇḍanti gacchanti pavattantīti **paṇḍitā**. Buddhisaṃpadāya samannāgatattā **buddhisampannā**. Saha brahmaṃ cariyaṃ uttamaṃ paṭipadaṃ carantīti **sabrahmacārino**. Apalokanakammādicatubbidhaṃ kammaṃ ekato karaṇavasena **ekaṃ kammaṃ**. Tathā pañcavidho pātimokkhuddeso **ekuddeso**. Samā sikkhā etesanti samasikkhā, samasikkhānaṃ bhāvo **samasikkhatā**. Samasikkhātīpi paṭhanti. Yesaṃ ekaṃ kammaṃ eko uddeso samasikkhatā, te sabrahmacārīti vuttaṃ hoti. “Jhānānī”ti vattabbe **jhānāti** līngavipallāso kato. **Vimokkhāti** tayo vā aṭṭha vā vimokkhā. **Samādhīti** savitakkasavicāraavitakkavicāramattaavitakkāvicārā tayo samādhī. **Samāpattiyoti** suññatānimitṭappaṇihitā. **Abhiññāyoti** cha abhiññā.

Eko aṃso bhāgo, na dutiyoti ekaṃso, ekaṃsassa atthassa vacanaṃ **ekaṃsavacanaṃ**. Evaṃ sesesupi yojanā kātabbā. Visesto pana samaṃ, samantā vā seti pavattaṭīti saṃsayo, natthettha saṃsayoti **nissamsayo**. Ekasmimīyeva anicchayatā hutvā itarampi kaṅkhaṭīti kaṅkhā, natthettha kaṅkhāti **nikkaṅkho**. Dvidhā bhāvo dvejjhaṃ, natthettha dvejjhanti **advejjho**. Dvidhā elayati kampeṭīti dvelhakaṃ, natthettha dvelhakanti **advelhako**. Niyogena niyamaena vacanaṃ **niyogavacanaṃ**. Niyogavacanaṃtipi paṭhanti. Apaṇṇakassa aviraddhassa niyyānikassa atthassa vacanaṃ **apaṇṇakavacanaṃ**. **Avatthāpanavacanaṃ** nicchayavacanaṃ. Sabbampi hettaṃ vicikicchābhāvassa vevacanaṃ. Piyassa atthassa sabbhāvato vacanaṃ, piyamevāti **piyavacanaṃ**. Tathā **garuvacanaṃ**. Saha gāravena garubhāvena sagāraṃ. Patissayanaṃ patissayo paraṃ garuṃ katvā nissayanaṃ apassayananti attho. Patissavanaṃ vā patissavo, nivātavuttitāya paravacanasavananti attho. Ubhayathāpi paraṇeṭṭhakabhāvassettaṃ nāmaṃ. Saha gāravena vattaṭīti sagāraṃ. Saha patissayena, patissavena vā vattaṭīti sappatissayaṃ. “Sappatissava”nti vā vattabbe ya-kāraṃ, va-kāraṃ vā lopamaṃ katvā “sappatissa”nti vuttaṃ. Adhikaṃ visiṭṭhaṃ vacanaṃ adhivacanaṃ, sagāraṃvāna taṃ sappatissaṅcāti sagāravasappatissaṃ, sagāravasappatissaṃ adhivacanaṃ **sagāravasappatissādhivacanaṃ**. Ubhayatthāpi vevacanaṃvikappanānattavasena punappunaṃ **etanti** vuttaṃ. **Patto vā pāpuṇissati vāti** jhānādīniyevāti.

Tatīyasuttantaṇḍesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthasuttantaniddesavaṇṇanā

198. Puna paṭhamasuttameva nikkhipitvā aparena ākārena indriyāni niddisati. Tattha **katihākārehi kenatṭhena daṭṭhabbānīti** katihi ākārehi daṭṭhabbāni. **Kenatṭhena daṭṭhabbānīti** daṭṭhabbākāre ca daṭṭhabbatṭhañca pucchati. **Chahākārehi tenatṭhena daṭṭhabbānīti** chahi ākārehi daṭṭhabbāni, teneva chaākārasaṅkhātenatṭhena daṭṭhabbāni. **Ādhipateyyatṭhenāti** adhipatibhāvattṭhena. **Ādivisodhanatṭhenāti** kusalānaṃ dhammānaṃ ādibhūtaṃ sīlassa visodhanatṭhena. **Adhimattatṭhenāti** balavatṭhena . Balavañhi adhikā mattā pamānaṃ assāti adhimattanti vuccati. **Adhiṭṭhānatṭhenāti** patitṭhānatṭhena. **Pariyādānatṭhenāti** khepanatṭhena. **Patitṭhāpakatṭhenāti** patitṭhāpanatṭhena.

Ka. ādhipateyyatṭhaniddesavaṇṇanā

199. Ādhipateyyatṭhaniddese **assaddhiyaṃ pajahatotiādi** eekasseva indriyassa paṭipakkhapajahanavacanāṃ ekakkhaṇepi attano attano paṭipakkhapahānakiccasādhane adhipatibhāvasādhanatṭhaṃ vuttaṃ. Sesāni cattāri indriyāni taṃsampayuttāneva vuttāni. Nānākkhaṇesu vā eekamaṃ indriyaṃ dhuraṃ katvā tassa tassa paṭipakkhassa taṃ taṃ indriyaṃ jetṭhakaṃ katvā sesāni tadanvayāni katvā vuttantipi veditabbaṃ. **Kāmacchandaṃ pajahatotiādi** pana ekakkhaṇavaseneva vuttaṃ.

Kha. ādivisodhanatṭhaniddesavaṇṇanā

200. Ādivisodhanatṭhaniddese **assaddhiyaṃ samvaratṭhena sīlavisuddhīti** assaddhiyassa nivāraṇatṭhena viratiatṭhena sīlamalavisodhanato sīlavisuddhi nāma. **Saddhindriyassa ādivisodhanāti** saddhindriyassa upanissayavasena ādibhūtaṃ sīlassa visodhanā. Imināva nayena sesānipi kāmacchandādisaṃvaraṇamūlakāni ca indriyāni veditabbāni.

Ga. adhimattatṭhaniddesavaṇṇanā

201. Adhimattatṭhaniddese **saddhindriyassa bhāvanāya chando uppajjatīti** saddhassa puggalassa saddhāpaṭisaṃyuttaṃ dhammaṃ sutvā vā saddhindriyabhāvanāya assādaṃ disvā vā saddhindriye kusalo dhammacchando jāyati. **Pāmojjaṃ uppajjatīti** chandajātattā dubbalapīti uppajjati. **Pīti uppajjatīti** pamuditattā balavapīti uppajjati. **Passaddhi uppajjatīti** pītiyā pīnitattā kāyacittapassaddhi uppajjati. **Sukhaṃ uppajjatīti** passaddhakāyacittattā cetasaṃ sukhaṃ uppajjati . **Obhāso uppajjatīti** sukhena abhisannattā ñāṇobhāso uppajjati. **Samvego uppajjatīti** ñāṇobhāseṇa veditasaṅkhārādīnavattā saṅkhārapavattiyāṃ samvego uppajjati. **Samvejetvā cittaṃ samādahatīti** samvegaṃ uppādetvā teneva samvegena cittaṃ samāhitaṃ karoti. **Sādhukaṃ paggaṇhātīti** līnuddhatabhāvaṃ mocetvā sutṭhu paggaṇhātīti. **Sādhukaṃ ajjupekkhatīti** vīriyassa samaṃ hutvā pavattattā puna vīriyasamatāniyojane byāpāraṃ akaronto tatramajjhattupekkhāvasena sādhukaṃ ajjupekkhati nāma. **Upekkhāvasenāti** samavāhitalakkhaṇāya tatramajjhattupekkhāya vasena. **Nānattakilesehīti** vipassanāya paṭipakkhabhūtehi nānāsabhāvehi kilesehi. **Vimokkhāvasenāti** bhaṅgānupassanato paṭṭhāya nānattakilesehi vimuccanavasena. **Vimuttattāti** nānattakilesehi vimuttattā.

Te dhammāti chandādayo dhammā. **Ekarasā hontīti** vimuttirasena ekarasā honti. **Bhāvanāvasenāti** ekarasabhāvanāvasena. **Tato paṇītatare vivaṭṭantīti** tena kāraṇena vipassanārammaṇato paṇītatare nibbānārammaṇe vivaṭṭanānupassanāsaṅkhātena gotrabhuñāne chandādayo dhammā nivattanti, saṅkhārārammaṇato apagantvā nibbānārammaṇe pavattantīti attho. **Vivaṭṭanāvasenāti** evaṃ gotrabhukhaṇe saṅkhārārammaṇato vivaṭṭanavasena. **Vivaṭṭitattā tato vosajjatīti** maggasamaṅgipuggalo maggassa uppādakkaṇeyeva dubhatovuttṭhānavasena vivaṭṭitattā teneva kāraṇena kilese ca khandhe ca vosajjati. **Vosajjitattā tato nirujjhantīti** maggassa uppādakkaṇeyeva kilese ca

khandhe ca vosajjitattā teneva kāraṇena kilesā ca khandhā ca anuppattinirodhavasena nirujjhanti. **Vosajjitattā**ti ca āsaṃsāyaṃ bhūtavacanāṃ kataṃ. Kilesanirodhe sati khandhanirodhasabbhāvato ca khandhanirodho vutto. **Nirodhavasenā**ti yathāvuttanirodhavasena. Tasseva maggassa uppādakkhaṇe dve vosagge dassetukāmo **nirodhavasena dve vosaggā**tiādīmāha. Dvepi hetṭhā vuttatthā eva. **Assaddhiyassa pahānāya chando uppajjati**tiādīsopi imināva nayena vitthārato attho veditabbo. Vīriyindriyādimūlakesopi vāresu eseva nayo. Imināva nayena adhiṭṭhānaṭṭhaniddesopi vitthārato veditabbo. Kevalañhettha **adhiṭṭhā**ti vireso, patiṭṭhāti attho.

Gha-ṇa. pariyādānaṭṭhapatiṭṭhāpakatṭhaniddesavaṇṇanā

202-203. Pariyādānaṭṭhaniddese **pariyādiya**ti khepeti. Patiṭṭhāpakatṭhaniddese **saddho saddhindriyaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpeti**ti saddhāsampanno “sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā anattā”ti adhimuccanto saddhindriyaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpeti. Iminā puggalavisesena indriyabhāvanāvīseso niddiṭṭho. **Saddhassa saddhindriyaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpeti**ti saddhāsampannassa puggalassa saddhindriyaṃ taṃyeva saddhaṃ patiṭṭhāpeti. Tathā adhimuccantaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpeti. Iminā indriyabhāvanāvīsesena puggalaviseso niddiṭṭho. Evaṃ cittaṃ paggaṇhanto paggahe patiṭṭhāpeti, satiṃ upaṭṭhāpento upaṭṭhāne patiṭṭhāpeti, cittaṃ samādahanto avikkhepe patiṭṭhāpeti, aniccaṃ dukkhaṃ anattāti passanto dassane patiṭṭhāpeti sesesopi yojanā veditabbā. **Yogāvacaroti** samathayoge, vipassanāyoge vā avacaratiṭi yogāvacaro. **Avacarati**ti pavisitvā caratiṭi.

Catutthasuttantaṇṇiddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Indriyasamodhānavaṇṇanā

204. Idāni samādhiṃ bhāvayato vipassanaṃ bhāvayato ca indriyasamodhānaṃ dassetukāmo paṭhamaṃ tāva upaṭṭhānakosallappabhedāṃ niddisitūṃ **puthujjano samādhiṃ bhāventoti**ādīmāha. Tattha **puthujjano samādhiṃ bhāventoti** nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ bhāvento. Sekkhassa vītarāgassa ca pana lokuttaropi samādhi labbhati. **Āvajjitattā**ti kasiṇādinimittassa āvajjitattā, kasiṇā diparikkamaṃ katvā tattha uppāditanimittattāti vuttaṃ hoti. **Ārammaṇūpaṭṭhānakusaloti** tassa uppāditassa nimittasseva upaṭṭhāne kusalo. **Samathanimittūpaṭṭhānakusaloti** accāraddhavīriyatādīhi uddhate citte passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgabhāvanāvasena cittopasamanimittassa upaṭṭhāne kusalo. **Paggahanimittūpaṭṭhānakusaloti** atisithilavīriyatādīhi līne citte dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgabhāvanāvasena cittapaggahanimittassa upaṭṭhāne kusalo. **Avikkhepūpaṭṭhānakusaloti** anuddhatālīnacittassa sampayuttassa samādhissa upaṭṭhāne kusalo. **Obhāsūpaṭṭhānakusaloti** paññāpayogamandatāya nirassāde citte aṭṭhasaṃvegavatthupaccavekkhaṇena cittaṃ saṃvejetvā ñāṇobhāsassa upaṭṭhāne kusalo. **Aṭṭha saṃvegavatthūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamāṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhanti. **Sampahaṃsanūpaṭṭhānakusaloti** upasamasukhānadhigamena nirassāde citte buddhadhammasaṅghaguṇānussaraṇena cittaṃ pasādentō sampahaṃsanassa upaṭṭhāne kusalo. **Upekkhūpaṭṭhānakusaloti** uddhatādidosa virahite citte niggahapaggahādisu byāpārābhāvakaṇena upekkhāya upaṭṭhāne kusalo. **Sekkhoti** tisso sikkhā sikkhatīti sekkho. **Ekattūpaṭṭhānakusaloti** sakkāyadhiṭṭhādīnaṃ pahīnattā nekkhammādino ekattassa upaṭṭhāne kusalo.

Vītarāgoti sabbaso pahīnarāgattā vītarāgo khīṇāsavo. **Ñāṇūpaṭṭhānakusaloti** arahā dhammesu vīgatasammohattā tattha tattha asammoḥañṇassa upaṭṭhāne kusalo. **Vimuttūpaṭṭhānakusaloti** arahattaphalavimuttiyā upaṭṭhāne kusalo. **Vimuttīti** hi sabbakilesehi vimuttattā arahattaphalavimutti adhippetā.

205. Vipassanābhāvanāya upaṭṭhānānupāṭṭhānesu **aniccatotiādīni niccatotiādīni** ca sīlakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbāni. Pāṭhato pana “āyūhanānupāṭṭhānakusalo vipariṇāmupāṭṭhānakusalo animittupāṭṭhānakusalo nimittānupāṭṭhānakusalo appaṇihitupāṭṭhānakusalo paṇidhianupāṭṭhānakusalo abhinivesānupāṭṭhānakusalo”ti etesu sāmivacanena samāsapadacchedo kātabbo. Sesesu pana nissakkavacanena pāṭho.

206. **Suññatupāṭṭhānakusaloti** panettha suññato upaṭṭhānakusaloti vā suññatāya upaṭṭhānakusaloti vā padacchedo kātabbo. Yasmā pana nibbidāvirāganīrodhapāṭinissaggānupassanā adhipaññādhāmmavipassanā yathābhūtañānadassanaṃ paṭisaṅkhānupassanā vivaṭṭanānupassanāti imā aṭṭha mahāvīpassanā attano sabhāvavisesena visesitā, na ārammaṇavisesena, tasmā imāsaṃ aṭṭhannaṃ “aniccato upaṭṭhānakusalo hotī”tiādīni vacanāni viya “nibbidāto upaṭṭhānakusalo hotī”tiādīni vacanāni na yujjanti. Tasmā eva imā aṭṭha na yojitā. Ādīnavānupassanā pana “suññatupāṭṭhānakusalo hotī, abhinivesānupāṭṭhānakusalo hotī”ti iminā yugalakavacaneneva atthato “ādīnavato upaṭṭhānakusalo hotī, ālayābhinivesānupāṭṭhānakusalo hotī”ti yojitāva hotīti sarūpena na yojitā. Iti purimā ca aṭṭha, ayañca ādīnavānupassanāti aṭṭhārasasu mahāvīpassanāsu imā nava ayojetvā itarā eva nava yojitāti veditabbā. **Ñānupāṭṭhānakusaloti** sekkho vipassanūpakkilesānaṃ abhāvato vipassanābhāvanāya ñāṇassa upaṭṭhāne kusalo. Samādhībhāvanāya pana nikantisabbhāvato ñānupāṭṭhāne kusaloti na vutto.

Visaññogupāṭṭhānakusaloti “kāmayogavisañño bhavayogavisañño diṭṭhiyogavisañño avijjāyogavisañño”ti (dī. ni. 3.312) catudhā vuttassa visañnogassa upaṭṭhāne kusalo. **Saññogānupāṭṭhānakusaloti** kāmayogabhavayogadiṭṭhiyogāvijjāyogavasena catudhā vuttassa sañnogassa anupaṭṭhāne kusalo. **Nirodhupāṭṭhānakusaloti** “puna caparaṃ, bhikkhave, khīṇāsavassa bhikkhuno nibbānaninnaṃ cittaṃ hoti nibbānaṇaṃ nibbānapabbhāraṃ vivekaṭṭhaṃ nekkhammābhiraṃ byantībhūtaṃ sabbaso āsavaṭṭhāniyehi dhammehī”ti (a. ni. 10.90; paṭi. ma. 2.44 atthato samānaṃ) vuttakhīṇāsavabalavasena nibbānaninnacittatā khīṇāsavova nirodhasaṅkhātassa nibbānassa upaṭṭhāne kusalo.

Ārammaṇupāṭṭhānakusalavasenātiādīsu kusalanti ñāṇaṃ. Ñāṇampi hi kusalapuggalayogato kusalaṃ yathā paṇḍitapuggalayogato “paṇḍitā dhammā”ti (dha. sa. dukamātikā 103). Tasmā kosallavasenāti attho.

207. Idāni **catusaṭṭhiyā ākārehīti**ādī ñāṇakathāyaṃ (paṭi. ma. 1.107) vuttampi indriyakathāsambandhena idhānetvā vuttaṃ. Taṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbam.

208. Puna samantacakkhusambandhena indriyavidhānaṃ vattukāmo **na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñcīti**ādīmāha. Tattha **samantacakkhūti** sabbaññutaññānaṃ. **Paññindriyassa vassenāti**ādīnā pañcannaṃ indriyānaṃ aviyogitaṃ dasseti. **Saddahanto paggaṇhātīti**ādīhi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṃ indriyānaṃ ninnapayogakāle vā maggakkhaṇe vā ekarasabhāvaṃ aññamaññapaccayabhāvañca dasseti. **Saddahitattā paggaṇhanti**ādīhi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṃ indriyānaṃ nibbattikāle vā phalakāle vā ekarasabhāvaṃ aññamaññapaccayabhāvañca dasseti. Puna buddhacakkhusambandhena indriyavidhānaṃ vattukāmo **yaṃ buddhacakkhūti**ādīmāha . Tattha **buddhacakkhūti** indriyaparopariyattañānaṃ āsayānusayañānañca. **Buddhañāṇanti** ca idaṃ tadeva dvayaṃ, sesaṃ heṭṭhā vuttatthamevāti.

Indriyasamodhānavāṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammappakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vimokkhakathā

1. Vimokkhuddesavaṇṇanā

209. Idāni indriyakathānantaraṃ kathitāya vimokkhakathāya apubbatthānuvaṇṇanā anuppattā. Ayañhi vimokkhakathā indriyabhāvanānuyuttassa vimokkhasabbhāvato indriyakathānantaraṃ kathitā. Tañca kathento bhagavato sammukhā sutasuttantadesanāpubbaṅgamaṃ katvā kathesi. Tattha suttante tāva **suññato vimokkhoti**ādīsu suññatākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto ariyamaggo suññato vimokkho. So hi suññatāya dhātuyā uppānattā suññato, kilesehi vimuttattā vimokkho. Eteneva nayena animittākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto **animitto**, appaṇihitākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto **appaṇihitoti** veditabbo.

Eko hi āditova aniccato saṅkhāre sammasati. Yasmā pana na aniccato sammasanamatteneva maggavutṭhānaṃ hoti, dukkhatopi anattatopi sammasitabbameva, tasmā dukkhatopi anattatopi sammasati. Tassa evaṃ paṭipannassa aniccato ce sammasanakāle maggavutṭhānaṃ hoti, ayaṃ **aniccato abhinivisitvā aniccato vutṭhāti** nāma. Sace panassa dukkhato anattato sammasanakāle maggavutṭhānaṃ hoti, ayaṃ **aniccato abhinivisitvā dukkhato, anattato vutṭhāti** nāma. Esa nayo dukkhato anattato abhinivisitvā vutṭhānesupi. Ettha ca yopi aniccato abhinivittṭho, yopi dukkhato, yopi anattato. Vutṭhānakāle ce aniccato vutṭhānaṃ hoti, tayopi janā adhimokkhabahulā honti, saddhindriyaṃ paṭilabhanti, animittavimokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkaṇe saddhānusārino honti, sattu suttānesu saddhāvimuttā. Sace pana dukkhato vutṭhānaṃ hoti, tayopi janā passaddhibahulā honti, samādhindriyaṃ paṭilabhanti, appaṇihitavimokkhena vimuccanti, sabbattha kāyasakkhino honti. Yassa panettha arūpajjhānaṃ pādakaṃ hoti, so aggaphale ubhatobhāgavimutto hoti. Atha nesam anattato vutṭhānaṃ hoti, tayopi janā vedabahulā honti, paññindriyaṃ paṭilabhanti, suññatavimokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkaṇe dhammānusārino honti, chasu tṭhānesu diṭṭhippattā, aggaphale paññāvimuttāti.

Apica maggo nāma pañcahi kāraṇehi nāmaṃ labhati sarasena vā paccanīkena vā saganena vā ārammaṇena vā āgamanena vā. Sace hi saṅkhārupekkhā aniccato saṅkhāre sammasitvā vutṭhāti, animittavimokkhena vimuccati. Sace dukkhato sammasitvā vutṭhāti, appaṇihitavimokkhena vimuccati. Sace anattato sammasitvā vutṭhāti, suññatavimokkhena vimuccati. Idam **sarasato** nāmaṃ nāma. Aniccānupassanāya pana saṅkhārānaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā niccanimittadhuvanimittasassatanimittāni pahāya āgatattā animitto, dukkhānupassanāya sukhasaññaṃ pahāya paṇidhipatthanaṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihito, anattānupassanāya attasattapuggalasaññaṃ pahāya saṅkhāre suññato diṭṭhattā suññatoti idam **paccanīkato** nāmaṃ nāma. Rāgādīhi pana suññattā suññato, rūpanimittādīnaṃ, rāganimittādīnaṃyeva vā abhāvena animitto, rāgapaṇidhiādīnaṃ abhāvato appaṇihitoti idamassa **saganato** nāmaṃ nāma. Soyam suññaṃ animittaṃ appaṇihitañca nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotītipi suññato animitto appaṇihitoti vuccati. Idamassa **ārammaṇato** nāmaṃ nāma. āgamaṇaṃ pana duvidhaṃ vipassanāgamaṇaṃ maggāgamaṇaṃ. Tattha magge vipassanāgamaṇaṃ labbhati, phale maggāgamaṇaṃ. Anattānupassanā hi suññatā nāma, suññatavipassanāya maggo suññato, suññatamaggassa phalaṃ suññataṃ. Aniccānupassanā animittā nāma, animittavipassanāya maggo animitto. Idam pana nāmaṃ abhidhammapariyāye na labbhati, suttantapariyāye pana labbhati. Tattha hi gotrabhuññaṃ animittaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā animittanāmakam hutvā sayam āgamaṇiyatṭhāne tṭhatvā maggassa nāmaṃ defīti vadanti. Tena maggo animittoti vutto. Maggāgamaṇena phalaṃ animittanti yujjatiyeva. Dukkhānupassanā saṅkhāresu paṇidhiṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihitā nāma, appaṇihitavipassanāya maggo appaṇihito, appaṇihitamaggassa phalaṃ

appaṇihitanti evaṃ vipassanā attano nāmaṃ maggassa deti, maggo phalassāti idam **āgamanato** nāmaṃ nāma. Evaṃ saṅkhārupekkhā vimokkhavisesaṃ niyametīti.

Evaṃ bhagavatā desite tayo mahāvattukhe vimokkhe uddisitvā taṃniddesavaseneva aparepi vimokkhe niddisitukāmo **apica aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā**tiādīmāha. Tattha **apicāti** aparapariyāyadassanaṃ. Kathaṃ te aṭṭhasaṭṭhi honti, nanu te pañcasattatīti? Saccam yathārutavasena pañcasattati. Bhagavatā pana desite tayo vimokkhe ṭhapetvā aññavimokkhe niddisanato imesaṃ tadavarodhato ca ime tayo na gaṇetabbā, ajjhattavimokkhādayo tayopi vimokkhā catudhā vitthāravacaneyaeva antogadhattā na gaṇetabbā, “paṇihito vimokkho, appaṇihito vimokkho”ti ettha appaṇihito vimokkho paṭhamaṃ uddiṭṭhena ekanāmikattā na gaṇetabbo, evaṃ imesu sattu apanītesu sesā aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā honti. Evaṃ sante suññatavimokkhādayo tayo puna kasmā uddiṭṭhāti ce? Uddesena saṅgahetvā tesampi niddesakaraṇatthaṃ. Ajjhattavutṭhānādayo pana tayo pabhedam vinā mūlarāsivasena uddiṭṭhā, paṇihitavimokkhapaṭipakkhavasena puna appaṇihito vimokkho uddiṭṭhoti veditabbo.

Ajjhattavutṭhānādīsu ajjhattato vutṭhātīti **ajjhattavutṭhāno**. Anulomentīti **anulomā**. Ajjhattavutṭhānānaṃ paṭippassaddhi apagamā **ajjhattavutṭhānapaṭippassaddhi**. Rūpīti ajjhattam kesādīsu uppāditaṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ, taṃ rūpamassa atthīti rūpī **rūpāni passatīti** bahiddhā nīlakasiṇādirūpāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhattabahiddhāvattukhesu kasiṇesu jhānapaṭilābho dassito. **Ajjhattam arūpasaññīti** ajjhattam na rūpasaññī, attano kesādīsu anuppāditarūpāvacarajjhānoti attho. Iminā bahiddhā parikkammaṃ katvā bahiddhāva paṭiladdhajjhānatā dassitā. **Subhanteva adhimuttoti** “subha”micceva ārammaṇe adhimutto. Tattha kiñcāpi antoappanāyaṃ “subha”nti ābhogo natthi, yo pana appaṭikūlākārena sattārammaṇaṃ pharanto viharati, so yasmā “subha”nteva adhimutto hoti, tasmā evaṃ uddeso katoti. Appitappitasamaye eva vikkhambhanavimuttisabbhāvato **samayavimokkho**. Soyeva sakiccakaraṇavasena appitasamaye eva niyuttoti **sāmayiko**. Sāmāyikotipi pāṭho. Kopetum bhañjitem sakkuṇeyyatāya **kuppo**. Lokaṃ anatikkamanato loke niyuttoti **lokiko**. Lokiyotipi pāṭho. Lokaṃ uttarati, uttiṇṇoti vā **lokuttaro**. Ārammaṇakaraṇavasena saha āsavehīti **sāsavo**. Ārammaṇakaraṇavasena sampayogavasena ca natthettha āsavāti **anāsavo**. Rūpasaṅkhātena saha āmisenāti **sāmisō**. Sabbaso rūpārūpappahānā nirāmisatopi nirāmisataroti **nirāmisā nirāmisataro**. **Paṇihitoti** taṇhāvasena paṇihito patthito. Ārammaṇakaraṇavasena saññojanehi saṃyuttatā **saññutto**. **Ekattavimokkhoti** kilesehi anajjhāruḷhattā ekasabhāvo vimokkho. **Saññāvimokkhoti** vipassanāññānameva viparītasāññāya vimuccanato saññāvimokkho. Tadeva vipassanāññānaṃ sammohato vimuccanavasena ñāṇameva vimokkhoti **ñāṇavimokkho**. **Sītisiyāvimokkhoti** vipassanāññānameva sīti bhavēyāti pavatto vimokkho sītisiyāvimokkho. Sītisikāvimokkhotipi pāṭho, sītibhāvīkāya vimokkhoti tassa atthaṃ vaṇṇayanti. **Jhānavimokkhoti** upacārappanābhedaṃ lokiya lokuttarabhedaṃca jhānameva vimokkho. **Anupādā cittassa vimokkhoti** anupādiyitvā gahaṇaṃ akatvā cittassa vimokkho. Sesam vuttanayeneva veditabbanti.

Vimokkhuddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vimokkhaniddesavaṇṇanā

210. Katamotiādike uddesassa niddese **iti paṭisañcikkhatīti** evaṃ upaparikkhati. **Suññamidanti** idam khandhapañcakaṃ suññaṃ. Kena suññaṃ? Attena vā attaniyena vā. Tattha **attena vāti** bālayanaparikkappitassa attano abhāvā tena attanā ca suññaṃ. **Attaniyena vāti** tassa parikkappitassa attano santakena ca suññaṃ. Attano abhāveneva attaniyābhāvo. Attaniyañca nāma niccaṃ vā siyā sukhaṃ vā, tadubhayampi natthi. Tena niccapaṭikkhepena aniccānupassanā, sukhapāṭikkhepena dukkhānupassanā ca vuttā hoti. **Suññamidam attena vāti** anattānupassanāyeva vuttā. **Soti** so evaṃ tīhi

anupassanāhi vipassamāno bhikkhu. **Abhinivesaṃ na karotīti** anattānupassanāvasena attābhinivesaṃ na karoti.

Nimittaṃ na karotīti aniccānupassanāvasena niccanimittaṃ na karoti. **Paṇidhiṃ na karotīti** dukkhānupassanāvasena paṇidhiṃ na karoti. Ime tayo vimokkhā pariyāyena vipassanākkhaṇe tadaṅgavasenāpi labbhanti, nipariyāyena pana samucchavedavasena maggakkhaṇeyeva. Cattāri jhānāni ajjhattaṃ nīvaraṇādīhi vuṭṭhānato **ajjhattavuṭṭhāno vimokkho**. Catasso arūpasamāpattiyo ārammaṇehi vuṭṭhānato **bahiddhāvuṭṭhāno vimokkho**. Ārammaṇampi hi bāhirāyatanāni viya idha “bahiddhā”ti vuttaṃ. Ime dve vikkhambhanavimokkhā, dubhato vuṭṭhāno pana samucchavedavimokkho.

Nīvaraṇehi vuṭṭhātītiādīhi ajjhattavuṭṭhānaṃ sarūpato vuttaṃ. **Rūpasaññāyātīti**ādīhi kasiṇādīārammaṇasamatikkamassa pākāṭṭā taṃ avatvā suttantesu vuttarūpasaññādisamatikkamo vutto. **Sakkāyadīṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsāti** samāsapadaṃ, sakkāyadīṭṭhiyā vicikicchāya sīlabbataparāmāsāti vicchedo. Ayameva vā pāṭho.

211. Vitakko cātiādīhi jhānānaṃ samāpattīnaṃca upacārabhūmiyo vuttā. **Aniccānupassanā**tiādīhi catunnaṃ maggānaṃ pubbhāgavipassanā vuttā. **Paṭilābhovāti** pañcavidhavasippattiyā byāpito patthaṭo lābhoti paṭilābho. Vasippattiyā hi sabbo jhānapayogo ca samāpattipayogo ca paṭippassaddho hoti, tasmā paṭilābho “paṭippassaddhivimokkho”ti vutto. Vipāko pana jhānassa samāpattiyā ca paṭippassaddhi hotīti ujukameva. Keci pana “upacārapayogassa paṭippassaddhattā jhānassa samāpattiyā ca paṭilābho hoti, tasmā jhānasamāpattipaṭilābho ‘paṭippassaddhivimokkho’ti vuccatī”ti vadanti.

212. Ajjhattanti attānaṃ adhikicca pavattaṃ. **Paccattanti** attānaṃ paṭicca pavattaṃ. Ubhayenāpi niyakajjhattameva dīpeti **nīlanimittanti** nīlameva. **Nīlasaññaṃ paṭilabhatīti** tasmim nīlanimittē nīlamitisaññaṃ paṭilabhati. **Suggahitaṃ karotīti** parikammabhūmiyaṃ suṭṭhu uggahitaṃ karoti. **Sūpadhāritaṃ upadhāretīti** upacārabhūmiyaṃ suṭṭhu upadhāritaṃ katvā upadhāretīti. **Svāvathitaṃ avatthāpetīti** appanābhūmiyaṃ suṭṭhu nicchitaṃ nicchināti. Vavatthāpetītipi pāṭho. Ajjhattañhi nīlaparikammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitarākāyaṃ vā karoti. **Bahiddhā nīlanimitteti** nīlapupphanīlavatthanīladhātūnaṃ aññātare nīlakasiṇe. **Cittaṃ upasaṃharatīti** cittaṃ upaneti. **Pītādīsūpi** eseva nayo. **Āsevatīti** tameva saññaṃ ādito sevati. **Bhāvetīti** vadḍheti. **Bahulīkarotīti** punappunaṃ karoti. **Rūpanti** nīlanimittaṃ rūpaṃ. **Rūpasaññīti** tasmim rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī. **Ajjhattaṃ pītanimittā**dīsū pītaparikammaṃ karonto mede vā chaviyā vā akkhīnaṃ pītaṭṭhāne vā karoti. Lohitaparikammaṃ karonto maṃse vā lohite vā jivhāya vā hatthatalapādātalesu vā akkhīnaṃ rattaṭṭhāne vā karoti. Odātaparikammaṃ karonto aṭṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṃ setaṭṭhāne vā karoti. **Ajjhattaṃ arūpanti** ajjhattaṃ rūpanimittaṃ natthīti attho.

Mettāsahagatenāti paṭhamadutiyatatiyājjhānavasena mettāya samannāgatena. **Cetasāti** cittaena. **Ekam disanti** ekam ekissā disāya paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena vuttaṃ. **Pharivāti** phusitvā ārammaṇaṃ katvā. **Viharatīti** brahmavīhārādhiṭṭhitaṃ iriyāpathavīhāraṃ pavatteti. **Tathā dutiyanti** yathā puratthimādisu yaṃkiñci ekam disaṃ pharivā viharati, tatheva tadanantaraṃ dutiyaṃ tatiyaṃ catutthaṃ vāti attho. **Iti uddhanti** eteneva nayena uparimaṃ disanti vuttaṃ hoti. **Adho tiriyaṃti** adhodisampi tiriyaṃ disampi evameva . Tattha ca **adhoti** heṭṭhā. **Tiriyaṃti** anudisā. Evaṃ sabbadisāsu assamaṇḍalikāya assamiva mettāsahagataṃ cittaṃ sāretipi paccāsāretipīti. Ettāvata ekamekaṃ disaṃ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṃ dassitaṃ. **Sabbadhīti**ādī pana anodhiso dassanattaṃ vuttaṃ. Tattha **sabbadhīti** sabbattha. **Sabbattatāyāti** sabbesu hīnamajjhimukkatṭhamittasapattamajjhattādippabhedesu attatāya, “ayaṃ parasatto”ti vibhāgaṃ akatvā attasamatāyāti vuttaṃ hoti. Atha

vā **sabbattatāyā**ti sabbena cittabhāvena, īsakampi bahi avikkhipamānoti vuttaṃ hoti. **Sabbāvantanti** sabbasattavantam, sabbasattayuttanti attho. Sabbavantantipi pāṭho. **Lokanti** sattalokaṃ.

Vipulenāti evamādi-pariyāyadassanato panettha puna “mettāsahagatenā”ti vuttaṃ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathāsaddo vā iti-saddo vā na vutto, tasmā puna “mettāsahagatena cetasā”ti vuttaṃ, nigamanavasena vā etaṃ vuttaṃ. **Vipulenā**ti ettha pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṃ **mahaggaṭaṃ**. Tañhi kilesavikkhambhanasamatthātāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gataṃ, mahantehi vā ulāracchandavīriyacittapaññehi gataṃ paṭipannanti mahaggaṭaṃ. Paguṇavasena appamāṇasattārammaṇavasena ca **appamāṇaṃ**. Byāpādapaccatthikappahānena **averaṃ**. Domanassappahānato **abyāpajjaṃ**, niddukkhanti vuttaṃ hoti. **Appaṭikūlā** **hontī**ti bhikkhuno cittassa appaṭikūlā hutvā upaṭṭhahanti. Sesesupi vuttanayeneva karuṇāmuditāupekkhāvasena yojetabbaṃ. Karuṇāya vihesāpaccatthikappahānena **averaṃ**, muditāya aratipaccatthikappahānena.

Upekkhāsahagatenāti catutthajjhānavasena upekkhāya samannāgatena. Rāgapaccatthikappahānena **averaṃ**, gehasitasomanassappahānato **abyāpajjaṃ**. Sabbampi hi akusalaṃ kilesapariḷāhayogato sabyāpajjamevāti ayametesam viseso.

213.Sabbasoti sabbākārena, sabbāsaṃ vā, anavasesānanti attho. **Rūpasaññānanti** saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānānañceva tadārammaṇānañca. Rūpāvacarajjhānampi hi rūpanti vuccati “rūpī rūpāni passatī”tiādīsu (paṭi. ma. 1.209; dha. sa. 248), tassa ārammaṇampi bahiddhā rūpāni passatī “suvaṇṇadubbaṇṇāni”tiādīsu (dha. sa. 223). Tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānassetam adhivacanaṃ. Rūpaṃ saññā assatī rūpasaññaṃ, rūpamassa nāmanti vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetam adhivacananti veditabbaṃ. **Samatikkamā**ti virāgā nirodhā ca. Kim vuttaṃ hoti? Etāsaṃ kusalavipākakiriyāvasena pañcadasannaṃ jhānasañkhātānaṃ rūpasaññaṃ, etesañca pathavīkasiṇādivasena navannaṃ ārammaṇasañkhātānaṃ rūpasaññaṃ sabbākārena, anavasesānaṃ vā virāgā ca nirodhā ca virāgahetu ceva nirodhahetu ca ākāśānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññaṃ etaṃ upasampajja viharitunti. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattaṃ etā samāpattiyo, na ekasmiṃyeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya. Ārammaṇe avirattassa ca saññāsamatikkamo na hoti, tasmā ayaṃ ārammaṇasamatikkamavasenāpi atthavaṇṇanā katāti veditabbā.

Paṭighasaññaṃ atthaṅgamāti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānañca paṭighātena uppānā saññā paṭighasañña, rūpasaññādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tāsaṃ kusalavipākānaṃ pañcannaṃ, akusalavipākānaṃ pañcannanti sabbaso dasannaṃ paṭighasaññaṃ atthaṅgamā pahānā asamuppādā, appavattiṃ katvāti vuttaṃ hoti. Kāmañcetā paṭhamajjhānādīni samāpannassapi na santi, na hi tasmim samaye pañcadvārasena cittaṃ pavattati, evaṃ santepi aññattha pahīnaṃ sukhadukkhānaṃ catutthajjhāne viya sakkāyaditṭhādīnaṃ tatiyamagge viya ca imasmim jhāne ussāhajanatthaṃ imassa jhānassa pasamsāvasena etāsaṃ ettha vacanaṃ veditabbaṃ. Atha vā kiñcāpi tā rūpāvacaraṃ samāpannassa na santi, atha kho na pahīnatā na santi. Na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṃvattati, rūpāyattāyeva ca etāsaṃ pavatti. Ayaṃ pana bhāvanā rūpavirāgāya saṃvattati, tasmā tā ettha pahīnāti vattum vaṭṭati. Na kevalaṃ vattum, ekaṃseneva evaṃ dhāretumpi vaṭṭati. Tāsañhi ito pubbe appahīnatāyeva “paṭhamajjhānaṃ samāpannassa saddo kaṅṭako”ti (a. ni. 10.72) vutto bhagavatā. Idha ca pahīnatāyeva arūpasamāpattiṃ añeñjatā santavimokkhatā ca vuttā.

Nānattasaññaṃ amanasikārāti nānatte vā gocare pavattānaṃ saññaṃ, nānattānaṃ vā saññaṃ. Yasmā hetā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare

pavattanti, yasmā cetā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyāsaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññavisadisā, tasmā “nānattasaññā”ti vuttā. Tāsaṃ sabbaso nānattasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā citte ca anuppādanā. Yasmā tā nāvajjati citte ca na uppādeti na manasikaroti na paccavekkhati, tasmāti vuttaṃ hoti. Yasmā cettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhavēpi na vijjanti, pageva tasmim bhavē imaṃ jhānaṃ upasampajja viharānakāle, tasmā tāsaṃ samatikkamā atthaṅgamāti dvedhāpi abhāvoyeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, nava kiriyāsaññā, dasākusalasaññāti imā sattavīsati saññā iminā jhānena nibbatte bhavē vijjanti, tasmā tāsaṃ amanasikārāti vuttanti veditabbaṃ. Tatthāpi hi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tāsaṃ amanasikārāyeva upasampajja viharati. Tā pana manasikaronto asamāpanno hoṭīti. Saṅkhepato cettha “rūpasaññānaṃ samatikkamā”tiiminā sabbarūpāvacaradhammaṃ pahānaṃ vuttaṃ. “Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā”tiiminā sabbesaṃ kāmāvacaracittacetāsikānaṃ pahānaṃca amanasikāro ca vuttoti veditabbo.

Anantoākāsoti ettha paññattimattatā nāssa uppādanto vā vayanto vā paññāyatīti ananto, anantapharaṇavasenāpi ananto. Na hi so yogī ekadesavasena pharati, sakalavaseneva pharati. **Ākāsoti** kasiṇugghātimākāso. **Ākāsānañcāyatanādīni** vuttatthāni. **Upasampajja viharatīti** taṃ patvā nipphādetvā tadanurūpena iriyāpathena viharati. Tadeva samāpajjitabbato **samāpatti**.

Ākāsānañcāyatanam samatikkammāti pubbe vuttanayena jhānampi ākāsānañcāyatanam ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva ākāsānañcam ca taṃ paṭhamassa āruppajjhānassa ārammaṇattā devānaṃ devāyatanam viya adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti ākāsānañcāyatanam, tathā ākāsānañcam ca taṃ tassa jhānassa sañjātihetuttā “kambojā assānaṃ āyatana”ntiādīni viya sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi ākāsānañcāyatanam. Evametam jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā yasmā idaṃ viññānañcāyatanam upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetamekajjhaṃ katvā “ākāsānañcāyatanam samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Anantaṃ viññāṇanti** taṃyeva “ananto ākāso”ti pharitvā pavattaṃ viññāṇam “anantaṃ viññāṇa”nti manasikarontoti vuttaṃ hoti. Manasikāravasena vā anantaṃ. So hi taṃ ākāsārammaṇam viññāṇam anavasesato manasikaronto anantaṃ manasi karoti.

Viññāṇañcāyatanamsamatikkammāti etthāpi ca pubbe vuttanayeneva jhānampi viññāṇañcāyatanam ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva viññāṇañcam ca taṃ dutiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti viññāṇañcāyatanam, tathā viññāṇañcam ca taṃ tasseva jhānassa sañjātihetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi viññāṇañcāyatanam. Evametam jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā yasmā idaṃ ākiñcaññāyatanam upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetamekajjhaṃ katvā “viññāṇañcāyatanam samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Natthi kiñcīti** natthi natthi, suññaṃ suññaṃ, vivittaṃ vivittanti evaṃ manasikarontoti vuttaṃ hoti.

Ākiñcaññāyatanamsamatikkammāti etthāpi pubbe vuttanayeneva jhānampi ākiñcaññāyatanam ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva ākiñcaññañca taṃ tatiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti ākiñcaññāyatanam, tathā ākiñcaññañca taṃ tasseva jhānassa sañjātihetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi ākiñcaññāyatanam. Evametam jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā yasmā idaṃ nevasaññānāsaññāyatanam upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetamekajjhaṃ katvā “ākiñcaññāyatanam samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ. Saññāvedayitanirodhakathā heṭṭhā kathitāva.

“Rūpī rūpāni passatī”tiādikā satta vimokkhā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuccanatt̄hena ārammaṇe abhirativasena suṭṭhu muccanatt̄hena ca vimokkhā, nirodhasamāpatti pana cittacetāsikehi vimuttatt̄hena vimokkho. Samāpattisamāpannasamaye vimutto hoti, vutt̄htitasamaye avimutto hotīti **samayavimokkho**. Samucchedavimuttivasena accantavimuttattā ariyamaggā, paṭippassaddhivimuttivasena accantavimuttattā sāmāññaphalāni, nissaraṇavimuttivasena accantavimuttattā nibbānaṃ **asamayavimokkho**. Tathā **sāmayikāsāmayikavimokkhā**.

Pamādaṃ āgamma parihāyatīti **kuppo**. Tathā na parihāyatīti **akuppo**. Lokāya saṃvattatīti **lokiyo**. Ariyamaggā lokam uttarantīti **lokuttarā**, sāmāññaphalāni nibbānaṃca lokato uttiṇṇatīti lokuttarā. Ādittaṃ ayoguḷaṃ makkhikā viya tejjusadaṃ lokuttaraṃ dhammaṃ āsavā nālambantīti **anāsavo**.

Rūpappaṭisaññuttoti rūpajjhānāni. **Arūpappaṭisaññuttoti** arūpasamāpattiyo. Taṇhāya ālambito **paṇihito**. Anālambito **appaṇihito**. Maggaphalāni ekārammaṇattā ekaniṭṭhattā ca **ekattavimokkho**, nibbānaṃ adutiyaṭṭā **ekattavimokkho**, ārammaṇanānattā vipākanānattā ca **nānattavimokkho**.

214. Siyāti bhavyeṃ, dasa honṭīti ca eko hotīti ca bhavyeyyāti attho. “Siyā”ti ca etaṃ vidhivacanaṃ, na pucchāvacanaṃ. **Vatthuvasenāti** niccasaññādidavasatthuvaseṇa dasa honti. **Pariyāyenāti** vimuccanapariyāyena eko hoti. **Siyāti kathaṇca siyāti** yaṃ vā siyāti vihitam, taṃ katham siyāti pucchati. **Aniccānupassanaññanti** samāsapadaṃ. Aniccānupassanaññanti vā pāṭho. Tathā sesesupi. **Niccato saññāyāti** niccato pavattāya saññāya, “nicca”nti pavattāya saññāyāti attho. Esa nayo **sukhato attato nimittato saññāyāti** etthāpi. **Nimittatoti** ca niccanimittato. **Nandiyā saññāyāti** nandivasena pavattāya saññāya, nandisampayuttāya saññāyāti attho. Esa nayo **rāgato samudayato ādānato paṇidhito abhinivesato saññāyāti** etthāpi. Yasmā pana khayavayavipariṇāmānupassanā tisso aniccānupassanaññanti balavabhāvāya balavapaccayabhūtā bhaṅgānupassanāvisesā. Bhaṅgadassanena hi aniccānupassanā balavatī hoti. Aniccānupassanāya ca balavatiyā jātāya “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti (saṃ. ni. 3.15) dukkhānattānupassanāpi balavatiyo honti. Tasmā aniccānupassanaññanti vuttāsu tāpi tisso vuttāva honti. Yasmā ca suññatānupassanā “abhinivesato saññāya muccatī”ti vacaneneva sārādānābhinivesasammohābhinivesaālayābhinivesasaññogābhinivesato saññāya muccatīti vuttameva hoti, abhinivesābhāveneva appaṭisaṅkhātā saññāya muccatīti vuttameva hoti, tasmā adhipaññādharmavipassanādayo pañcapi anupassanā na vuttatīti veditabbā. Evaṃ aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu etā aṭṭha anupassanā avatvā daseva anupassanā vuttatīti veditabbā.

215. Aniccānupassanā yathābhūtaṃ ñāṇanti aniccānupassanāyeva yathābhūtañāṇaṃ. Ubhayampi paccattavacanaṃ. **Yathābhūtañāṇanti** ñāṇattho vutto. Evaṃ sesesupi. **Sammohā aññāṇatīti** sammohabhūtā aññāṇā. **Muccatīti** vimokkhattho vutto.

216. Aniccānupassanānuttaraṃ sītibhāvañāṇanti ettha sāsaneveva sabbhāvato uttamaṭṭhena anuttaraṃ, anuttarassa paccayattā vā anuttaraṃ, sītibhāvo eva ñāṇaṃ sītibhāvañāṇaṃ. Taṃ aniccānupassanāsaṅkhātāṃ anuttaraṃ sītibhāvañāṇaṃ. “Chahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu bhabbo anuttaraṃ sītibhāvaṃ sacchikātu”nti (a. ni. 6.85) ettha nibbānaṃ anuttaro sītibhāvo nāma. Idha pana vipassanā anuttaro sītibhāvo. **Niccato santāpapaṭiḷāhadarathā muccatīti** etthāpi “nicca”nti pavattakilesā eva idha cāmutra ca santāpanatt̄hena santāpo, paridahanatt̄hena pariḷāho, uṇhatt̄hena darathoti vuccanti.

217. Nekkhammaṃ jhāyatīti jhānantiādayo heṭṭhā vuttatthā. Nekkhammādīni cettha aṭṭha samāpattiyo ca nibbedhabhāgiyāneva.

218. Anupādā cittassa vimokkhoti idha vipassanāyeva. “Etadatthā kathā, etadatthā mantanā, yadidaṃ anupādā cittassa vimokkho”ti (pari. 366; a. ni. 3.68) ettha pana nibbānaṃ anupādā cittassa vimokkho. **Katihupādānehīti** katihi upādānehi. **Katamā ekupādānāti** katamato ekupādānato. **Idaṃ ekupādānāti** ito ekato upādānato. **Idanti** pubbañāṇapekkhaṃ vā. Upādānato mucchanesu yasmā ādito saṅkhārānaṃ udayabbayaṃ passitvā passitvā aniccānupassanāya vipassati, pacchā saṅkhārānaṃ bhaṅgameva passitvā animittānupassanāya vipassati. Aniccānupassanāvisesoyeva hi animittānupassanā. Saṅkhārānaṃ udayabbayadassanena ca bhaṅgadassanena ca attābhāvo pākaṭo hoti. Tena diṭṭhupādānassa ca attavādupādānassa ca pahānaṃ hoti. Diṭṭhippahāneneva ca “sīlabbatena attā sujḥatī”ti dassanassa abhāvato sīlabbatupādānassa pahānaṃ hoti. Yasmā ca anattānupassanāya ujukameva attābhāvaṃ passati, anattānupassanāvisesoyeva ca suññatānupassanā, tasmā imāni cattāri ñāṇāni diṭṭhupādānādīhi tīhi upādānehi muccanti. Dukkhanupassanādīnaṃyeva pana catassanaṃ taṇhāya ujuvipaccanīkattā aniccānupassanādīnaṃ catassanaṃ kāmupādānato mucchanāṃ na vuttaṃ. Yasmā ādito dukkhanupassanāya “saṅkhārā dukkhā”ti passato pacchā appaṇihitānupassanāya ca “saṅkhārā dukkhā”ti passato saṅkhārānaṃ patthanā pahīyati. Dukkhanupassanāvisesoyeva hi appaṇihitānupassanā. Yasmā ca saṅkhāresu nibbidānupassanāya nibbindantassa virāgānupassanāya virajjantassa saṅkhārānaṃ patthanā pahīyati, tasmā imāni cattāri ñāṇāni kāmupādānato muccanti. Yasmā nirodhānupassanāya kilese nirodheti, paṭinissaggānupassanāya kilese pariccajati, tasmā imāni dve ñāṇāni catūhi upādānehi muccantīti evaṃ sabhāvanānattena ca ākārānānattena ca aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā niddiṭṭhā.

219. Idāni ādito uddiṭṭhānaṃ tiṇṇaṃ vimokkhānaṃ mukhāni dassetvā vimokkhamukhapubbaṅgamaṃ indriyavisesaṃ puggalavisesaṅca dassetukāmo **tīṇi kho panimānīti**ādīmāha. Tattha **vimokkhamukhānīti** tiṇṇaṃ vimokkhānaṃ mukhāni. **Lokaniyyānāya saṃvattantīti** tedhātukalokato niyyānāya niggamaṇāya saṃvattanti. **Sabbasaṅkhāre paricchedaparivaṭumato samanupassanatāyāti** sabbesaṃ saṅkhārānaṃ udayabbayavasena paricchedato ceva parivaṭumato ca samanupassanatāya. Lokaniyyānaṃ hotīti pāṭhaseso. Aniccānupassanā hi udayato pubbe saṅkhārā natthīti paricchinditvā tesāṃ gatiṃ samannesamānā vayato paraṃ na gacchanti, ettheva antaradhāyanīti parivaṭumato pariyantato samanupassati. Sabbasaṅkhārā hi udayena pubbantaparicchinnā, vayena aparantaparicchinnā. **Animittāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāyāti** vipassanākkhaṇepi nibbānaninnatāya animittākārena upaṭṭhānato animittasaṅkhātāya nibbānadhātuyā cittaṃpavisanaṭāya ca lokaniyyānaṃ hoti. **Manosamuttejanatāyāti** cittasamvejanatāya. Dukkhanupassanāya hi saṅkhāresu cittaṃ saṃvijjati. **Appaṇihitāya ca dhātuyāti** vipassanākkhaṇepi nibbānaninnatāya appaṇihitākārena upaṭṭhānato appaṇihitasaṅkhātāya nibbānadhātuyā. **Sabbadhammeti** nibbānassa avipassanupagattepi anattasabhāvasabbhāvato “sabbasaṅkhāre”ti avatvā “sabbadhamme”ti vuttaṃ. **Parato samanupassanatāyāti** paccayāyattattā avasatāya avidheyatāya ca “nāhaṃ na mama”nti evaṃ anattato samanupassanatāya. **Suññatāya ca dhātuyāti** vipassanākkhaṇepi nibbānaninnatāya suññatākārena upaṭṭhānato suññatāsaṅkhātāya nibbānadhātuyā. Iti imāni tīṇi vacanāni aniccadukkhanattānupassanānaṃ vasena vuttāni. Teneva tadanantaraṃ **aniccato manasikarototi**ādi vuttaṃ. Tattha **khayatoti** khīyanato. **Bhayatoti** sabhayato. **Suññatoti** attarahitato.

Adhimokkhabahulanti aniccānupassanāya “khaṇabhaṅgavasena saṅkhārā bhijjantī”ti saddhāya paṭipannassa paccakkhato khaṇabhaṅgadassanena “saccaṃ vatāha bhagavā”ti bhagavati saddhāya saddhābahulaṃ cittaṃ hoti. Atha vā paccuppanānaṃ padesaṅkhārānaṃ aniccatāṃ passitvā “evaṃ aniccā atītānāgatapaccuppanā sabbe saṅkhārā”ti adhimuccanato adhimokkhabahulaṃ cittaṃ hoti. **Passadhibahulanti** dukkhanupassanāya cittaṃkhobhakarāya paṇidhiyā pajahanato cittadarathābhāvena

passaddhibahulaṃ cittaṃ hoti. Atha vā dukkhānupassanāya samvegajananato samvigghassa ca yoniso padahanato vikkhepābhāvena passaddhibahulaṃ cittaṃ hoti. **Vedabahulanti** anattānupassanāya bāhirakehi aditṭhaṃ gambhīraṃ anattalakkhaṇaṃ passato ñāṇabahulaṃ cittaṃ hoti. Atha vā “sadevakena lokena aditṭhaṃ anattalakkhaṇaṃ ditṭha”nti tuṭṭhassa tuṭṭhibahulaṃ cittaṃ hoti.

Adhimokkhabahulo saddhindriyaṃ paṭilabhatī pubbabhāge adhimokkho bahulaṃ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā saddhindriyaṃ nāma hoti, taṃ so paṭilabhati nāma. **Passaddhibahulo samādhindriyaṃ paṭilabhatī** pubbabhāge passaddhibahulassa “passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati”ti (paṭi. ma. 1.73; a. ni. 5.26) vacanato bhāvanāpāripūriyā passaddhipaccayā samādhindriyaṃ hoti, taṃ so paṭilabhati nāma. **Vedabahulo paññindriyaṃ paṭilabhatī** pubbabhāge vedo bahulaṃ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā paññindriyaṃ nāma hoti, taṃ so paṭilabhati nāma.

Ādhipateyyaṃ hotīti chandādi ke adhipatibhūtepi sakiccanipphādanavasena adhipati hoti padhāno hoti. **Bhāvanāyāti** bhumavacanāṃ, uparūpari bhāvanatthāya vā. **Tadanvayā hontī**ti taṃ anugāminī taṃ anuvattinī honti. **Sahajātapaccayā hontī**ti uppajjamānā ca sahauppādanabhāvena upakāraḥ honti pakāsassa padīpo viya. **Aññamaññapaccayā hontī**ti aññamaññaṃ uppādanupatthambhanabhāvena upakāraḥ honti aññamaññūpatthambhakaṃ tidaṇḍaṃ viya. **Nissayapaccayā hontī**ti adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakāraḥ honti tarucittakammānaṃ pathavīpaṭādi viya. **Sampayuttapaccayā hontī**ti ekavattukaekārammaṇaekuppādaekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakāraḥ honti.

220. Paṭivedhakāleti maggakkhaṇe saccapaṭivedhakāle. **Paññindriyaṃ ādhipateyyaṃ hotī**ti maggakkhaṇe nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā saccadassanakiccakaraṇavasena ca kilesappahānakiccakaraṇavasena ca paññindriyameva jeṭṭhakaṃ hoti. **Paṭivedhāyāti** saccapaṭivijjhanatthāya. **Ekarasāti** vimuttirasena. **Dassanatthenāti** saccadassanatthena. **Evam paṭivijjhantopi bhāveti, bhāventopi paṭivijjhantī**ti maggakkhaṇe sakimyeva bhāvanāya ca paṭivedhassa ca sabbhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Anattānupassanāya vipassanākkhaṇepi paññindriyasēva ādhipateyyatā “paṭivedhakālepi”ti apisaddo payutto.

221. Aniccatomanasikaroto katamindriyaṃ adhimattaṃ hotītiādi indriyavisesena puggalavisesaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **adhimattanti** adhikaṃ. Tattha saddhindriyasamādhindriyapaññindriyānaṃ adhimattatā saṅkhārupekkhāya veditabbā. **Saddhāvimuttoti** ettha avisesetvā vuttepi upari visesetvā vuttatā sotāpattimaggāṃ ṭhapetvā sesesu sattasu ṭhānesu saddhāvimuttoti vuttaṃ hoti. Saddhāvimutto saddhindriyassa adhimattatā hoti, na saddhindriyassa adhimattatā sabbattha saddhāvimuttotipi vuttaṃ hoti. Sotāpattimaggakkhaṇe saddhindriyassa adhimattatāyeva sesesu samādhindriyapaññindriyādhimattatēpi sati saddhāvimuttoyeva nāma hotīti vadanti. **Kāyasakkhī hotī**ti aṭṭhasupi ṭhānesu kāyasakkhī nāma hoti. **Diṭṭhippatto hotī**ti saddhāvimutte vuttanayeneva veditabbāṃ.

Saddahanto vimuttoti saddhāvimuttoti saddhindriyassa adhimattatā sotāpattimaggakkhaṇe saddahanto catūsupi phalakkhaṇesu vimuttoti saddhāvimuttoti vuttaṃ hoti. Uparimaggattayakkhaṇe saddhāvimuttatā idāni vakkhati. Sotāpattimaggakkhaṇe pana saddhānusārittaṃ pacchā vakkhati. **Phuṭṭhattā sacchikatoti kāyasakkhī**ti sukkhavipassakatte sati upacārajjhānaphassassa rūpārūpajjhānalābhitte sati rūpārūpajjhānaphassassa phuṭṭhattā nibbānaṃ sacchikatoti kāyasakkhī, nāmakāyena vuttappakāre jhānaphasse ca nibbāne ca sakkhīti vuttaṃ hoti. **Diṭṭhattā pattoti diṭṭhippatto**ti sotāpattimaggakkhaṇe sampayuttēna paññindriyēna paṭhamāṃ nibbānassa diṭṭhattā pacchā sotāpattiphalādivasena nibbānaṃ pattoti diṭṭhippatto, paññindriyasaṅkhātāya diṭṭhiyā nibbānaṃ pattoti vuttaṃ hoti. Sotāpattimaggakkhaṇe pana dhammānusārittaṃ

pacchā vakkhati. **Saddahanto vimuccatīti saddhāvimuttoti** saddhindriyassa adhimattattā sakadāgāmianāgāmiarahattamaggakkhaṇesu saddahanto vimuccatīti saddhāvimutto. Ettha vimuccamānopi āsaṃsāya bhūtavacanavasena “vimutto”ti vutto. **Jhānaphassanti** tividham jhānaphassaṃ. “Jhānaphassa”ntiādīni “dukkhā saṅkhārā”tiādīni ca paṭhamam vuttam dvayameva visesetvā vuttāni. **Ñātam hotīti**ādīni heṭṭhā vuttatthāni. Ettha ca jhānalābhī puggalo samādhindriyassa anukūlāya dukkhānupassanāya eva vuṭṭahitvā maggaphalāni pāpuṇātīti ācariyānam adhippāyo.

Siyāti siyuṃ, bhaveyyunti attho. “Siyā”ti etaṃ vidhivacanameva. **Tayo puggalāti** vipassanāniyamena indriyaniyamena ca vuttā tayo puggalā. **Vatthuvasenāti** tīsu anupassanāsu ekekaṅdriyavatthuvaseṇa. **Pariyāyenāti** teneva pariyāyena. Iminā vārena kiṃ dassitaṃ hoti ? Heṭṭhā ekekissā anupassanāya ekekassa indriyassa ādhipaccam yebhuyyavasena vuttanti ca, kadāci tīsupi anupassanāsu ekekasseva indriyassa ādhipaccam hotīti ca dassitaṃ hoti. Atha vā pubbhāgavipassanākkhaṇe tīssannampī anupassanānam sabbhāvato tāsu pubbhāgavipassanāsu tesam tesam indriyānam ādhipaccam apekkhitvā maggaphalakkhaṇesu saddhāvimuttādīni nāmāni hotīti. Evañhi vuccamāne heṭṭhā vuṭṭhānagāminivipassanāya upari ca kato indriyādhippaccapuggalāniyamā sukatoyeva niccaloyeva ca hoti. Anantaravāre **siyāti aññoyevāti** evaṃ siyāti attho. Ettha pubbe vuttoyeva niyamo.

Idāni maggaphalavasena puggalavisesaṃ vibhajitvā dassetuṃ **aniccato manasikaroto...pe... sotāpattimaggam paṭilabhatīti**ādīmāha. Tattha saddham anussarati anugacchati, saddhāya vā nibbānam anussarati anugacchatīti **saddhānusārī. Sacchikatanti** paccakkhatam. **Arahattanti** arahattaphalam. Paññāsaṅkhātam dhammam anussarati, tena vā dhammena nibbānam anussaratīti **dhammānusārī.**

222. Puna aparehi pariyāyehi indriyattayavisesena puggalavisesaṃ vaṇṇetukāmo **ye hi kecīti**ādīmāha. Tattha **bhāvītā vāti** atīte bhāvayimsu vā. **Bhāventi vāti** paccuppanne. **Bhāvissanti vāti** anāgate. **Adhigatā vāti**ādī ekekantikaṃ purimassa purimassa atthavivaraṇattham vuttam. **Phassitā vāti** nānaphusaṇāya phusimsu vā. **Vasippattāti** issarabhāvaṃ pattā. **Pāramippattāti** vosānam pattā. **Vesārajappattāti** visāradabhāvaṃ pattā. Sabbattha saddhāvimuttādayo heṭṭhā vuttakkhaṇesuyeva, satipaṭṭhānādayo maggakkhaṇeyeva. **Aṭṭha vimokkheti** “rūpī rūpāni passatī”tiādike (paṭi. ma. 1.209; dha. sa. 248) paṭisambhidāmaggappattiyā eva pattā.

Tisso sikkhāti adhisīlasikkhā adhicittasikkhā adhipaññāsikkhā maggappattā eva sikkhamānā. **Dukkham parijānantīti**ādīni maggakkhaṇeyeva. **Pariññāpaṭivedham paṭivijjhatīti** pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, pariññāya paṭivijjhitabbanti vā pariññāpaṭivedham. Evaṃ sesesupi. Sabbadhammādīhi visesetvā **abhiññāpaṭivedhā**dayo vuttā. **Sacchikiriyāpaṭivedho** pana maggakkhaṇeyeva nibbānapaccavekkhaṇāñānasiddhivasena veditabboti. Evamidha pañca ariyapuggalā niddiṭṭhā honti, ubhatobhāgavimutto ca paññāvimutto cāti ime dve aniddiṭṭhā. Aññattha (visuddhi. 2.773) pana “yo pana dukkhato manasikaronto passaddhibahulo samādhindriyam paṭilabhati, so sabbattha kāyasakkhī nāma hoti, arūpajjhānam pana patvā aggaphalam patto ubhatobhāgavimutto nāma hoti. Yo pana anattato manasikaronto vedabahulo paññindriyam paṭilabhati, sotāpattimaggakkhaṇe dhammānusārī hoti, chasu ṭhānesu ditṭhippatto, aggaphale paññāvimutto”ti vuttam. Te idha kāyasakkhiditṭhippattehiyeva saṅgahitā. Atthato pana arūpajjhānena ceva ariyamaggena cāti ubhatobhāgena vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Pajānanto vimuttoti paññāvimuttoti. Ettāvataṃ indriyapuggalavisesā niddiṭṭhā honti.

223-226. Idāni vimokkhapubbaṅgamameva vimokkhavisesaṃ puggalavisesaṅca dassetukāmo **aniccato manasikarototi**ādīmāha. Tattha **dve vimokkhāti** appaṇihitasuññatavimokkhā. Aniccānupassanāgamanavasena hi animittavimokkhoti

laddhanāmo maggo rāgadosamohapaṇidhīnaṃ abhāvā saguṇato ca tesamyeva paṇidhīnaṃ abhāvā appaṇihitanti laddhanāmaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇato ca appaṇihitavimokkhoti nāmappi labhati. Tathā rāgadosamohehi suññattā saguṇato ca rāgādīhiyeva suññattā suññatanti laddhanāmaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇato ca suññatavimokkhoti nāmappi labhati. Tasmā te dve vimokkhā animittavimokkhanvayā nāma honti. Animittamaggato anaññepi aṭṭhannaṃ maggaṅgānaṃ ekekassa maggaṅgassa vasena sahaṇṇāpaccayā ca hontīti veditabbā. Puna **dve vimokkhāti** suññatanimittavimokkhā. Dukkhanupassanāgamanavasena hi appaṇihitavimokkhoti laddhanāmo maggo rūpanimittādīnaṃ rāganimittādīnaṃ niccanimittādīnaṃ abhāvā saguṇato ca tesamyeva nimittānaṃ abhāvā animittasaṅkhātaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇato ca animittavimokkhoti nāmappi labhati. Sesam vuttanayeneva yojetabbam. Puna **dve vimokkhāti** animittaappaṇihitavimokkhā. Yojanā panettha vuttanayā eva.

Paṭivedhakāletī indriyānaṃ vuttakkameneva vuttaṃ. Maggakkhaṇaṃ pana muñcitvā vipassanākkhaṇe vimokkho nāma natthi . Paṭhamaṃ vuttoyeva pana maggavimokkho “paṭivedhakāle”ti vacanena visesetvā dassito. “Yo cāyaṃ puggalo saddhāvimutto”tiādikā dve vārā ca “aniccato manasikaronto sotāpattimaggaṃ paṭilabhatī”tiādiko vāro ca saṅkhitto, vimokkhasena pana yojetvā vitthārato veditabbo. **Ye hi keci nekkhamanti**tiādiko vāro vuttanayeneva veditabboti. Ettāvataṃ vimokkhapuggalavisesā niddiṭṭhā hontīti.

227. Puna vimokkhamukhāni ca vimokkhe ca anekadhā niddisitukāmo **aniccato manasikarontoti**tiādīmāha. Tattha **yathābhūtaṃ**ti yathāsabhāvena. **Jānātīti** ñāṇena jānāti. **Passatīti** teneva ñāṇena cakkhunā viya passati. **Tadanvayenāti** tadanugamanena, tassa paccakkhato ñāṇena diṭṭhassa anugamanenāti attho. **Kaṅkhā pahīyatīti** aniccānupassanāya niccāniccakaṅkhā, itarāhi itarakaṅkhā. **Nimittanti** santatighanavinibbhogena niccasaññāya pahīnattā ārammaṇabhūtaṃ saṅkhāranimittaṃ yathābhūtaṃ jānāti. **Tena vuccati sammādassananti** tena yathābhūtajānanena taṃ ñāṇaṃ “sammādassana”nti vuccati. **Pavattanti** dukkhappattākāre sukhasaññaṃ ugghātetvā sukhasaññāya pahānena paṇidhisāṅkhātāya taṇhāya pahīnattā sukhasammatampi vipākapavattaṃ yathābhūtaṃ jānāti. **Nimittaṃca pavattaṃcāti** nānādhātumanasikārasambhavaṃ samūhaghanavinibbhogena ubhayathāpi attasaññāya pahīnattā saṅkhāranimittaṃca vipākapavattaṃca yathābhūtaṃ jānāti. **Yaṅca yathābhūtaṃ ñāṇanti**tiādittayaṃ idāni vuttameva, na aññaṃ. **Bhayato upaṭṭhātīti** nicasukhaattābhāvadassanato yathākkamaṃ taṃ taṃ bhayato upaṭṭhātī. **Yā ca bhayatupaṭṭhāne paññāti**tiādinaṃ “udayabbayānupassanāññaṃ bhaṅgānupassanāññaṃ bhayatupaṭṭhānaññaṃ ādīnavānupassanāññaṃ nibbidānupassanāññaṃ muñcitukamyatāññaṃ paṭisaṅkhānupassanāññaṃ saṅkhārupekkhāññaṃ anulomaññaṃ”nti vuttetu paṭipadāññadassanavisuddhisāṅkhātesu navasu vipassanāññesu bhayatupaṭṭhānasambandhena avatthābhedenā bhinnāni ekaṭṭhāni tīṇi ñāṇāni vuttāni, na sesāni.

Puna tīsu anupassanāsu ante ṭhitāya anantarāya anattānupassanāya sambandhena tāya saha suññatānupassanāya ekaṭṭhataṃ dassetuṃ **yā ca anattānupassanā yā ca suññatānupassanā**tiādīmāha. Imāni hi dve ñāṇāni atthato ekameva, avatthābhedenā pana bhinnāni. Yathā ca imāni, tathā aniccānupassanā ca animittānupassanā ca atthato ekameva ñāṇaṃ, dukkhānupassanā ca appaṇihitānupassanā ca atthato ekameva ñāṇaṃ, kevalaṃ avatthābhedenēva bhinnāni. Anattānupassanāsuññatānupassanānaṃca ekaṭṭhatāya vuttāya tesam dvinnaṃ dvinnampi ñāṇānaṃ ekalakkaṇattā ekaṭṭhatā vuttāva hotīti. **Nimittaṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati**ti “saṅkhāranimittaṃ addhavaṃ tāvakālika”nti aniccalakkaṇavasena jānitvā ñāṇaṃ uppajjati. Kāmaṅca na paṭhamaṃ jānitvā pacchā ñāṇaṃ uppajjati, vohāravasena pana “maññaṃca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇa”ntiādīni (sam. ni. 4.60; ma. ni. 1.400; 3.421) viya evaṃ vuccati. Saddasatthavidūpi ca “ādiccaṃ

pāpuṇitvā tamo vigacchatī”tiādīsu viya samānakālepi imaṃ padaṃ icchanti. Ekattanayena vā purimañca pacchimañca ekaṃ katvā evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Iminā nayena itarasmimpi padadvaye attho veditabbo. **Muñcitukamyatā**dīnaṃ tiṇṇaṃ ñāṇaṃ ekaṭṭhatā heṭṭhā vuttanayā eva.

Nimittācittaṃ vuṭṭhātīti saṅkhāranimitte dosadassanena tattha anallīnatāya saṅkhāranimittā cittaṃ vuṭṭhātī nāma. **Animitte cittaṃ pakkhandatī**ti saṅkhāranimittapaṭipakkhena animittasāṅkhāte nibbāne tanninnatāya cittaṃ pavisati. Sesānupassanādvayepi iminā nayena attho veditabbo. **Nirodhe nibbānadhātuyā**ti idha vutteneva paṭhamānupassanādvayampi vuttameva hoti. Nirodhetipi pāṭho. **Bahiddhāvūṭṭhānavivaṭṭane paññā**ti vuṭṭhānasambandhena gotrabhuññaṃ vuttaṃ. **Gotrabhū dhammā**ti gotrabhuññaṃeva. Itarathā hi ekaṭṭhatā na yujjati. “Asāṅkhatā dhammā, appaccayā dhammā”tiādīsu (dha. sa. dukamātikā 7, 8) viya vā catumaggavasena vā bahuvacanaṃ katanti veditabbaṃ. Yasmā vimokkhoti maggo, maggo ca dubhatovuṭṭhāno, tasmā tena sambandhena **yā ca dubhatovuṭṭhānavivaṭṭane paññā**tiādī vuttaṃ.

228. Puna vimokkhānaṃ nānākkhaṇānaṃ ekakkhaṇapariyāyaṃ dassetukāmo **katihākārehi**tiādīmāha. Tattha **ādhipateyyaṭṭhenā**ti jeṭṭhakaṭṭhena. **Adhiṭṭhānaṭṭhenā**ti paṭiṭṭhānaṭṭhena. **Abhinīhāraṭṭhenā**ti vipassanāvīthito nīharaṇaṭṭhena. **Niyyānaṭṭhenā**ti nibbānupagamaṇaṭṭhena. **Aniccato manasikarototi** vuṭṭhānagāminivipassanākkhaṇeyeva. **Animitto vimokkhoti** maggakkhaṇeyeva. Esa nayo sesesu. **Cittaṃ adhiṭṭhātī**ti cittaṃ adhiṅkaṃ katvā ṭhātī, cittaṃ paṭiṭṭhāpetīti adhippāyo. **Cittaṃ abhinīharatī**ti vipassanāvīthito cittaṃ nīharati. **Nirodhaṃ nibbānaṃ niyyātī**ti nirodhasāṅkhātaṃ nibbānaṃ upagacchatīti evaṃ ākāraṇānattato catudhā nānākkhaṇatā dassitā.

Ekakkhaṇatāya **samodhānaṭṭhenā**ti ekajjhaṃ samosaraṇaṭṭhena. **Adhigamaṇaṭṭhenā**ti vindanaṭṭhena. **Paṭilābhaṭṭhenā**ti pāpuṇanaṭṭhena. **Paṭivedhaṭṭhenā**ti ñāṇena paṭivijjanaṭṭhena. **Sacchikiriyaṭṭhenā**ti paccakkhakaṇaṭṭhena. **Phassaṇaṭṭhenā**ti ñāṇaphusaṇāya phusaṇaṭṭhena. **Abhisamayaṭṭhenā**ti abhimukhaṃ samāgamaṇaṭṭhena. Ettha “samodhānaṭṭhenā”ti mūlapadaṃ, sesāni adhigamavevacanāni. Tasmāyeva hi sabbesaṃ ekato vissajjanaṃ kataṃ. **Nimittā muccatī**ti niccanimittato muccati. Iminā vimokkhaṭṭho vutto. **Yato muccatī**ti yato nimittato muccati. **Tattha na paṇidahaṭṭī**ti tasmim nimitte patthanaṃ na karoti. **Yattha na paṇidahaṭṭī**ti yasmim nimitte na paṇidahati. **Tena suññoti** tena nimittena suñño. **Yena suññoti** yena nimittena suñño. **Tena nimittena animittoti** iminā animittaṭṭho vutto.

Paṇidhiyā muccatīti paṇidhito muccati. “Paṇidhi muccatī”ti pāṭho nissakkatthoyeva. Iminā vimokkhaṭṭho vutto. **Yattha na paṇidahaṭṭī**ti yasmim dukkhe na paṇidahati. **Tena suññoti** tena dukkhena suñño. **Yena suññoti** yena dukkhanimittena suñño. **Yena nimittena**ti yena dukkhanimittena. **Tattha na paṇidahaṭṭī**ti iminā appaṇihitaṭṭho vutto. **Abhinivesā muccatī**ti iminā vimokkhaṭṭho vutto. **Yena suññoti** yena abhinivesanimittena suñño. **Yena nimittena**ti yena abhinivesanimittena. **Yattha na paṇidahaṭṭī, tena suññoti** yasmim abhinivesanimitte na paṇidahati, tena abhinivesanimittena suñño. Iminā suññataṭṭho vutto.

229. Puna aṭṭhavimokkhādīni niddisitukāmo **atthi vimokkhoti**tiādīmāha. Tattha **niccato abhinivesā**tiādīni saññāvimokkhe vuttanayena veditabbāni. **Sabbābhinivesehī**ti vuttappakārehi abhinivesehi. Iti abhinivesamuccanavasena suññatavimokkhā nāma jātā, teyeva niccādinimittamuccanavasena animittavimokkhā, niccantiādipaṇidhīhi muccanavasena appaṇihitavimokkhā. Ettha ca **paṇidhi muccatī**ti sabbattha nissakkattho veditabbo. Paṇidhiyā muccatīti vā pāṭho. “Sabbapaṇidhīhi muccatī”ti cettha sādhaṅkaṃ. Evaṃ tisso anupassanā tadanāvavimokkhataṃ ca samucchadavimokkhassa paccayattā ca pariyāyena vimokkhāti vuttā.

230. Tattha jātāti anantare vipassanāvimokkhepi sati imissā kathāya maggavimokkhādhikāratā tasmim maggavimokkhe jātāti vuttaṃ hoti. **Anavajjakusalāti** rāgādivajjavirahitā kusalā. Vicchedaṃ katvā vā pāṭho. **Bodhipakkhiyā dhammāti** “cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcendriyāni, pañca balāni, satta bojjaṅgā , ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti (ma. ni. 3.35, 43; cūḷani. mettagūmaṇavapucchānidessa 22; mi. pa. 5.4.1) vuttā sattatimsa bodhipakkhiyadhammā. **Idaṃ mukhanti** idaṃ vuttappakāraṃ dhammajātaṃ ārammaṇato nibbānapavesāya mukhattā mukhaṃ nāmāti vuttaṃ hoti. **Tesaṃ dhammānanti** tesaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ. **Idaṃ vimokkhamukhanti** nibbānaṃ vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimokkhesu nissaraṇavimokkhova, “yāvatā, bhikkhave , dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ dhammānaṃ aggamaṅkhaṃ”ti (itivu. 90; a. ni. 4.34) vuttattā uttamaṭṭhena mukhañcāti vimokkhamukhaṃ. Vimokkhañca taṃ mukhañca vimokkhamukhanti kammadhārayasamāsavasena ayameva attho vutto. **Vimokkhañcāti** ettha līngavipallāso kato. **Tiṇi akusalamūlānīti** lobhadosaṃmohā. **Tiṇi duccharitānīti** kāyavacīmanoduccharitāni. **Sabbepi akusalā dhammāti** akusalamūlehi sampayuttā duccharitehi sampayuttā ca asampayuttā ca sevitaṭṭhadomanassādīni ṭhapetvā sabbepi akusalā dhammā. **Kusalamūlasucaritāni** vuttapaṭipakkhena veditabbāni. **Sabbepi kusalā dhammāti** vuttanayeneva sampayuttā asampayuttā ca vimokkhassa upanissayabhūtā sabbepi kusalā dhammā. Vivatṭakathā heṭṭhā vuttā. Vimokkhavivaṭṭasambandhena panettha sesavivaṭṭāpi vuttā. **Āsevanāti** ādito sevanā. **Bhāvanāti** tasseva vaḍḍhanā. **Bahulīkamanti** tasseva vasippattiyā punappunaṃ karaṇaṃ. Maggassa pana ekakkaṇṇeyeva kiccaśādhanaśasena āsevanādīni veditabbāni. **Paṭilābho vā vipāko vāti**ādīni heṭṭhā vuttatthānevāti.

Vimokkhaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammapakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Vimokkhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Gatikathā

Gatikathāvaṇṇanā

231. Idāni tassā vimokkhuppattiyā hetubhūtaṃ hetusampattiṃ dassentena kathitāya gatikathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Duhetukapaṭisandhikassāpi hi “natthi jhānaṃ apaññassā”ti (dha. pa. 372) vacanato jhānampi na uppajjati, kiṃ pana vimokkho. Tattha **gatisampattiyāti** nirayatiracchānayanipettivisayamanussadevasaṅkhātāsu pañcasu gatīsu manussadevasaṅkhātāya gatisampattiyā. Etena purimā tisso gativipattiyo paṭikkhipati. Gatiyā sampatti gatisampatti, sugatīti vuttaṃ hoti. **Gatīti** ca saḥokāsā khandhā. Pañcasu ca gatīsu pettevisayaggahaṇeṇeva asurakāyopi gahito. **Devāti** cha kāmāvacaradevā brahmāno ca. Devaggahaṇeṇa asurāpi saṅgahitā. **Ñānasampayutteti** ñānasampayuttapaṭisandhikkhaṇe. Khaṇopi hi ñānasampayuttayogena teneva vohārena vuttoti veditabbo. **Katināṃ hetūnanti** alobhādosāṃmohahetūsu katināṃ hetūnaṃ. **Upapattīti** upapajjanaṃ, nibbattīti attho.

Yasmā pana suddakulajātāpi tihetukā honti, tasmā te sandhāya paṭhamapucchā. Yasmā ca yebhuyyena mahāpuññā tīsu mahāsālakulesu jāyanti, tasmā tesaṃ tiṇṇaṃ kulānaṃ vasena tisso pucchā. Pāṭho pana saṅkhitto. Mahatī sālā etesanti mahāsālā, mahāgharā mahāvibhavāti attho. Atha vā mahā sāro etesanti mahāsārāti vattabbe ra-kārassa la-kāraṃ katvā “mahāsālā”ti vuttaṃ. Khattiyā mahāsālā, khattiyesu vā mahāsālāti **khattiyamahāsālā**. Sesesupi eseva nayo. Tattha yassa khattiyassa gehe pacchimantena koṭisatāṃ dhanāṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca vīsati ambaṇāni divasaṃ valañje nikkhamanti, ayaṃ **khattiyamahāsālo** nāma. Yassa brāhmaṇassa gehe pacchimantena asītikoṭidhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañca dasa ambaṇāni divasaṃ valañje nikkhamanti,

ayaṃ **brāhmaṇamahāsālo** nāma. Yassa gahapatissa gehe pacchimantena cattālisakoṭṭidhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānaṃ ca pañca ambaṇāni divasaṃ valañje nikkhamanti, ayaṃ **gahapatimahāsālo** nāma.

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānaṃ ca ekantatihetukattā “ñāṇasampayutte”ti na vuttaṃ, manussesu pana duhetukāhetukānaṃca sabbhāvato, kāmāvacaresu devesu duhetukānaṃca sabbhāvato sesesu “ñāṇasampayutte”ti vuttaṃ. Ettha ca kāmāvacaradevā pañcakāmaguṇaratiyā kīḷanti, sarīrajutiyā ca jotantīti **devā**, rūpāvacarabrahmāno jhānaratiyā kīḷanti, sarīrajutiyā ca jotantīti devā, arūpāvacarabrahmāno jhānaratiyā kīḷanti, ñāṇajutiyā ca jotantīti devā.

232. Kusalakammassa javanakkhaṇeti atītajātiyā idha tihetukapaṭisandhijanakkassa tihetukakāmāvacarakusalakammassa ca javanavīthiyaṃ punappunaṃ uppattivāsena sattavāraṃ javanakkhaṇe, pavattanakāleti attho. **Tayo hetū kusalāti** alobho kusalahetu adoso kusalahetu amoho kusalahetu. **Tasmim khāṇe jātacetanāyāti** tasmim vuttakkhaṇeyeva jātāya kusalacetanāya. **Sahajātapaccayā hontīti** uppajjamānā ca sahauppādanabhāvena upakārakā honti. **Tena vuccatīti** tena sahajātapaccayabhāveneva vuccati. **Kusalamūlapaccayāpi saṅkhārāti** ekacittakkhaṇikapaccayākāranayena vuttaṃ. “Saṅkhārā”ti ca bahuvacanena tattha saṅkhārakkhandhasaṅgahitā sabbe cetasikā gahitāti veditabbaṃ. Apisaddena saṅkhārappaccayāpi kusalamūlānītipi vuttaṃ hoti.

Nikantikkhāṇeti attano vipākāṃ dātum paccupaṭṭhitakamme vā tathā paccupaṭṭhitakammena upaṭṭhāpīte kammanimitte vā gatinimitte vā uppajjamānānaṃ nikantikkhāṇe. **Nikantīti** nikāmaṇā patthanā. Āsannamaraṇassa hi mohena ākulacittattā avīci jālāyapi nikanti uppajjati, kiṃ pana sesesu nimittesu. **Dve hetūti** lobho akusalahetu moho akusalahetu. Bhavanikanti pana paṭisandhianantaraṃ pavattabhavaṅgavīthito vuṭṭhitamattasseva attano khandhasantānaṃ ārabba sabbesampi uppajjati. “Yassa vā pana yattha akusalā dhammā na uppajjittha, tassa tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti āmantā”ti evamādi idameva sandhāya vuttaṃ. **Tasmim khāṇe jātacetanāyāti** akusalacetanāya.

Paṭisandhikkhaṇeti tena kammena gahitapaṭisandhikkhaṇe. **Tayo hetūti** alobho abyākatahetu adoso abyākatahetu amoho abyākatahetu. **Tasmim khāṇe jātacetanāyāti** vipākābyākatacetanaṃ. **Nāmarūpapaccayāpi viññāṇanti** ettha tasmim paṭisandhikkhaṇe tayo vipākahetū sesacetasikā ca nāmaṃ, hadayavattu rūpaṃ. Tato nāmarūpapaccayatopi paṭisandhiviññāṇaṃ pavattati. **Viññāṇapaccayāpi nāmarūpanti** etthāpi nāmaṃ vuttappakārameva, rūpaṃ pana idha sahetukamanussapaṭisandhiyā adhippetattā gabbhaseyyakānaṃ vatthudasakaṃ kāyadasakaṃ bhāvadasakanti samatīmsa rūpāni, saṃsedajānaṃ opapātikānaṃca paripunnāyatanānaṃ cakkhudasakaṃ sotadasakaṃ ghānadasakaṃ jivhādasakaṃcāti samasattati rūpāni. Taṃ vuttappakāraṃ nāmarūpaṃ paṭisandhikkhaṇe paṭisandhiviññāṇapaccayā pavattati.

Pañcakkhandhāti ettha paṭisandhicittena paṭisandhikkhaṇe labbhamānāni rūpāni rūpakkhandho, sahajātā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, sesacetasikā saṅkhārakkhandho, paṭisandhicittaṃ viññāṇakkhandho. **Sahajātapaccayā hontīti** cattāro arūpino khandhā aññamaññaṃ sahajātapaccayā honti, rūpakkhandhe cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ sahajātapaccayā honti, arūpino khandhā ca hadayarūpaṃca aññamaññaṃ sahajātapaccayā honti, mahābhūtāpi upādārūpānaṃ sahajātapaccayā honti. **Aññamaññapaccayā hontīti** aññamaññaṃ uppādanupatthambhanabhāvena upakārakā honti, cattāro arūpino khandhā ca aññamaññapaccayā honti, cattāro mahābhūtā aññamaññapaccayā honti. **Nissayapaccayā hontīti** adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakārakā honti, cattāro arūpino khandhā ca aññamaññaṃ nissayapaccayā hontīti sahajātā viya vitthāretabbā. **Vippayuttapaccayā hontīti** ekavattukādibhāvānupagamanena vippayuttabhāvena upakārakā honti, arūpino khandhā paṭisandhirūpānaṃ vippayuttapaccayā

honti, hadayarūpaṃ arūpīnaṃ khandhānaṃ vip̐payuttapaccayo hoti. “Pañcakkhandhā”ti hettha evaṃ yathālābhavasena vuttaṃ.

Cattāro mahābhūtāti ettha tayo paccayā paṭhamam vuttāyeva. **Tayo jīvitasāṅkhārā**ti āyu ca usmā ca viññāṇaṃ. **Āyū**ti rūpajīvitindriyaṃ arūpajīvitindriyaṃ. **Usmā**ti tejodhātu. **Viññāṇanti** paṭisandhiviññāṇam. Etāni hi uparūpari jīvitasāṅkhāraṃ saṅkharonti pavattenti jīvitasāṅkhārā. **Sahajātapaccayā hontī**ti arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ sampayuttakānaṃ khandhānaṃ hadayarūpassa ca aññamaññasahajātapaccayā honti, tejodhātu tiṇṇam mahābhūtānaṃ aññamaññasahajātapaccayo hoti, upādārūpānaṃ saṃhajātapaccayova, rūpajīvitindriyaṃ saṃhātarūpānaṃ pariyaṇena saṃhajātapaccayo hotīti veditabbaṃ. **Aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā hontī**ti dvayaṃ arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ sampayuttakhandhānaṃ aññamaññapaccayā honti. Aññamaññanissayapaccayā hontīti vuttanayeneva yojetvā veditabbaṃ. **Vip̐payuttapaccayā hontī**ti arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ paṭisandhirūpānaṃ vip̐payuttapaccayā honti. Rūpajīvitindriyaṃ pana aññamaññanissayavip̐payuttapaccayatte na yujjati. Tasmā “tayo jīvitasāṅkhārā”ti yathālābhavasena vuttaṃ. Nāmaṇca rūpaṇca vuttanayeneva catupaccayatte yojetabbaṃ. **Cuddasadharmā**ti pañcakkhandhā, cattāro mahābhūtā, tayo jīvitasāṅkhārā, nāmaṇca rūpaṇcāti evaṃ gaṇanāvasena cuddasa dhammā. Tesaṇca upari aññesaṇca saṃhajātipaccayabhāvo vuttanayo eva. **Sampayuttapaccayā hontī**ti puna ekavattukaekārammaṇaekuppādaekanirodhasāṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā honti.

Pañcindriyānīti saddhindriyādīni. **Nāmaṇcā**ti idha vedanādayo tayo khandhā. **Viññāṇācā**ti paṭisandhiviññāṇam. Puna **cuddasa dhammā**ti cattāro khandhā, pañcindriyāni, tayo hetū, nāmaṇca viññāṇācāti evaṃ gaṇanāvasena cuddasa dhammā. **Aṭṭhavīsati dhammā**ti purimā ca cuddasa, ime ca cuddasāti aṭṭhavīsati. Idha rūpassāpi pavitṭhattā sampayuttapaccayaṃ apanetvā vip̐payuttapaccayo vutto.

Evaṃ paṭisandhikkhaṇe vijjānānaṃ tassa tassa paccayuppannaṃ dhammassa taṃ taṃ paccayabhedam dassetvā paṭhamam nidditṭhe hetū nigametvā dassento **imesam aṭṭhanam hetūnam paccayā upapatti hotī**ti āha. Kammāyūhanakkhaṇe tayo kusalahetū, nikantikkhaṇe dve akusalahetū, paṭisandhikkhaṇe tayo abyākatahetūti evaṃ aṭṭha hetū. Tattha tayo kusalahetū, dve akusalahetū ca idha paṭisandhikkhaṇe pavattiyā upanissayapaccayā honti. Tayo abyākatahetū yathāyogaṃ hetupaccayasahajātapaccayavasena paccayā honti. Sesavāresupī eeva nayo.

Arūpāvacarānaṃ pana rūpābhāvā **nāmapaccayāpi viññāṇam, viññāṇapaccayāpi nāmanti** vuttaṃ. Rūpamissakacuddasakopi ca parihīno. Tassa parihīnattā “aṭṭhavīsati dhammā”ti vāro ca na labbhati.

233. Idāni vimokkassa paccayabhūtaṃ tihetukapaṭisandhiṃ dassetvā teneva sambandhena duhetukapaṭisandhivisesaṇca dassetukāmo **gatisampattiyā nānavip̐payutteti**ādīmāha. **Kusalakammaṃ javanakkhaṇeti** aṭṭajātiyā idha paṭisandhijanakassa duhetukakusalakammaṃ vuttanayeneva javanakkhaṇe. **Dve hetūti** nānavip̐payuttattā alobho kusalahetu adoso kusalahetu. Dve abyākatahetūpi alobhadosāyeva.

Cattāri indriyānīti pañcindriyavajjāni saddhindriyādīni cattāri. **Dvādasa dhammā**ti pañcindriyassa amohahetussa ca parihīnattā dvādasa. Tesaṃ dvinnāmyeva parihīnattā chabbīsati. **Channaṃ hetūnanti** dvinnāṃ kusalahetūnaṃ, dvinnāṃ akusalahetūnaṃ, dvinnāṃ vipākahetūnanti evaṃ channaṃ hetūnaṃ. Rūpārūpāvacarā panettha ekantatihetukattā na gahitā. Sesam paṭhamavāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Imasmim vāre duhetukapaṭisandhiyā duhetukakammaṃ vuttattā tihetukakammaṃ

duhetukapaṭisandhi na hotīti vuttaṃ hoti. Tasmā yaṃ dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ (dha. sa. aṭṭha. 498) tipīṭakamahādhammarakkhitattheravāde “tīhetukakammena paṭisandhi tīhetukāva hoti, duhetukāhetukā na hoti. Duhetukakammena duhetukāhetukā hoti, tīhetukā na hoti”ti vuttaṃ, taṃ imāya pāḷiyā sameti. Yaṃ pana tipīṭakacūḷanāgattatherassa ca moravāpivāsimahādattattherassa ca vādesu “tīhetukakammena paṭisandhi tīhetukāpi hoti duhetukāpi, ahetukā na hoti. Duhetukakammena duhetukāpi hoti ahetukāpi, tīhetukā na hoti”ti vuttaṃ, taṃ imāya pāḷiyā viruddhaṃ viya dissati. Imissā kathāya hetuadhikārattā ahetukapaṭisandhi na vuttāti.

Gatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kammakathāvaṇṇanā

Kammakathāvaṇṇanā

234. Idāni tassā hetusampattiyā paccayabhūtaṃ kammaṃ dassentena kathitāya kammakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha **ahosi kammaṃ ahosi kammavipākoti**ādīsu atītabhavesu katassa kammassa atītabhavesuyeva vipakkavipākaṃ gahetvā “ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko”ti vuttaṃ. Tasseva atītassa kammassa diṭṭhadhammavedanīyassa upapajjavedanīyassa ca paccayavekallena atītabhavesuyeva avipakkavipākaṃca atīteyeva parinibbutassa ca diṭṭhadhammavedanīyaupapajjavedanīyaaparapariyāyavedanīyassa kammassa avipakkavipākaṃca gahetvā **ahosi kammaṃ nāhosi kammavipākoti** vuttaṃ. Atītasseva kammassa avipakkavipākassa paccuppannabhava paccayasampattiyā vipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā **ahosi kammaṃ atthi kammavipākoti** vuttaṃ. Atītasseva kammassa atikkantavipākakālassa ca paccuppannabhava parinibbāyantassa ca avipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā **ahosi kammaṃ natthi kammavipākoti** vuttaṃ. Atītasseva kammassa vipākārahassa avipakkavipākassa anāgate bhava paccayasampattiyā vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā **ahosi kammaṃ bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ. Atītasseva kammassa atikkantavipākakālassa ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa ca avipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā **ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ. Evaṃ atītakammaṃ atītapaccuppannānāgatavipākāvīpākavasena chadhā dassitaṃ.

Paccuppannabhava katassa diṭṭhadhammavedanīyassa kammassa idheva vipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā **atthi kammaṃ atthi kammavipākoti** vuttaṃ. Tasseva paccuppannassa kammassa paccayavekallena idha avipaccamānaṃca diṭṭheva dhamme parinibbāyantassa idha avipaccamānaṃca vipākaṃ gahetvā **atthi kammaṃ natthi kammavipākoti** vuttaṃ. Paccuppannasseva kammassa upapajjavedanīyassa ca aparapariyāyavedanīyassa ca anāgatabhave vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā **atthi kammaṃ bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ. Paccuppannasseva kammassa upapajjavedanīyassa paccayavekallena anāgatabhave avipaccitabbaṃca anāgatabhave parinibbāyitabbassa aparapariyāyavedanīyassa avipaccitabbaṃca vipākaṃ gahetvā **atthi kammaṃ na bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ. Evaṃ paccuppannakammaṃ paccuppannānāgatavipākāvīpākavasena catudhā dassitaṃ.

Anāgatabhave kātabbassa kammassa anāgatabhave vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā **bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ. Tasseva anāgatassa kammassa paccayavekallena avipaccitabbaṃca anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbaṃca vipākaṃ gahetvā **bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ. Evaṃ anāgatakammaṃ anāgatavipākāvīpākavasena dvidhā dassitaṃ. Taṃ sabbaṃ ekato katvā dvādasavidhena kammaṃ dassitaṃ hoti.

Imasmiṃ ṭhāne ṭhatvā tīṇi kammacatukkāni āharitvā vuccanti – tesu hi vuttesu ayamatto pākaṭataro bhavissatīti. Catubbidhañhi kammaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ upapajjavedanīyaṃ aparapariyāyavedanīyaṃ ahosikammanti. Tesu ekajavanavīthiyaṃ sattu cītesu kusalā vā akusalā vā

paṭhamajavanacetanā **diṭṭhadhammavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ imasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ deti. Tathā asakkontaṃ pana “ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko, na bhavissati kammavipāko, natthi kammavipāko”ti imassa tikassa vasena **ahosikammaṃ** nāma hoti. Atthasādhikā pana sattamajavanacetanā **upapajjavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ anantare attabhāve vipākaṃ deti. Tathā asakkontaṃ vuttanayeneva ahosikammaṃ nāma hoti. Ubhinnaṃ antare pana pañcajavanacetanā aparapariyāyavedanīyakammaṃ nāma. Taṃ anāgate yadā okāsaṃ labhati, tadā vipākaṃ deti. Sati saṃsārappavattiyā ahosikammaṃ nāma na hoti.

Aparampi catubbidhaṃ kammaṃ yaggarukaṃ yabbahulaṃ yadāsannaṃ kaṭattā vā pana kammanti. Tattha kusalaṃ vā hotu akusalaṃ vā, garukāgarukesu yaṃ garukaṃ mātughātādikammaṃ vā mahaggatakammaṃ vā, tadeva paṭhamaṃ vipaccati. Tathā bahulābahulesupi yaṃ bahulaṃ hoti susīlyaṃ vā dussīlyaṃ vā, tadeva paṭhamaṃ vipaccati. Yadāsannaṃ nāma maraṇakāle anussaritakammaṃ vā katakammaṃ vā. Yañhi āsannamarāṇe anussarituṃ sakkoti kātuṃ vā, teneva upapajjati. Etehi pana tīhi muttaṃ punappaṇaṃ laddhāsevanaṃ kaṭattā vā pana kammaṃ nāma hoti. Tesam abhāve taṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhati.

Aparaṃ vā catubbidhaṃ kammaṃ janakaṃ upatthambhakaṃ upapīlakaṃ upaghātakanti. Tattha **janakaṃ** nāma kusalampi hoti akusalampi. Taṃ paṭisandhiyaṃ pavattepi rūpārūpavipākaṃ janeti. **Upatthambhakaṃ** pana janetuṃ na sakkoti, aññena kamma dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhaṃ upatthambheti, addhānaṃ pavatteti. **Upapīlakaṃ** aññena kamma dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhaṃ pīleti bādhati, addhānaṃ pavattituṃ na deti. **Upaghātakaṃ** pana kusalampi akusalampi samānaṃ aññaṃ dubbalakammaṃ ghātetvā tassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti. Evaṃ pana kamma kate okāse taṃ vipākaṃ uppannaṃ nāma vuccati.

Iti imesaṃ dvādasannaṃ kammānaṃ kammantaraṇca vipākantaraṇca buddhānaṃ kammavipākāññasseva yāthāvasarasato pākaṭaṃ hoti asādhāraṇaṃ sāvakehi. Vipassakena pana kammantaṃ vipākantaraṇca ekadesato jānitabbaṃ. Tasmā ayaṃ mukhamattadassanena kammaviseso pakāsitoti.

235. Evaṃ suddhikakammavasena paṭhamavāraṃ vatvā tadeva kammaṃ dvidhā vibhajitvā kusalākusalādiyugalavasena dasahi pariyaṇeyhi apare dasa vārā vuttā. Tattha ārogyaṭṭhena **kusalaṃ**, anārogyaṭṭhena **akusalaṃ**, idaṃ dukkaṃ jātivaseṇa vuttaṃ. Akusalameva rāgādidosasaṃyogena **sāvajjaṃ**, kusalaṃ tadabhāvena **anavajjaṃ**. Akusalaṃ aparissuddhattā, kaṇhābhijātihetuttā vā **kaṇhaṃ**, kusalaṃ parisuddhattā, sukkābhijātihetuttā vā **sukkaṃ**. Kusalaṃ sukhavuddhimattā **sukhudrayaṃ**, akusalaṃ dukkhavuddhimattā **dukkhudrayaṃ**. Kusalaṃ sukhaphalavattā **sukhavipākaṃ**, akusalaṃ dukkhaphalavattā **dukkhavipākanti** evametesam nānākāro veditabboti.

Kammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vipallāsakathā

Vipallāsakathāvaṇṇanā

236. Idāni tassa kammaṃ paccayabhūte vipallāse dassentena kathitāya suttantaṃ paṭisaṅgamāya vipallāsakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Suttante tāva **saññāvipallāsati** saññāya vipallatthabhāvā viparītabhāvā, viparītasaññāti attho. Sesadvayesupi eseṇa nayo. Cittakiccassa dubbalatthāne diṭṭhivirahitāya akusalasaññāya sakakiccassa balavakāle **saññāvipallāso**. Diṭṭhivirahitasseva akusalacittassa sakakiccassa balavakāle **cittavipallāso**. Diṭṭhisampayutte citte **diṭṭhivipallāso**. Tasmā

sabbadubbalo saññāvipallāso, tato balavatāro cittavipallāso, sabbabalavatāro diṭṭhivipallāso. Ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṃ viya hi saññā ārammaṇassa upaṭṭhānākāramattaggahaṇato. Gāmikapurisassa kahāpaṇadassanaṃ viya cittaṃ lakkaṇapaṭivedhassāpi sampāpanato. Kammārassa mahāsaṇḍāsena ayogahaṇaṃ viya diṭṭhi abhinivissa parāmasanato. **Anicce niccanti saññāvipallāsoti** anicce vatthusmiṃ “niccaṃ ida”nti evaṃ gahetvā uppajjanakasaññā saññāvipallāso. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. **Na saññāvipallāso na cittavipallāso na diṭṭhivipallāsoti** catūsu vatthūsu dvādasannaṃ vipallāsaggāhānaṃ abhāvā yāthāvaggahaṇaṃ vuttaṃ.

Gāthāsu **anattani ca attāti** anattani attāti evaṃsaññinoti attho. **Micchādiṭṭhihatāti** na kevalaṃ saññinova, saññāya viya uppajjamānāya micchādiṭṭhiyāpi hatā. **Khittacittāti** saññādiṭṭhīhi viya uppajjamānena khittena vibbhantena cittena samannāgatā. **Visaññinoti** desanāmettaṃ, viparītasaññācittadiṭṭhinoti attho. Atha vā saññāpubbaṅgamattā diṭṭhiyā paṭhamam catūhi padehi saññāvipallāso vutto, tato **micchādiṭṭhihatāti** diṭṭhivipallāso, **khittacittāti** cittavipallāso. **Visaññinoti** tīhi vipallāsaggāhehi pakatisaññāvirahitā moḥaṃ gatā “mucchito visavegena, visaññi samapajjathā”tiettha (jā. 2.22.328) viya. **Te yogayuttā mārassāti** te janā sattā mārassa yoge yuttā nāma honti. **Ayogakkheminoti** catūhi yogehi tīhi khemaṃ nibbānaṃ appattā. **Sattā gacchanti saṃsāranti** teyeva puggalā saṃsāraṃ saṃsāranti. Kasmā? **Jātimaraṇagāmino** hi te, tasmā saṃsāranti attho. **Buddhāti** catusaccabuddhā sabbaññuno. Kālattayasādhāraṇavasena bahuvacanaṃ. **Lokasminti** okāsaloke. **Pabhaṅkarāti** lokassa paññālokaṃ karā. **Imaṃ dhammaṃ pakāsentīti** vipallāsappahānaṃ dhammaṃ jotenti. **Dukkūpasamagāminanti** dukkhavūpasamaṃ nibbānaṃ gacchantam. **Tesaṃ sutvānāti** tesaṃ buddhānaṃ dhammaṃ sutvāna. **Sappaññāti** bhābhūṭā paññavanto. **Sacittaṃ paccaladdhūti** vipallāsavajjitaṃ sakacittaṃ paṭilabhitvā. Paṭiladdhūti padacchedo. Atha vā paṭilabhiṃsu paṭiladdhūti padacchedo. **Aniccatō dakkhūti** aniccavaseneva addasaṃsu. **Anattani anattāti** anattānaṃ anattāti addakkhūṃ. Atha vā anattani vatthusmiṃ attā natthīti addakkhūṃ. **Sammādiṭṭhisamādānāti** gahitasammādasanā. **Sabbaṃ dukkhaṃ upaccagūti** sakalaṃ vattādukkhaṃ samatikkantā.

Pahīnāpahīnapucchāya **diṭṭhisampannassāti** sotāpannassa. **Dukkhe sukhanā saññā uppajjati**. **Cittaṃ uppajjati**ti mohakālussiyassa appahīnattā saññāmettaṃ vā cittaṃmettaṃ vā uppajjati, anāgāmissapi uppajjati, kiṃ pana sotāpannassa. Ime dve arahatoyeva pahīnā. **Asubhe subhanti saññā uppajjati**. **Cittaṃ uppajjati**ti sakadāgāmissapi uppajjati, kiṃ pana sotāpannassa. Ime dve anāgāmissa pahīnāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tasmā idaṃ dvayaṃ sotāpannasakadāgāmino sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Anāgāmino kāmarāgassa pahīnattā “asubhe subha”nti saññācittavipallāsānañca pahānaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Dvīsu vatthūsūti**ādīhi padehi pahīnāpahīne nigamtvā dasseti. Tattha “anicce nicca”nti, “anattani attā”ti imesu dvīsu vatthūsu cha vipallāsā pahīnā. “Dukkhe sukha”nti, “asubhe subha”nti imesu dvīsu vatthūsu dve diṭṭhivipallāsā pahīnā. Kesuci potthakesu dveti paṭhamam likhitaṃ, pacchā chāti. **Catūsu vatthūsūti** cattāri ekato katvā vuttaṃ. **Aṭṭhāti** dvīsu cha, dvīsu dveti aṭṭha. **Cattāroti** dukkhāsubhavatthūsu ekekasmim dve dve saññācittavipallāsāti cattāro. Kesuci potthakesu “cha dvīsū”ti vuttatṭhānesupi evameva likhanti.

Vipallāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Maggākathā

Maggākathāvaṇṇanā

237. Idāni tesaṃ tiṇṇaṃ vipallāsānaṃ pahānakaraṃ ariyamaggaṃ dassentena kathitāya maggākathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha **maggoti kenatṭhena maggoti** yo buddhasāsane

maggoti vuccati, so kenatṭhena maggo nāma hotīti attho. **Micchādīṭṭhiyā pahānāyā**tiādīsu dasasu pariyāyesu paṭhamo paṭhamo tassa tassa maggaṅgassa ujuvipaccanīkavasena vutto. **Maggo ceva hetu cāti** tassa tassa kiccassa karaṇāya paṭipadaṭṭhena maggo, sampāpakatṭhena hetu. Tena maggassa paṭipadaṭṭho sampāpakatṭho ca vutto hoti. “Ayaṃ maggo ayaṃ paṭipadā”tiādīsu (sam. ni. 5.5, 48) hi paṭipadā maggo, “maggassa niyyānatṭho hetuṭṭho”tiādīsu (paṭi. ma. 2.8) sampāpako hetu. Evaṃ dvīhi dvīhi padehi “maggoti kenatṭhena maggo”ti pucchāya vissajjanam kataṃ hoti. **Sahajātānam dhammānam upatthambhanāyā**ti attanā sahaajātānam arūpadhammānam sahaajātaaññaṃāṇissayādibhāvena upatthambhanabhāvāya. **Kilesānam pariyādānāyā**ti taṃtaṃmaggavajjhānam vuttāvasesakilesānam khepanāya. **Paṭivedhādivisodhanāyā**ti ettha yasmā “ko cādi kusalanānam dhammānam, sīlañca suvisuddham diṭṭhi ca ujukā”ti (sam. ni. 5.369, 381) vacanato sīlañca diṭṭhi ca saccapaṭivedhassa ādi. So ca ādimaggakkhaṇe visujjhati. Tasmā “paṭivedhādivisodhanāyā”ti vuttaṃ. **Cittassa adhiṭṭhānāyā**ti sampayuttacittassa sakakicce patiṭṭhānāya. **Cittassa vodānāyā**ti cittassa parisuddhabhāvāya. **Visesādhigamāyā**ti lokiyato visesapaṭilābhāya. **Uttari paṭivedhāyā**ti lokiyato uttari paṭivijjanatthāya. **Saccābhisamayāyā**ti catunnam saccānam ekābhisamayāya kiccanipphattivasena ekapaṭivedhāya. **Nirodhe patiṭṭhāpanāyā**ti cittassa vā puggalassa vā nibbāne patiṭṭhāpanatthāya. Sakadāgāmimaggakkhaṇādīsu aṭṭha maggaṅgāni ekato katvā taṃtaṃmaggavajjhakilesappahānam vuttaṃ. Evaṃ vacane karaṇam heṭṭhā vuttameva. Yasmā uparūparimaggenāpi suṭṭhu ādivisodhanā suṭṭhu cittavodānañca hoti, tasmā tānīpi padāni vuttāni.

Dassanamaggotiādīhi yāva pariyosānā tassa dhammassa lakkhaṇavasena maggaṭṭho vutto. Tāni sabbānīpi padāni abhiññeyyaniddese vuttatthāneva. Evamettha yathāsambhavam lokiyalokuttaro maggo niddiṭṭho. **Hetuṭṭhena maggoti** ca aṭṭhaṅgiko maggo niddiṭṭho. Nippariyāyamaggatā cassa puna “maggo”ti na vuttaṃ. **Ādhipateyyatṭhena indriyā**ti ādīni ca indriyādīnam atthavasena vuttāni, na maggaṭṭhavasena. **Saccānī**ti cettha saccañāṇāni. Sabbepi te dhammā nibbānassa paṭipadaṭṭhena **maggo**. Ante vuttaṃ **nibbānam** pana saṃsāradukkhābhībhūtehi dukkhanissaraṇatthikehi sappurisehi maggīyati gavesīyatīti **maggoti** vuttanti veditabbanti.

Maggakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Maṇḍapeyyakathā

Maṇḍapeyyakathāvaṇṇanā

238. Idāni tassa maggassa maṇḍapeyyattaṃ dassentena kathitāya bhagavato vacanekadesapubbaṅgamāya maṇḍapeyyakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha **maṇḍapeyyanti** yathā sampannam nimmalam vipasannam sappi sappimaṇḍoti vuccati, evaṃ vipasannaṭṭhena maṇḍo, pātabbatṭhena peyyam. Yañhi pivitvā antaravīthiyam patitā visaññino attano sātakādīnampi assāmikā honti, taṃ pasannampi na pātabbam. Mayham pana idam sikkhattayasaṅgahitam sāsanabrahmacariyam sampannattā nimmalattā vipasannattā maṇḍañca hitasukhāvahattā peyyañcāti maṇḍapeyyanti dīpeti. Maṇḍo peyyo etthāti maṇḍapeyyam. Kim taṃ? Sāsanabrahmacariyam. Kasmā sikkhattayam brahmacariyam nāma? Uttamatṭhena nibbānam brahman nāma, sikkhattayam nibbānatthāya pavattanato brahmatthāya cariyāti brahmacariyanti vuccati. Sāsanabrahmacariyanti taṃyeva. **Satthāsammukhībhūtoti** idamettha karaṇavacanam. Yasmā pana satthā sammukhībhūto, tasmā vīriyapayogam katvā pivathetaṃ maṇḍam. Bāhirakañhi bhesajjamaṇḍam vejjassa asammukhā pivantānam pamāṇam vā uggamananiggamanam vā na jānāmāti āsaṅkā hoti. Vejjassa sammukhā pana vejjo jānissatīti nirāsaṅkā pivanti. Evamevaṃ amhākañca dhammassāmī satthā sammukhībhūtoti vīriyam katvā pivathāti maṇḍapāne

sanniyojeti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsati satthā. Apica “satthā bhagavā satthavāho”tiādinā (mahāni. 190) niddesanayenapettha attho veditabbo. Sandissamāno mukho bhūtoti sammukhībhūto.

Maṇḍapeyyaniddese **tidhattamaṇḍoti** tidhābhāvo tidhattaṃ. Tidhattena maṇḍo tidhattamaṇḍo, tividhena maṇḍoti attho. **Satthari sammukhībhūtet**i idaṃ sabbākāraparipuṇṇamaṇḍattayadassanattaṃ vuttaṃ. Parinibbutepi pana satthari ekadesena maṇḍattayaṃ pavattatiyeva. Teneva cassa niddese “satthari sammukhībhūte”ti avatvā **katamo desanāmaṇḍoti**tiādi vuttanti veditabbaṃ.

Desanāmaṇḍoti dhammadesanā eva maṇḍo. **Paṭiggahamaṇḍoti** desanāpaṭiggāhako eva maṇḍo. **Brahmacariyamaṇḍoti** maggabrahmacariyameva maṇḍo.

Ācikkhanāti desetabbānaṃ saccādīnaṃ imāni nāmānīti nāmavasena kathanā. **Desanā**ti dassanā. **Paññāpanā**ti jānāpanā, ñāṇamukhe ṭhapanā vā. Āsanaṃ ṭhapanā hi “āsanaṃ paññāpeti”ti vuccati. **Paṭṭhapanā**ti paññāpanā, pavattanāti attho, ñāṇamukhe ṭhapanā vā. **Vivaraṇā**ti vivaṭakaraṇaṃ, vivaritvā dassanāti attho. **Vibhajanā**ti vibhāgakiriya, vibhāgato dassanāti attho. **Uttānikammanti** pākāṭabhāvakaraṇaṃ. Atha vā **ācikkhanā**ti desanādīnaṃ channaṃ padānaṃ mūlapadaṃ. Desanādīni cha padāni tassa atthavivaraṇattaṃ vuttāni. Tattha **desanā**ti ugghaṭṭitaññūnaṃ vasena saṅkhepato paṭhamaṃ uddesavasena desanā. Ugghaṭṭitaññū hi saṅkhepena vuttaṃ paṭhamaṃ vuttañca paṭivijjhanti. **Paññāpanā**ti vipaṇcītaññūnaṃ vasena tesāṃ cittatosanena buddhinisānena ca paṭhamaṃ saṅkhittassa vitthārato niddesavasena paññāpanā. **Paṭṭhapanā**ti tesāmyeva niddiṭṭhassa niddesassa paṭiniddesavasena vitthārataravacanena paññāpanā. **Vivaraṇā**ti niddiṭṭhassāpi punappunaṃ vacanena vivaraṇā. **Vibhajanā**ti punappunaṃ vuttassāpi vibhāgakaraṇena vibhajanā. **Uttānikammanti** vivaṭassa vitthārataravacanena, vibhattassa ca nidassanavacanena uttānikaraṇaṃ. Ayaṃ desanā neyyānampi paṭivedhāya hoti. **Yevāpanāññepi kecīti** piyaṅkaramātādikā vinipātikā gahitā. **Viññātāro**ti paṭivedhavasena lokuttaradhammaṃ viññātāro. Ete hi bhikkhūdayo paṭivedhavasena dhammadesanaṃ paṭiggaṇhantīti **paṭiggahā**. **Ayamevā**tiādinī paṭhamaññāniddese vuttatthāni. Ariyamaggo nibbānena saṃsandanato brahmatthāya cariyāti **brahmacariyanti** vuccati.

239. Idāni **adhimokkhamāṇḍoti**tiādihi tasmim maggakkhaṇe vijjamānāni indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgāni maṇḍapeyyavidhāne yojetvā dasseti. Tattha **adhimokkhamāṇḍoti** adhimokkhasaṅkhāto maṇḍo. **Kasaṭoti** pasādavirahito āvilo. **Chaḍḍetvā**ti samucchadavasena pahāya. **Saddhindriyassa adhimokkhamāṇḍaṃ pivatīti maṇḍapeyyanti** saddhindriyato adhimokkhamāṇḍassa anaññattepi sati aññaṃ viya katvā vohāravasena vuccati, yathā loke nisadapotako nisadapotasarīrassa anaññattepi sati nisadapotassa sarīranti vuccati, yathā ca pāliyaṃ “phusitatta”ntiādisu dhammato anaññopi bhāvo añño viya vutto, yathā ca aṭṭhakathāyaṃ “phusanalakkhaṇo phasso”tiādisu (dha. sa. aṭṭha. 1 dhammuddesavāra phassapañcamakarāsivaṇṇanā) dhammato anaññampi lakkhaṇaṃ aññaṃ viya vuttaṃ, evamidanti veditabbaṃ . **Pivatīti** cettha taṃsamaṅgipuggaloti vuttaṃ hoti. Taṃsamaṅgipuggalo taṃ maṇḍaṃ pivatīti katvā tena puggalena so maṇḍo pātabbato maṇḍapeyyaṃ nāma hotīti vuttaṃ hoti. “Maṇḍapeyyo”ti ca vattabbe “maṇḍapeyya”nti līṅgavipallāso kato. Sesānampi iminā nayena attho veditabbo. Apubbesu pana **pariḷāhoti** pīṇanalakkhaṇāya pītiyā paṭipakkho kilesasantāpo. **Duṭṭhullanti** upasamapaṭipakkho kilesavasena oḷārikabhāvo asantabhāvo. **Appaṭisaṅkhāti** paṭisaṅkhānapaṭipakkho kilesavasena asamavāhitabhāvo.

240. Puna aññaṇa pariyāyena maṇḍapeyyavidhiṃ niddisitukāmo **atthi maṇḍoti**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti tasmim saddhindriye. **Attharasoti**tiādisu saddhindriyassa adhimuccanaṃ attho, saddhindriyaṃ dhammo, tadeva nānākilesehi vimuttatā vimutti, tassa atthassa

sampatti **attharaso**. Tassa dhammassa sampatti **dhammaraso**. Tassā vimuttiyā sampatti **vimuttiraso**. Atha vā atthapaṭilābharati attharaso, dhammapaṭilābharati dhammaraso, vimuttipaṭilābharati vimuttiraso. **Ratīti** ca taṃsāmpayuttā, tadārammaṇā vā pīti. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. Imasmim̐ pariyāye maṇḍassa peyyaṃ maṇḍapeyyanti attho vutto hoti.

Evam̐ indriyādibodhipakkhiyadhammapaṭipāṭiyā indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgānaṃ vasena maṇḍapeyyaṃ dassetvā puna ante ṭhitam̐ brahmacariyamaṇḍam̐ dassento maggassa padhānattā maggaṃ pubbaṅgamam̐ katvā uppaṭipāṭivasena maggaṅgabojjhaṅgalaindriyāni dassesi . **Ādhipeyyaṭṭhena indriyā maṇḍoti**ādayo yathāyogaṃ lokiyalokuttarā maṇḍā. Tam̐ heṭṭhā vuttanayena veditabbaṃ. **Tathaṭṭhena saccā maṇḍoti** ettha pana dukkhasamudayānaṃ maṇḍattābhāvā mahāhatthipadasutte (ma. ni. 1.300) viya saccañāṇāni saccāti vuttanti veditabbaṃ.

Saddhammapakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Maṇḍapeyyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca mahāvaggavaṇṇanā.

(2) Yuganaddhavaggo

1. Yuganaddhakathā

Yuganaddhakathāvaṇṇanā

1. Idāni maṇḍapeyyagūṇassa ariyamaggassa yuganaddhagūṇaṃ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya yuganaddhakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Yasmā pana dhammasenāpati dhammarāje dharamāneyeva dhammarājassa parinibbānasamvacchare parinibbuto, tasmā dhammarāje dharamāneyeva dhammabhaṇḍāgārikena desitam̐ idam̐ suttantaṃ tasseva sammukhā sutvā **evam̐ me sutanti**ādimāhāti veditabbaṃ. Tattha **āyasmāti** piyavacanaṃ garuvacanaṃ sagāraavasappatissavacanaṃ, āyasmāti attho. **Ānandoti** tassa therassa nāmaṃ. So hi jāyamānoyeva kule ānandaṃ bhusaṃ tuṭṭhim̐ akāsi. Tasmāssa “ānando”ti nāmaṃ katanti veditabbaṃ. **Kosambiyanti** evaṃnāmake nagare. Tassa hi nagarassa ārāmapokkharāṇādisu tesu tesu ṭhānesu kosambarukkhā ussannā ahesuṃ, tasmā tam̐ kosambīti saṅkhaṃ agamāsi. “Kusambassa isino assamato avidūre māpitattā”ti eke.

Ghositārāmeti ghositasetṭhinā kārite ārāme. Kosambiyañhi tayo setṭhino ahesuṃ ghositasetṭhi kukkuṭasetṭhi pāvārikasetṭhīti. Te tayopi “loke buddho uppanno”ti sutvā pañcahi pañcahi sakaṭasatehi dānūpakaraṇāni gāhāpetvā sāvattim̐ gantvā jetavanasaṃmāpe khandhāvāraṃ bandhitvā satthu santikaṃ gantvā vanditvā paṭisanthāraṃ katvā nisinnā satthu dhammadesanaṃ sutvā sotāpattiphale paṭiṭṭhahitvā sathāraṃ nimantetvā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa aḍḍhamāsamattaṃ mahādānaṃ datvā bhagavato pādamaṃ nipajjitvā sakajanapadagamanatthaṃ bhagavantaṃ yācitvā “suññāgāre kho gahapatayo tathāgatā abhiramantī”ti bhagavatā vutte “dinnā no bhagavatā paṭiññā”ti ñatvā ativiya tuṭṭhā dasabalaṃ vanditvā nikkhantā antarāmagge yojane yojane bhagavato nivāsattaṃ vihāraṃ kārentā anupubbena kosambim̐ patvā attano attano ārāme mahantaṃ dhanapariccāgaṃ katvā bhagavato vihāre kārapayimsu. Tattha ghositasetṭhinā kārito ghositārāmo nāma ahoṣi, kukkuṭasetṭhinā kārito kukkuṭārāmo nāma, pāvārikasetṭhinā ambavane kārito pāvārikambavanaṃ nāma. Tam̐ sandhāya vuttaṃ “ghositasetṭhinā kārite ārāme”ti.

Āvuso bhikkhavoti ettha buddhā bhagavanto sāvake ālapantā “bhikkhavo”ti ālapanti. Sāvakā pana “buddhehi sadisā mā homā”ti “āvuso”ti paṭhamam̐ vatvā pacchā “bhikkhavo”ti

vadanti. Buddhehi ca ālapite bhikkhusaṅgho “bhadante”ti paṭivacanam deti, sāvakehi ālapite “āvuso”ti.

Yo hi kocīti aniyamavacanam. Etena tādīsānam sabbabhikkhūnam pariyādānam. **Mama santiketī** mama samīpe. **Arahattappattanti** attanā arahattassa pattam. Napuṃsake bhāve siddhavacanam. Arahattam pattanti vā padacchedo, attanā pattam arahattanti attho. Arahattappattam attānanti vā pāṭhaseso. **Catūhi maggehīti** upari vuccamānehi catūhi paṭipadāmaggehi, na ariyamaggehi. “Catūhi maggehī”ti visuñca vuttattā kassaci arahato paṭhamassa ariyamaggassa dhammuddhaccapubbaṅgamo maggo, ekassa ariyamaggassa samathapubbaṅgamo, ekassa vipassanāpubbaṅgamo, ekassa yuganaddhapubbaṅgamoti evam cattāropi paṭipadā maggā hontīti veditabbam. **Etesam vā aññatarenāti** etesam catunnam paṭipadānam maggānam ekena vā, paṭipadāmaggena arahattappattam byākarotīti attho. Sukkhavipassakassa hi arahato dhammuddhaccapubbaṅgamam sotāpattimaggaṃ patvā sesamaggattayampi suddhavipassanāhiyeva pattassa arahattappatti dhammuddhaccapubbaṅgamamaggā hoti. Dhammuddhaccaviggaṃ patvā vā appatvā vā samathapubbaṅgamādīnam tiṇṇam paṭipadānam maggānam ekekassa vasena pattacatumaggassa arahato arahattappatti itaraekekamaggapubbaṅgamā hoti. Tasmā āha – “etesam vā aññatarenā”ti.

Samathapubbaṅgamam vipassanam bhāvetīti samatham pubbaṅgamam purecārikam katvā vipassanam bhāveti, paṭhamam samādhiṃ uppādetvā pacchā vipassanam bhāvetīti attho. **Maggo sañjāyatīti** paṭhamo lokuttaramaggo nibbattati. **So tam maggantiādīsu** ekacittakkhaṇikassa maggassa āsevanādīni nāma natthi, dutiyamaggādayo pana uppādentō tameva maggaṃ “āsevati bhāveti bahulīkarotī”ti vuccati. **Saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhontīti** yāva arahattamaggā kamena sabbe saññojanā pahīyanti, anusayā byantīhontīti. **Anusayā byantīhontīti** ca puna anuppattiyā vigatantā hontīti attho.

Puna caparanti puna ca aparam kāraṇam. **Vipassanāpubbaṅgamam samatham bhāvetīti** vipassanam pubbaṅgamam purecārikam katvā samatham bhāveti, paṭhamam vipassanam uppādetvā pacchā samādhiṃ bhāvetīti attho. **Yuganaddham bhāvetīti** yuganaddham katvā bhāveti. Ettha teneva cittaṃ samāpattiṃ samāpajjivā teneva saṅkhāre sammasitum na sakkā. Ayam pana yāvātā samāpattiyo samāpajjati, tāvatā saṅkhāre sammasati. Yāvātā saṅkhāre sammasati, tāvatā samāpattiyo samāpajjati. Katham? Paṭhamajjhānam samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati. Saṅkhāre sammasitvā dutiyajjhānam samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati. Saṅkhāre sammasitvā tatiyajjhānam...pe... nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṃ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati. Evam samathavipassanam yuganaddham bhāveti nāma.

Dhammuddhaccaviggaḥitam mānasam hotīti ettha mandapaññānam vipassakānam upakkilesavathuttā vipassanupakkilesasaññitesu obhāsādīsu dasasu dhammesu bhantatāvasena uddhaccasahagatacittuppattiyā vikkhepasāṅkhātam uddhaccam dhammuddhaccam, tena dhammuddhaccena viggahitam virūpaggaḥitam virodhamāpāditam mānasam cittaṃ dhammuddhaccaviggaḥitam mānasam hoti, tena vā dhammuddhaccena kāraṇabhūtena tammūlakataṇhāmānadiṭṭhuppattiyā viggahitam mānasam hoti. Dhammuddhaccaviggaḥitamānasanti vā pāṭho. **Hoti so āvuso samayoti** iminā maggāmaggaṃ avatthānena tam dhammuddhaccam paṭibāhitvā puna vipassanāvīthiṃ paṭipannakālam dasseti. **Yam tam cittanti** yasmim samaye tam vipassanāvīthiṃ okkamitvā pavattam cittaṃ. **Ajjhattameva santiṭṭhatīti** vipassanāvīthiṃ paccotaritvā tasmim samaye gocarajjhattasaṅkhāte ārammaṇe santiṭṭhati patiṭṭhāti. **Sannisīdatīti** tattheva pavattivasena sammā nisīdati. **Ekodi hotīti** ekaggaṃ hoti. **Samādhiyatīti** sammā ādhiyati suṭṭhu ṭhitam hotīti.

Ayam suttantavaṇṇanā.

1. Suttantaniddesavaṇṇanā

2. Tassa suttantassa niddesakathāya **tattha jāte dhammeti** tasmim samādhismim jāte cittacetasike dhamme. **Aniccato anupassanatt̄henā**tiadinā vipassanāya bhedam dasseti. **Sammādit̄thi maggoti** sammādit̄thisaṅkhāto maggo. Aṭṭhasu maggaṅgesu ekekopi hi maggoti vuccati. **Āsevat̄ti** sotāpattimaggavasena. **Bhāvet̄ti** sakadāgāmimagguppādanena. **Bahulikarot̄ti** anāgāmiarahattamagguppādanena. Imesaṃ tiṇṇaṃ avatthābhedepe sati āvajjanādīnaṃ sādharmaṇattā sadisameva vissajjanaṃ kataṃ.

3. Ālokasaññāpaṭinissaggānupassanānaṃ antarāpeyyāle avikkhepādīni ca jhāna samāpattikasīṇānussatiasubhā ca dīghaṃ assāsādīni ca ānantarikasamādhiññāniddese (paṭi. ma. 1.80-81) niddit̄hattā saṅkhittāni. Tattha ca **avikkhepavasenā**ti pubbhāgāvikkhepavasena gahetabbaṃ. **Aniccānupassī assāsavasenā**tiadike suddhaviṇṇānāvasena vuttacatukke pana taruṇaviṇṇānākālā vipassanāsampayuttasamādhipubbaṅgamā balavaviṇṇānā veditabbā.

4. Vipassanāpubbaṅgamavāre paṭhamaṃ **aniccatoti**adinā ārammaṇaṃ aniyametvā vipassanā vuttā, pacchā **rūpaṃ aniccatoti**adinā ārammaṇaṃ niyametvā vuttā. **Tattha jātānanti** tassā vipassanāya jātānaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ. **Vosaggārammaṇatā**ti ettha vosaggo nibbānaṃ. Nibbānañhi saṅkhatavosaggato pariccāgato “vosaggo”ti vutto. Vipassanā ca taṃsampayuttadhammā ca nibbānaninnatāya ajjhāsayaavasena nibbāne patiṭṭhitattā nibbānapatiṭṭhā nibbānārammaṇā. Patiṭṭhāpi hi ālambiyat̄ti ārammaṇaṃ nāma hoti, nibbāne patiṭṭhat̄teneva nibbānārammaṇā. Aññattha pāḷiyampi hi patiṭṭhā “ārammaṇa”nti vuccanti. Yathāha – “seyyathāpi, āvuso, naḷāgāraṃ vā tiṇāgāraṃ vā sukkhaṃ koḷāpaṃ terovassikaṃ puratthimāya cepi disāya puriso ādittāya tiṇukkāya upasaṅkameyya, labhetha aggi otāraṃ, labhetha aggi ārammaṇa”ntiādi (saṃ. ni. 4.243). Tasmā tattha jātānaṃ dhammānaṃ vosaggārammaṇatāya nibbānapatiṭṭhābhāvena hetubhūtena uppādito yo cittassa ekaggatāsaṅkhāto upacārappanābhedo avikkhepo, so samādhīti vipassanāto pacchā uppādito nibbedhabhāgiyo samādhi niddit̄tho hoti. Tasmāyeva hi **iti paṭhamaṃ vipassanā, pacchā samatho**ti vuttaṃ.

5. Yuganaddhaniddese yasmā heṭṭhā suttantavaṇṇanāyaṃ vutto yuganaddhakkamo purimadvayaniddesana yeneva pākaṭo, maggakkhaṇe yuganaddhakkamo pana na pākaṭo, tasmā pubbhāge anekantikaṃ yuganaddhabhāvanaṃ avatvā maggakkhaṇe ekantena labbhamānaya yuganaddhabhāvanameva dassento **soḷasahi ākārehī**tiādimāha. Tattha **ārammaṇat̄thenā**tiādisu sattarasasu ākāresu ante uddit̄thaṃ yuganaddhaṃ mūlapadena ekat̄hattā taṃ vippahāya sesānaṃ vasena “soḷasahī”ti vuttaṃ. **Ārammaṇat̄thenā**ti ālambanat̄thena, ārammaṇavasenāti attho. Evaṃ sesesupi. **Gocaratt̄thenā**ti ārammaṇat̄thepe sati nissayitabbat̄thānat̄thena. **Pahānat̄thenā**ti pajahanaṭṭhena. **Pariccāgat̄thenā**ti pahānepe sati puna anādiyanena pariccāgat̄thena. **Vut̄thānat̄thenā**ti uggamanaṭṭhena. **Vivat̄tanat̄thenā**ti uggamanepi sati apunarāvattānena nivattanaṭṭhena. **Santatt̄thenā**ti nibbutat̄thena. **Paṇitatt̄thenā**ti nibbutat̄thepe sati uttamaṭṭhena, atappakat̄thena vā. **Vimuttat̄thenā**ti bandhanāpagatat̄thena. **Anāsavat̄thenā**ti bandhanamokkhepe sati ārammaṇaṃ katvā pavattamānāsavavirahitat̄thena. **Taraṇat̄thenā**ti anosīditvā pilavanaṭṭhena, atikkamanaṭṭhena vā. **Animittat̄thenā**ti saṅkhāranimittavirahitat̄thena. **Appaṇihitat̄thenā**ti paṇidhivirahitat̄thena. **Suññat̄thenā**ti abhinivesavirahitat̄thena. **Ekarasat̄thenā**ti ekakicat̄thena. **Anativattanaṭṭhena**ti aññamaññaṃ anatikkamanaṭṭhena. **Yuganaddhat̄thenā**ti yugalakat̄thena.

Uddhaccaṃ pajahato, avijjaṃ pajahatoti yogino tassa tassa paṭipakkhappahānavasena vuttaṃ. Nirodho cettha nibbānameva. **Aññamaññaṃ nātivattant̄ti** samatho ce vipassanaṃ ativatteyya, līnapakkhikattā samathassa cittaṃ

kosajjāya saṃvatteyya. Vipassanā ce samathaṃ ativatteyya, uddhaccapakkhikattā vipassanāya cittaṃ uddhaccāya saṃvatteyya. Tasmā samatho ca vipassanaṃ anativattamāno kosajjapātaṃ na karoti, vipassanā samathaṃ anativattamānā uddhaccapātaṃ na karoti. Samatho samaṃ pavattamāno vipassanaṃ uddhaccapātato rakkhati, vipassanā samaṃ pavattamānā samathaṃ kosajjapātato rakkhati. Evamime ubho aññamaññaṃ anativattanakiccena ekakiccā, samā hutvā pavattamānena aññamaññaṃ anativattamānā atthasiddhikarā honti. Tesam maggakkhaṇe yuganaddhattaṃ vuṭṭhānagāminivipassanākkhaṇe yuganaddhattāyeva hoti. Pahānapariccāgavutṭhānavivaṭṭanakaṇānaṃ maggakkicavasena vuttattā sakalassa maggakkicassa dassanattaṃ uddhaccasahagatakilesā ca khandhā ca avijjāsahagatakilesā ca khandhā ca niddiṭṭhā. Sesānaṃ na tathā vuttattā paṭipakkhadhammamattadassanavasena uddhaccāvijjā eva niddiṭṭhā. **Vivaṭṭatoti** nivattantassa.

Samādhi kāmāsavā vimutto hotiti samādhissa kāmacchandapaṭipakkhattā vuttaṃ. **Rāgavirāgā**ti rāgassa virāgo samatikkamo etissā atthi rāgavirāgā, “rāgavirāgato”ti nissakkavacanaṃ vā. Tathā **avijjāvirāgā**. **Cetovimuttī**ti maggasampayutto samādhi. **Paññāvimuttī**ti maggasampayuttā paññā. **Taratoti** tarantassa. **Sabbapaṇidhī**ti rāgadosamohapaṇidhīhi, sabbapatthanāhi vā. Evaṃ cuddasa ākāre vissajjitvā ekarasatṭhaṇca anativattanatṭhaṇca avibhajitvāva **imehi soḷasahi ākārehī**ti āha. Kasmā? Tesam cuddasannaṃ ākāraṇaṃ ekekassa avasāne “ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantī”ti niddiṭṭhattā te dvepi ākāra niddiṭṭhāva honti. Tasmā “soḷasahi”ti āha. Yuganaddhatṭho pana uddesepe na bhaṇitoyevāti.

2. Dhammuddhaccavāraniddesavaṇṇanā

6. Dhammuddhaccavāre **aniccato manasikaroto obhāso uppajjati**ti udayabbayānupassanāya ṭhitassa tīhi anupassanāhi punappunaṃ saṅkhāre vipassantassa vipassantassa vipassanāññānesu paripākagatesu tadaṅgavasena kilesappahānena parisuddhacittassa aniccato vā dukkhato vā anattato vā manasikārakkhaṇe vipassanāññānubhāvena pakatiyāva obhāso uppajjati paṭhamam tāva aniccato manasikaroto obhāso kathito. Akusalo vipassako tasmim obhāse uppanne “na ca vata me ito pubbe evarūpo obhāso uppannapubbo, addhā maggaṃ pattomhi, phalaṃ pattomhī”ti amaggaṃyeva “maggo”ti, aphalameva “phala”nti gaṇhāti. Tassa amaggaṃ “maggo”ti, aphalaṃ “phala”nti gaṇhato vipassanāvīthi ukkantā hoti. So attano vipassanāvīthim vissajjetvā vikkhepamāpanno vā obhāseva taṇhādīṭṭhimaññānāhi maññamāno vā nisīdati. So kho panāyaṃ obhāso kassaci bhikkhuno pallaṅkatṭhānamattameva obhāsento uppajjati, kassaci antogabbhaṃ, kassaci bahigabbhampi, kassaci sakalavihāraṃ, gāvutaṃ aḍḍhayaṇaṃ yojanaṃ dviyojanaṃ...pe... kassaci pathavitalato yāva akaniṭṭhabrahmalokā ekālokaṃ kurumāno. Bhagavato pana dasasahasilokadhātum obhāsento udapādi. Ayañhi obhāso caturaṅgasamannāgatepi andhakāre taṃ taṃ ṭhānaṃ obhāsento uppajjati.

Obhāso dhammoti obhāsaṃ āvajjatiti ayaṃ obhāso maggadhammo phaladhammoti vā taṃ taṃ obhāsaṃ manasi karoti. **Tato vikkhepo uddhaccanti** tato obhāsato dhammoti āvajjanakaraṇato vā yo uppajjati vikkhepo, so uddhaccaṃ nāmāti attho. **Tena uddhaccena viggahitamānasoti** tena evaṃ uppajjamānena uddhaccena virodhitacitto, tena vā uddhaccena kāraṇabhūtena tammūlakakilesuppattiyā virodhitacitto vipassako vipassanāvīthim okkamitvā vikkhepaṃ vā tammūlakakilesesu vā ṭhitattā aniccato dukkhato anattato upaṭṭhānāni yathābhūtaṃ nappajānāti. “Tena vuccati dhammuddhaccaviggahitamānaso”ti evaṃ iti-saddo yojetabbo. **Hoti so samayoti** evaṃ assādasena upakkiliṭṭhacittassāpi yogino sace upaparikkhā uppajjati, so evaṃ pajānāti – “vipassanā nāma saṅkhārāmmaṇā, maggaphalāni nibbānāmmaṇāni, imāni ca cittāni saṅkhārāmmaṇāni, tasmā nāyamobhāso maggo,

udayabbayānupassanāyeva nibbānassa lokiko maggo”ti maggāmaggaṃ vavatthapetvā taṃ vikkhepaṃ parivajjayitvā udayabbayānupassanāya tathavā sādhuṃ saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Evaṃ upaparikkhantassa so samayo hoti. Evaṃ apassanto pana “maggaphalappattomhī”ti adhimāniko hoti.

Yaṃ taṃ cittanti yaṃ taṃ vipassanācittam. **Ajjhattamevā**ti aniccānupassanāya ārammaṇe gocarajjhatteyeva. **Ñāṇaṃ uppajjati**ti tasseva yogāvacarassa rūpārūpadhamme tulayantassa tīrayantassa vissatṭhaindavajiramiva avihatavegaṃ tikhiṇaṃ sūramativisadaṃ vipassanāñāṇaṃ uppajjati. **Pīti uppajjati**ti tasseva tasmīṃ samaye khuddikā pīti, khaṇikā pīti, okkantikā pīti, ubbegā pīti, pharaṇā pītīti ayam pañcavidhā vipassanāsampayuttā pīti sakalasarīraṃ pūrayamānā uppajjati. **Passaddhi uppajjati**ti tasseva tasmīṃ samaye kāyacittānaṃ neva daratho, na gāravatā, na kakkhaḷatā, na akammaññatā, na gelaññatā, na vaṅkatā hoti. Atha kho panassa kāyacittāni passaddhāni lahūni mudūni kammaññāni paguṇāni suvisadāni ujukāniyeva honti. So imehi passaddhādīhi anuggahitakāyacitto tasmīṃ samaye amānusim nāma ratim anubhavati. Yaṃ sandhāya vuttam –

“Suññāgāraṃ pavitṭhassa, santacittassa bhikkhuno;

Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato.

“Yato yato sammāsati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;

Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata”nti. (dha. pa. 373-4) –

Evaṃassa imaṃ amānusim ratim sādhamānā lahutādīhi sahitā vipassanāsampayuttā kāyacittapassaddhi uppajjati. **Sukhaṃ uppajjati**ti tasseva tasmīṃ samaye sakalasarīraṃ abhisandayamānaṃ vipassanāsampayuttam sukham uppajjati. **Adhimokkho uppajjati**ti tasseva tasmīṃ samaye cittacetāsikānaṃ atisayapasādabhūtā vipassanāsampayuttā saddhā uppajjati. **Paggaho uppajjati**ti tasseva tasmīṃ samaye asithilamanaccāraddham supaggahitaṃ vipassanāsampayuttam vīriyaṃ uppajjati. **Upaṭṭhānaṃ uppajjati**ti tasseva tasmīṃ samaye sūpatṭhitā suppatitṭhitā nikhātā acalā pabbatarājasadisā vipassanāsampayuttā sati uppajjati. So yaṃ yaṃ tṭhānaṃ āvajjati samannāharati manasi karoti paccavekkhati, taṃ taṃ tṭhānaṃ okkantitvā pakkhanditvā dibbacakkhuno paraloko viya satiyā upaṭṭhāti (visuddhi. 2.734).

Upekkhāti vipassanupekkhā ceva āvajjanupekkhā ca. Tasmīhi samaye sabbasaṅkhāresu majjhatabhūtā vipassanupekkhāpi balavatī uppajjati, manodvāre āvajjanupekkhāpi. Sā hissa taṃ taṃ tṭhānaṃ āvajjantassa vissatṭhaindavajiramiva pattapūṭe pakkhandatattanārāco viya ca sūrā tikhiṇā hutvā vahati. Evañhi visuddhimagge (visuddhi. 2.734) vuttam. **Vipassanupekkhā**ti cetha “vipassanāsampayuttā tatramajjhātupekkhā”ti ācariyā vadanti. Vipassanāñāṇe hi gayhamāne “ñāṇaṃ uppajjati”ti vipassanāñāṇassa āgatattā punaruttidoso hoti. Tatiyajjhānavāṇanāyañca “saṅkhārupekkhāvīpissanupekkhānampi atthato ekībhāvo. Paññā eva hi sā, kiccavasena dvidhā bhinnā”ti vuttam. Tasmā vipassanāsampayuttāya tatramajjhātupekkhāya vuccamānāya punaruttidoso ca na hoti, tatiyajjhānavāṇanāya ca sameti. Yasmā ca pañcasu indriyesu “ñāṇaṃ adhimokkho paggaho upaṭṭhāna”nti paññindriyasaddhindriyavīriyindriyasatindriyāni nidditṭhāni, samādhindriyaṃ pana anidditṭham hoti, yuganaddhavasenāpi ca samādhindriyaṃ niddisitabbameva hoti, tasmā samappavatto samādhi puna samādhāne byāpārappahānakaraṇena “upekkhā”ti vuttoti veditabbam.

Nikantiuppajjatiti evaṃ obhāsādipaṭimaṇḍitāya vipassanāya ālayaṃ kurumānā sukhumā santākārā nikanti uppajjati, yā kilesoti pariggahetumpi na sakkā hoti. Yathā ca obhāse, evaṃ etesupi aññatarasmīṃ uppanne yogāvacaro “na ca vata me ito pubbe evarūpaṃ ñāṇaṃ uppannapubbam, evarūpā pīti passaddhi sukhaṃ adhimokkho paggaho upaṭṭhānaṃ upekkhā nikanti uppannapubbā, addhā maggaṃ pattomhi, phalaṃ pattomhī”ti amaggameva

“maggo”ti, aphaḷameva “phala”nti gaṇhāti. Tassa amaggaṃ “maggo”ti, aphaḷaṅca “phala”nti gaṇhato vipassanāvīthi ukkantā hoti. So attano mūlakammaṭṭhānaṃ vissajjtvā nikantimeva assādentō nisīdati. Ettha ca obhāsādayo upakkilesavattutāya upakkilesāti vuttā, na akusalattā. Nikanti pana upakkilesō ceva upakkilesavattutā ca. Vatthuvaseva cete dasa, gāhavasena pana samatimsa honti. Kathaṃ? “Mama obhāso uppanno”ti gaṇhato hi diṭṭhiggāho hoti, “manāpo vata obhāso uppanno”ti gaṇhato mānaggāho, obhāsaṃ assādayato taṇhāggāho. Iti obhāse diṭṭhimānatanhāvasena tayo gāhā. Tathā sesesupīti evaṃ gāhavasena samatimsa upakkilesā honti. **Dukkato manasikaroto, anattato manasikarototi** vāresupi imināva nayena attho veditabbo. Ekekaanupassanāvasena hettha ekekassa vipassanupakkilesuppatti veditabbā, na ekasseva.

Tīsu anupassanāsu. Evaṃ abhedato vipassanāvasena upakkilese dassetvā puna bhedavasena dassento **rūpaṃ aniccato manasikarototi**ādimāha. Tattha **jarāmarāṇaṃ aniccato upaṭṭhānanti** jarāmarāṇassa aniccato upaṭṭhānaṃ.

7. Yasmā pubbe vuttānaṃ samatimsāya upakkilesānaṃ vasena akusalo abyatto yogāvācaro obhāsādīsu vikampati, obhāsādīsu ekekaṃ “etaṃ mama, eso hamasmi, eso me attā”ti samanupassati, tasmā tamatthaṃ dassento **obhāse ceva nāṇe cāti**ādigāthāvayamāha. Tattha **vikampatīti** obhāsādike ārammaṇe nānākilesavasena vividhā kampati vedhati. **Yehi cittaṃ pavedhatīti** yehi passaddhisukhehi cittaṃ nānākilesavasena nānappakārena vedhati kampati. Tasmā **passaddhiyā sukhe ceva** yogāvācaro vikampatīti sambandho veditabbo. **Upekkhāvajjanāya cevāti** upekkhāsaṅkhātāya āvajjanāya ceva vikampati, āvajjanupekkhāya ceva vikampatīti attho. Visuddhimagge (visuddhi. 2.736) pana “upekkhāvajjanāyañcā”ti vuttaṃ. **Upekkhāya cāti** heṭṭhā vuttappakārāya upekkhāya ca vikampati, nikantiyā ca vikampatīti attho. Ettha ca dvinnāṃ upekkhānaṃ niddiṭṭhattā heṭṭhā “upekkhā uppajjati”ti vuttatṭhāne ca ubhayathā attho vutto. Aniccānupassanādīsu ca ekekissāyeva āvajjanupekkhāya sabbhāvato ekekaeva anupassanā aniccaṃ aniccaṃ, dukkhaṃ dukkhaṃ, anattā anattāti punappunaṃ bhāvīyatīti vuttaṃ hoti. Yasmā pana kusalo paṇḍito byatto buddhisampanno yogāvācaro obhāsādīsu uppannesu “ayaṃ kho me obhāso uppanno, so kho paṇāyaṃ anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno khayadhammo vayadhammo virāgadhammo nirodhadhammo”ti iti vā naṃ paññāya paricchindati upaparikkhati. Atha vā panassa evaṃ hoti – sace obhāso attā bhavēyya, “attā”ti gahetuṃ vaṭṭēyya. Anattāva paṇāyaṃ “attā”ti gahito. Tasmāyaṃ avasavattanatṭhena anattāti passanto diṭṭhiṃ ugghāṭeti. Sace obhāso nicco bhavēyya, “nicco”ti gahetuṃ vaṭṭēyya. Aniccova paṇāyaṃ “nicco”ti gahito. Tasmāyaṃ hutvā abhāvattṭhena aniccoti passanto mānaṃ samugghāṭeti. Sace obhāso sukho bhavēyya, “sukho”ti gahetuṃ vaṭṭēyya. Dukkova paṇāyaṃ “sukho”ti gahito. Tasmāyaṃ uppādavayapaṭipīḷanattṭhena dukkhoti passanto nikantiṃ pariyādiyati. Yathā ca obhāse, evaṃ sesesupi.

Evaṃ upaparikkhitvā obhāsaṃ “netāṃ mama, nesohamasmi, na meso attā”ti samanupassati. Nāṇaṃ...pe... nikantiṃ “netāṃ mama, nesohamasmi, na meso attā”ti samanupassati. Evaṃ samanupassanto obhāsādīsu na kampati na vedhati. Tasmā tamatthaṃ dassento **imāni dasa ṭhānānīti** gāthamāha. Tattha **dasa ṭhānānīti** obhāsādīni. **Paññā yassa pariccitāti** yassa upakkilesavimuttāya paññāya paricitāni punappunaṃ phutṭhāni paribhāvitāni. **Dhammuddhaccakusalo hotīti** so paññāya paricitadasatṭhāno yogāvācaro pubbe vuttappakārassa dhammuddhaccassa yathāsabhāvapaṭivedhena cheko hoti. **Na ca sammoha gacchatīti** dhammuddhaccakusalattāyeva taṇhāmānadiṭṭhugghāṭavasena sammohaṅca na gacchati.

Idāni pubbe vuttameva vidhiṃ aparena pariyāyena vibhāvetvā dassento **vikkhipati ceva kilissati cāti**ādigāthamāha. Tattha mandapañño yogāvācaro obhāsādīsu vikkhepaṅca avasesakilesuppattiṅca pāpuṇāti. Majjhimaṃ pañño vikkhepameva pāpuṇāti,

nāvasesakilesuppattiṃ, so adhimāniko hoti. Tikkhapañño vikkhepaṃ pāpuṇivāpi taṃ adhimānaṃ pahāya vipassanaṃ ārabhati. Atitikkhapañño na vikkhepaṃ pāpuṇāti, na cāvasesakilesuppattiṃ. **Vikkhipati cevāti** tesu mandapañño dhammuddhaccasaṅkhātaṃ vikkhepañceva pāpuṇiyati. **Kilissati cāti** taṅhāmānadiṭṭhikilesehi kilesīyati ca, upatāpīyati vibādhīyatīti attho. **Cavati cittabhāvanāti** tassa mandapaññaṃ vipassanācittabhāvanā kilesesuyeva ṭhānato paṭipakkhāvihatattā cavati, paripataṭīti attho. **Vikkhipati na kilissatīti** majjhimaṃ vikkhepena vikkhipati, kilesehi na kilissati. **Bhāvanā parihāyatīti** tassa majjhimaṃ vipassanārambhābhāvena vipassanā parihāyati, nappavattaṭīti attho. **Vikkhipati na kilissatīti** tikkhapañño vikkhepena vikkhipati, kilesehi na kilissati. **Bhāvanā na parihāyatīti** tassa tikkhapaññaṃ santepi vikkhepe taṃ adhimānavikkhepaṃ pahāya vipassanārambhasabbhāvena vipassanābhāvanā na parihāyati, pavattaṭīti attho. **Na ca vikkhipate cittaṃ na kilissatīti** atitikkhapaññaṃ cittaṃ na vikkhepena vikkhipati, na ca kilesehi kilissati. **Na cavati cittabhāvanāti** tassa vipassanācittabhāvanā na cavati, vikkhepakilesābhāvena yathāṭhāne tiṭṭhatīti attho.

Imehi catūhi ṭhānehi tiādīsu idāni vuttehi imehi catūhi ṭhānehi hetubhūtehi, karaṇabhūtehi vā obhāsādiḍe dasa ṭhāne cittaṃ saṅkhepena ca vikkhepena ca viggahitaṃ mānaṃ vikkhepakilesuppattivirahito catuttho kusalo mahāpañño yogāvacaṃ mandapaññādināṃ tiṇṇaṃ yogāvacaṃ mānaṃ evaṅca evaṅca hotīti nānappakāraṃ jānātīti sambandhato atthavaṇṇanā veditabbā. **Saṅkhepoti** cettha vikkhepassa ceva kilesānaṃ uppattivaseṇa cittaṃ līnabhāvo veditabbo. **Vikkhepoti** “vikkhipati na kilissatī”ti dvīsu ṭhānesu vuttavikkhepavasena cittaṃ uddhatabhāvo veditabboti.

Yuganaddhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saccakathā

Saccakathāvaṇṇanā

8. Idāni yuganaddhaguṇassa ariyamaggassa vasena saccatṭhaṃ saccapaṭivedhavesaṃ saccalakkhaṇādividhānaṃ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya saccakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **tathānīti** yathāsabhāvavasena tacchāni. Yathāsabhāvabhūtāneva hi dhammajātāni saccatṭhena saccāni. Saccatṭho paṭhamañānāniddesavaṇṇanāyaṃ vutto. **Avitathānīti** vuttasabhāve vipariyāvavirahitāni. Na hi saccāni asaccāni nāma hontī. **Anaññathānīti** aññasabhāvavirahitāni. Na hi asaccāni saccāni nāma hontī. **Idaṃ dukkhanti, bhikkhave, tathametanti** bhikkhave, idaṃ dukkhanti yaṃ vuccati, etaṃ yathāsabhāvattā tathaṃ. Dukkameva hi dukkhaṃ. Vuttasabhāve vipariyāvābhāvato **avitathaṃ**. Na hi dukkhaṃ adukkhaṃ nāma hoti. Aññasabhāvavirahitattā **anāññathaṃ**. Na hi dukkhaṃ samudayādisabhāvaṃ hoti. Samudayādisupi eseva nayo.

1. Paṭhamasuttantāniddesavaṇṇanā

Tathatṭhenāti yathāsabhāvattena. **Pīḷanattṭhādayo** ñānakathāyaṃ vuttatthāyeva.

9. **Ekappaṭivedhānīti** ekena maggañāneṇa paṭivedho, ekato vā paṭivedho etesanti ekappaṭivedhāni. **Anattatṭhenāti** catunnampi saccānaṃ attavirahitattā anattatṭhena. Vuttañhetam visuddhimagge (visuddhi. 2.567) – paramatthato hi sabbāneva saccāni vedakakāraṇānibbutagamakābhāvato suññānīti veditabbāni. Tenetaṃ vuccati –

“Dukkameva hi, na koci dukkhito, kāraṇo na, kiriyāva vijjati;

Atthi nibbuti, na nibbuto pumā, maggamatthi, gamako na vijjatī”ti. (visuddhi. 2.567);

Atha vā –

“Dhuvasubhasukhattasuññaṃ, purimadvayamattasuññaṃamatapadam;

Dhuvasukhaattavirahito, maggo iti suññatā tesū”ti. (visuddhi. 2.567);

Saccaṭṭhenāti avisaṃvādaṭṭhena. **Paṭivedhaṭṭhenā**ti maggakkhaṇe paṭivijjhitaṭṭhena. **Ekasaṅgahitā**nīti tathaṭṭhādinā ekekeneva atthena saṅgahitāni, ekagaṇaṇaṃ gatānīti attho. **Yaṃ ekasaṅgahitaṃ, taṃ ekattanti** yasmā ekena saṅgahitaṃ, tasmā ekattanti attho. Saccānaṃ bahuttepi ekattamapekhitvā ekavacanaṃ kataṃ. **Ekattaṃ ekena nāṇena paṭivijjhā**tīti pubbabhāge catunnaṃ saccānaṃ nānattekattaṃ svāvattthitaṃ vavattthapetvā t̥hito maggakkhaṇe ekena maggañāṇena tathaṭṭhāditamaṃekattaṃ paṭivijjhāti. Kathaṃ? Nirodhasaccassa tathaṭṭhādike ekatte paṭividdhe sesasaccānampi tathaṭṭhādikaṃ ekattaṃ paṭividdhameva hoti. Yathā pubbabhāge pañcannaṃ khandhānaṃ nānattekattaṃ svāvattthitaṃ vavattthapetvā t̥hitassa maggavutṭhānakāle aniccato vā dukkhato vā anattato vā vutṭhahantassa ekasmimpi khandhe aniccādito diṭṭhe sesakhandhāpi aniccādito diṭṭhāva honti, evamidanti daṭṭhabbaṃ. **Dukkhasa dukkhaṭṭho tathaṭṭhoti** dukkhasaccassa pīḷanaṭṭhādiko catubbidho attho sabhāvaṭṭhena tathaṭṭho. Sesasaccesupi eseva nayo. Soyeva catubbidho attho attābhāvato **anattaṭṭho**. Vuttasabhāve avisaṃvādakato **saccaṭṭho**. Maggakkhaṇe paṭivijjhitaṭṭhato **paṭivedhaṭṭho** vuttoti veditabbaṃ.

10. Yaṃ aniccantiādi sāmāññalakkhaṇapubbaṅgamaṃ katvā dassitaṃ. Tattha yaṃ aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, taṃ aniccanti dukkhasamudayaṃaggā gahitā. Tāni hi t̥ṇi saccāni aniccāni ceva aniccattā dukkhāni ca. **Yaṃ aniccaṇca dukkhaṇca, taṃ anattā**tī t̥ṇiyeva t̥ṇi gahitāni. **Yaṃ aniccaṇca dukkhaṇca anattā cā**ti tehi t̥ṇi saha nirodhasaccaṇca saṅgahitaṃ. Cattāripi hi anattāyeva. **Taṃ tathanti** taṃ saccatukkaṃ sabhāvabhūtaṃ. **Taṃ saccanti** tadeva saccatukkaṃ yathāsabhāve avisaṃvādaṃ. **Navahākārehī**tīdīsu “sabbaṃ, bhikkhave, abhiññeyya”nti (paṭi. ma. 1.3; saṃ. ni. 4.46) vacanato abhiññatṭhena, dukkhasa pariññatṭhe, samudayassa pahānatṭhe, maggassa bhāvanatṭhe, nirodhassa sacchikiriyatṭhe āvenikepi idha catūsipi saccesu ñātapariññāsabbhāvato pariññatṭhena, catusaccadassanena pahānasabbhāvato pahānatṭhena, catusaccabhāvanāsabbhāvato bhāvanatṭhena, catunnaṃ saccānaṃ sacchikiriyasabbhāvato sacchikiriyatṭhenāti niddiṭṭhanti veditabbaṃ. **Navahākārehi tathaṭṭhenā**tīdīsu paṭhamam vuttanayeneva yojanā kātabbā.

11. Dvādasahi ākārehītīdīsu tathaṭṭhādayo ñānakathāyaṃ vuttatthā. Etesaṃ niddesepi vuttanayeneva yojanā veditabbaṃ.

12. Saccānaṃ kati lakkhaṇānītīdīsu upari vattabbāni cha lakkhaṇāni saṅkhatāsaṅkhatavasena dvidhā bhinditvā **dve lakkhaṇānī** āha. Tattha **saṅkhatalakkhaṇaṇca asaṅkhatalakkhaṇaṇcā**tī “t̥ṇimāni, bhikkhave, saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni uppādo paññāyati, vayo paññāyati, t̥hitassa aññathattaṃ paññāyati. T̥ṇimāni, bhikkhave, asaṅkhatassa asaṅkhatalakkhaṇāni na uppādo paññāyati, na vayo paññāyati, na t̥hitassa aññathattaṃ paññāyati”ti (a. ni. 3.47-48) evaṃ vuttaṃ saṅkhatassa saṅkhatamiti lakkhaṇaṇca asaṅkhatassa asaṅkhatamiti lakkhaṇaṇca. Saṅkhatam pana na lakkhaṇaṃ, lakkhaṇaṃ na saṅkhatam. Na ca saṅkhatam vinā lakkhaṇaṃ paññāpetum sakkā, napi lakkhaṇaṃ vinā saṅkhatam. Lakkhaṇena pana saṅkhatam pākataṃ hoti.

Puna tadeva lakkhaṇadvayaṃ vitthārato dassento **cha lakkhaṇānī** āha. **Saṅkhatānaṃ saccānanti** dukkhasamudayaṃaggasaccānaṃ. Tāni hi paccayehi saṅgamma katattā saṅkhatāni. **Uppādoti** jāti. **Paññāyatī**ti jāniyati. **Vayoti** bhaṅgo. **T̥hitānaṃ aññathattanti** t̥hitippattānaṃ aññathābhāvo jarā. Tiṇṇaṃ saṅkhatasaccānaṃ nipphannattā uppādavayaññathattaṃ vuttaṃ, tesameva pana uppādassa, jarāya bhaṅgassa ca anipphannattā uppādavayaññathattaṃ na vattabbaṃ. Saṅkhatanissitattā uppādavayaññathattaṃ na paññāyatīti na vattabbaṃ. Saṅkhatavikārattā pana saṅkhatanti

vattabbaṃ. Dukkhasamudayānaṃ uppāđajarābhaṅgā saccapariyāpannā, maggasaccassa uppāđajarābhaṅgā na saccapariyāpannāti vadanti. Tattha “saṅkhatānaṃ uppāđakkhaṇe saṅkhatāpi uppāđalakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati, uppāde vītivatte saṅkhatāpi jarālakkaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati, bhaṅgakkhaṇe saṅkhatāpi jarāpi bhaṅgalakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati”ti khandhakavaggaṭṭhakathāyaṃ (saṃ. ni. aṭṭha. 2.3.37-38) vuttaṃ. **Asaṅkhatassa saccassāti** nirodhasaccassa. Tañhi paccayehi samāgama akatattā sayameva nipphannanti asaṅkhatam. **Ṭhitassāti** niccattā ṭhitassa, na ṭhānappattattā. Puna tadeva lakkhaṇadvayaṃ vitthārato dassento **dvādasa lakkhaṇānīti** āha.

Catunnaṃsaccānaṃ kati kusalātiādīsu **abyākatanti** vipākābyākatam kiriyābyākatam rūpābyākatam nibbānābyākatanti catūsu abyākatesu nibbānābyākatam. Cattāripi hi kusalākusalalakkhaṇena na byākatattā abyākatāni. **Siyā kusalanti** kāmāvacararūpāvacararūpāvacarakusalānaṃ vasena kusalampi bhaveyya. **Siyā akusalanti** taṇham ṭhapetvā sesākusalavasena. **Siyā abyākatanti** kāmāvacararūpāvacararūpāvacaravipākakiriyānaṃ rūpānaṃca vasena. **Siyā tīpi saccānīti**ādīsu **saṅgahitānīti** gaṇitāni. **Vatthuvasenāti** akusalakusalābyākatadukkhasamudayanirodhamaggasaṅkhātavattthuvaseṇa. **Yaṃ dukkhasaccaṃ akusalanti** ṭhapetvā taṇham avasesam akusalam. **Akusalaṭṭhena dve saccāni ekasaccena saṅgahitānīti** imāni dve dukkhasamudayasaccāni akusalaṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni, akusalasaccaṃ nāma hotīti attho. **Ekasaccaṃ dvīhi saccehi saṅgahitanti** ekaṃ akusalasaccaṃ dvīhi dukkhasamudayasaccehi saṅgahitam. **Yaṃ dukkhasaccaṃ kusalanti** tebhūmakam kusalam. Imāni dve dukkhamaggasaccāni kusalatṭhena ekasaccena saṅgahitāni, kusalasaccaṃ nāma hoti. Ekaṃ kusalasaccaṃ dvīhi dukkhamaggasaccehi saṅgahitam. **Yaṃ dukkhasaccaṃ abyākatanti** tebhūmakavipākakiriyā rūpaṇca. Imāni dve dukkhanirodhasaccāni abyākatatṭhena ekasaccena saṅgahitāni, ekaṃ abyākatasaccaṃ nāma hoti. Ekaṃ abyākatasaccaṃ dvīhi dukkhanirodhasaccehi saṅgahitam. **Tīpi saccāni ekasaccena saṅgahitānīti** samudayamagganirodhasaccāni ekena akusalakusalābyākatabhūtena dukkhasaccena saṅgahitāni. **Ekaṃ saccam tīhi saccehi saṅgahitanti** ekaṃ dukkhasaccaṃ viṣum akusalakusalaabyākatabhūtehi samudayamagganirodhasaccehi saṅgahitam. Keci pana “dukkhasamudayasaccāni akusalaṭṭhena samudayasaccena saṅgahitāni, dukkhamaggasaccāni kusalatṭhena maggasaccena saṅgahitāni, na dassanaṭṭhena. Dukkhanirodhasaccāni abyākatatṭhena nirodhasaccena saṅgahitāni, na asaṅkhatatṭhenā”ti vaṇṇayanti.

2. Dutiyasuttantapāḷivaṇṇanā

13. Puna aññassa suttantassa atthavasena saccappaṭivedham niddisitukāmo **pubbe me, bhikkhavi**tiādīkam suttantaṃ āharitvā dassesi. Tattha **pubbe me, bhikkhave, sambodhāti** bhikkhave, mama sambodhito sabbaññutaññāto pubbe. **Anabhisambuddhassāti** sabbadhamme appaṭividdhassa. **Bodhisattasseva satoti** bodhisattabhūtasseva. **Etadahosīti** bodhipallaṅke nisinnassa etaṃ parivattakitaṃ ahoṣi. **Assādoti** assādīyatīti assādo. **Ādīnavoti** doso. **Nissaraṇanti** apagamaṇam. **Sukhanti** sukhayatiṭi sukham, yassuppajjati, taṃ sukhitam karotiṭi attho. **Somanassanti** pītisomanassayogato sobhanaṃ mano assāti sumano, sumanassa bhāvo somanassam, sukhaveva pītiyogato viṣesitam. **Aniccanti** addhavam. **Dukkanti** dukkhavattuttā saṅkhāradukkhattā ca dukkham. **Vipariṇāmadhamanti** avasī hutvā jarābhaṅgavasena parivattanapakatikaṃ. Etena anattabhāvo vutto hoti. **Chandarāgavinayoti** chandasāṅkhātassa rāgassa saṃvaraṇam, na vaṇṇarāgassa. **Chandarāgappahānanti** tasseva chandarāgassa pajhanaṃ.

Yāvakivañcātiādīsu yāva imesaṃ pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ...pe... **yathābhūtam nābhaññāsiṃ** na adhikena ñāṇena paṭivijjhiṃ,

tāva **anuttaram** sammāsambodhiṃ anuttaram
sabbaññubhāvaṃ **abhisambuddho** abhisametāvī arahanti **nevāhaṃ paccaññāsīm** neva
paṭiññaṃ akāsinti sambandhato attho. **Kivañcāti** nipātamattaṃ. **Yatoti** yasmā, yadā
vā. **Athāti** anantaram. **Ñāṇaṅca pana me dassanaṃ udapādīti** dassanakiccakaraṇena
dassanasāṅkhātaṃ paccavekkhaṇāñāṅca me uppajji. **Akuppāti** kopetum cāletum
asakkuṇeyyā. **Vimuttīti** arahattaphalavimutti. Etāya eva phalapaccavekkhaṇāya
magganibbānapaccavekkhaṇāpi vuttāva honti. **Ayamantimā jāṭīti** ayam pacchimā
khandhappavatti. **Natthidāni punabbhavoti** idāni puna uppatti natthi. Etena
pahīnakilesapaccavekkhaṇā vuttā. Arahato hi avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇā na hoti.

3. Dutiyasuttantāniddesavaṇṇanā

14. Saccappaṭivedhañāyoyojanakkame ca **ayam rūpassa assādoti pahānappaṭivedhoti**
pubbabhāge “ayam taṅhāsampayutto rūpassa assādo”ti ñatvā maggakkhaṇe
samudayappahānasaṅkhāto samudayasaccappaṭivedho. **Samudayasaccanti**
samudayasaccappaṭivedhañāṇaṃ. Ariyasaccārammaṇāñāṇampi hi “ye keci kusalā dhammā,
sabbe te catūsu ariyasaccesu saṅghaṃ gacchantī”tiādīsu (ma. ni. 1.300) viya “sacca”nti
vuccati. **Ayam rūpassa ādīnavoti pariññāpaṭivedhoti** pubbabhāge “ayam rūpassa
ādīnavo”ti ñatvā maggakkhaṇe dukkhapariññāsaṅkhāto
dukkhasaccappaṭivedho. **Dukkhasaccanti** dukkhasaccappaṭivedhañāṇaṃ. **Idam rūpassa**
nissaraṇanti sacchikiriyāpaṭivedhoti pubbabhāge “idam rūpassa nissaraṇa”nti ñatvā
maggakkhaṇe nirodhasacchikiriyāsaṅkhāto nirodhasaccappaṭivedho. **Nirodhasaccanti**
nirodhasaccārammaṇaṃ nirodhasaccappaṭivedhañāṇaṃ . **Yā imesu tīsu thānesūti** imesu
yathāvuttesu tīsu samudayadukkhanirodhesu paṭivedhavasena pavattā
yā **diṭṭhi** yo **saṅkappoti** yojanā. **Bhāvanāpaṭivedhoti** ayam maggabhāvanāsaṅkhāto
maggasaccappaṭivedho. **Maggasaccanti** maggasaccappaṭivedhañāṇaṃ.

15. Puna aparena pariyāyena saccāni ca saccappaṭivedhaṅca dassento **saccanti**
katihākārehi saccantiādīmāha. Tattha yasmā sabbepi sabbaññubodhisattā bodhipallaṅke
nisinnā jarāmarañādīkassa dukkhasaccassa jātiādīkaṃ samudayasaccaṃ “kiṃ nu kho”ti
esanti, tathā esantā ca jarāmarañādīkassa dukkhasaccassa jātiādīkaṃ samudayasaccaṃ
“paccayo”ti vavattapento pariggaṇhanti, tasmā sā ca esanā so ca pariggaho saccānaṃ
esanattā pariggahattā ca “sacca”nti katvā **esanaṭṭhena pariggahaṭṭhenāti** vuttaṃ. Ayaṅca
vidhi paccakabuddhānampi paccayapariggahe labbhatiyeva, sāvakānaṃ pana anussavavasena
paccayapariggahe labbhati. **Paṭivedhaṭṭhenāti** pubbabhāge tathā esitānaṃ pariggahitānaṅca
maggakkhaṇe ekappaṭivedhaṭṭhena.

Kimnidānantiādīsu nidānādīni sabbāni kāraṇavevacanāni. Kāraṇāñhi yasmā phalaṃ
nideti “handa naṃ gaṇhathā”ti appeti viya, tasmā “nidāna”nti vuccati. Yasmā phalaṃ tato
samudeti, jāyati, pabhavati; tasmā samudayo, jāti, pabhavoti vuccati. Ayam panettha attho –
kiṃ nidānaṃ etassāti **kimnidānaṃ**. Ko samudayo etassāti **kiṃsamudayaṃ**. Kā jāti
etassāti **kiṃjātikaṃ**. Ko pabhavo etassāti **kiṃpabhavaṃ**. Yasmā pana tassa jāti
yathāvuttena atthena nidānaṅceva samudayo ca jāti ca pabhavo ca,
tasmā **jātinidānanti**ādīmāha. **Jarāmarāṇanti** dukkhasaccaṃ. **Jarāmarāṇasamudayanti**
tassa paccayaṃ samudayasaccaṃ. **Jarāmarāṇanirodhanti**
nirodhasaccaṃ. **Jarāmarāṇanirodhagāminīṃ paṭipadanti** maggasaccaṃ. Imināva nayena
sabbapadesu attho veditabbo.

16. **Nirodhappajānanāti** ārammaṇakaraṇena nirodhassa pajānanā. **Jāti siyā**
dukkhasaccaṃ, siyā samudayasaccanti bhavapaccayā paññāyanaṭṭhena dukkhasaccaṃ ,
jarāmarāṇassa paccayaṭṭhena samudayasaccaṃ. Esa nayo sesesupī. **Avijjā siyā**
dukkhasaccanti pana āsavasamudayā avijjāsamudayaṭṭhenāti.

Saccakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bojjhaṅgakathā

Bojjhaṅgakathāvaṇṇanā

17. Idāni saccappaṭivedhasiddham bojjhaṅgavisesam dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya bojjhaṅgakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **bojjhaṅgā**ti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti bojjhaṅgā. Kiṃ vuttaṃ hoti (saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.182) – yā hi ayaṃ dhammasāmaggī, yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatitṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyogaucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhipekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjaṭṭhi katvā bodhīti vuccati, **bujjaṭṭhi** kilesasantānaniddāya vuṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti vuttaṃ hoti. Yathāha – “satta bojjhaṅge bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho”ti (saṃ. ni. 5.378; dī. ni. 3.143). Tassā dhammasāmaggīsāṅkhātāya bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgā jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yopesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjaṭṭhi katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgā senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu aṭṭhakathācariyā “bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjhaṅgā”ti. Satisambojjhaṅgādīnaṃ attho abhiññeyyaniddese vutto.

Bojjhaṅgatthaniddese **bodhāya saṃvattantī**ti bujjanatthāya saṃvattanti. Kassa bujjanatthāya? Maggaphalehi nibbānassa paccavekkhaṇāya katakiccassa bujjanatthāya, maggena vā kilesaniddāto pabujjanatthāya phalena pabuddhabhāvavattāyāpīti vuttaṃ hoti. Balavavipassanāyapi bojjhaṅgā bodhāya saṃvattanti . Tasmā ayaṃ vipassanāmaggaphalabojjhaṅgānaṃ sādharmaṇattho. Tīsupi hi ṭhānesu bodhāya nibbānapaṭivedhāya saṃvattanti. Etena bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṃ hoti. **Bujjantīti bojjhaṅgāti**tiādīhi pañcahi catukkehi vuttānaṃ bojjhaṅgānaṃ uppattitṭhānaṃ abhiññeyyaniddese vuttaṃ. Api ca **bujjantīti** bojjhaṅgānaṃ sakiccarāṇe samatthabhāvadassanattamaṃ kattuniddeso . **Bujjanatṭhenāti** sakiccarāṇasamatthatepi sati kattuno abhāvadassanattamaṃ bhāvaniddeso. **Bodhentīti** bojjhaṅgabhāvanāya bujjhantānaṃ yogīnaṃ payojakattā bojjhaṅgānaṃ hetukattuniddeso. **Bodhanatṭhenāti** paṭhamaṃ vuttanayeneva payojakahetukattunā bhāvaniddeso. Etehi bodhiyā aṅgā bojjhaṅgāti vuttaṃ hoti. **Bodhipakkhiyatṭhenāti** bujjanatṭhena bodhīti laddhanāmassa yogissa pakkhe bhavattā. Ayametesam yogino upakārakattaniddeso. Etehi bodhissa aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṃ hoti. **Buddhilabhanatṭhenāti**ādike chakke **buddhilabhanatṭhenāti** yogāvacarena buddhiyā pāpuṇanatṭhena. **Ropanatṭhenāti** sattānaṃ patitṭhāpanatṭhena . **Pāpanatṭhenāti** patitṭhāpitāya niṭṭhāpanatṭhena. Ime vipassanābojjhaṅgā pati-abhi-sam-iti tīhi upasaggehi visesitā maggaphalabojjhaṅgāti vadanti. Sabbesampi dhammavohārena nidditṭhānaṃ bojjhaṅgānaṃ bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

Mūlamūlakādidasaṅgavaṇṇanā

18. **Mūlatṭhenāti**ādike mūlamūlake dasake **mūlatṭhenāti** vipassanādīsu purimā purimā bojjhaṅgā pacchimānaṃ pacchimānaṃ bojjhaṅgānaṃca sahaṅgādhamaṇānaṃca aññamaññaṇāca mūlatṭhena. **Mūlacariyatṭhenāti** mūlam hutvā cariyā pavatti mūlacariyā. Tena mūlacariyatṭhena, mūlam hutvā pavattanatṭhenāti attho. **Mūlapariggahatṭhenāti** te eva bojjhaṅgā ādito pabhutī uppādanatthāya parigayhamānattā pariggahā, mūlāniyeva pariggahā mūlapariggahā. Tena mūlapariggahatṭhena. Te eva aññamaññaṇaṃ parivārasena **parivāratṭhena**. Bhāvanāpāripūrisasena **paripūraṇatṭhena**. Niṭṭham pāpuṇanasena **paripākātṭhena**. Te eva mūlāni ca chabbidhā pabhedabhinnattā paṭisambhidā cāti mūlapaṭisambhidā. Tena **mūlapaṭisambhidatṭhena**.

Mūlapaṭisambhidāpāpanaṭṭhenāti bojḥhaṅgabhāvanānuyuttassa yogino taṃ mūlapaṭisambhidā pāpanaṭṭhena . Tasseva yogino tassā mūlapaṭisambhidāya **vasībhāvaṭṭhena**. Sesesupi īdisesu puggalavohāresu bodhissa aṅgāti bojḥhaṅgāti vuttaṃ hotīti veditabbaṃ. **Mūlapaṭisambhidāya vasībhāvappattānampīti** īdisesupi niṭṭhāvācanesu phalabojḥhaṅgāti veditabbaṃ. Vasībhāvaṃ pattānantipi pāṭho.

Mūlamūlakadasakaṃ niṭṭhitaṃ.

Sesesupi hetumūlakādīsu navasu dasakesu imināva nayena sādḥāraṇavācanānaṃ attho veditabbo . Asādḥāraṇesu pana yathāvuttā eva bojḥhaṅgā yathāvuttānaṃ dhammānaṃ janakattā **hetū** nāma honti. Upatthambhakattā **paccayā** nāma. Te eva tadaṅgasamucchedapaṭippassaddhivisuddhibhūtattā **visuddhi** nāma. Vajjavirahitattā **anavajjā** nāma. “Sabbepi kusalā dhammā nekkhamma”nti vacanato **nekkhammaṃ** nāma. Kilesehi vimuttattā tadaṅgavimuttiādivasena **vimutti** nāma. Maggaphalabojḥhaṅgā visayībhūtehi āsavehi virahitattā **anāsavā**. Tividhāpi bojḥhaṅgā kilesehi suññattā tadaṅgavivekādivasena **vivekā**. Vipassanāmaggabojḥhaṅgā pariccāgavosaggattā pakkhandanavosaggattā ca **vosaggā**. Phalabojḥhaṅgā pakkhandanavosaggattā vosaggā.

19.Mūlaṭṭhambujḥhantītiādayo ekekapadavasena niddiṭṭhā nava dasakā vuttanayeneva veditabbā. **Vasībhāvappattānanti** padaṃ pana vattamānavācanābhāvena na yojitaṃ. **Pariggahaṭṭhā**dayo abhiññeyyaniddese vuttatthā.

20. Puna thero attanā desitaṃ suttantaṃ uddisitvā tassa niddesavasena bojḥhaṅgavidhiṃ dassetukāmo **ekaṃ samayanti**tiādikāṃ nidānaṃ vatvā suttantaṃ tāva uddisi. Attanā desitasuttattā eva cettha **evaṃ me sutanti** na vuttaṃ. **Āyasmā sārīputtoti** panettha desakabyattībhāvattānaṃ attānaṃ paraṃ viya katvā vuttaṃ. Īdisaṅhi vacanaṃ loke ganthesu payujjanti. **Pubbaṅhasamayanti** sakalaṃ pubbaṅhasamayaṃ. Accantasamyo gatthe upayogavācanaṃ. Sesadvayepi eseva nayo. **Satisambojḥhaṅgo iti ceme hotīti** satisambojḥhaṅgoti evaṅce mayhaṃ hoti. **Appamāṇoti me hotīti** appamāṇoti evaṃ me hoti. **Susamāradhoti me hotīti** sutṭhu paripuṇṇoti evaṃ me hoti. **Tiṭṭhantanti** nibbānārammaṇe pavattivasena tiṭṭhantaṃ. **Cavatīti** nibbānārammaṇato apagacchati. Sesambojḥhaṅgesupi eseva nayo.

Rājamahāmattassāti rañño mahāamaccassa, mahatīyā vā bhogamattāya bhogappamāṇena samannāgatassa. **Nānārattānanti** nānāraṅgarattānaṃ, pūraṇatthe sāmivācanaṃ, nānārattehitī attho. **Dussakaraṇḍakoti** dussapelā. **Dussayuganti** vatthayugalaṃ. **Pārūpitunti** acchādetuṃ. Imasmim suttante therassa phalabojḥhaṅgā kathitā. Yadā hi thero satisambojḥhaṅgaṃ sīsaṃ katvā phalasaṃpattim samāpajjati, tadā itare tadanvayā honti. Yadā dhammavicayādīsu aññataraṃ, tadā sesāpi tadanvayā hotīti evaṃ phalasaṃpattiyā attano ciṇṇavasībhāvaṃ dassento thero imaṃ suttantaṃ kathesīti.

Suttantaniddesavaṇṇanā

21.Kathaṃsatisambojḥhaṅgo iti ce hotīti bojḥhaṅgoti satisambojḥhaṅgaṃ sīsaṃ katvā phalasaṃpattim samāpajjantassa aññesu bojḥhaṅgesu vijjamānesu evaṃ ayaṃ satisambojḥhaṅgo hotīti iti ce pavattassa kathaṃ so satisambojḥhaṅgo hotīti attho. **Yāvatā nirodhūpaṭṭhātīti** yattakena kālena nirodho upaṭṭhātīti, yattake kāle ārammaṇato nibbānaṃ upaṭṭhātīti attho. **Yāvatā accīti** yattakena parimāṇena jālā. **Kathaṃ appamāṇo iti ce hotīti bojḥhaṅgoti** na appamāṇepi satisambojḥhaṅge vijjamāne evaṃ ayaṃ appamāṇo hotīti iti ce pavattassa so appamāṇo satisambojḥhaṅgo kathaṃ hotīti attho. **Pamāṇabaddhātīti** kilesā ca pariyuṭṭhānā ca ponobhavikasaṅkhārā ca pamāṇabaddhā nāma honti. “Rāgopamāṇakaraṇo, doso pamāṇakaraṇo, moho pamāṇakaraṇo”ti (ma. ni. 1.459) vacanato rāgādayo yassa uppajjanti, “ayaṃ ettako”ti tassa pamāṇakaraṇato pamāṇaṃ nāma. Tasmim pamāṇe baddhā

paṭibaddhā āyattāti kilesādayo pamāṇabaddhā nāma honti. **Kilesāti** anusayabhūtā, **pariyuṭṭhānāti** samudācārappattakilesā. **Saṅkhārā ponobhavikāti** punappunam bhavakaraṇam punabhavo, punabhavo sīlametesanti ponabhavikā, ponabhavikā eva ponobhavikā. Kusalākusalakammasaṅkhātā saṅkhārā. **Appamāṇoti** vuttappakārassa pamāṇassa abhāvena appamāṇo. Maggaphalānampi appamāṇattā tato viśesanattham **acalaṭṭhena asaṅkhataṭṭhenāti** vuttam. Bhaṅgābhāvato acalo, paccayābhāvato asaṅkhato. Yo hi acalo asaṅkhato ca, so ativiya pamāṇavirahito hoti.

Katham susamāraddho iti ce hotīti bojjaṅgoti anantaram vuttanayena yojetabbam. **Visamāti** sayañca visamattā, visamassa ca bhāvassa hetuttā visamā. **Samadhammoti** santatṭhena paṇītatṭhena samo dhammo. Pamāṇābhāvato **santo**. “Yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhātā vā asaṅkhātā vā, virāgo tesam dhammānam aggamakkhāyati”ti (a. ni. 4.34; itivu. 90) vacanato sabbadhammuttamaṭṭhena **paṇīto**. Tasmim samadhammoti vutte susame āraddho **susamāraddho**. **Āvajjittāti** phalasaṃpattiyā pavattakālam sandhāya vuttam. Anuppādādisaṅkhāte nibbāne manodvārāvajjanassa uppānattāti vuttam hoti. **Tiṭṭhatīti** pavattati. **Uppādādi**ni hetṭhā vuttatthāni. Sesabojjaṅgamūlakesupi vāresu eseva nayo.

Bojjaṅgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mettākathā

Mettākathāvaṇṇanā

22. Idāni bojjaṅgakathānantaram kathitāya bojjaṅgakathāgatiyā suttantapubbaṅgamāya mettākathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **āsevitāyāti** ādarena sevītāya. **Bhāvitāyāti** vaddhitāya. **Bahulikatāyāti** punappunam katāya. **Yānikatāyāti** yuttayānasadisāya katāya. **Vatthukatāyāti** patiṭṭhānatṭhena vatthu viya katāya. **Anuṭṭhitāyāti** paccupaṭṭhitāya. **Paricitāyāti** samantato citāya upacitāya. **Susamāraddhāyāti** suṭṭhu samāraddhāya sukatāya . **Ānisamsāti** guṇā. **Paṭikaṅkhāti** paṭikaṅkhittabbā icchittabbā. **Sukham supatīti** yathā sesajanā samparivattamānā kākacchamānā dukkham supanti, evam asupitvā sukham supati. Niddam okkantopi samāpattim samāpanno viya hoti. **Sukham paṭibujjhatīti** yathā aññe nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkham paṭibujjhanti, evam apatiṭṭhānitvā vikaṣamānamiva padumam sukham nibbikāram paṭibujjhati. **Na pāpakam supinam passatīti** supinam passantopi bhaddakameva supinam passati. Cetiyaṃ vandanto viya pūjam karonto viya dhammam suṇanto viya ca hoti. Yathā panaññe attānam corehi parivāritam viya vālehi upaddutam viya papāte patantam viya ca passanti, na evam pāpakam supinam passati. **Manussānam piyo hotīti** ure āmuttamuttāhāro viya sīse piṇandhamālā viya ca manussānam piyo hoti manāpo. **Amanussānam piyo hotīti** yatheva ca manussānam, evam amanussānampi piyo hoti. **Devatā rakkhantīti** puttamiva mātāpitaro devatā rakkhanti. **Nāssa aggi vā visam vā sattham vā kamatīti** mettāvihāriṣṣa kāye aggi vā visam vā sattham vā na kamati na pavasati, nāssa kāyam vikopetīti vuttam hoti. **Tuvaṭam cittaṃ samādhiyatīti** mettāvihāriṇo khippameva cittaṃ samādhiyati, natthi tassa dandhāyitattam. **Mukhavaṇṇo vipasīdatīti** bandhanā pamuttatālapakam viya cassa vipasannavaṇṇam mukham hoti. **Asammūlho kālam karotīti** mettāvihāriṇo sammohamaṇam nāma natthi, asammūlho niddam okkamanto viya kālam karoti. **Uttari appaṭivijjhantoti** mettāsamāpattito uttarim arahattam adhigantum asakkonto ito cavitvā suttappabuddho viya **brahmalokūpago hotīti** brahmalokam upapajjatīti attho.

Mettāniddeṣe **anodhiso pharaṇāti** odhi mariyādā, na odhi anodhi. Tato anodhiso, anodhitoti attho, nippadesato phusanāti vuttam hoti. **Odhisoti** padesavasena. **Disāpharaṇāti** disāsu pharaṇā. **Sabbeti** anavasesapariyādānam. **Sattātipadassa** attho

ñānakathāmātikāvannañāyamaṃ vutto, ruḥīsaddena pana vītarāgesupi ayaṃ vohāro vattati vilīvamayepi bījanivisesse tālavaṇṭavohāro viya. **Averā**ti verarahitā. **Abyāpajjā**ti byāpādarahitā. **Anīghā**ti niddukkhā. Anigghātipi pāṭho. **Sukhī attānaṃpariharantū**ti sukhitā hutvā attabhāvaṃ vattayantu. “Averā”ti ca sakasantāne ca pare paṭicca, parasantāne ca itare paṭicca verābhāvo dassito, “abyāpajjā”tiādīsu verābhāvā tammūlakabyāpādābhāvo, “anīghā”ti byāpādābhāvā tammūlakadukkhābhāvo, “sukhī attānaṃ pariharantū”ti dukkhābhāvāsukhena attabhāvapariharaṇaṃ dassitanti evamettha vacanasambandho veditabboti. Imesu ca “averā hontū”tiādīsu catūsūpi vacanesu yaṃ yaṃ pākaṭaṃ hoti, tassa tassa vasena mettāya pharati.

Pāṇātiādīsu pāṇanatāya pāṇā, assāsapassāsāyattavuttitāyāti attho. Bhūtattā **bhūtā**, abhinibbattāti attho. Puṃ vuccati nirayo, taṃ puṃ galanti gacchantīti **puggalā**. Attabhāvo vuccati sarīraṃ, khandhapañcakameva vā, taṃ upādāya paññattimattasabbhāvato, tasmīṃ attabhāve pariyāpanā paricchinnā antogadhāti **attabhāvapariyāpanā**. Yathā ca sattāti vacanaṃ, evaṃ sesānīpi ruḥīvasena āropetvā sabbānetāni sabbasattavevacanānīti veditabbāni. Kāmañca aññānīpi “sabbe jantū sabbe jīvā”tiādīni sabbasattavevacanāni atthi, pākaṭavasena pana imāneva pañca gahetvā “pañcahākārehi anodhiso pharaṇā mettācetovimuttī”ti vuccati. Ye pana “sattā pāṇā”tiādīnaṃ na kevalaṃ vacanamattatova, atha kho atthatopi nānattameva iccheyyumaṃ, tesamaṃ anodhiso pharaṇā virujjhati. Tasmā tathā atthaṃ aggahetvā imesu pañcasu ākāresu aññataravasena anodhiso mettāya pharati.

Odhiso pharaṇe pana **itthiyo purisāti** līngavasena vuttaṃ, **ariyā anariyāti** ariyaputhujjanavasena, **devāmanussā vinipātikāti** upapattivāsena. Disāpharaṇepi disāvibhāgaṃ akatvā sabbadisāsu “sabbe sattā”tiādīnaṃ nayena pharaṇato anodhiso pharaṇā hoti, sabbadisāsu “sabbā itthiyo”tiādīnaṃ nayena pharaṇato odhiso pharaṇā.

Yasmā pana ayaṃ tividdhāpi mettāpharaṇā appanāpattacittassa vasena vuttā, tasmā tīsu vāresu appanā gahetabbā. Anodhiso pharaṇe tāva ”sabbe sattā averā hontū”ti ekā, “abyāpajjā hontū”ti ekā “anīghā hontū”ti ekā, “sukhī attānaṃ pariharantū”ti ekā. Tānīpi hi cattāri hitopasaṃhāravaseneva vuttāni. Hitopasaṃhāralakkhaṇā hi mettā. Iti “sattā”tiādīsu pañcasu ākāresu catassannaṃ catassannaṃ appanānaṃ vasena vīsati appanā honti, odhiso pharaṇe “sabbā itthiyo”tiādīsu sattasu ākāresu catassannaṃ catassannaṃ vasena aṭṭhavīsati appanā. Disāpharaṇe pana “sabbe puratthimāya disāya sattā”tiādīnaṃ nayena ekamekissā disāya vīsati vīsati katvā dve satāni, “sabbā puratthimāya disāya itthiyo”tiādīnaṃ nayena ekamekissā disāya aṭṭhavīsati aṭṭhavīsati katvā asīti dve satānīti cattāri satāni asīti ca appanā. Iti sabbānīpi idha vuttāni aṭṭhavīsādhikāni pañca appanāsātāni honti. Yathā ca mettāya tividdhena pharaṇā vuttā, tathā karuṇāmoditāupekkhānampi vuttāva hotīti veditabbamaṃ.

1. Indriyavāraṇṇanā

23. Atha mettūpasamaṃhārākāraṃ indriyādiparibhāvanañca dassetaṃ **sabbesaṃ sattānaṃ pīḷanaṃ vajjetvāti**ādīmāha. Tattha **pīḷananti** abbhantarato sarīrapīḷanaṃ. **Upaghātanti** bāhirato sarīropaghātaṃ. **Santāpanti** yathā tathā vā cittasantāpanaṃ. **Pariyādānanti** pakatiyā jīvitādiparikkhayaṃ. **Vihesanti** parato jīvitaviheṭhanaṃ. **Vajjetvāti** pīḷanādīsu ekekaṃ attano citteneva apanetvā. Imāni pīḷanādīni pañca padāni mettōpasamaṃhārassa paṭipakkhaviyajjanavasena vuttāni, **apīḷanāyāti**ādīni mettōpasamaṃhāravasena. **Apīḷanāyāti** apīḷanākāreṇa, sabbe satte mettāyatīti sambandho. Evaṃ sesesūpi. **Mā verino mā dukkhino mā dukkhitattāti** imānīpi tīṇi mettōpasamaṃhārassa paṭipakkhapaṭikkhepavacanāni. Māvacanassa mā hontūti attho. **Averino sukhino sukhittattāti** imāni tīṇi mettōpasamaṃhāravacanāni. “Abyāpajjā anīghā”ti idaṃ dvayaṃ “sukhino”ti vacanena saṅgahitanti veditabbamaṃ. **Sukhittattāti** tasseva sukhassa niccappavattidassanaṃ. “Sukhittattā”ti ca “sukhī attānaṃ pariharantū”ti ca atthato ekaṃ. “Apīḷanāyā”tiādīhi vā

abyāpajjānīghavacanāni saṅgahitāni. **Aṭṭhahākārehī** “apīlanāyā”tiādayo pañca mettopasamhārākārā “averino hontū”tiādayo tayo mettopasamhārākārāti imehi aṭṭhahākārehi. **Mettāyatī** siniyhati. **Taṃ dhammaṃ cetayatī** taṃ hitopasamhāraṃ cetayati abhisandahati, pavattetīti attho. **Sabbabyāpādapariyutṭhānehivimuccatī** mettāya paṭipakkhabhūtehi sabbehi byāpādasamudācārehi vikkhambhanato vimuccati. **Mettā ca ceto ca vimutti cāti** ekāyeva mettā tidhā vaṇṇitā.

Averino khemino sukhinoti imāni tīṇi padāni pubbe vutte ākāre saṅkhepena saṅgahetvā vuttāni. **Saddhāya adhimuccatī**tiādinā nayena vuttāni pañcindriyāni mettāya sampayuttāniyeva. **Āsevanā**tiādisu chasu vāresu āsevīyati etehi mettāti āsevanā. Tathā **bhāvanā bahulīkammaṃ**. **Alaṅkāratī** vibhūsanā. **Svālaṅkatāti** suṭṭhu alaṅkatā bhūsitā. **Parikkhārāti** sambhārā. **Suparikkhatāti** suṭṭhu sambhatā. **Parivārāti** rakkhanaṭṭhena. Puna āsevanādīni aṭṭhavīsati padāni mettāya vaṇṇabhaṇanattamaṃ vuttāni. Tatha **pāripūrīti** paripuṇṇabhāvā. **Sahagatāti** mettāya sahatā. Tathā **sahajādayo**. **Pakkhandanāti** mettāya pavisanā, pakkhandati etehi mettāti vā pakkhandanā. Tathā **saṃsīdanādayo**. **Etamaṃ santanti phassanāti** esā mettā santāti etehi phassanā hotīti etamaṃ santanti phassanā “etadagga”ntiādisu (a. ni. 1.188 ādayo) viya napuṃsakavacanamaṃ. **Svādhiṭṭhitāti** suṭṭhu patiṭṭhitā. **Susamuggatāti** suṭṭhu samussitā. **Suvinuttāti** attano attano paccanīkehi suṭṭhu vimuttā. **Nibbattentīti** mettāsampayuttā hutvā mettamaṃ nibbattenti. **Jotentīti** pākataṃ karonti. **Patāpentīti** virocanti.

2-4. Balādivārattayaṇṇanā

24-27. Indriyavāre vuttanayeneva balavāropi veditabbo. Bojjhaṅgamaggaṅgavārā pariyāyena vuttā, na yathālakkaṇavasena. Maggaṅgavāre sammāvācākamantājīvā mettāya pubbabhāgavasena vuttā, na appanāvasena. Na hi ete mettāya saha bhavanti. **Sabbesaṃ pāṇānantiādinamaṃ** sesavārānampi sattavāre vuttanayeneva attho veditabbo. Mettābhāvanāvidhānaṃ pana visuddhimaggato (visuddhi. 1.240 ādayo) gahetabbanti.

Mettākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Virāgakathā

Virāgakathāvaṇṇanā

28. Idāni maggapayohanapariyosānāya mettākathāya anantaram kathitāya virāgasaṅkhātammaggaṃpubbaṅgamāya virāgakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tatha paṭhamaṃ tāva “nibbindamaṃ virajjati virāgā vimuccatī”ti (mahāva 23) vuttānaṃ dvinnamaṃ suttantapadānaṃ atthamaṃ niddisitukāmena **virāgo maggo, vimutti phalanti** uddeso ṭhapito. Tatha paṭhamaṃ vacanattamaṃ tāva niddisitukāmo **kathamaṃ virāgo maggoti**tiādimāha. Tatha **virajjatīti** virattā hoti. Sesāni maggañānaniddese vuttatthāni. **Virāgoti** yasmā sammādiṭṭhi virajjati, tasmā virāgo nāmāti attho . So ca virāgo yasmā virāgārammaṇo...pe... virāge patiṭṭhito, tasmā ca virāgoti evamaṃ “virāgārammaṇo”tiādinamaṃ pañcannaṃ vacanānaṃ sambandho veditabbo. Tatha **virāgārammaṇoti** nibbānārammaṇo. **Virāgagocaroti** nibbānavisayo. **Virāge samudāgatoti** nibbāne samuppanno. **Virāge ṭhitoti** pavattivasena nibbāne ṭhito. **Virāge patiṭṭhitoti** anivattanavasena nibbāne patiṭṭhito.

Nibbānaṅca virāgoti nibbānaṃ virāgahetuttā virāgo. **Nibbānārammaṇatājātāti** nibbānārammaṇe jātā, nibbānārammaṇabhāvena vā jātā. Te maggasampayuttā sabbeva phassādayo dhammā virajjanaṭṭhena **virāgā hontīti** virāgā nāma honti. **Sahajātanīti** sammādiṭṭhisahajātanī sammāsaṅkappādīni satta maggaṅgāni. **Virāgaṃ gacchantīti virāgo maggoti** virāgaṃ nibbānaṃ ārammaṇamaṃ katvā gacchantīti virāgārammaṇattā virāgo nāma, magganattānaṃ maggo nāma hotīti attho. Ekekampi maggaṅgaṃ maggoti nāmaṃ labhati. Iti ekekassa aṅgassa maggate vutte sammādiṭṭhiyāpi maggattamaṃ vuttameva hoti. Tasmāyeva

ca **etena maggenāti** aṭṭha maggaṅgāni gahetvā vuttaṃ. **Buddhā cāti** paccekabuddhāpi saṅgahitā. Tepi hi “dveme, bhikkhave, buddhā tathāgato ca araham sammāsambuddho paccekabuddho cā”ti (a. nī. 2.57) vuttattā buddhāyeva . **Agatanti** anamatagge saṃsāre agatapubbaṃ. **Disanti** sakalāyapaṭipattiyā dissati apadissati abhisandahīyatīti disā, sabbabuddhehi vā paramaṃ sukhanti dissati apadissati kathīyatīti disā , sabbadukkhaṃ vā dissanti vissajjenti ujjhanti etāyāti disā. Taṃ disaṃ. **Aṭṭhaṅgiko maggoti** kiṃ vuttaṃ hoti? Yo so aṭṭhaṅgiko dhammasamūho, so etena nibbānaṃ gacchantīti gamanaṭṭhena maggo nāmāti vuttaṃ hoti. **Puthusamaṇabrāhmaṇānaṃ parappavādānanti** visuṃ visuṃ samaṇānaṃ brāhmaṇānaṃ ito aññaladdhikānaṃ. **Aggoti** tesam sesamaggānaṃ visiṭṭho. **Seṭṭhoti** sesamaggato ativiya pasamsanīyo. **Mokkhoti** mukhe sādhu, sesamaggānaṃ abhimukhe ayameva sādhuṭi attho. **Uttamoti** sesamagge ativiya uttiṇṇo. **Pavaroti** sesamaggato nānappakārehi saṃbhajanīyo. **Itīti** kāraṇatthe nipāto. Tasmā bhagavatā “maggānaṃ aṭṭhaṅgiko seṭṭho”ti vuttoti adhippāyo. Vuttañhi bhagavatā –

“Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṃ caturo padā;

Virāgo seṭṭho dhammānaṃ, dvipadānaṃ cakkhumā”ti. (dha. pa. 273);

Taṃ idha vicchinditvā “maggānaṃ aṭṭhaṅgiko seṭṭho”ti vuttaṃ. Sesavāresupi iminā ca nayena heṭṭhā vuttanayena ca attho veditabbo.

Dassanavirāgotiādīsu dassanasāṅkhāto virāgo dassanavirāgo. Indriyaṭṭhato balassa visiṭṭhattā idha indriyato balaṃ paṭhamaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Ādhipateyyaṭṭhena indriyānīti**ādī indriyādīnaṃ atthavibhāvanā, na virāgassa. **Tathaṭṭhena saccāti** saccaññaṃ veditabbaṃ. **Silavisuddhīti** sammāvācākkammantājīvā. **Cittavisuddhīti** sammāsamādhi. **Diṭṭhivisuddhīti** sammādiṭṭhisāṅkappā. **Vimuttaṭṭhenāti** taṃtaṃmaggavajjhakilesehi muttattṭhena. **Vijjāti** sammādiṭṭhi. **Vimuttīti** samucchadavimutti. **Amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyosānaṭṭhena maggoti** maggaphalappaccavekkhaṇāhi maggīyatīti maggo.

Imasmiṃ virāganiddese vuttā dhammā sabbepi maggakkhaṇeyeva. Vimuttiniddese phalakkhaṇe. Tasmā chandamanasikārāpi maggaphalasampayuttā.

29. Virāganiddese vuttanayeneva vimuttiniddese attho veditabbo. Phalaṃ panettha paṭippassaddhivimuttattā **vimutti**, nibbānaṃ nissaraṇavimuttattā vimutti. “Sahajātāni sattaṅgāni”tiādīni vacanāni idha na labbhantīti na vuttāni. Sayam phalavimuttattā **pariccāgaṭṭhena vimuttīti** ettakameva vuttaṃ. Sesam vuttanayamevāti.

Virāgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭisambhidākathā

1. Dhammacakkapavattanavāraṇṇanā

30. Idāni virāgasāṅkhātamaggavasena siddhaṃ paṭisambhidāpabhedam dassentena kathitāya dhammacakkappavattanasuttantapubbaṅgamāya paṭisambhidākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Suttante tāva **bārāṇasiyanti** bārāṇasā nāma nadī, bārāṇasāya avidūre bhavā nagarī bārāṇasī. Tassaṃ bārāṇasiyaṃ. **Isipatane migadāyeti** isīnaṃ patanuppattanavasena evamladdhanāme migānaṃ abhayadānadinnaṭṭhānattā migadāyasaṅkhāte ārāme. Tattha hi uppannuppannā sabbaññuisayo patanti, dhammacakkappavattanattam nisīdantīti attho. Nandamūlakapabbhārato sattāhaccayena nirodhasamāpattito vuṭṭhitā anotattadahe katamukhadhovanakiccā ākāseṇa āgantvā paccekabuddhaisayopettha samosaraṇavasena patanti , uposathatthañca anuposathatthañca sannipatanti, gandhamādanaṃ paṭigacchantā ca tato ca uppatantītipi iminā isīnaṃ patanuppattanavasena taṃ “isipatana”nti vuccati. “Isipadana”ntipi pāṭho. **Pañcavaggiyeti** –

“Koṇḍañño bhaddiyo vappo, mahānāmo ca assaji;

Ete pañca mahātherā, pañcavaggāti vuccare”ti. –

Evam vuttānaṃ pañcannaṃ bhikkhūnaṃ vaggo pañcavaggo. Tasmim pañcavagge bhavā taṃpariyāpannattāti pañcavaggiyā, te pañcavaggiye. **Bhikkhū āmantesī** dīpaṅkaradasabalassa pādāmūle katābhinihārato paṭṭhāya pāramiyo pūrento anupubbena pacchimabhavaṃ patvā pacchimabhava ca katābhinihāmano anupubbena bodhimaṇḍaṃ patvā tattha aparājitapallaṅke nisinna mārabalaṃ bhinditvā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussarivā majjhimayāme dibbacakkhuṃ visodhetvā pacchimaṃmāvasāne dasasahasilokadhātuṃ unnādentō sampakampento sabbaññutaṃ patvā satta sattāhāni bodhimaṇḍe vītināmetvā mahābrahmunā āyācitadhammadesanā buddhacakkhunā lokāṃ voloketvā lokānuggahena bārāṇasiṃ gantvā pañcavaggiye bhikkhū saññāpetvā dhammacakkaṃ pavattetukāmo āmantesi.

Dveme, bhikkhave, antāti dveme, bhikkhave, koṭṭhāsā. Imassa pana vacanassa samudāhārena samudāhāranigghoso heṭṭhā avīcim upari bhavaggaṃ patvā dasasahasiṃ lokadhātuṃ pattharivā aṭṭhāsī, tasmimyeva samaye aṭṭhārasakoṭṭisaṅkhā brahmāno samāgacchimsu. Pacchimadisāya sūriyo atthaṅgameti, puratthimāya disāya uttarāsāḷhanakkhattena yutto puññacando ugacchati. Tasmim samaye bhagavā dhammacakkappavattanasuttantaṃ ārabhanto “dveme, bhikkhave, antā”tiādimāha.

Tattha **pabbajitenāti** gihisaṃyojanaṃ vatthukāmaṃ chetvā pabbajitena. **Na sevitabbāti** na valaṅjetabbā. Pabbajitānaṃyeva visesato paṭipattiyā bhājanabhūtattā “pabbajitena na sevitabbā”ti vuttaṃ. **Yo cāyaṃ kāmesu kāmasukhallikānuyogoti** yo ca ayaṃ vatthukāmesu kilesakāmasukhassa, kilesakāmasukhanissayassa vā anuyogo. **Hīnoti** lāmaiko. **Gammoti** gāmaṃvāsīnaṃ santako. **Pothujjanikoti** puthujjanena andhabālanena āciṅṇo. **Anariyoti** na ariyo. Atha vā na visuddhānaṃ uttamānaṃ ariyānaṃ santako. **Anatthasamhitoti** na atthasamhito, sukhāvahakāraṇaṃ anissitoti attho. **Attakilamathānuyogoti** attano kilamathassa anuyogo, attano dukkhakāraṇanti attho. **Dukkhoti** kaṅṭakāpassayaseyyādīhi attamāraṇehi dukkhāvaho. Tapassīhi “uttamaṃ tapo”ti gahitattā tesāṃ cittānurakkhanatthaṃ idha “hīno”ti na vuttaṃ, pabbajitānaṃ dhammattā “gammo”ti ca, gihīhi asādhāraṇattā “pothujjaniko”ti ca na vuttaṃ. Tattha pana kehici pabbajitapaṭiññehi diṭṭhadhammanibbānavādehi “yato kho, bho, ayaṃ attā pañcahi kāmagaṇehi samappito samaṅgibhūto paricāreti, ettāvata kho, bho, ayaṃ attā diṭṭhadhammanibbānappatto hoti”ti (dī. ni. 1.94) gahitattā tesāṃ cittānurakkhanatthaṃca paccuppanne sukhattā ca tassa dhammasamādānassa “dukkho”ti na vuttaṃ. Kāmasukhallikānuyogo paccuppanne taṇhādīṭṭhisamkiliṭṭhasukhattā āyatiṅca dukkhavipākattā tadanuyuttānaṃ taṇhādīṭṭhibandhanabaddhattā ca na sevitabbo, attakilamathānuyogo paccuppanne diṭṭhisamkiliṭṭhadukkhattā āyatiṅca dukkhavipākattā tadanuyuttānaṃ diṭṭhibandhanabaddhattā ca na sevitabbo, **ete khoti** te etc. **Anupagammāti** na upagantvā. **Majjhimāti** samkiliṭṭhasukhadukkhānaṃ abhāvā majjhe bhavāti majjhimā. Sā eva nibbānaṃ paṭipajjanti etāyāti **paṭipadā**. **Abhisambuddhāti** paṭividdhā. **Cakkhukaraṇī**tiādisu paññācakkhuṃ karotīti cakkhukaraṇī. **Ñāṇakaraṇī**ti tasseva vevacanaṃ. **Upasamāyāti** kilesūpasamāya. **Abhiññāyāti** catunnaṃ saccānaṃ abhijānanatthāya. **Sambodhāyāti** tesāmyeva sambujjhanatthāya. **Nibbānāyāti** nibbānasacchikiriyatthāya. Atha vā dassanamaggañānaṃ karotīti **cakkhukaraṇī**. Bhāvanāmaggañānaṃ karotīti **ñāṇakaraṇī**. Sabbakilesānaṃ **upasamāya**. Sabbadhammānaṃ **abhiññāya**. Arahattaphalasambodhāya. Kilesānaṃca khandhānaṃca **nibbānāya**. Saccakathā abhiññeyyaniddese vuttā.

Evam bhagavā saccāni pakāsetvā attani katabahumānānaṃ tesāṃ attano paṭivedhakkamaṃ sutvā paṭipattiyā bahumānāropanena paṭipattiyāṃ ṭhatvā

saccappaṭivedhaṃ passanto **idaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti me, bhikkhaveti**ādīnā attano paṭivedhakkamaṃ dassesi. Tattha **ananussutesūti** na anussutesu, paraṃ anugantvā assutesūti attho. **Cakkhūti**ādīnaṃ attho parato āvi bhavissati. **Idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, idaṃ dukkhasamudayaṃ, idaṃ dukkhanirodhaṃ, idaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccanti** catunnaṃ saccānaṃ dassanapaṭivedho sekhabhūmiyaṃ. **Pariññeyyaṃ pahātabbaṃ sacchikātabbaṃ bhāvetabbanti** catunnaṃ saccānaṃ bhāvanāpaṭivedho sekhabhūmiyaṃeva. **Pariññātaṃ pahīnaṃ sacchikataṃ bhāvīti** catunnaṃ saccānaṃ paccavekkhaṇā asekkhabhūmiyaṃ.

Tiparivaṭṭanti saccañānakiccañānakatañānasankhātānaṃ tiṇṇaṃ parivaṭṭānaṃ vasena tayo parivaṭṭā assāti tiparivaṭṭaṃ. Ettha hi “idaṃ dukkhaṃ, idaṃ dukkhasamudayaṃ, idaṃ dukkhanirodhaṃ, idaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca”nti evaṃ catūsu saccesu yathābhūtañānaṃ **saccañānaṃ** nāma. Tesuyeveva “pariññeyyaṃ pahātabbaṃ sacchikātabbaṃ bhāvetabba”nti evaṃ kattabbakiccajānanañānaṃ **kiccañānaṃ** nāma. “Pariññātaṃ pahīnaṃ sacchikataṃ bhāvīti”nti evaṃ tassa kiccassa katabhāvajānanañānaṃ **katañānaṃ** nāma. **Dvādasākāraṇti** tesameva ekekasmīṃ sacce tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ ākārānaṃ vasena dvādasā ākārā assāti dvādasākāraṃ. **Ñānadassananti** etesaṃ tiparivaṭṭānaṃ dvādasannaṃ ākārānaṃ vasena uppannaṃ ñānasankhātānaṃ dassanaṃ. **Attamanāti** sakamaṇā. Sattānañhi sukhakāmatā dukkhapaṭikūlattā pītisomanassayuttamano sakamano nāma, pītisomanassehi attamaṇā gahitamaṇā byāpitamaṇāti vā attho. **Abhinandunti** abhimukhā hutvā nandiṃsu. **Veyyākaraṇeti** suttante. Niggāthako hi suttanto kevalaṃ atthassa byākaraṇato veyyākaraṇaṃ nāma. **Bhaññamāneti** kathiyamāne. Vattamānasamīpe vattamānavacanaṃ kataṃ, bhaṇiteti attho. **Virajanti** viḅatarāgādirajaṃ. **Vītamalanti** viḅatarāgādimalaṃ. Rāgādayo hi ajjhottharaṇatṭhena rajo nāma, dūsanatṭhena malaṃ nāma. **Dhammacakkhanti** katthaci paṭhamamaggañānaṃ, katthaci ādīni tīṇi maggañānaṇi, katthaci catutthamaggañānaṃpi . Idha pana paṭhamamaggañānameva. **Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbam taṃ nirodhadhammanti** vipassanāvasena evaṃ pavattassa dhammacakkhūṃ udapādīti attho.

Dhammacakketi paṭivedhañāne ca desanāñāne ca. Bodhipallaṅke nisinnassa hi bhagavato catūsu saccesu dvādasākāraṃ paṭivedhañānaṃpi isipatane nisinnassa dvādasākārameva saccadesanāya pavattakadesanāñānaṃpi dhammacakkaṃ nāma. Ubhayampi hetam dasabalassa pavattañānameva. Tam imāya desanāya pakāsentena bhagavatā dhammacakkaṃ pavattitaṃ nāma. Tam panetaṃ dhammacakkaṃ yāva aññātaḅaṅḅaṅḅatthero aṭṭhārasahi brahmakoṭṭhi saddhiṃ sotāpattiphale na patitṭhāti, tāva bhagavā pavatteti nāma, patitṭhite pana pavattitaṃ nāma. Tam sandhāya “pavattite ca bhagavatā dhammacakke”ti vuttaṃ.

Bhumādevāti bhūmaṭṭhakā devā. **Saddamanussāvesunti** ekappahārenea sādhuḅāraṃ datvā **etaṃ bhagavatāti**ādīni vadantā saddaṃ anussāvayīṃsu. **Appaṭivattiyanti** ”nayidaṃ tathā”ti paṭilomaṃ vattetaṃ asakkuṇeyyaṃ. Sannipatitā cettha devabrahmāno desanāpariyosāne ekappahārenea sādhuḅāraṃ adamsu, sannipātaṃ anāgatā pana bhummadevādayo tesam tesam saddaṃ sutvā sādhuḅāramadamsūti veditabbaṃ. Tesu pana pabbatarukkādīsū nibbattā bhummadevā. Te cātumahārājikapariyāpannā hontāpi idha viṣuṃ katvā vuttā. **Cātumahārājikāti** ca dhataratṭhaviṭṭhāvirūḅhakavirūḅpakkhakuverasaṅkhātā catumahārājā devatā etesanti cātumahārājikā. Te sineruvemajjhe honti. Tesu pabbataṭṭhakāpi atthi ākāsaṭṭhakāpi. Tesam paramparā cakkavāḅapabbataṃ pattā. Khiddāpadosikā manopadosikā sītavalāhakā uṅḅhavalāhakā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbepi cātumahārājikadevalokaṭṭhā eva. Tettiṃsa janā tattha uppannāti **tāvatiṃsā**. Apica “tāvatiṃsā”ti tesam devānaṃ nānamevātipi vuttaṃ. Tepi atthi pabbataṭṭhakā atthi ākāsaṭṭhakā. Tesam paramparā cakkavāḅapabbataṃ pattā, tathā yāmādīnaṃ. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavāḅapabbataṃ appattā nāma natthi.

Dibbaṃ sukhaṃ yātā payātā sampattāti **yāmā**. Tuṭṭhā pahaṭṭhāti **tusitā**.
Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimminivā
nimminivā ramantīti **nimmānaratī**. Cittācāraṃ ñatvā paranimmitiesu bhogesu vasaṃ
vattentīti **paranimmitavasavattī**. Brahmakāye brahmaghaṭṭāya niyuttāti **brahmakāyikā**.
Sabbepi pañcavokārabrahmāno gahitā.

Tena khaṇenāti vacanaṃ visesetvā **tena muhuttanāti** vuttaṃ. Muhuttasaṅkhātena
khaṇena, na paramatthakhaṇenāti vuttaṃ hoti. **Yāva brahmalokāti** brahmalokaṃ
antokatvā. **Saddoti** sādhu-kārasaddo. **Dasasahassīti** dasasahassacakkavāḷavatī. **Saṅkampi**
uddhaṃ uggacchantī suṭṭhu kampi. **Sampakampi**ti uddhaṃ uggacchantī adho okkamantī
suṭṭhu pakampi. **Sampavedhīti** catudisā gacchantī suṭṭhu pavedhi. Sambuddhabhāvāya
mātukucchiṃ okkamante ca bodhisatte tato nikkhamante ca mahāpathavī puññatejēna
akampittha, abhisambodhiyaṃ paṭivedhaññatejēna. Dhammacakkappavattane
desanāññatejēna sādhu-kāraṃ dātukāmā viya pathavī devatānubhāvena akampittha,
āyusaṅkhārossajjane mahāparinibbāne ca kāruññena cittasaṅkhobhaṃ asahamānā viya
pathavī devatānubhāvena akampittha. **Appamāṇoti** vuddhappamāṇo. **Uḷāroti** ettha “uḷārāni
uḷārāni khādanīyāni khādantī”tiādīsū (ma. ni. 1.366) madhuraṃ uḷāranti vuttaṃ. “Uḷārāya
vatthabhogāya cittaṃ na namatī”tiādīsū (a. ni. 9.20) paṇītaṃ uḷāranti vuttaṃ. “Uḷārāya khalu
bhavaṃ vacchāyano samaṇaṃ gotamaṃ pasamsāya pasamsatī”tiādīsū seṭṭhaṃ uḷāranti
vuttaṃ. Idha pana “vipulo uḷāro”ti vutto. **Obhāsoti** desanāññānubhāvena ca
devatānubhāvena ca jātaobhāso. **Loketi** cakkavāḷassa dasasahassiyaṃyeva. **Atikkammeva**
devānaṃ devānubhāvanti devānaṃ ayamānubhāvo – nivatthavatthappabhā dvādasa
yojanāni pharati, tathā sarīrassa alaṅkārasa vimānassa ca. Taṃ devānaṃ devānubhāvaṃ
atikkamitvāyevāti attho. **Udānanti** somanassaññāmayikaṃ udāhāraṃ. **Udānesīti**
udāhari. **Aññāsī vata, bho koṇḍaññoti** imassapi udānassa udāharaṇaghoso
dasasahasilokadhātum pharitvā aṭṭhāsī. **Aññāsikoṇḍaññoti** bhusaṃ ñātakōṇḍaññoti attho.

Cakkhuādīnaṃ niddese **dassanaṭṭhenāti**tiādīsū ekameva ñānaṃ yathāvuttassa neyyassa
cakkhu viya dassanakiccakaraṇena **cakkhu**. Ñānakiccakaraṇena **ñānaṃ**. Nānappakāro
jānanakiccakaraṇena **paññā**. Anavasesapaṭivedhakaraṇena **vijjā**. Sabbathā
obhāsakiccakaraṇena **āloko** nāmāti attho. **Cakkhuṃ dhammoti**tiādīsū ekameva ñānaṃ
kiccanānattena pañcadhā vaṇṇitaṃ. **Ārammaṇāti** upatthambhanaṭṭhena. **Gocarāti**
visayaṭṭhena. **Dassanaṭṭhenāti**tiādīsū ñānakiccaṃ pañcadhā vuttaṃ. Iminā nayena tīsu vāresu
ekekasmim pañca pañca katvā pannarasa dhammā, pannarasa atthā, dvīsū pannarasakesu
tiṃsa niruttiyo, pannarasasu dhammesu pannarasasu atthesu tiṃsāya niruttīsūti saṭṭhi ñānāni
veditabbāni. Sesaariyasaccesu eeva nayo. Catūsū ariyasaccesu ekekasmim ariyasacce
pannarasannaṃ pannarasannaṃ dhammānaṃ atthānañca vasena saṭṭhi dhammā, saṭṭhi atthā,
saṭṭhiyā dhammesu saṭṭhiyā atthesu ca vīsasataṃ niruttiyo, vīsādhikaṃ satanti attho. Saṭṭhiyā
dhammesu saṭṭhiyā atthesu vīsuttarasate niruttīsūti evaṃ cattārīsāñca dve ca ñānasatāni.

2-3. Satipaṭṭhānavārādivaṇṇanā

31-32. Satipaṭṭhānasuttantapubbaṅgame iddhipādasuttantapubbaṅgame ca
paṭisambhidāniddese imināva nayena attho ca gaṇanā ca veditabbā.

4-8. Sattabodhisattavārādivaṇṇanā

33-37. Sattannaṃ bodhisattānaṃ suttantesu ekekasmimyeva samudaye cakkhādayo
pañca, nirodhe pañcāti dasa dhammā, samudaye dassanaṭṭhādayo pañca, nirodhe pañcāti dasa
atthā, tesam vasena vīsati niruttiyo cattārīsam ñānāni. Satta ekato katvā vuttagaṇanā
suvīññeyyā eva. Sabbaññutaññāvasena vuttapaṭisambhidāniddese ekekamūlakesu “ñāto
diṭṭho vidito sacchikato phassito paññāyā”ti (paṭi. ma. 1.121) imesu pañcasu vacanesu
ekekasmimyeva cakkhādayo pañca, dassanaṭṭhādayo pañcāti pañcapañcakānaṃ vasena

pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni ñeyyāni. Pañca ekato katvā vuttavārepi pañcakkhattuṃ pañca pañcavīsati katvā pañcavīsataṃ dhammā, pañcavīsataṃ atthā, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni ñeyyāni. **Aḍḍhateyyānī**ti cettha dve satāni ca paññāsañca. Khandhādīsupi eseva nayo. Imināva nayena saccavārapaṭisambhidāvāre ca dhammādigāṇanā veditabbā.

9. Chabuddhadhammavāraṇṇanā

38. Buddhadhammavāre **diyaḍḍhasatanti** chakkhattuṃ pañcavīsati satañca paññāsañca honti, taddiguṇā niruttiyo taddiguṇāni ñāṇāni. **Paṭisambhidādhikaraṇeti** paṭisambhidādhikāre. **Aḍḍhanavadhammasatānī**ti paṭhamam vuttasu catūsu saccesu satṭhi, catūsu satipaṭṭhānesu satṭhi, catūsu sammappadhānesu satṭhi, sattabodhisattaveyyākaraṇesu sattati, abhiññatṭhādīsū pañcasu pañcavīsataṃ, khandhatṭhādīsū pañcasu pañcavīsataṃ, puna catūsu ariyasaccesu satam, catūsu paṭisambhidāsu satam, chasu buddhadhammesu diyaḍḍhasatanti evam aṭṭhasatāni ca paññāsañca dhammā honti. Evam atthāpi tattakā eva honti. Evameva saccādīsū tīsu ṭhānesu vīsataṃ niruttiyo, sattasu veyyākaraṇesu cattārisataṃ niruttiyo, abhiññatṭhādīsū khandhatṭhādīsū ca aḍḍhateyyāni aḍḍhateyyāni niruttisatāni, ariyasaccesu paṭisambhidāsu ca dve dve niruttisatāni, buddhadhammesu tīṇi niruttisatānīti evam niruttisahassañca sattaniruttisatāni ca honti. Evameva saccādīsū tīsu ṭhānesu cattārisādhikāni dve dve ñāṇasatāni, sattasu veyyākaraṇesu asītiadhikāni dve ñāṇasatāni, abhiññatṭhādīsū khandhatṭhādīsū ca pañcapañcañāṇasatāni , saccesu paṭisambhidāsu ca cattāri cattāri ñāṇasatāni, buddhadhammesu cha ñāṇasatānīti evam tīṇi ca ñāṇasahassāni cattāri ca ñāṇasatāni hontīti.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhammacakkakathā

1. Saccavāraṇṇanā

39. Puna dhammacakkappavattanasuttantameva pubbaṅgamam katvā kathitāya dhammacakkakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tatha **dukkhavatthukā**ti ekābhisamayavasena dukkham vatthu etesanti dukkhavatthukā. Tadeva dukkham visesetvā **saccavatthukā**tiādīmāha. Tatha saccam ārammaṇam upatthambho etesanti **saccārammaṇā**. Saccam gocaro visayo etesanti **saccagocarā**. **Saccasaṅgahitā**ti maggasaccena saṅgahitā. **Saccapariyāpannā**ti maggasaccāyattā. **Sacce samudāgatā**ti dukkhaparijānanena dukkhasacce samuppannā. Tathā tattheva **ṭhitā patitṭhitā** ca.

40. Idāni “pavattite ca bhagavatā dhammacakke”ti vuttam dhammacakkaṃ niddisitukāmo **dhammacakkanti**ādīmāha. Tatha duvidham dhammacakkaṃ paṭivedhadhammacakkaṃ desanādhhammacakkañca. **Paṭivedhadhammacakkaṃ** bodhipallaṅke, **desanādhhammacakkaṃ** isipatane. **Dhammañca pavatteti cakkañcā**ti paṭivedhadhammacakkaṃ vuttam, **cakkañca pavatteti dhammañcā**ti desanādhhammacakkaṃ. Katham? Bhagavā hi bodhipallaṅke nisinno maggakkhaṇe indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādibhedam dhammañca pavatteti, soyeva ca dhammo kilesasattughātāya pavattanato paharaṇacakkaṃ viyāti cakkañca. Dhammam pavattentoyeva bhagavā tam cakkaṃ pavatteti nāma. Etena dhammoyeva cakkanti kammadhārayasamāsata vuttā hoti. Isipatane nisinno bhagavā dhammadesanakkhaṇe veneyyasantāne kilesasattughātāya pavattanato paharaṇacakkasadisam desanācakkañca pavatteti, veneyyasantāne indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādibhedam dhammacakkañca pavatteti. Etena dhammo ca cakkañca dhammacakkanti dvandasamāsata vuttā hoti. Yasmā pana pavattite sati pavattanā nāma hoti, tasmā sabbatthāpi “pavatteti”ti

vuttaṃ, pavattanaṭṭhena pana “cakka”nti vuttaṃ hotīti veditabbaṃ. **Dhammena pavattetīti dhammacakkantiādiṇi** desanādharmacakkameva sandhāya vuttānīti veditabbāni.

Tattha **dhammena pavattetīti** yathāsabhāvattā dhammena pavattaṃ cakkanti dhammacakkanti vuttaṃ hoti. **Dhammacariyāya pavattetīti** veneyyasantāne dhammatthāya pavattaṃ cakkanti dhammacakkanti vuttaṃ hoti. **Dhamme ṭhitotiādihi** bhagavato dhammabhūtata dhammassāmitā ca vuttā hoti. Yathāha – “so hāvuso, bhagavā jānaṃ jānāti passaṃ passati cakkhubhūto nāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā dhammassāmī tathāgato”ti (ma. ni. 1.203). Tasmā tehi dhammassa cakkanti dhammacakkanti vuttaṃ hoti. **Ṭhitoti** visayībhāvena ṭhito. **Paṭiṭṭhitoti** acalabhāvena paṭiṭṭhito. **Vasippattoti** issarabhāvaṃ patto. **Pāramippattoti** koṭippatto. **Vesārajappattoti** visāradabhāvaṃ patto. **Dhamme paṭiṭṭhāpentotiādihi** veneyyasantānamapekkhitvā vutthehi pana vacanehi dhammassāmitāya ca dhammatthāya cakkanti vuttaṃ hoti. **Dhammaṃ sakkarontoti**haādīhi dhammatthāya cakkanti vuttaṃ hoti. Yo hi dhammaṃ sakkārādivasena pavatteti, so dhammatthaṃ pavatteti. **Dhammaṃ sakkarontoti** yathā kato so dhammo sukato hoti, evameva naṃ karonto. **Dhammaṃ garuṃ karontoti** tasmim gāravuppattiyā taṃ garuṃ karonto. **Dhammaṃ mānentoti** dhammaṃ piyañca bhāvanīyañca katvā viharanto. **Dhammaṃ pūjentoti** taṃ apadisitvā desanāpaṭipattipūjāya pūjaṃ karonto. **Dhammaṃ apacāyamānoti** tasseva dhammassa sakkāragarukārehi nīcavuttitaṃ karonto. **Dhammaddhajo dhammaketūti** taṃ dhammaṃ dhajamiva purakkhatvā ketumiva ca ukkhipitvā pavattiyā dhammaddhajo dhammaketu ca hutvāti attho. **Dhammādhipeyyoti** dhammādhipeyyo āgato bhāvanādhammavaseneva ca sabbakiriyānaṃ karaṇena dhammādhipeyyo hutvā. **Taṃ kho pana dhammacakkaṃ appaṭivattiyanti** kenaci nivattetuṃ asakkuṇeyyatāya appaṭihatapavattitā vuttā. Tasmā so dhammo pavattanaṭṭhena cakkanti vuttaṃ hoti.

Saddhindriyaṃ dhammo, taṃ dhammaṃ pavattetīti veneyyasantāne maggasampayuttasaddhindriyuppādanena taṃ saddhindriyaṃ dhammaṃ pavattetīti attho. Eseva nayo sesesupi. **Saccāti** saccañāṇāni. Vipassanā ca vijjā ca maggañāṇameva. **Anuppāde nāṇanti** arahattaphale nāṇaṃ. Tampi veneyyasantāne pavattetiyeva, nibbānañca paṭivedhaṃ karonto pavattetiyeva nāma.

Samudayavārādīsu **samudayavattukā nirodhavattukā maggavattukāti** visesapadaṃ dassetvā saṅkhittā. Etthāpi vuttasadiṣaṃ paṭhamam vuttanayeneva veditabbaṃ.

2-3. Satipaṭṭhānavārādivaṇṇanā

41-42. Satipaṭṭhānaiddhipādapubbaṅgamavārāpi maggakkhaṇavasena vuttā. Tepi tattha tattha visesapadaṃ dassetvā saṅkhittāti.

Dhammacakkakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Lokuttarakathā

Lokuttarakathāvaṇṇanā

43. Idāni lokuttaradhammavatiyā dhammacakkakathāya anantaram kathitāya lokuttarakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha lokuttarapadassa attho niddesavāre āvi bhavissati. **Cattāro satipaṭṭhānāti**ādayo sattatimsa bodhipakkhiyadhammā yathāyogaṃ maggaphalasampayuttā. Te bujjanatthena bodhīti evaṃladdhanāmassa ariyassa pakkhe bhavattā bodhipakkhiyā nāma. **Pakkhe bhavattāti** upakārabhāve ṭhitattā. Tesu ārammaṇesu okkantivā pakkhanditvā upaṭṭhānato upaṭṭhānaṃ, satiyeva upaṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Kāyavedanācittadhammesu panassa asubhadukkhānīcānattākāragahaṇavasena subhasukhaniccaattasaññāpahānakiccāsādhanaṃ ca pavattito catudhā bhedo hoti. Tasmā **cattāro satipaṭṭhānāti** vuccati. Padahanti etenāti padhānaṃ, sobhanaṃ

padhānaṃ **sammappadhānaṃ**, sammā vā padahanti etenāti sammappadhānaṃ, sobhanaṃ vā taṃ kilesavirūpapavattavirahitato padhānaṃ hitasukhanipphādakaṭṭhena seṭṭhabhāvāvanato padhānabhāvakaranato vāti sammappadhānaṃ. Vīriyassetam adhivacanaṃ. Tayidaṃ uppannānuppannānaṃ akusalānaṃ pahānānupattikiccaṃ, anuppannuppannānaṃ kusalānaṃ uppattitṭhitikiccaṃ sādhatyāti catubbidhaṃ hoti. Tasmā **cattāro sammappadhānāti** vuccati. Nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhi, tassā sampayuttāya pubbaṅgamaṭṭhena phalabhūtāya pubbabhāgakāraṇaṭṭhena ca iddhiyā pādoti **iddhipādo**. So chandavīriyacittavīmaṃsāvasena catubbidhova hoti. Tasmā **cattāro iddhipādāti** vuccati. Assaddhiyakosajjapamādavikkhepasammohānaṃ abhibhavanato abhibhavanasaṅkhātena adhipatiyaṭṭhena **indriyaṃ**. Assaddhiyādīhi anabhibhavanīyato akampiyatṭhena **balam**. Tadubhayampi saddhāvīriyasatisamādhipaṇṇāvasena pañcavidhaṃ hoti. Tasmā **pañcindriyāni pañca balānīti** vuccanti. Bujjhanakasattassa pana aṅgabhāvena satiādayo satta dhammā bojjaṅgā, niyyānaṭṭhena ca sammāditṭhiādayo aṭṭha maggaṅgā honti. Tena vuccati **satta bojjaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti**.

Iti ime sattatiṃsa bodhipakkhiyā dhammā pubbabhāge lokiyavipassanāya vattamānāya cuddasavidhena kāyaṃ pariggaṇhato ca kāyānupassanāsatiyaṭṭhānaṃ, navavidhena vedanaṃ pariggaṇhato ca vedanānupassanāsatiyaṭṭhānaṃ, soḷasavidhena cittaṃ pariggaṇhato ca cittānupassanāsatiyaṭṭhānaṃ, pañcavidhena dhamme pariggaṇhato ca dhammānupassanāsatiyaṭṭhānaṃ. Iti imasmiṃ attabhāve anuppannapubbaṃ parassa uppannaṃ akusalaṃ disvā “yathā paṭipannassa tassa taṃ uppannaṃ, na tathā paṭipajjissāmi, evaṃ me etaṃ nupajjissati”ti tassa anuppādāya vāyamanakāle paṭhamamā sammappadhānaṃ, attano samudācārappattamakusalaṃ disvā tassa pahānāya vāyamanakāle dutiyaṃ, imasmiṃ attabhāve anuppannapubbaṃ jhānaṃ vā vipassanaṃ vā uppādetum vāyamanassa tatiyaṃ, uppannaṃ yathā na parihāyati, evaṃ punappunaṃ uppādentassa catutthaṃ sammappadhānaṃ. Chandaṃ dhuraṃ katvā kusaluppādanakāle chandiddhipādo, vīriyaṃ, cittaṃ, vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvā kusaluppādanakāle vīmaṃsiddhipādo. Micchāvācāya viramaṇakāle sammāvācā, micchākammantā, micchājīvā viramaṇakāle sammājīvoti evaṃ nānācittesu labbhanti. Catumaggakkhaṇe pana ekacitte labbhanti, phalakkhaṇe ṭhapetvā cattāro sammappadhāne avasesā tettiṃsa labbhanti. Evaṃ ekacitte labbhamānesu cetesu ekāva nibbānārammaṇā sati kāyādīsu subhasaṇṇādīpahānakiccasādhanaṃ vā “cattāro satiyaṭṭhānā”ti vuccati. Ekameva ca vīriyaṃ anuppannuppannānaṃ anuppādādikiccasādhanaṃ vā “cattāro sammappadhānā”ti vuccati. Sesesu hāpanavaḍḍhanaṃ natthi.

Apica tesu –

Nava ekavidhā eko, dvedhātha catupañcadhā;

Aṭṭhadhā navadhā ceva, iti chaddhā bhavanti te.

Navaekavidhāti chando cittaṃ pīti passaddhi upekkhā saṅkappo vācā kammanto ājīvoti ime nava chandiddhipādādivasena ekavidhāva honti, aññakoṭṭhāsaṃ na bhajanti. **Eko dvedhāti** saddhā indriyabalavasena dvedhā ṭhitā. **Atha catupañcadhāti** athañño eko catudhā, añño pañcadhā ṭhitoti attho. Tattha samādhī eko indriyabalabojjaṅgamaggaṅgavasena catudhā ṭhito, paññā tesam catunnaṃ iddhipādakoṭṭhāsassa ca vasena pañcadhā. **Aṭṭhadhā navadhā cevāti** aparo eko aṭṭhadhā, eko navadhā ṭhitoti attho. Catusatiyaṭṭhānaindriyabalabojjaṅgamaggaṅgavasena sati aṭṭhadhā ṭhitā, catusammappadhānaindriyabalabojjaṅgamaggaṅgavasena vīriyaṃ navadhāti. Evaṃ –

Cuddaseva asambhinnā, hontete bodhipakkhiyā;

Koṭṭhāsato sattavidhā, sattatiṃsa pabhedato.

Sakiccanipphādanato, sarūpena ca vuttito;

Sabbeva ariyamaggassa, sambhave sambhavanti te.

Evam maggaphalasampayutte sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme dassetvā puna te maggaphalesu saṅkhipivā **cattāro ariyamaggā cattāri ca sāmāññaphalānī** āha. Samañabhāvo sāmāññaṃ, catunnaṃ ariyamaggānametaṃ nāmaṃ. Sāmāññaṃ phalāni **sāmāññaphalāni**. **Nibbānaṃ** pana sabbehi asammissameva. Iti vitthārato sattatiṃsabodhipakkhiyacatumaggacatuphalanibbānaṃ vasena chacattālīsa lokuttaradhammā, tato saṅkhepena catumaggacatuphalanibbānaṃ vasena nava lokuttaradhammā, tatopi saṅkhepena maggaphalanibbānaṃ vasena tayo lokuttaradhammāti veditabbaṃ. Satipaṭṭhānādīnaṃ maggaphalānañca lokuttaratte vutte taṃsampayuttānaṃ phassādīnampi lokuttarattaṃ vuttameva hoti. Padhānadhammavasena pana satipaṭṭhānādayova vuttā. Abhidhamme (dha. sa. 277 ādayo, 505 ādayo) ca lokuttaradhammaniddese maggaphalasampayuttānaṃ phassādīnaṃ lokuttarattaṃ vuttamevāti.

Lokaṃ tarantīti lokaṃ atikkamanti. Sabbamidha īdisaṃ vattamānakālavacanaṃ cattāro ariyamagge sandhāya vuttaṃ. Soṭāpattimaggo hi apāyalokaṃ tarati, sakadāgāmimaggo kāmāvacaralokekadesaṃ tarati, anāgāmimaggo kāmāvacaralokaṃ tarati, arahattamaggo rūpārūpāvacaralokaṃ tarati. **Lokā uttarantīti** lokā uggacchanti. **Lokatoti** ca **lokamhāti** ca tadeva nissakkavacanaṃ visesetvā dassitaṃ. **Lokaṃ samatikkamantīti** paṭhamaṃ vuttatthameva. Tattha upasaggaṭṭhaṃ anapekkhitvā vuttaṃ, idha saha upasaggaṭṭhena vuttaṃ. **Lokaṃ samatikkantāti** yathāvuttaṃ lokaṃ sammā atikkantā. Sabbamidha īdisaṃ atītakālavacanaṃ phalanibbānāni sandhāya vuttaṃ, soṭāpattiphalādīni hi yathāvuttaṃ lokaṃ atikkamitvā ṭhitāni, sadā nibbānaṃ sabbalokaṃ atikkamitvā ṭhitaṃ. **Lokena atirekāti** lokato adhikabhūtā. Idaṃ sabbepe lokuttaradhamme sandhāya vuttaṃ. **Nissarantīti** niggacchanti. **Nissaṭāti** niggatā. **Loke na tiṭṭhantīti**tiādīni aṭṭhārasa vacanāni sabbalokuttaresupi yujjanti. **Na tiṭṭhantīti** loke apariyāpannattā vuttaṃ. **Loke na limpantīti** khandhasantāne vattamānāpi tasmim na limpantīti attho. **Lokena na limpantīti** akatapaṭivedhānaṃ kenaci cittaena, katapaṭivedhānaṃ akusalena appamattenapi cittaena na limpantīti attho. **Asamlittā anupalittāti** upasaggena visesitaṃ.

Vippamuttāti alittattameva nānābyañjanaena visesitaṃ. Ye keci hi yattha yena vā alittā, te tattha tena vā vippamuttā honti. **Lokā vippamuttāti**tiādīni tīni nissakkavasena vuttāni. **Visaṅṅuttāti** vippamuttattavisesanaṃ. Ye keci hi yattha yena yato vippamuttā, te tattha tena tato visaṅṅuttā nāma honti. **Lokā sujjhantīti** lokamalaṃ dhovivā lokā sujjhanti. **Visujjhantīti** tadeva upasaggena visesitaṃ. **Vuṭṭhahantīti** utṭhitā honti. **Vivaṭṭantīti** nivaṭṭanti. **Na sajjantīti** na lagganti. **Na gayhantīti** na gaṇhīyanti. **Na bajjhantīti** na bādhīyanti. **Samucchindantīti** appavattiṃ karonti. Yathā ca **lokaṃ samucchinnattāti**, tatheva “lokā visuddhattā”tiādī vuttameva hoti. **Paṭippassambhentīti** nirodhenti. **Apathāti**tiādīni cattāri sabbesupi lokuttaresu yujjanti. **Apathāti** amaggā. **Agatīti** appatiṭṭhā. **Avisayāti** anāyattā. **Asādhāraṇāti** asamānā. **Vamantīti** uggilanti. **Na paccāvamantīti** vuttapaṭipakkhanayena vuttaṃ, vantaṃ puna na adantīti attho. Etena vantassa suvantabhāvo vutto hoti. Anantaradukattayepi eseva nayo. **Visinentīti** vikiranti vimuccanti, na bandhantīti attho. **Na ussinentīti** na vikiranti na vimuccanti. “Visinentī”ti “na ussinentī”ti rassaṃ katvā pāṭho sundaro. **Vidhūpentīti** nibbāpentī. **Nasamdhūpentīti** na ujjalanti. **Lokaṃ samatikkamma abhibhuyya tiṭṭhantīti** sabbepe lokuttarā dhammā lokaṃ sammā atikkamitvā abhibhavitvā ca tiṭṭhantīti lokuttarā. Sabbehipi imehi yathāvuttehi pakārehi lokuttarānaṃ lokato uttarabhāvo adhikabhāvo ca vutto hotīti.

Lokuttarakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Balakathā

Balakathāvaṇṇanā

44. Idāni lokuttarakathāya anantaram kathitāya lokuttarakathāvatiyā suttantapubbaṅgamāya balakathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha ādito suttantavasena pañca balāni dassetvā tadaññānīpi balāni dassetukāmo **apica aṭṭhasaṭṭhi balānīti**ādīmāha. Sabbānīpi taṃtaṃpaṭipakkhehi akampiyatṭhena balāni nāma honti. **Hiribalanti**ādīsu pāpato hirīyanti etāyāti **hirī**, lajjāyetam nāmaṃ. Pāpato ottappanti etenāti **ottappam**, pāpato ubbegassetam nāmaṃ. Ajjhattasamuṭṭhānā hirī, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappam. Attādhipati hirī, lokādhipati ottappam . Lajjāsabhāvasaṅghitā hirī, bhayasabhāvasaṅghitaṃ ottappam. Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayadassāvilakkhaṇaṃ ottappam. Sā eva hirī ahirīkena na kampaṭīti **hiribalam**. Tadeva ottappam anottappena na kampaṭīti **ottappabalam**. Appaṭisaṅkhānena na kampaṭīti **paṭisaṅkhānabalam**. Upaparikkhaṇapaññāyetaṃ nāmaṃ. Vīriyasīsenā satta bojjaṅge bhāventassa uppannabalam **bhāvanābalam**. Tathāpavattānaṃ catunnaṃ khandhānametaṃ nāmaṃ. Parisuddhāni sīlādīni **anavajjabalam**. Cattāri saṅgahavatthūni **saṅgahabalam**. Saṅgahe balantīpi pāṭho. Dukkhamānaṃ adhivāsanaṃ **khantibalam**. Dhammakathāya paresaṃ tosaṃ **paññattibalam**. Adhitassa atthassa adhigamāpanaṃ **nijjhattibalam**. Kusalesu bahubhāvo **issariyabalam**. Kusalesu yathārucci patiṭṭhānaṃ **adhiṭṭhānabalam**. Hiribalādīnaṃ attho mātīkāpadesu byañjanavasena visesato yujjamaṇaṃ gahetvā vutto. **Samathabalam vipassanābala**nti balappattā samathavipassanā eva.

Mātīkāniddese **assaddhiye na kampaṭīti saddhābala**nti mūlabalatṭhaṃ vatvā tameva aparehi navahi pariyaṃyehi visesetvā dassesi. Yo hi dhammo akampiyo balappatto hoti, so sahaṃjāte upatthambheti, attano paṭipakkhe kilese pariyaṃdiyati, paṭivedhassa ādibhūtaṃ sīlaṃ diṭṭhiñca visodheti, cittaṃ ārammaṇe patiṭṭhāpeti, cittaṃ pabhassaraṃ karonto vodāpeti, vasim pāpento visesaṃ adhigamāpeti, tato uttarim pāpento uttaripaṭivedhaṃ kāreti, kamena ariyamaggaṃ pāpetvā saccābhisamayaṃ kāreti, phalappattiyā nirodhe patiṭṭhāpeti. Tasmā navadhā balatṭho visesito. Esa nayo **vīriyabalā**dīsu catūsū.

Kāmacchandaṃ hirīyatīti nekkhammayutto yogī **nekkhammena** kāmacchandato hirīyati. Ottapepi eseva nayo. Etehi sabbākusalehipi hirīyanā ottappanā vuttāyeva honti. **Byāpādanti**ādīnampi imināva nayena attho veditabbo. **Paṭisaṅkhātīti** asammohavasena ādīnavato upaparikkhati. **Bhāvetīti** vadḍheti. **Vajjanti** rāgādivajjaṃ. **Saṅgaṅhātīti** bandhati. **Khamatīti** tassa yogissa khamati rucati. **Paññāpetīti** toseti. **Nijjhāpetīti** cintāpeti. **Vasaṃ vattetīti** citte pahu hutvā cittaṃ attano vasaṃ katvā pavatteti. **Adhiṭṭhātīti** vidahati. Bhāvanābalādīni sabbānīpi nekkhammādīniyeva. Mātīkāvaṇṇanāya aññathā vutto, attho pana byañjanavaseneva pākāṭattā idha na vuttoti veditabbaṃ. Samathabalam vipassanābalañca vitthārato niddisitvā avasāne **uddhaccasahagatakilese ca khandhe ca na kampaṭīti**ādi ca **avijjāsahagatakilese ca khandhe ca na kampaṭīti**ādi ca samathabalavipassanābalānaṃ lakkaṇadassanattaṃ vuttaṃ.

Sekhāsekhābalesu **sammādiṭṭhim sikkhatīti sekhabala**nti sekhapuggalo sammādiṭṭhim sikkhatīti sekho, sā sammādiṭṭhi tassa sekhasa balanti sekhabalanti attho. **Tattha sikkhitattā asekhābala**nti asekhapuggalo tattha sammādiṭṭhiyā sikkhitattā na sikkhatīti asekho, sāyeva sammādiṭṭhi tassa asekhassa balanti asekhabalam. Eseva nayo **sammāsaṅkappā**dīsu. **Sammāññānti** paccavekkhaṇaññaṃ. Tampi hi lokikampi hontaṃ sekhasa pavattattā sekhabalam, asekhassa pavattattā asekhābalaṃ vuttaṃ. **Sammāvimuttīti** aṭṭha maggaṅgāni ṭhapetvā sesā phalasampayuttā dhammā . Keci

pana “ṭhapetvā lokuttaravimuttiṃ avasesā vimuttiyo sammāvimutti”ti vadanti. Tassa sekhāsekhabalattaṃ vuttanayameva.

Khīṇāsavabalesu sabbānīpi ñāṇabalāni. **Khīṇāsavassa bhikkhunoti** karaṇatthe sāmivacaṇaṃ, khīṇāsavena bhikkhunāti attho. **Aniccatoti** hutvā abhāvākārena aniccato. **Yathābhūtaṃ** yathāsabhāvato. **Paññāyāti** saḥavipassanāya maggapaññāya. Aniccato sudiṭṭhā dukkhato anattato sudiṭṭhā honti tammūlakattā. **Yanti** bhāvanapūṃsakavacaṇaṃ, yena kāraṇenāti vā attho. **Āgammāti** paṭicca. **Paṭijānāti** sampaṭicchati paṭiññaṃ karoti. **Āṅgārakāsūpamāti** mahābhitāpaṭṭhena āṅgārakāsuyā upamitā. **Kāmāti** vatthukāmā ca kilesakāmā ca.

Vivekaninnanti phalasaṃpattivasena upadhivivekasaṅkhātānibbānaninnaṃ. Tayo hi vivekā – kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti. Kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiratānaṃ. Cittaviveko ca adhicittamanuyuttānaṃ. Upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānaṃ, nissaraṇavivekasaṅkhātānibbānaninnaṃ vā. Pañca hi vivekā – vikkhambhanaviveko tadaṅgaviveko samucchadaviveko paṭippassaddhiviveko nissaraṇavivekoti. **Vivekaninnanti** viveke ninnaṃ. **Vivekaponanti** viveke nataṃ. **Vivekapabbhāraṇanti** vivekasābhāraṇaṃ. Dvepi purimasseva vevacaṇāni. **Vivekaṭṭhanti** kilesehi vajjitaṃ, dūrībhūtaṃ vā. **Nekkhammābhiratanti** nibbāne abhirataṃ, pabbajjāya abhirataṃ vā. **Byantībhūtaṃ** vigatantībhūtaṃ, ekadesenāpi anallīnaṃ vippamuttaṃ visamsaṭṭhaṃ. **Sabbasoti** sabbathā. **Āsavaṭṭhāniyehi dhammehi** saṃyogavasena āsavānaṃ kāraṇabhūtehi kilesadhammehi attho. Atha vā **byantībhūtaṃ** vigatanikantībhūtaṃ, nittaṇhanti attho. Kuto? **Sabbaso āsavaṭṭhāniyehi dhammehi** sabbehi tebhūmakadhammehi attho. Idha dasahi khīṇāsavabalehi khīṇāsavassa lokiya lokuttaro maggo kathito. “Aniccato sabbe saṅkhārā”ti dukkhapariññābalaṃ, “āṅgārakāsūpamā kāmā”ti samudaya pahānabalaṃ, “vivekaninnaṃ cittaṃ hoti”ti nirodhasacchikiriyābalaṃ, “cattāro satipaṭṭhānā”tiādi sattavidhaṃ maggabhāvanābalaṃtipi vadanti. Dasa iddhibalāni iddhikathāya āvi bhavissanti.

Tathāgatabalaniddese **tathāgatabalānīti** aññehi asādhāraṇāni tathāgatasseva balāni. Yathā vā pubbabuddhānaṃ balāni puññussayasampattiya āgatāni, tathā āgatabalānītipi attho. Tattha duvidhaṃ tathāgatabalaṃ – kāyabalaṃ ñāṇabalaṃca. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānusārena veditabbaṃ. Vuttañhettaṃ porāṇehi –

“Kālāvakaṇṇa gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;

Gandhamaṅgalaḥemaṇṇa, uposathachaddantime dasā”ti. (vibha. aṭṭha. 760; ma. ni. aṭṭha. 1.148; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.22);

Imāni dasa hatthikulāni. Tattha **kālāvakaṇṇaṃ** pakatihatthikulānaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa kālāvakaṇṇassa hatthino balaṃ. Yaṃ dasannaṃ kālāvakaṇṇaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṅgeyyassa balaṃ. Yaṃ dasannaṃ gaṅgeyyānaṃ, taṃ ekassa paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ paṇḍarānaṃ, taṃ ekassa tambassa. Yaṃ dasannaṃ tambānaṃ, taṃ ekassa piṅgalaṃ. Yaṃ dasannaṃ piṅgalānaṃ, taṃ ekassa gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ gandhahatthīnaṃ, taṃ ekassa maṅgalaḥatthino. Yaṃ dasannaṃ maṅgalaḥatthīnaṃ, taṃ ekassa hemavatassa. Yaṃ dasannaṃ hemavatānaṃ, taṃ ekassa uposathassa. Yaṃ dasannaṃ uposathānaṃ, taṃ ekassa chaddantassa. Yaṃ dasannaṃ chaddantānaṃ, taṃ ekassa tathāgatassa balaṃ. Nārāyanasaṅghātābalaṃtipi idameva vuccati. Tadetaṃ pakatihatthino gaṇanāya hatthīnaṃ koṭisahasassa, purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahasānaṃ balaṃ hoti. Idamaṃ tāva tathāgatassa **kāyabalaṃ**.

Ñāṇabalaṃ pana idha tāva aññattha ca pāliyaṃ āgatameva dasabalaññaṃ, majjhime (ma. ni. 1.150) āgataṃ catuvesārajaññaṃ, aṭṭhasu parisāsu akampanaññaṃ, catuyoniparicchedakaññaṃ, pañcagatiparicchedakaññaṃ, saṃyuttake (saṃ. ni. 2.33-34)

āgatāni tesattati ñāṇāni, sattasattati ñāṇānīti evamaññānipi anekāni ñāṇasahassāni.
Etaṃ **ñāṇabalaṃ** nāma. Idhāpi ñāṇabalameva adhippetam. Ñāṇāhi akampiyatṭhena
upatthambhanatṭhena ca balanti vuttam.

Ṭhānañca ṭhānatoti kāraṇaṇca kāraṇato. Kāraṇāhi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati
tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Taṃ bhagavā ye ye
dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānanti, ye ye dhammā
yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhānanti pajānanto
ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti. **Yampīti** yena ñāṇena. **Idampīti**
idampi ṭhānāṭṭhānañānaṃ, tathāgatassa tathāgatabalaṃ nāma hotīti attho. Evaṃ sesapadesupi
yojanā veditabbā.

Āsabhaṃṭhānanti setṭhatṭhānaṃ uttamatṭhānaṃ, āsabhā vā pubbabuddhā, tesam
ṭhānanti attho. Apica gavasatajettṭhako usabho, gavasahassajettṭhako vasabho, vajasatajettṭhako
vā usabho, vajasahassajettṭhako vasabho, sabbagavasetṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko
mahābhāravaho asanisatasaddehipi asantasanīyo nisabho, so idha usabhoti adhippeto. Idampi
hi tassa pariyāyavacanam. Usabhassa idanti **āsabham**. **Ṭhānanti** catūhi pādehi pathaviṃ
uppīletvā avatṭhānaṃ. Idam pana āsabham viyāti āsabham yatheva hi nisabhasaṅkhāto
usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati,
evaṃ tathāgatopi dasahi tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajapādehi
aṭṭhāparisapathaviṃ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo
acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ tiṭṭhamāno ca taṃ āsabham ṭhānaṃ **paṭijānāti** upagacchati na
paccakkhāti, attani āropeti. Tena vuttam – “āsabham ṭhānaṃ paṭijānāti”ti (saṃ. ni. aṭṭha.
2.2.22; ma. ni. aṭṭha. 1.148).

Parisāsūti khattiyabrāhmaṇaṅgahapatisamaṇacātumahārājikatāvatiṃsamārabrahmānaṃ
vasena aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṃ nadatīti** setṭhanādaṃ achambhitanādaṃ nadati,
sīhanādasadisam vā nādaṃ nadati. Ayamatto sīhanādasuttana (ma. ni. 1.146 ādayo; dī. ni.
1.381 ādayo) dīpetabbo. Yathā vā sīho sahanato hananato ca sīhoti vuccati, evaṃ tathāgato
lokadhammānaṃ sahanato parappavādānaṃ hananato sīhoti vuccati. Evaṃ vuttassa sīhassa
nādaṃ sīhanādaṃ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado
vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ tathāgatasīhopi tathāgatabalehi samannāgato
aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso “iti rūpa”ntiādinā (saṃ. ni. 3.78) nayena
nānāvidhadesanāvīlāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Tena vuttam – “parisāsu sīhanādaṃ
nadatī”ti.

Brahmacakkaṃ pavattetiti ettha **brahmanti** setṭham uttamam
visuddham. **Cakkasaddo** panāyam –

Sampattiyam lakkhaṇe ca, rathaṅge iriyāpathe;

Dāne ratanadhammūra, cakkādīsu ca dissati;

Dhammacakke idha mato, tampi dvedhā vibhāvaye.

“Cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussāna”ntiādīsu (a.
ni. 4.31) hi ayam sampattiyam dissati. “Heṭṭhā pādātesu cakkāni jātāni hontī”ti (dī. ni. 2.35)
ettha lakkhaṇe. “Cakkaṃva vahato pada”nti (dha. pa. 1) ettha rathaṅge. “Catucakkaṃ
navadvāra”nti (saṃ. ni. 1.29) ettha iriyāpathe. “Dadaṃ bhuñja mā ca pamādo, cakkaṃ
vattaya kosalādhipā”ti (jā. 1.7.149) ettha dāne. “Dibbam cakkaratanaṃ pāturaḥosī”ti (dī. ni.
2.243) ettha ratanacakke. “Mayā pavattitam cakka”nti (su. ni. 562) ettha dhammacakke.
“Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake”ti (jā. 1.1.104; 1.5.103) ettha uracakke.
“Khurapariyantena cepi cakkenā”ti (dī. ni. 1.166) ettha paharaṇacakke. “Asanivicakka”nti
(dī. ni. 3.61; saṃ. ni. 2.162) ettha asanamaṇḍale. Idha panāyam dhammacakke mato.

Taṃ panetaṃ dhammacakkaṃ duvidhaṃ hoti paṭivedhaññaṇaṃ desanāññaṇaṃ. Tattha paññāpabhāvitāṃ attano ariyaphalāvahaṃ **paṭivedhaññaṇaṃ**, karuṇāpabhāvitāṃ sāvakaṇaṃ ariyaphalāvahaṃ **desanāññaṇaṃ**. Tattha paṭivedhaññaṇaṃ uppajjamānaṃ uppannanti duvidhaṃ. Tañhi abhinikkhamaṇato yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ nāma, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Tusitabhavanaṇato vā yāva bodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ nāma, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Dīpaṅkaradasabalato vā paṭṭhāya yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ nāma, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāññaṇampi pavattamānaṃ pavattanti duvidhaṃ. Tañhi yāva aññātakonḍaññattherassa arahattamaggā pavattamānaṃ nāma, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tattha paṭivedhaññaṇaṃ lokuttaraṃ, desanāññaṇaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ, buddhānaṃyeva orasaññaṇaṃ. Tena vuttaṃ – “brahmacakkaṃ pavatteti”ti.

Kammasamādānānanti samādiyivā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kammameva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetusoti** paccayato ceva hetuto ca. Tattha gatiupadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ. Kammaṃ hetu.

Sabbatthagāmininti sabbagati-gāminiṇca agati-gāminiṇca. **Paṭipadanti** maggaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānāti**ti bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ ghātentesu imassa cetanā niraya-gāminī bhavissati, imassa tiracchānaya-onigāminīti iminā nayena ekavattusmimipi kusalākusalacetanāsaṅkhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato sabhāvaṃ jānāti.

Anekadhātunti cakkhuhātuādīhi, kāmadhātuādīhi vā dhātūhi bahudhātuṃ. **Nānādhātunti** tāsāmyeva dhātūnaṃ vilakkhaṇattā nānappakāradhātuṃ. **Lokanti** khandhāyatanadhātulokaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānāti**ti tāsāṃ dhātūnaṃ aviparītato sabhāvaṃ paṭivijjhati.

Nānādhimuttikatanti hīnapañitādiadhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṃ.

Parasattānanti padhānasattānaṃ. **Parapuggalānanti** tato paresaṃ hīnasattānaṃ. Ekathameva vā etaṃ padadvayaṃ veneyyavasena bhagavatā dvedhā vuttaṃ. Idhāpi bhagavatā vuttanayeneva vuttaṃ. **Indriyaparopariyattanti** saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvaṇca aparabhāvaṇca, vuddhiṇca hāniṇcāti attho.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ, “rūpī rūpāni passati”tiādīnaṃ (paṭi. ma. 1.209) aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhānasamāpattīādīnaṇca navannaṃ anupubbasaṃpattīnaṃ. **Samkilesanti** hānabhāgiyadhammaṃ. **Vodānanti** visesabhāgiyadhammaṃ. **Vuṭṭhānanti** yena kāraṇena jhānādīhi vuṭṭhahanti, taṃ kāraṇaṃ. Taṃ pana “vodānampi vuṭṭhānaṃ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna”nti (vibha. 828) evaṃ vuttaṃ paṇaṇajjhānaṇceva bhavaṅgaphalasaṃpattīyo ca. Hetṭhimaṃ hetṭhimañhi paṇaṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā “vodānampi vuṭṭhāna”nti vuttaṃ. Bhavaṅgena pana sabbajjhānehi vuṭṭhānaṃ hoti, nirodhasamāpattīto phalasaṃpattiyā vuṭṭhānaṃ hoti. Taṃ sandhāya “tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna”nti vuttaṃ.

Pubbenivāsadibbacakkhuāsavakkhayaññāni hetṭhā pakāsītāneva.

Tattha **āsavānaṃ khayāti** arahattamaggena sabbakilesānaṃ khayā. **Anāsavanti** āsavavirahitaṃ. **Cetovimuttiṃ paññāvimuttīnti** ettha cetovacanena arahattaphalasaṃpayutto samādhī, paññāvacanena taṃsaṃpayuttā ca paññā vuttā. Tattha ca samādhī rāgato vimuttattā cetovimutti, paññā avijjāya vimuttattā paññāvimuttīti veditabbā. Vuttañhettaṃ bhagavatā – “yo hissa, bhikkhave, samādhī, tadassa samādhindriyaṃ. Yā hissa, bhikkhave, paññā, tadassa paññindriyaṃ. Iti kho, bhikkhave, rāgavirāgā cetovimutti avijjāvīrāgā paññāvimuttī”ti (saṃ. ni. 5.516; 520). Apicettha samathabalaṃ cetovimutti, vipassanābalaṃ paññāvimuttīti veditabbā. **Diṭṭheva dhammeti** imasmimyeva

attabhāve. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvā** adhikāya paññāya attanāyeva paccakkham katvā, aparappaccayena ñatvāti attho. **Upasampajjāti** adhigantvā, nipphādetvā vā. Imesaṃ pana dasannaṃ dasabalañānaṃ vitthāro abhidhamme (vibha. 809 ādayo) vuttanayena veditabbo.

Tattha paravādikathā hoti – dasabalañānaṃ nāma pāṭiyekkaṃ ñānaṃ natthi, sabbaññutaññānassevāyaṃ pabhedoti. Na taṃ tathā datṭhabbaṃ. Aññameva hi dasabalañānaṃ, aññaṃ sabbaññutaññānaṃ. Dasabalañānañhi sakasakakiccameva jānāti, sabbaññutaññānaṃ tampi, tato avasesampi jānāti. Dasabalañānesu hi paṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti, dutiyaṃ kammantaravipākantareva, tatiyaṃ kammaparicchedameva, catutthaṃ dhātunānattakāraṇameva, pañcamaṃ sattānaṃ ajjhāsayaḍhimuttimeva, chaṭṭhaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, sattamaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesam samkilesādimeva, aṭṭhamaṃ pubbenivutthakhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutipaṭisandhimeva, dasamaṃ saccaparicchedameva. Sabbaññutaññānaṃ pana etehi jānitabbañca, tato uttariñca pajānāti. Etesaṃ pana kiccaṃ na sabbaṃ karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṃ na sakkoti.

Apica paravādī evaṃ pucchitabbo “dasabalañānaṃ nāmetaṃ savitakkasavicāraṃ avitakkavicāramattaṃ avitakkāvicāraṃ kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ lokiyaṃ lokuttara”nti. Jānanto “paṭipāṭiyā satta ñāṇāni savitakkasavicārāni”ti vakkhati. “Tato parāni dve avitakkaavicārāni”ti vakkhati. “Āsavakkhayañānaṃ siyā savitakkasavicāraṃ, siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakkaavicāra”nti vakkhati. Tathā “paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato parāni dve rūpāvacarāni, tato avasāne ekaṃ lokuttara”nti vakkhati. “Sabbaññutaññānaṃ pana savitakkasavicārameva kāmāvacarameva lokiyamevā”ti vakkhati.

Evamettha apubbatthānuvaṇṇanaṃ ñatvā idāni yasmā tathāgato paṭhamaṃyeva tñānāṭṭhānañāṇena veneyyasattānaṃ āsavakkhayaḍhigamassa ceva anadhigamassa ca tñānāṭṭhānabhūtaṃ kilesāvaraṇābhāvaṃ passati lokiyasammādiṭṭhitṭhānadassanato niyatamicchādiṭṭhitṭhānābhāvadassanato ca. Atha nesaṃ kammavipākāñāṇena vipākāvaraṇābhāvaṃ passati tihetukapaṭisandhidassanato. Sabbatthagāminipaṭipadāñāṇena kammāvaraṇābhāvaṃ passati ānantarikakammābhāvadassanato. Evaṃ anāvaraṇānaṃ anekadhātunānādhātuñāṇena anukūladhammadesanatthaṃ cariyāvisesaṃ passati dhātuvemattadassanato. Atha nesaṃ nānādhimuttikatāñāṇena adhimuttiṃ passati payogaṃ anādiyivāpi adhimuttivasena dhammadesanatthaṃ . Athevaṃ diṭṭhaadhimuttiṃ yathāsatti yathābalaṃ dhammaṃ desetū indriyaparopariyattañāṇena indriyaparopariyattaṃ passati saddhādīnaṃ tikkhamudubhāvadassanato. Evaṃ pariññātindriyaparopariyattāpi panete sace dūre honti, atha jhānādīñāṇena jhānādīsu vasībhūtattā iddhivisesena khippaṃ upagacchati. Upagantvā ca nesaṃ pubbenivāsānussatiñāṇena pubbajātivibhāvanaṃ dibbacakkhānubhāvato pattabbena cetopariyañāṇena sampati cittavisesaṃ passanto āsavakkhayañāṇānubhāvena āsavakkhayaḍhigāminiyā paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayaḍhigāminiyā dhammaṃ deseti. Tasmā iminānukkamena imāni dasa balāni vuttānāti veditabbānāti.

45. Idāni sabbabalāni lakkhaṇato niddisitukāmo **kenatṭhena saddhābalanti**ādinā nayena puccham katvā **assaddhiye akampiyatṭhenā**tiādinā nayena vissajjanaṃ akāsi. Tattha **hiriyatṭi**ādi puggalādiṭṭhānā desanā. Bhāvanābalādīsu adhiṭṭhānabalapariyantesu “tatthā”ti ca, “tenā”ti ca, “ta”nti ca nekkhammādikameva sandhāya vuttanti veditabbaṃ. **Tena cittaṃ ekagganti** tena samādhinā cittaṃ ekaggaṃ hotīti vuttaṃ hoti. **Tattha jāteti** tattha samathe sampayogavasena jāte, tasmim vā vipassanārammaṇaṃ hutvā jāte. **Tattha sikkhatīti** tattha sekhabale sekho sikkhatīti sekhabalanti attho. **Tattha sikkhitattāti** tattha asekkhabale asekkhassa sikkhitattā asekkhabalaṃ. **Tena āsavā khīṇāti** tena lokiyalokuttarena ñāṇena āsavā khīṇāti taṃ ñāṇaṃ khīṇāsavabalaṃ . Lokiyenāpi hi ñāṇena

āsavā khīnā nāma vipassanāya abhāve lokuttaramaggābhāvato. Evaṃ khīnāsavassa balanti **khīnāsavabalaṃ**. Tassa **ijjhatīti iddhibalanti** tassa iddhimato ijjhatīti iddhiyeva balaṃ iddhibalaṃ. **Appameyyatthenāti** yasmā sāvakā ṭhānāṭṭhānādīni ekadesena jānanti, sabbākārena pajānanāmyeva sandhāya “yathābhūtaṃ pajānātī”ti vuttaṃ. Kiñcāpi tīsu vijjāsu “yathābhūtaṃ pajānātī”ti na vuttaṃ, aññattha pana vuttattā tāsūpi vuttameva hoti. **Aññatthāti** sesesu sattu nāṇabalesu ca abhidhamme (vibha. 760) ca dasasūpi balesu. Indriyaparopariyattañāṇaṃ pana sabbathāpi sāvakehi asādhāraṇameva. Tasmā dasapi balāni sāvakehi asādhāraṇāntī. Adhimattatthena atuliyatthena appameyyāni, tasmāyeva ca “appameyyatthena tathāgatabala”nti vuttanti.

Balakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Suññakathā

Suññakathāvaṇṇanā

46. Idāni lokuttarabalapariyosānāya balakathāya anantaram kathitāya lokuttarasuññatāpariyosānāya suttantapubbaṅgamāya suññatākathāya apubbattāhānuvaṇṇanā. Suttante tāva **athāti** vacanopādāne nipāto. Etena **āyasmāti**ādivacanassa upādānaṃ kataṃ hoti. **Khoti** padapūraṇatthe nipāto. **Yena bhagavā tenupasaṅkamīti** bhummatthe karaṇavacanāṃ. Tasmā yattha bhagavā, tattha upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Yena vā kāraṇena bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, teneva kāraṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Kena ca kāraṇena bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakāraṇaṇavisesādhigamādhippāyena, sādupalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi nīcaphalitamahārukkho viya, tena kāraṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Upasaṅkamīti** ca gatoti vuttaṃ hoti. **Upasaṅkamitvāti** upasaṅkamanapariyosānadīpanāṃ. Atha vā evaṅca gato tato āsannataram ṭhānaṃ bhagavato samīpasaṅkhātaṃ gantvātipi vuttaṃ hoti.

Abhivādetvāti pañcapatīṭṭhitena vanditvā. Idāni yenaṭṭhena loke aggapuggalassa upaṭṭhānaṃ āgato, taṃ pucchitukāmo dasanakhasamodhānasamujjalaṃ añjalim sirasi patīṭṭhapetvā **ekamantaṃ nisīdi**. **Ekamantanti** ca bhāvanapūṃsakaniddeso “visamaṃ candimasūriyā pariharantī”tiādīsū (a. ni. 4.70) viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṃ nisinno hoti, tathā **nisīdīti** evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanāṃ. **Nisīdīti** nisajjaṃ kappesi. Paṇḍitā hi devamanussā garuṭṭhānīyaṃ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṃ nisīdanti, ayaṅca thero tesam aññataro, tasmā ekamantaṃ nisīdi.

Kathaṃ nisinno pana ekamantaṃ nisinno hotīti? Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṃ – atidūraṃ accāsanaṃ uparivātaṃ unnatappadesaṃ atisammukhaṃ atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṃ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadeso nisinno agāraṃ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhūṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṃ pasāretvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayampi ete cha nisajjadose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṃ “ekamantaṃ nisīdī”ti. **Etadvocāti** etaṃ avoca.

Suñño loko suñño lokoti, bhante, vuccatīti imasmim sāsane paṭipannehi tehi tehi bhikkhūhi “suñño loko suñño loko”ti kathiyatīti attho. Tahim tahim tādisānaṃ vacanānaṃ bahukattā tesam sabbesaṃ saṅgaṇhanattham āmeditavacanāṃ kataṃ. Evañhi vutte sabbāni tāni vacanāni saṅgahitāni honti. **Kittāvatāti** kittakena parimāṇena. **Nu-**iti samsayatthe nipāto. **Suññaṃ attena vā attaniyena vāti** “kāraṅko vedako sayamvasī”ti evaṃ lokaparikkappitena attanā ca attābhāvato yeva attano santakena parikkhārena ca suññaṃ. Sabbam cakkhādi lokiyaṃ dhammajātaṃ, taṃyeva lujjanapalujjanatthena loko nāma. Yasmā

ca attā ca ettha natthi, attaniyañca ettha natthi, **tasmā suñño lokoti vuccatīti** attho. Lokuttaropi ca dhammo attattaniyehi suñño eva, pucchānurūpena pana lokiyova dhammo vutto. **Suñnoti** ca dhammo natthīti vuttaṃ na hoti, tasmim̄ dhamme attattaniyasārassa natthibhāvo vutto hoti. Loke ca “suññaṃ gharaṃ, suñño ghaṭo”ti vutte gharassa ghaṭassa ca natthibhāvo vutto na hoti, tasmim̄ ghare ghaṭe ca aññassa natthibhāvo vutto hoti. Bhagavatā ca “iti yañhi kho tattha na hoti, tena taṃ suññaṃ samanupassati. Yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ hoti, taṃ santaṃ idamatthīti pajānātī”ti ayameva attho vutto. Tathā ñāyaganthe ca saddaganthe ca ayameva attho. Iti imasmim̄ suttante anattalakkhaṇameva kathitaṃ.

47. Suttantāniddese **suññasuññantiādīni** pañcavīsati mātikāpadāni suññasambandhena uddisitvā tesam̄ niddeso kato. Tattha mātikāya tāva suññasankhātāṃ suññaṃ, na aññena upapadena visisitanti **suññasuññaṃ**. Asukanti aniddiṭṭhattā cettha suññattameva vā apekkhitvā napuṃsakavacanāṃ kataṃ. Evaṃ sesesupi. Sañkhāroyeva sesasankhārehi suñnoti **sañkhārasuññaṃ**. Jarābhaṅgavasena virūpo pariṇāmo vipariṇāmo, tena vipariṇāmena suññaṃ **vipariṇāmasuññaṃ**. Aggañca taṃ attattaniyehi, sabbasankhārehi vā suññañcāti **aggasuññaṃ**. Lakkhaṇameva sesalakkhaṇehi suññanti **lakkhaṇasuññaṃ**. Nekkhammādinā vikkhambhanena suññaṃ. **Vikkhambhanasuññaṃ**. **Tadaṅgasuññādisupi** catūsu eseva nayo. Ajjhatañca taṃ attattaniyādīhi suññañcāti **ajjhattasuññaṃ**. Bahiddhā ca taṃ attattaniyādīhi suññañcāti **bahiddhasuññaṃ**. Tadubhayaṃ attattaniyādīhi suññanti **dubhatosuññaṃ**. Samāno bhāgo etassāti sabhāgaṃ, sabhāgañca taṃ attattaniyādīhi suññañcāti **sabhāgasuññaṃ**, sadisasuññanti attho. Vigataṃ sabhāgaṃ visabhāgaṃ, visabhāgañca taṃ attattaniyādīhi suññañcāti **visabhāgasuññaṃ**, visadisasuññanti attho. Kesuci potthakesu sabhāgasuññaṃ visabhāgasuññaṃ nissaraṇasuññānantaraṃ likhitaṃ. Nekkhammādiyañā kāmaccchandādinā suññāti **esanāsuññaṃ**. **Pariggahasuññādisu** tīsipi eseva nayo. Ekārammaṇe patiṭṭhitattā nānārammaṇavikkhepābhāvato ekattañca taṃ nānattena suññañcāti **ekattasuññaṃ**. Tabbiparītena nānattañca taṃ ekattena suññañcāti **nānattasuññaṃ**. Nekkhammādikhanti kāmaccchandādinā suññāti **khantisuññaṃ**. **Adhiṭṭhānasuññe pariyoḡāhanasuññe ca** eseva nayo. Pariyoḡāhanasuññantipi pāṭho. **Sampajānassāti** sampajāññena samannāgatassa parinibbāyantassa arahato. **Pavattapariyādānanti** anupādāparinibbānaṃ. **Sabbasuññātānanti** sabbasuññānaṃ. **Paramatthasuññanti** sabbasankhārābhāvato uttamatthabhūtaṃ suññaṃ.

48. Mātikāniddese **niccena vāti** bhaṅgaṃ atikkamitvā pavattamānassa kassaci niccassa abhāvato niccena ca suññaṃ. **Dhuvana vāti** vijjamānakālepi paccayāyattavuttitāya thirassa kassaci abhāvato dhuvana ca suññaṃ. **Sassatena vāti** abbochinnaṃ sabbakāle vijjamānassa kassaci abhāvato sassatena ca suññaṃ. **Avipariṇāmadhammena vāti** jarābhaṅgavasena avipariṇāmapakatikassa kassaci abhāvato avipariṇāmadhammena ca suññaṃ. Suttante attasuññatāya eva vuttāyapi niccasuññatañca sukhasuññatañca dassetuṃ idha **niccena vāti**ādīnipi vuttāni. Aniccasseva hi pīḷāyogena dukkhattā niccasuññatāya vuttāya sukhasuññatāpi vuttāva hoti. Rūpādayo panettha cha visayā, cakkhuvīññāḍīni cha viññāḍāni, cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajā vedanādayo cha vedanā cha sañkhittāti veditabbaṃ.

Puññābhisañkhārotiādīsu punāti attano kāraṃ, pūreti cassa ajjhāsayaṃ, pujañca bhavaṃ nibbattetīti puññaṃ, abhisañkharoti vipākaṃ kaṭattārūpañcāti abhisañkhāro, puññaṃ abhisañkhāro puññābhisañkhāro. Puññapaṭipakkhato apuññaṃ abhisañkhāro **apuññābhisañkhāro**. Na iñjaṃ aneñjaṃ, aneñjaṃ bhavaṃ abhisañkharotīti **āneñjābhisañkhāro**. Puññābhisañkhāro dānasīlabhāvanāvasena pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, bhāvanāvaseneva pavattā pañca rūpāvacarakusalacetanāti terasa cetanā hontī, apuññābhisañkhāro pāṇātipātādivasena pavattā dvādasa akusalacetanā, āneñjābhisañkhāro bhāvanāvaseneva pavattā catasso arūpāvacaracetanāti tayopi sañkhārā ekūnatīṃsa cetanā hontī. **Kāyasañkhāroti**ādīsu kāyato vā pavatto, kāyassa vā sañkhāroti

kāyasaṅkhāro. **Vacīsaṅkhāracittasaṅkhāresupi** eseva nayo. Ayaṃ tiko kammāyūhanakkhaṇe puññābhisaṅkhārādīnaṃ dvārato pavattidassanattamaṃ vutto. Kāyaviññattim samuttāpetvā hi kāyadvārato pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, dvādasa akusalacetanā, abhiññācetanā cāti ekavīsati cetanā kāyasaṅkhāro nāma, tā eva ca vacīviññattim samuttāpetvā vacīdvārato pavattā vacīsaṅkhāro nāma, manodvāre pavattā pana sabbāpi ekūnatimsa cetanā cittasaṅkhāro nāma. **Atītā saṅkhārāti**ādīsu sabbepi saṅkhatadhammā sakakkhaṇaṃ patvā niruddhā atītā saṅkhārā, sakakkhaṇaṃ appattā **anāgatā saṅkhārā**, sakakkhaṇaṃ pattā **paccuppannā saṅkhārāti**.

Vipariṇāmasuññe paccuppannaṃ dassetvā tassa tassa vipariṇāmo sukkena vattum sakkāti paṭhamaṃ paccuppannadhammā dassitā. Tattha **jātaṃ rūpanti** paccuppannaṃ rūpaṃ. **Sabhāvena suññanti** ettha sayama bhāvo sabhāvo, sayameva uppādoti attho. Sato vā bhāvo sabhāvo, attatoyeva uppādoti attho. Paccayāyattavuttittā paccayaṃ vinā sayameva bhāvo, attato eva vā bhāvo etasmim natthīti sabhāvena suññaṃ, sayameva bhāvena, attato eva vā bhāvena suññanti vuttaṃ hoti. Atha vā sakassa bhāvo sabhāvo. Pathaviḍhātuādīsu hi anekesu rūpārūpadhammesu ekeko dhammo paraṃ upādāya sako nāma. **Bhāvoti** ca dhammapariyāyavacanametamaṃ. Ekassa ca dhammassa añño bhāvasaṅkhāto dhammo natthi, tasmā sakassa aññena bhāvena suññaṃ, sako aññena bhāvena suññoti attho. Tena ekassa dhammassa ekasabhāvataṃ vuttā hoti. Atha vā **sabhāvena suññanti** suññasabhāveneva suññaṃ. Kim vuttaṃ hoti? Suññasuññatāya eva suññaṃ, na aññāhi pariyāyasuññatāhi suññanti vuttaṃ hoti.

Sace pana keci vadeyyum “sako bhāvo sabhāvo, tena sabhāvena suñña”nti. Kim vuttaṃ hoti? Bhāvoti dhammo, so paraṃ upādāya sapadena visesito sabhāvo nāma hoti. Dhammassa kassaci avijjamānattā “jātaṃ rūpaṃ sabhāvena suñña”nti rūpassa avijjamānattā vuttā hotīti. Evaṃ sati “jātaṃ rūpa”ntivacanena virujjhati. Na hi uppādarahitaṃ jātaṃ nāma hoti. Nibbānañhi uppādarahitaṃ, taṃ jātaṃ nāma na hoti, jātijarāmarañāni ca uppādarahitāni jātāni nāma na honti. Tenevettha “jātā jāti sabhāvena suñña , jātaṃ jarāmarañam sabhāvena suñña”nti evaṃ anuddharitvā bhavameva avasānaṃ katvā niddiṭṭhaṃ. Yadi uppādarahitassāpi “jāta”ntivacanamaṃ yujjeyya, “jātā jāti, jātaṃ jarāmarañam”nti vattabbaṃ bhaveyya. Yasmā uppādarahitesu jātijarāmarāṇesu “jāta”ntivacanamaṃ na vuttaṃ, tasmā “sabhāvena suññaṃ avijjamāna”nti vacanaṃ avijjamānassa uppādarahitattā “jāta”ntivacanena virujjhati. Avijjamānassa ca “suñña”ntivacanamaṃ heṭṭhā vuttena lokavacanena ca bhagavato vacanena ca ñāyasaddaganthavacanena ca virujjhati, anekāhi ca yuttīhi virujjhati, tasmā taṃ vacanaṃ kacavaramiva chaḍḍitabbaṃ. “Yaṃ, bhikkhave, atthisammatamaṃ loke paṇḍitānaṃ, ahampi taṃ atthīti vadāmi. Yaṃ, bhikkhave, natthisammatamaṃ loke paṇḍitānaṃ, ahampi taṃ natthīti vadāmi. Kiñca, bhikkhave, atthisammatamaṃ loke paṇḍitānaṃ, yamaṃ atthīti vadāmi? Rūpaṃ, bhikkhave, aniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ atthisammatamaṃ loke paṇḍitānaṃ, ahampi taṃ atthīti vadāmi”tiādīhi (saṃ. ni. 3.94) anekehi buddhavacanappamaṇehi anekāhi ca yuttīhi dhammā sakakkhaṇe vijjamānā evāti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Vigataṃ rūpanti uppajjitvā bhaṅgaṃ patvā niruddhaṃ atītaṃ rūpaṃ. **Vipariṇatañceva suññañcāti** jarābhaṅgavasena virūpaṃ pariṇāmaṃ pattañca vattamānasseva vipariṇāmasabbhāvato atītassa vipariṇāmañbhāvato tena vipariṇāmena suññañcāti attho. **Jātā vedanā**tiādīsupi eseva nayo. Jātijarāmarañam pana anipphannattā sakabhāvena anupalabbhanīyato idha na yujjati, tasmā “jātā jāti, jātaṃ jarāmarañam”ntiādike dve naye pahāya bhavādikameva nayaṃ pariyosānaṃ katvā ṭhapitaṃ.

Agganti agge bhavaṃ. **Setṭhanti** ativiya pasamsanīyaṃ. **Visiṭṭhanti** atisayabhūtaṃ. Visiṭṭhantipi pāṭho. Tidhāpi pasatthaṃ nibbānaṃ sammāpaṭipadāya paṭipajjitabato **padamaṃ** nāma. **Yadidanti** yaṃ idamaṃ. Idāni vattabbaṃ nibbānaṃ nidasseti.

Yasmā nibbānaṃ āgamma sabbasaṅkhārānaṃ samatho hoti,
khandhūpadhikilesūpadhiabhisāṅkhārūpadhikāmaguṇūpadhisāṅkhātānaṃ upadhīnaṃ
paṭinissaggo hoti, taṇhānaṃ khayō virāgo nirodho ca hoti, tasmā **sabbasaṅkhārasamatho
sabbūpadhipaṭinissaggotañhakkhayō virāgo nirodhoti** vuccati. **Nibbānanti**
sabhāvalakkhaṇena nigamitaṃ.

Lakkhaṇesu hi “tīṇimāni, bhikkhave, bālassa bālalakkhaṇāni bālanimittāni bālāpadānāni.
Katamāni tīṇi? Idha, bhikkhave, bālo duccintitacintī ca hoti dubbhāsītabhāsī ca
dukkatakkammakārī ca. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi bālassa bālalakkhaṇāni bālanimittāni
bālāpadānāni”ti (a. ni. 3.3; ma. ni. 3.246) vuttaṃ. Paṇḍitehi bālassa bāloti sallakkhaṇato
tividhaṃ **bālalakkhaṇaṃ**. “Tīṇimāni, bhikkhave, paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni
paṇḍitanimittāni paṇḍitāpadānāni. Katamāni tīṇi? Idha, bhikkhave, paṇḍito sucintitacintī ca
hoti subhāsītabhāsī ca sukatakkammakārī ca. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi paṇḍitassa
paṇḍitalakkhaṇāni paṇḍitanimittāni paṇḍitāpadānāni”ti (a. ni. 3.3; ma. ni. 3.253) vuttaṃ.
Paṇḍitehi paṇḍitassa paṇḍitoti sallakkhaṇato tividhaṃ **paṇḍitalakkhaṇaṃ**.

“Tīṇimāni, bhikkhave, saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Uppādo
paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati. Imāni kho, bhikkhave, tīṇi
saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni”ti (a. ni. 3.47-48) vuttaṃ. Uppādo eva saṅkhatamiti
lakkhaṇanti **saṅkhatalakkhaṇaṃ**. Evamitaradvayepi attho veditabbo. Iminā uppādakkhaṇe
sesadvinnaṃ, ṭhitikkhaṇe sesadvinnaṃ, bhāṅgakkhaṇe ca sesadvinnaṃ abhāvo dassito. Yaṃ
panettha peyyālamukhena jātiyā ca jarāmarāṇassa ca uppādādīlakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ
vipariṇāmasuññatāya jātijarāmarāṇāni hitvā bhavapariyosānasseva nayassa vacanena ca
uppādādīnaṃ uppādādiavacanasamayena ca virujjhati. Lakkhaṇasote patitattā pana
sotapatitaṃ katvā likhitanti veditabbaṃ. Yathā ca abhidhamme (dha. sa. 562-565)
ahetukavipākamanodhātumanoviññādhātūnaṃ saṅgahavāre labbhamānampi jhānaṅgaṃ
pañcaviññānasote patitvā gatanti na uddhaṭanti vuttaṃ, evamidhāpi sotapatitattā veditabbā.
Atha vā jātijarāmarāṇavantaṇaṃ saṅkhārānaṃ uppādādayo “jātijarāmarāṇaṃ aniccato”tiādīsu
(paṭi. ma. 1.73; 2.4) viya tesam viya katvā vuttanti veditabbaṃ.

Nekkhammenakāmacchando vikkhambhito ceva suñño cāti kāmacchando
nekkhammena vikkhambhito ceva nekkhammassa tattha abhāvato teneva
vikkhambhanasaṅkhātēna nekkhammena suñño ca. Evaṃ sesesupi yojanā kātabbā.
Tadaṅgappahānasamucchedappahānesupi cettha tadaṅgavasena ca samucchedavasena ca
pahīnaṃ dūrīkatameva hotīti iminā dūrīkaraṇaṭṭhena vikkhambhanaṃ vuttaṃ.

Nekkhammenakāmacchando tadaṅgasuñnoti nekkhammena pahīno kāmacchando
tena nekkhammasaṅkhātēna aṅgena suñño. Atha vā yo koci kāmacchando nekkhammassa
tattha abhāvato nekkhammena tena aṅgena suñño. Evaṃ sesesupi yojanā kātabbā. Tassa tassa
aṅgassa tattha tattha abhāvamatteneva cettha upacārappanājhānavasena ca vipassanāvasena
ca tadaṅgasuññatā niddiṭṭhā. Pahānadīpakassa vacanassa abhāvena pana
vivaṭṭanānupassanaṃyeva pariyoṣānaṃ katvā vipassanā niddiṭṭhā, cattāro maggā na
niddiṭṭhā. **Nekkhammena kāmacchando samucchinno ceva suñño cāti**ādīsu vikkhambhane
vuttanayeneva attho veditabbo. Tadaṅgavikkhambhanavasena pahīnānīpi cettha
samudācārābhāvato samucchināni nāma hontīti iminā pariyaṇena samucchedo vutto,
taṃtaṃsamucchedakiccasādhānavasena vā maggasampayuttanekkhammādivasena vuttantīpi
veditabbaṃ. Paṭippassaddhinissaraṇasuññesu ca idha vuttanayeneva attho veditabbo.
Tadaṅgavikkhambhanasamucchedappahānesu panettha paṭippassaddhimattattaṃ
nissaṭamattattaṅca gahetvā vuttaṃ. Pañcasupi etesu suññesu nekkhammādinīyeva
vikkhambhanatadaṅgasamucchedappaṭippassaddhinissaraṇanāmena vuttāni. **Ajjhattanti**
ajjhatabhūtaṃ. **Bahiddhāti** bahiddhābhūtaṃ. **Dubhatosuññanti** ubhayasuññaṃ.
Paccattādīsupi hi to-itivacanaṃ hotiyeva.

Cha ajjhattikāyatanādīni chaajjhattikāyatanādīnaṃ bhāvena **sabhāgāni**. Parehi **visabhāgāni**. **Viññāṇakāyā**tiādīsu cettha kāyavacanena viññāṇādīniyeva vuttāni. **Nekkhammesanā**dīsu nekkhammādīniyeva tadatthikehi viññūhi esīyantīti esanā. Atha vā pubbhāge nekkhammādīnaṃ esanāpi kāmacchandādīhi suññā, kiṃ pana nekkhammādīnītipi vuttaṃ hoti? **Pariggahā**dīsu nekkhammādīniyeva pubbhāge esitāni aparabhāge pariggayhantīti **pariggahoti**, pariggahitāni pattivasena paṭilabbhantīti **paṭilābhoti**, paṭiladdhāni nānavasena paṭivijjhīyantīti **paṭivedhoti** ca vuttāni. Ekattasuññaṇca nānattasuññaṇca sakimyeva pucchitvā ekattasuññaṃ vissajjetvā nānattasuññaṃ avissajjetvāva sakim nīgamaṃ kataṃ. Kasmā na vissajjīnti ce? Vuttapariyāyenevettha yojanā nīyatīti na vissajjīnti vedītabbaṃ. Ayaṃ panettha yojanā – nekkhammaṃ ekattaṃ, kāmacchando nānattaṃ, kāmacchando nānattaṃ, nekkhammekattena suññanti. Evaṃ sesesupi yojanā vedītabbā.

Khantiādīsu nekkhammādīniyeva khamanato ruccanato **khantīti**, rocītāniyeva pavisitvā tiṭṭhanato **adhīṭṭhānanti**, pavisitvā ṭhitānaṃ yathārucimeva sevanato **pariyogāhananti** ca vuttāni. **Idhasampajā**notiādīko paramatthasuññaṇiddeso parinibbānañāṇaniddeso vaṇṇitoyeva.

Imesu ca sabbesu suññesu saṅkhārasuññaṃ vipariṇāmasuññaṃ lakkhaṇasuññaṇca yathāvuttānaṃ dhammānaṃ aññaṃaññaasammissatādassanattaṃ. Yattha pana akusalapakkhikānaṃ kusalapakkhikena suññatā vuttā, tena akusale ādīnavadassanattaṃ. Yattha pana kusalapakkhikānaṃ akusalapakkhikena suññatā vuttā, tena kusale ānisamsadassanattaṃ. Yattha attattaniyādīhi suññatā vuttā, taṃ sabbasaṅkhāresu nibbidājananattaṃ. Aggasuññaṃ paramatthasuññaṇca nibbāne ussāhajanattaṃ vuttanti vedītabbaṃ.

Tesu aggasuññaṇca paramatthasuññaṇcāti dve suññāni atthato ekameva nibbānaṃ aggaparamatthavasena saupādisesaanupādisesavasena ca dvidhā katvā vuttaṃ. Tāni dve attattaniyasuññato saṅkhārasuññato ca sabhāgāni. “Suññasuññaṃ ajjhattasuññaṃ bahiddhasuññaṃ dubhatosuññaṃ sabhāgasuññaṃ visabhāgasuñña”nti imāni cha suññāni suññasuññaṃeva hoti. Ajjhattādibhedato pana chadhā vuttāni. Tāni cha ca attattaniyādīsuññato sabhāgāni. Saṅkhāravipariṇāmalakkhaṇasuññāni, vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇasuññāni, esanāpariggahapaṭilābhapaṭivedhasuññāni, ekattanānattasuññāni, khantiadhīṭṭhānapariyogāhanasuññāni cāti sattarasa suññāni attani avijjamānehi tehi tehi dhammehi suññatā avijjamānānaṃ vasena viṣuṃ viṣuṃ vuttāni. Saṅkhāravipariṇāmalakkhaṇasuññāni pana itarena itarena asammissavasena sabhāgāni, vikkhambhanādīni pañca kusalapakkhena suññatā sabhāgāni, esanādīni cattāri, khantiādīni ca tīni akusalapakkhena suññatā sabhāgāni, ekattanānattasuññāni aññaṃaññaapaṭipakkhavasena sabhāgāni.

Sabbe dhammā samāseṇa, tidhā dvedhā tathekadhā;

Suññāti suññatthavidū, vaṇṇayanīdha sāsane.

Kathaṃ? Sabbe tāva lokiyā dhammā dhuvasubhasukhaattavirahitattā dhuvasubhasukhaattasuññā. Maggaphaladhammā dhuvasukhattavirahitattā dhuvasukhattasuññā. Aniccattāyeva sukkena suññā. Anāsavattā na subhena suññā. Nibbānadhammo attasseva abhāvato attasuñño. Lokiyalokuttarā pana sabbepi saṅkhatā dhammā sattassa kassaci abhāvato sattasuññā. Asaṅkhatō nibbānadhammo tesam saṅkhārānampi abhāvato saṅkhārasuñño. Saṅkhatāsaṅkhatā pana sabbepi dhammā attasaṅkhatassa puggalassa abhāvato attasuññāti.

Saddhammapakāsiniyā paṭisambhidāmaggaatṭhakathāya

Suññakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Yuganaddhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca majjhimavaggassa apubbathānuvaṇṇanā.

(3) Paññāvaggo

1. Mahāpaññākathā

Mahāpaññākathāvaṇṇanā

1. Idāni visesato paññāpadaṭṭhānabhūtāya suññakathāya anantaram kathitāya paññākathāya apubbathānuvaṇṇanā. Tattha ādito tāva sattasu anupassanāsu ekekamūlakā satta paññā pucchāpubbaṅgamaṃ katvā niddiṭṭhā, puna sattānupassanāmūlakā ekekuttaramūlakā ca tisso paññā puccham akatvāva niddiṭṭhā, evamādito dasapaññāpāripūrī niddiṭṭhā. Tattha **aniccānupassanā** tāva yasmā aniccato diṭṭhesu saṅkhāresu “yadaniccam, tam dukkha”nti dukkhato ca “yam dukkham, tadanattā”ti anattato ca javatī, tasmā sā **bhāvitā bahulikā jāvanapaññam paripūreti**. Sā hi sakavisayesu javatīti javanā, javanā ca sā paññā cāti **javanapaññā. Dukkhanupassanā** samādhindriyanissitattā balavatī hutvā paṇidhiṃ nibbijjhati padāleti, tasmā **nibbedhikapaññam paripūreti**. Sā hi nibbijjhatīti nibbedhikā, nibbedhikā ca sā paññā cāti **nibbedhikapaññā.**

Anattānupassanā suññatādassanena vuddhippattiyā mahattappattattā **mahāpaññam paripūreti**. Sā hi vuddhipattattā mahatī ca sā paññā cāti **mahāpaññā.**

Nibbidānupassanā yasmā tissannaṃyeva anupassanānaṃ purimatopī āsevanāya balappattāvattattā sabbasaṅkhāresu nibbindanasamattā hutvā tikkhā hoti, tasmā **tikkhapaññam paripūreti**. **Virāgānupassanā**pi yasmā tissannaṃyeva anupassanānaṃ purimatopī āsevanābalappattānaṃ vuddhatarāvattattā sabbasaṅkhārehi virajjanasamattā hutvā vipulā hoti, tasmā **vipulapaññam paripūreti**.

Nirodhānupassanāpi yasmā tissannaṃyeva anupassanānaṃ purimatopī āsevanābalappattānaṃ vuddhatarāvattattā vayalakkhaṇavasena sabbasaṅkhārānaṃ nirodhadassanasamattā hutvā gambhīrā hoti, tasmā **gambhīrapaññam paripūreti**. Nirodho hi uttānapaññehi alabbhaneyyapatitṭhattā gambhīro, tasmim gambhīre gādhappattā paññāpi gambhīrā. **Paṭinissaggānupassanā**pi yasmā tissannaṃyeva anupassanānaṃ purimatopī āsevanābalappattānaṃ vuddhatarāvattattā vayalakkhaṇavasena sabbasaṅkhārapatinissajjanasamattā hutvā asāmantā hoti, vuddhipariyantappattattā chahi paññāhi dūre hotīti attho. Tasmā sayam asāmantattā **asāmantapaññam paripūreti**. Sā hi hetṭhimapaññāhi dūrattā asāmantā, asamīpā vā paññāti asāmantapaññā. **Paṇḍiccam paripūrentī**ti paṇḍitabhāvaṃ paripūrenti. Yasmā yathāvuttā satta paññā paripuṇṇā bhāvetvā paṇḍitalakkhaṇappatto sikhappattavutṭhānagāminivipassanāsaṅkhātehi saṅkhārupekkhānulomagotrābhūñānehi paṇḍito hutvā paṇḍiccena samannāgato hoti, tasmā “paṇḍiccam paripūrentī”ti vuttam.

Aṭṭha paññāti paṇḍicasaṅkhātāya paññāya saha sabbā aṭṭha paññā. **Puthupaññam paripūrentī**ti yasmā tena paṇḍiccena samannāgato hutvā so paṇḍito gotrabhuñānantaram nibbānaṃ ārammaṇam katvā lokuttarabhāvappattiyā lokiyato puthubhūtattā visumbhūtattā puthupaññātisāṅkhātam maggaphalapaññam pāpuṇāti, tasmā “aṭṭha paññā puthupaññam paripūrentī”ti vuttam.

Imā nava paññātiādīsu tasseva kamena adhigatamaggaphalassa ariyapuggalassa paṇṭalokuttaradhammopayogena paṇṭacittasantānattā pahaṭṭhākāreneva ca pavattamānacittasantānassa phalānantaram otiṇṇabhavaṅgato vutṭhitassa maggapaccavekkhāṇā, tato ca bhavaṅgam otarivā vutṭhitassa phalapaccavekkhāṇā, imināva

nayena pahīnakilesapaccavekkhaṇā, avasitṭhakilesapaccavekkhaṇā, nibbānapaccavekkhaṇāti pañca paccavekkhaṇā pavattanti. Tāsu paccavekkhaṇāsu maggapaccavekkhaṇā phalapaccavekkhaṇā ca paṭibhānapaṭisambhidā hoti. Kathaṃ? “Yaṃkiñci paccayasambhūtaṃ nibbānaṃ bhāsitattho vipāko kiriyāti ime pañca dhammā attho”ti abhidhamme pāḷiṃ anugantvā tadatṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Nibbānassa ca atthattā tadārammaṇaṃ maggaphalañāṇaṃ “atthesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”ti (vibha. 718; paṭi. ma. 1.110) vacanato atthapaṭisambhidā hoti. Tassa atthapaṭisambhidābhūtassa maggaphalañāṇassa paccavekkhaṇañāṇaṃ “ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā”ti vacanato paṭibhānapaṭisambhidā hoti. Sā ca paccavekkhaṇapaññā hāsākārena pavattamānacittasantānassa **hāsapaññā** nāma hoti. Tasmā **nava paññā hāsapaññam paripūrentī**ti ca **hāsapaññā paṭibhānapaṭisambhidā**ti ca vuttaṃ. Sabbappakārāpi paññā tassa tassa atthassa pākātakaraṇasaṅkhātena paññāpanaṭṭhena paññā, tena tena vā pakārena dhamme jānātīti paññā.

Tassāti tassa vuttappakārassa ariyapuggalassa. Karaṇatthe sāmivacanāṃ. **Atthavavattānatoti** yathāvuttassa pañcavidhassa atthassa vavattāpanavasena. Vuttampi cetāṃ samaṇakaraṇīyakathāyaṃ ”hetuphalaṃ nibbānaṃ vacanattho atha vipākaṃ kiriyāti atthe pañca pabhede paṭhamantapabhedagataṃ ñāṇa”nti. **Adhigatā hotīti** paṭiladdhā hoti. Sāyeva paṭilābhāsacchikiriyāya **sacchikatā**. Paṭilābhaphasseneva **phassitā paññāya**. **Dhammavavattānatoti** “yo koci phalanibbattako hetu ariyamaggo bhāsitaṃ kusalaṃ akusalanti ime pañca dhammā dhammo”ti abhidhamme pāḷiyānusārena vuttānaṃ pañcannaṃ dhammānaṃ vavattāpanavasena. Vuttampi cetāṃ samaṇakaraṇīyakathāyaṃ “hetu ariyamaggo vacanaṃ kusalañca akusalañcāti dhamme pañca pabhede dutiyantapabhedagataṃ ñāṇa”nti. **Niruttivavattānatoti** tesāṃ tesāṃ atthadhammānaṃ anurūpaniruttīnaṃ vavattāpanavasena. **Paṭibhānavavattānatoti** paṭibhānasāṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ paṭisambhidāñāṇaṃ vavattāpanavasena. **Tassimāti** nigamanavacanametāṃ.

2. Evaṃ sabbasaṅgāhakavasena anupassanānaṃ viśesaṃ dassetvā idāni vatthubhedavasena dassento **rūpe aniccānupassanā**tiādīmāha. Taṃ hetṭhā vuttatthameva. Puna rūpādīsuyeva atītānāgatapaccuppannavasena javanapaññaṃ dassetukāmo kevalaṃ rūpādivasena ca atītānāgatapaccuppannarūpādivasena ca pucchāṃ katvā pucchākameneva vissajjanaṃ akāsi. Tattha suddharūpādivissajjanesu paṭhamāṃ niddiṭṭhā eva paññā atītānāgatapaccuppannamūlakesu sabbavissajjanesu tesu atītādīsū javanavasena javanapaññāti niddiṭṭhā.

3. Puna anekasuttantapubbaṅgamaṃ paññāpabhedāṃ dassetukāmo paṭhamāṃ tāva suttante uddisi. Tattha **sappurisasamsevoti** hetṭhā vuttappakārānaṃ sappurisaṇaṃ bhajanaṃ. **Saddhammassavananti** tesāṃ sappurisaṇaṃ santike sīlādipaṭipattidīpakassa saddhammavacanassa savanaṃ. **Yonisomanasikāroti** sutānaṃ dhammānaṃ atthūparikkhaṇavasena upāyena manasikāro. **Dhammānudhammapaṭipattīti** lokuttaradhamme anugatassa sīlādipaṭipadādhammassa paṭipajjanaṃ. **Paññāpaṭilābhāyapaññāvuddhiyā paññāvepullāya paññābhāhullāyāti** imāni cattāri paññāvasena bhāvavacanāni. Sesāni dvādasa puggalavasena bhāvavacanāni.

1. Soḷasapaññāniddeśavaṇṇanā

4. Suttaniddeśe **channaṃ abhiññāñānanti** iddhividhadibbasotacetopariyapubbenivāsadibbacakkhuāsavānaṃ khayañāṇaṃ. **Tesattatīnaṃ ñāṇānanti** ñāṇakathāya niddiṭṭhānaṃ sāvakaśādhāraṇaṃ ñāṇaṃ. **Sattasattatīnaṃ ñāṇānanti** ettha –

“Sattasattari vo, bhikkhave, ñāṇavatthūni desessāmi, taṃ suṇātha sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmīti. Katamāni, bhikkhave, sattasattari ñāṇavatthūni? Jātipaccayā jarāmarañanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarañanti ñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmarañanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarañanti ñāṇaṃ, anāgatampi addhānaṃ jātipaccayā jarāmarañanti ñāṇaṃ, asati jātiyā natthi jarāmarañanti ñāṇaṃ. Yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti ñāṇaṃ. Bhavapaccayā jāṭīti ñāṇaṃ...pe... upādānapaccayā bhavoti ñāṇaṃ... taṇhāpaccayā upādānanti ñāṇaṃ... vedanāpaccayā taṇhāti ñāṇaṃ... phassaṇapaccayā vedanāti ñāṇaṃ... saḷāyatanapaccayā phassoti ñāṇaṃ... nāmarūpapaccayā saḷāyatananti ñāṇaṃ... viññānapaccayā nāmarūpanti ñāṇaṃ... saṅkhārapaccayā viññānanti ñāṇaṃ... avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāyā natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ. Atītampi addhānaṃ avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāyā natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ, anāgatampi addhānaṃ avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṃ, asati avijjāyā natthi saṅkhārāti ñāṇaṃ. Yampissa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti ñāṇaṃ. Imāni vuccanti, bhikkhave, sattasattari ñāṇavatthūni”ti (saṃ. ni. 2.34) –

Evam bhagavatā nidānavagge vuttāni sattasattati ñāṇāni. “Jarāmarāṇe ñāṇaṃ, jarāmarāṇasamudaye ñāṇaṃ, jarāmarāṇanirodhe ñāṇaṃ, jarāmarāṇanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇa”nti (saṃ. ni. 2.33) iminā nayena ekādasasu aṅgesu cattāri cattāri katvā vuttāni catucattārīsa ñāṇavatthūni pana idha na gahitāni. Ubhayattha ca ñāṇāniyeva hitasukhassa vatthūnīti **ñāṇavatthūni**. **Lābhoti**ādīsu lābhoyeva upasaggena viśesetvā **paṭilābhoti** vutto. Puna tasśeva atthavivaraṇavasena **patti sampattīti** vuttaṃ. **Phassanāti** adhigamavasena phusanā. **Sacchikiriyāti** paṭilābhasacchikiriyā. **Upasampadāti** nipphādanā.

Sattannaṅca sekkhānanti tisso sikkhā sikkhantīti sekkhasaññitānaṃ sotāpattimaggaṭṭhādīnaṃ sattannaṃ. **Puthujjanakalyāṇakassa cāti** nibbānagāminiyā paṭipadāya yuttatā sundaraṭṭhena kalyāṇasaññitassa puthujjanassa. Vaḍḍhitāṃ vaḍḍhanaṃ etāyāti **vaḍḍhitavaḍḍhanā**. Yathāvuttānaṃ aṭṭhannampi paññānaṃ vasena viśesato ca arahato paññāvasena **paññāvuddhiyā**. Tathā **paññāvepullāya**. **Mahanteatthe pariggaṇhātīti**ādīsu paṭisambhidappatto ariyasāvako atthādayo ārammaṇakaraṇena pariggaṇhāti. Sabbāpi mahāpaññā ariyasāvakaṇaṃyeva. Tassā ca paññāya visayā heṭṭhā vuttatthā eva.

Puthunānākhandhesūtiādīsu **nānāsaddo** puthusaddassa atthavacanāṃ. **Ñāṇaṃ pavattatīti puthupaññāti** tesu tathāvuttesu khandhādīsu ñāṇaṃ pavattatīti katvā taṃ ñāṇaṃ puthupaññā nāmāti attho. **Nānāpaṭiccasamuppādesūti** paṭiccasamuppānānaṃ dhammānaṃ vasena paccayabahuttā vuttaṃ. **Nānāsuññatamanupalabbhesūti** upalabbhanaṃ upalabbho, gahaṇanti attho. Na upalabbho anupalabbho, anupalabbhānaṃ bahuttā bahuvacanena anupalabbhā, pañcavīsatisuññatāvasena vā nānāsuññatāsu attattaniyādīnaṃ anupalabbhā nānāsuññatānupalabbhā, tesu. “Nānāsuññatānupalabbhesū”ti vattabbe “adukkhamasukhā”tiādīsu (dha. sa. tikamātikā 2) viya ma-kāro padasandhivasena vutto. Imā pañca paññā kalyāṇaputhujjanehi sādharmaṇā, **nānāatthādīsu** paññā ariyānaṃyeva. **Puthujjanasādhāraṇe dhammeti** lokiyadhamme. Iminā avasānapariyāyena lokiyato puthubhūtanibbānārammaṇatā puthubhūtā visumbhūtā paññāti puthupaññā nāmāti vuttaṃ hoti.

Vipulapaññā mahāpaññāyena veditabbā. Yathāvutte dhamme pariggaṇhantassa guṇamahantatāya tesāṃ dhammānaṃ pariggāhikāya ca paññāya mahantatā, tesāṃ dhammānaṃ sayameva mahantatā ulārattā dhammānaṅca paññāya ca vipulatā

veditabbā. **Gambhīrapaññā** puthupaññāyena veditabbā. Te ca dhammā te ca anupalabbhā sā ca paññā pakatijanena alabbhaneyyapatiṭṭhattā gambhīrā.

Yassa puggalassāti ariyapuggalasseva. **Añño kocīti** puthujjano. **Abhisambhavitunti** sampāpuṇiṭṭam. **Anabhisambhavanīyoti** sampāpuṇiṭṭam asakkuṇeyyo. **Aññehīti** puthujjaneheva. **Aṭṭhamakassāti** arahattaphalaṭṭhato paṭṭhāya gaṇiyamāne aṭṭhamabhūtassa sotāpattimaggaṭṭhassa. **Dūreti** vippakaṭṭhe. **Vidūreti** visesena vippakaṭṭhe. **Suvidūreti** sutṭhu visesena vippakaṭṭhe. **Na santiketī** na samīpe. **Na sāmantāti** na samīpabhāge. Imāni dve paṭisedhasahitāni vacanāni dūrabhāvasseva niyamanāni. **Upādāyāti** paṭicca. **Sotāpannassāti** sotāpattiphalaṭṭhassa. Eteneva taṃtaṃmaggapaññā taṃtaṃphalapaññāya dūreti vuttam hoti. **Paccekasambuddhoti** upasaggena visesitam. Itaradvayaṃ pana suddhameva āgataṃ.

5. “Paccekabuddhassa sadevakassa ca lokassa paññā tathāgatassa paññāya dūre”tiādīni vatvā tameva dūraṭṭham anekappakārato dassetukāmo **paññāpabhedakusaloti**ādīmāha . Tattha **paññāpabhedakusaloti** attano anantavikappe paññāpabhede cheko. **Pabhinnañāṇoti** anantappabhedapattañāṇo. Etena paññāpabhedakusalattepi sati tāsam paññānam anantabhedattam dasseti. **Adhigatapaṭisambhidoti** paṭiladdhaaggacatupaṭisambhidāñāṇo. **Catavesārajappattoti** cattāri visāradabhāvasaṅkhātāni ñāṇāni patto. Yathāha –

“Sammāsambuddhassa te paṭijānato ‘ime dhammā anabhisambuddhā’ti, tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ saha dhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ, bhikkhave, na samanupassāmi, etamahaṃ, bhikkhave, nimittam asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajappatto viharāmi. Khīṇāsavassa te paṭijānato ‘ime āsavā aparikkhīṇā’ti, ‘ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā, te paṭisevato nālam antarāyāyā’ti, ‘yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā’ti, tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ saha dhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ, bhikkhave, na samanupassāmi, etamahaṃ, bhikkhave, nimittam asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajappatto viharāmi”ti (a. ni. 4.8; ma. ni. 1.150).

Dasabalabaladhārīti dasa balāni etesanti dasabalā, dasabalānam balāni dasabalabalāni, tāni dasabalabalāni dhārayatīti dasabalabaladhārī, dasabalaññābaladhārīti attho. Etehi tīhi vacanehi anantappabhedānam neyyānam pabhedamukhamattam dassitam. Soyeva paññāpayogavasena abhimaṅgalasammataṭṭhena **purisāsabho**. Asantāsaṭṭhena **purisasīho**. Mahantaṭṭhena **purisanāgo**. Pajānanaṭṭhena **purisajāñño**. Lokakiccadhuravahanatṭhena **purisadhodayho**.

Atha tejādikaṃ anantaññānato laddham guṇavisesam dassetukāmo tesam tejādīnam anantaññānamūlakabhāvaṃ dassento **anantaññāṇoti** vatvā **anantatejoti**ādīmāha. Tattha **anantaññāṇoti** gaṇanavasena ca pabhāvavasena ca antavirahitañāṇo. **Anantatejoti** veneyyasantāne mohatamavidhamaṇena anantaññāṇatejo. **Anantayasoti** paññāguṇeheva lokattayavitthatānantakittighoso. **Aḍḍhoti** paññādhanaṃsamiddhiyā samiddho. **Mahaddhanoti** paññādhanaṃvaḍḍhattepi pabhāvamahattena mahantaṃ paññādhanaṃmassāti mahaddhano . Mahādhanaṃtipi pāṭho. **Dhanavāti** pasamsitabbapaññādhanaṃvattā niccayuttapaññādhanaṃvattā atisayabhūtapaññādhanaṃvattā dhanavā. Etesupi hi tīsu atthesu idaṃ vacanaṃ saddavidū icchanti.

Evam paññāguṇena bhagavato attasampattisiddhiṃ dassetvā puna paññāguṇeneva lokahitasampattisiddhiṃ dassento **netā**tiādīmāha. Tattha veneyye saṃsārasaṅkhātābhayaṭṭhānato nibbānasaṅkhātākhemaṭṭhānam **netā**. Tattha nayanakāle eva saṃvaravinayapahānavinayavasena veneyye **vinetā**. Dhammadesanākāle eva

saṃsayacchedanena **anunetā**. Saṃsayam chinditvā paññāpetabbaṃ atthaṃ **paññāpetā**. Tathā paññāpitānaṃ nicchayakaraṇena **nijjhāpetā**. Tathā nijjhāyitassa atthassa paṭipattipayojanavasena **pekkhetā**. Tathāpaṭipanne paṭipattiphaleṇa **pasādetā**. **So hi bhagavā**ti ettha hi-kāro anantaram vuttassa atthassa kāraṇopadese nipāto. **Anuppannessa maggassa uppādetā**ti sakasantāne na uppannapubbassa chaasādhāraṇaṇāṇahetubhūṭassa ariyamaggassa bodhimūle lokahitattam sakasantāne uppādetā. **Asañjātassa maggassa sañjanetā**ti veneyyasantāne asañjātapubbassa sāvaka-pāramiṇāṇahetubhūṭassa ariyamaggassa dhammacakkappavattanato pabhuti yāvajjakālā veneyyasantāne sañjanetā. Sāvaka-veneyyānampi hi santāne bhagavato vuttavacaneneva ariyamaggassa sañjananato bhagavā sañjanetā nāma hoti. **Anakkhātassa maggassa akkhātā**ti aṭṭhadhammasamannāgatānaṃ buddhabhāvāya katābhinihārānaṃ bodhisattānaṃ buddhabhāvāya byākaraṇam datvā anakkhātapubbassa pāramitāmaggassa, “buddho bhavissatī”ti byākaraṇamatteneva vā bodhimūle uppajjitabbassa ariyamaggassa akkhātā. Ayam nayo paccekabodhisattabyākaraṇepi labbhatiyeva.

Maggaññūti paccavekkhaṇāvasena attanā uppādita-ariyamaggassa ñātā. **Maggavidūti** veneyyasantāne janetabbassa ariyamaggassa kusalo. **Maggakovidoti** bodhisattānaṃ akkhātāmagge vicakkhaṇo. Atha vā abhisambodhipaṭipattimaggāññū, paccekabodhipaṭipattimaggavidū, sāvaka-bodhipaṭipattimaggakovidō. Atha vā “etena maggena atamsu pubbe, tarissantiyeva taranti ogha”nti (saṃ. ni. 5.409) vacanato yathāyogaṃ atītānāgatapaccuppannabuddhapaccekabuddhasāvakaṇaṃ maggavasena ca suññatānimittaappaṇihitamaggavasena ca ugghaṭitaññūvipaṇcitanñūneyyapuggalānaṃ maggavasena ca yathākkamenatthayojanaṃ karonti. **Maggānugāmī ca panāti** bhagavatā gatamaggānugāmīno hutvā . Ettha ca-saddo hetuatthe nipāto. Etena ca bhagavato magguppādanādiguṇādhigamāya hetu vutto hoti. Pana-saddo katatthe nipāto. Tena bhagavatā katamaggakaraṇam vuttam hoti. **Pacchā samannāgatā**ti paṭhamam gatassa bhagavato pacchāgatasilādiguṇena samannāgatā. Iti thero “anuppannessa maggassa uppādetā”tiādīhi yasmā sabbepi bhagavato silādayo guṇā arahattamaggameva nissāya āgatā, tasmā arahattamaggameva nissāya guṇam kathesi.

Jānam jānātīti jānitabbaṃ jānāti, sabbaññutāya yaṃkiñci paññāya jānitabbaṃ nāma atthi, tam sabbam pañcaneypathabhūtam paññāya jānātīti attho. **Passam passatīti** passitabbaṃ passati, sabbadassāvitāya tamyeva neyyapatham cakkhunā dittham viya karonto paññācakkhunā passatīti attho. Yathā vā ekacco viparītam gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evam bhagavā. Bhagavā pana yathāsabhāvaṃ gaṇhanto jānanto jānātiyeva, passanto passatiyeva. Svāyam dassanaparīṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**. Veditatādiatthena **ñāṇabhūto**. Aviparītasabhāvattṭhena vā pariyaṭṭidhammapavattanato hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayoti vā **dhammabhūto**. Setṭhatṭhena **brahmabhūto**. Atha vā cakkhu viya bhūtoti **cakkhubhūto**. Ñāṇam viya bhūtoti **ñāṇabhūto**. Dhammo viya bhūtoti **dhammabhūto**. Brahmā viya bhūtoti **brahmabhūto**. Svāyam dhammassa vacanato, vattanato vā **vattā**. Nānappakārehi vacanato, vattanato vā **pavattā**. Attham nīharitvā nīharitvā nayanato **atthassa ninnetā**. Amatādhigamāya paṭipattidesanato, amatappakāsanāya vā dhammadesanāya amatassa adhigamāpanato **amatassa dātā**. Lokuttaradhammassa uppāditattā veneyyānurūpena yathāsukham lokuttaradhammassa dānena ca, dhammesu ca issaroti **dhammassāmī**. **Tathāgatapadam** heṭṭhā vuttattham.

Idāni “jānam jānātīti”tiādīhi vuttam guṇam sabbaññutāya visesetvā dassetukāmo sabbaññutam sādiento **natthīti**ādīmāha. Evambhūṭassa hi tassa bhagavato pāramitāpuññabalappabhāvanipphannena arahattamaggāññāṇena sabbadhammesu savāsanassa sammohassa vihatattā **asacchikatam** nāma natthi. Asammohato sabbadhammānaṃ ñātattā **aññātam** nāma natthi. Tatheva ca sabbadhammānaṃ cakkhunā viya ñāṇacakkhunā

diṭṭhattā **adiṭṭhaṃ** nāma natthi. Ñāṇena pana pattattā **aviditaṃ** nāma natthi. Asammohasacchikiriyāya sacchikatattā **asacchikataṃ** nāma natthi. Asammohapaññāya phuṭṭhattā paññāya **aphassitaṃ** nāma natthi. **Paccuppananti** paccuppannaṃ kālaṃ vā dhammaṃ vā. **Upādāyāti** ādāya, antokatvāti attho. “Upādāyā”ti vacaneneva kālavinimuttaṃ nibbānampi gahitameva hoti. “Atītā”divacanāni ca “natthi”tiādivacaneneva ghaṭṭiyanti, “sabbe”tiādivacanena vā. **Sabbe dhammāti** sabbasaṅkhatāsaṅkhatadhammapariyādānaṃ. **Sabbākārenāti** sabbadhammesu ekekasēva dhammassa aniccākārādisabbākārapariyādānaṃ . **Ñānamukheti** ñāṇābhimukhe. **Āpāthaṃ āgacchantīti** osaraṇaṃ upenti. “Jānitabba”ntipadaṃ “neyya”ntipadassa atthavivaraṇatthaṃ vuttaṃ.

Attatto vātiādīsu vā-saddo samuccayattho. **Attatthoti** attano attho. **Paratthoti** paresaṃ tiṇṇaṃ lokānaṃ attho. **Ubhayatthoti** attano ca paresaṅcāti sakimyeva ubhinnaṃ attho. **Diṭṭhadhammikoti** diṭṭhadhamme niyutto, diṭṭhadhammappayojano vā attho. Samparāye niyutto, samparāyappayojano vā **samparāyiko**. **Uttānoti**ādīsu vohāravasena vattabbo sukhapatiṭṭhattā **uttāno**. Vohāraṃ atikkamitvā vattabbo suññatāpaṭisaṃyutto dukkhapatiṭṭhattā **gambhīro**. Lokuttaro accantatirokkhattā **gūḷho**. Aniccatādiko ghanādīhi paṭicchannattā **paṭicchanno**. Appacuravohārena vattabbo yathārutaṃ aggahetvā adhippāyassa netabbattā **neyyo**. Pacuravohārena vattabbo vacanamattena adhippāyassa nītattā **nīto**. Suparisuddhasīlasamādhivipassanatto tadaṅgavikkhambhanavasena vajjavirahitattā **anavajjo**. Kilesasamucchedanato ariyamaggattho **nikkilesa**. Kilesapaṭippassaddhattā ariyaphalattho **vodāno**. Saṅkhatāsaṅkhatesu aggadhammattā nibbānaṃ **paramattho**. **Parivattatīti** buddhañāṇassa visayabhāvato abahibhūtattā antobuddhañāṇe byāpitvā vā samantā vā ālīngitvā vā visesena vā vattati.

Sabbaṃ kāyakammantiādīhi bhagavato ñāṇamayataṃ dasseti. **Ñāṇanuparivattatīti** ñāṇaṃ anuparivattati, ñāṇavirahitaṃ na hotīti attho. **Appaṭihatanti** nirāvaraṇataṃ dasseti. Puna sabbaññutaṃ upamāya sādhetukāmo **yāvatakanti**ādīmāha. Tattha jānitabbanti **neyyaṃ**, neyyapariyanto neyyāvasānaṃ atthīti **neyyapariyantikaṃ**. Asabbaññūnaṃ pana neyyāvasānameva natthi. **Ñāṇapariyantikepi** eseva nayo. Purimayamake vuttatthameva iminā yamakena visesetvā dasseti, tatiyayamakena paṭisedhavasena niyamitvā dasseti . Ettha ca neyyaṃ ñāṇassa pathattā **neyyapatho**. **Aññamaññapariyantatṭhāyino**ti neyyaṅca ñāṇaṅca khepetvā ṭhānato aññamaññassa pariyanate ṭhānasīlā. **Āvajjanappaṭibaddhāti** manodvārāvajjanāyattā, āvajjitānantarameva jānātīti attho. **Ākaṅkhappaṭibaddhāti** ruciāyattā, āvajjanānantaraṃ javanañāṇena jānātīti attho. Itarāni dve padāni imesaṃ dvinnamaṃ padānaṃ yathākkamena atthappakāsanatthaṃ vuttāni. **Buddho āsayam jānātīti**ādīni ñāṇakathāyaṃ vaṇṇitāni. Mahāniddese pana “bhagavā āsayam jānātī”ti (mahāni. 69) āgataṃ. Tattha “buddhassa bhagavato”ti (mahāni. 69) āgataṭṭhāne ca idha katthaci “buddhassā”ti āgataṃ.

Antamasoti uparimantena. **Timitimiṅgalanti** ettha timi nāma ekā macchajāti, timiṃ gilituṃ samatthā tato mahantasarīrā timiṅgalā nāma ekā macchajāti, timiṅgalampi gilituṃ samatthā pañcayojanasatikasarīrā timitimiṅgalā nāma ekā macchajāti. Idha jātiggaṇaṇena ekavacanamaṃ katanti veditabbaṃ. **Garuḷaṃ venateyyanti** ettha **garuḷoti** jātivasena nāmaṃ, **venateyyoti** gottavasena. **Padese**ti ekadesē. **Sāriputtasamāti** sabbabuddhānaṃ dhammasenāpatitthere gahetvā vuttanti veditabbaṃ. Sesasāvakā hi paññāya dhammasenāpatittherena samā nāma natthi. Yathāha – “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ sāriputto”ti (a. ni. 1.188-189). Aṭṭhakathāyaṅca vuttaṃ –

“Lokanāthaṃ ṭhapetvāna, ye caññe santi paṇino;

Paññāya sāriputtassa, kalamā nāgghanti soḷasi”nti. (visuddhi. 1.171);

Pharivāti buddhañāṇaṃ sabbadevamanussānampi paññaṃ pāpuṇitvā ṭhānato tesam paññaṃ pharivā byāpitvā tiṭṭhati. **Atighamsivāti** buddhañāṇaṃ sabbadevamanussānampi paññaṃ atikkamitvā tesam avisayabhūtampi sabbam neyyam gamsitvā bhañjitvā tiṭṭhati. Mahānidese pana (mahāni. 69) “abhibhavitvā”ti pāṭho, madditvātipi attho. **Yepi tetiādīhi** evam pharivā atighamsivā ṭhānassa paccakkhakāraṇaṃ dasseti. Tattha **paṇḍitāti** paṇḍiccena samannāgatā. **Nipuṇāti** saṅhasukhumabuddhino sukume atthantare paṭivijjhanasamatthā. **Kataparappavādāti** nātaparappavādā ceva parehi saddhim katavādapariyā ca. **Vālavedhirūpāti** vālavedhidhanuggahasadisā. **Vobhindantā maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatānīti** vālavedhī viya vālaṃ sukhumānīpi paresam diṭṭhigamanāni attano paññāgamanena bhindantā viya carantīti attho. Atha vā “gūthagataṃ muttagata”ntiādīsu (a. ni. 9.11) viya pañña eva paññāgatāni, diṭṭhiyo eva diṭṭhigatāni.

Pañhaṃ abhisankharivāti dvipadampi tipadampi catuppadampi puccham racayitvā. Tesam pañhānaṃ atibahukattā sabbasaṅghattham dvikkhattum vuttam. **Gūlhāni ca paṭicchannāni** atthajātānīti pāṭhaseso. Tesam tathā vinayaṃ disvā “attanā abhisankhatapañhaṃ pucchatū”ti evam bhagavatā adhippetattā pañhaṃ pucchanti. Aññesaṃ pana pucchāya okāsameva adatvā bhagavā upasaṅkamantānaṃ dhammaṃ deseti. Yathāha –

“Te pañhaṃ abhisankharonti ‘imaṃ mayaṃ pañhaṃ samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā pucchissāma, sace no samaṇo gotamo evam puṭṭho evam byākarissati, evamassa mayaṃ vādaṃ āropessāma. Evam cepi no puṭṭho evam byākarissati, evampissa mayaṃ vādaṃ āropessāmā’ti. Te yena samaṇo gotamo, tenupasaṅkamanti, te samaṇo gotamo dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Te samaṇena gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṃsitā na ceva samaṇaṃ gotamaṃ pañhaṃ pucchanti, kutossa vādaṃ āropessanti? Aññadatthu samaṇasseva gotamassa sāvaka sampajjantī”ti (ma. ni. 1.289).

Kasmā pañhaṃ na pucchantīti ce? Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṃ desento parisāya ajjhāsayam oloketi. Tato passati “ime paṇḍitā gūlhaṃ rahassaṃ pañhaṃ ovattikasāraṃ katvā āgatā”ti. So tehi apuṭṭhoyeva ”pañhapucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthe pade akkhare ettakāti ime pañhe pucchanto evam puccheyya, vissajjento evam vissajjeyyā”ti iti ovattikasāraṃ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkhipitvā vidamseti. Te paṇḍitā “seyyā vata no, ye mayaṃ ime pañhe na pucchimha. Sacepi mayaṃ puccheyyāma, appatitṭhite no katvā samaṇo gotamo khipeyyā”ti attamanā bhavanti. Apica buddhā nāma dhammaṃ desentā parisam mettāya pharanti. Mettāya ca pharaṇena dasabalesu mahājanassa cittaṃ pasīdati. Buddhā nāma rūpagappattā honti dassanasampannā madhurassarā mudujivhā suphusitadantāvaraṇā amatena hadayaṃ siṅcantā viya dhammaṃ kathenti. Tatra nesam mettāpharaṇena pasannacittānaṃ evam hoti – evarūpaṃ advejjhakathaṃ amoghakathaṃ niyyānikakathaṃ kathentena bhagavatā saddhim na sakkhissāma paccanīkaggāhaṃ gaṇhitunti attano pasannabhāveneva pañhaṃ na pucchantīti.

Kathitā visajjitā cāti evam tumhe pucchathāti pucchitapañhānaṃ uccāraṇena te pañhā bhagavatā kathitā eva honti. Yathā ca te visajjetabbā, tathā visajjitā eva honti. **Niddiṭṭhakāraṇāti** iminā kāraṇena iminā hetunā evam hotīti evam sahetukaṃ katvā visajjanena bhagavatā niddiṭṭhakāraṇā eva honti te pañhā. **Upakkhittakā ca te bhagavato sampajjantīti** te khattiyapaṇḍitādayo bhagavato pañhavisajjaneneva bhagavato samīpe khittakā pādakhittakā sampajjanti, sāvaka vā sampajjanti upāsakā vāti attho, sāvakasampattiṃ vā pāpuṇanti upāsakasampattiṃ vāti vuttam hoti. **Athāti** anantarathe, tesam upakkhittakasampattisamanantamevāti attho . **Tatthāti** tasmim ṭhāne, tasmim adhikāre vā. **Atirocatīti** ativiya joteti pakāsati. **Yadidaṃ paññāyāti** yāyam bhagavato pañña,

tāya paññāya bhagavāva atirocatīti attho. **Itisaddo** kāraṇatthe, iminā kāraṇena **aggo asāmantapaññoti** attho.

6. Rāgaṃ abhibhuyyatīti bhūripaññāti sā sā maggapaññā attanā vajjhaṃ rāgaṃ abhibhuyyati abhibhavati maddatīti bhūripaññā. **Bhūrīti** hi phuṭaṭṭho visadattho . Yā ca phuṭā, sā paṭipakkhaṃ abhibhavati na aphuṭā, tasmā bhūripaññāya abhibhavanattho vutto. **Abhibhavitāti** sā sā phalapaññā taṃ taṃ rāgaṃ abhibhavitavaṭī madditavatīti bhūripaññā. Abhibhavatāti vā pāṭho. Sesesupi eseva nayo. Rāgādīsu pana rajjanalakkhaṇo **rāgo**. Dussanalakkhaṇo **doso**. Muihanalakkhaṇo **moho**. Kujjhanalakkhaṇo **kodho**. Upanandhanalakkhaṇo **upanāho**. Pubbakālaṃ kodho, aparakālaṃ upanāho. Paraguṇamakkhanalakkhaṇo **makkho**. Yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso**. Parasampattikhīyanalakkhaṇā **issā**. Attano sampattinigūhaṇalakkhaṇaṃ **macchariyaṃ**. Attanā katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā**. Attano avijjānāguṇappakāsanalakkhaṇaṃ **sāṭṭheyyaṃ**. Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo **thambho**. Karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho**. Unnatilakkhaṇo **māno**. Abbhunatilakkhaṇo **atimāno**. Mattabhāvalakkhaṇo **mado**. Pañcasu kāmaguṇesu cittavosaggalakkhaṇo **pamādo**.

Rāgo ari, taṃ ariṃ maddanipaññātitiādīhi kim vuttaṃ hoti? Rāgādiko kilesa cittasantāne bhūto arīti bhū-ari, padasandhivasena a-kāra lopaṃ katvā bhūrīti vutto. Tassa bhūrissa maddanī paññā bhūrimaddanipaññāti vattabbe maddani sadda lopaṃ katvā “bhūripaññā”ti vuttanti veditabbaṃ. **Taṃ ariṃ maddanīti** ca tesāṃ arīnaṃ maddanīti padacchedo kātabbo. **Pathavīsamāyāti** vitthatavipulaṭṭheneva pathavīsamāya. **Vitthatāyāti** pajānitabbe visaye patthaṭṭāya, na ekadese vattamānāya. **Vipulāyāti** oḷārikabhūtāya. Mahānidese pana “vipulāya vitthatāyā”ti (mahāni. 27) āgataṃ. **Samannāgatoti** puggalo. **Itisaddo** kāraṇatthe, iminā kāraṇena puggalassa bhūripaññāya samannāgatattā tassa paññā bhūripaññā nāmāti bhūte atthe ramatīti attho. Bhūripaññassa paññā bhūripaññapaññāti vattabbe ekassa paññāsaddassa lopaṃ katvā “bhūripaññā”ti vuttaṃ. Bhūrisamā paññāti vā bhūripaññā. **Apicāti** aññāpariyāyadassanattamaṃ vuttaṃ. **Paññāyametanti** paññāya etaṃ. **Adhivacananti** adhikavacanaṃ. **Bhūrīti** bhūte atthe ramatīti bhūri. **Medhāti** asani viya siluccaye kilese medhati hiṃsatīti medhā, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā. **Pariṇāyikāti** yassuppajjati, taṃ sattaṃ hitapaṭipattiyaṃ sampayuttadhamme ca yāthāvalakkhaṇapaṭivedhe ca parinetīti pariṇāyikā. Imeheva aññānipi paññāpariyāyavacanāni vuttāni honti.

Paññābāhullanti paññā bahulā assāti paññābahulo, tassa bhāvo paññābāhullaṃ. Tañca bahulaṃ pavattamānā paññā eva. **Idhekaccoti**tiādīsu puthujjanakalyāṇako vā ariyo vā. Paññā garukā assāti **paññāgaruko**. Paññā caritaṃ pavattaṃ assāti **paññācarito**. Paññā āsāyo assāti **paññāsayo**. Paññāya adhimuttoti **paññādhimutto**. Paññā eva dhajabhūtā assāti **paññādhajo**. Paññā eva ketubhūtā assāti **paññāketu**. Paññā eva adhipati paññādhipati, paññādhipatito āgatattā **paññādhipateyyo**. Dhammasabhāvavacinanaṃ bahulamassāti **vicayabahulo**. Nānappakārena dhammasabhāvavacinanaṃ bahulamassāti **pavicayabahulo**. Paññāya ogāhetvā tassa tassa dhammassa khāyanaṃ pākāṭakaraṇaṃ okkhāyanaṃ, okkhāyanaṃ bahulamassāti **okkhāyanabahulo**. Paññāya tassa tassa dhammassa sammā pekkhaṇā sampekkhā, sampekkhāya ayanāṃ pavattanaṃ sampekkhāyanaṃ, sampekkhāyanaṃ dhammo pakati assāti **sampekkhāyanadhammo**. Taṃ taṃ dhammaṃ vibhūtaṃ pākāṭaṃ katvā viharatīti **vibhūtavihārī**, vibhūto vihāro vā assa atthīti vibhūtavihārī. Sā paññā caritaṃ, garukā, bahulā assāti **taccarito taggaruko tabbahulo**. Tassaṃ paññāyaṃ ninno, poṇo, pabbhāro, adhimuttoti **tanninno tappono tappabbhāro tadadhimutto**. Sā paññā adhipati tadadhipati, tato āgato **tadadhipateyyo**. “Paññāgaruko”tiādīni “kāmaṃ sevantaṃyeva jānāti ayaṃ puggalo kāmagaruko”tiādīsu (paṭi. ma. 1.113) viya purimajātito pabhuti vuttāni. “Taccarito”tiādīni imissā jātiyā vuttāni.

Sīghapaññā ca lahupaññā ca hāsapaññā ca javanapaññā ca lokiya lokuttaramissakā. Khippaṭṭhena **sīghapaññā**. Lahukaṭṭhena **lahupaññā**. Hāsabahaṭṭhena **hāsapaññā**. Vipassanūpagasañkhāresu ca visañkhāre ca javanaṭṭhena **javanapaññā**. **Sīghaṃ sīghanti** bahunnaṃ sīlādīnaṃ saṅgahatthaṃ dvikkhattuṃ vuttaṃ. **Sīlānīti** cārittavārittavasena paññattāni pātimokkhasaṃvarasīlāni. **Indriyasamvaranti** cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ rāgapaṭighappavesaṃ akatvā satikavātena vāraṇaṃ thakanāṃ. **Bhojane mattaññutanti** paccavekkhitaparibhogavasena bhojane pamāṇaññubhāvaṃ. **Jāgariyānuyoganti** divasassa tīsu koṭṭhāsesu, rattiyā paṭhamapacchimakoṭṭhāsesu ca jāgarati na niddāyati, samaṇadhamameva ca karoti jāgaro, jāgarassa bhāvo, kammaṃ vā jāgariyaṃ, jāgariyassa anuyogo jāgariyānuyogo. Taṃ jāgariyānuyogaṃ. **Sīlakkhandhanti** sekkhaṃ asekkhaṃ vā sīlakkhandhaṃ. Evamitarepi khandhā veditabbā. **Paññākkhandhanti** maggapaññaṅca sekkhāsekkhānaṃ lokiya paññaṅca. **Vimuttikkhandhanti** phalavimuttiṃ. **Vimuttiñāṇadassanakkhandhanti** paccavekkhaṇaṅgaṃ.

Hāsabahuloti mūlapadaṃ. **Vedabahuloti** tassā eva pītiyā sampayuttasomanassavedanāvasena niddesapadaṃ. **Tuṭṭhibahuloti** nātibalavapītiyā tuṭṭhākārasena. **Pāmojjabahuloti** balavapītiyā pamuditabhāvasena.

7. Yaṃ kiñci rūpantiādi sammasanaññāniddese vuttatthaṃ. **Tulayitvāti** kalāpasammasanavasena tuletva. **Tīrayitvāti** udayabbayānupassanāvasena tīrayitvā. **Vibhāvayitvāti** bhaṅgānupassanādivasena pākaṭaṃ katvā. **Vibhūtaṃ katvāti** sañkhārupekkhānulomavasena phuṭaṃ katvā. Tikkhapaññā lokuttarā eva. **Uppannanti** samathavipassanāvasena vikkhambhanatadaṅgavasena pahīnampi ariyamaggena asamūhatattā uppattidhammatāṃ anātītāyā asamūhatuppannanti vuccati, taṃ idha adhippetāṃ. **Nādhivāsetīti** santānaṃ āropetvā na vāseti. **Pajahatīti** samucchadavasena pajahati. **Vinodetīti** khiapati. **Byantīkarotīti** vigatantaṃ karoti. **Anabhāvaṃ gametīti** anu abhāvaṃ gameti, vipassanānukkamena ariyamaggaṃ patvā samucchadavaseneva abhāvaṃ gamayatīti attho. Ettha ca kāmapaṭisaṃyutto vitakko **kāmavitakko**. “Ime sattā marantū”ti paresaṃ maraṇapaṭisaṃyutto vitakko **byāpādavitakko**. “Ime sattā vihiṃsīyantū”ti paresaṃ vihiṃsāpaṭisaṃyutto vitakko **vihiṃsāvitakko**. **Pāpaketi** lāmake. **Akusale dhammeti** akosallasambhūte dhamme.

Nibbedhikapaññāti nibbidābahulassa puggalassa uppannamaggapaññā eva. **Ubbegabahuloti** ñāṇabhayavasena bhayabahulo. **Uttāsabahuloti** balavabhayabahulo. Idaṃ purimasseva atthavivaraṇaṃ. **Ukkaṇṭhanabahuloti** sañkhārato uddhaṃ visañkhārābhimukhatāyā ukkaṇṭhanabahulo. **Anabhiratibahuloti** ukkaṇṭhanavaseneva abhiratiabhāvaṃ dīpeti. Idānipi tamatthaṃ dvīhi vacanehi vivarati. Tattha **bahimukhoti** sañkhārato bahibhūtanibbānābhimukho. **Na ramatīti** nābhiramati. **Anibbidhapubbanti** anamatagge saṃsāre antaṃ pāpetvā anibbidhapubbaṃ. **Appadālitapubbanti** tasseva atthavacanaṃ, antakaraṇeneva apadālitapubbanti attho. **Lobhakkhandhanti** lobharāsiṃ, lobhakoṭṭhāsaṃ vā. **Imāhi soḷasahi paññāhi samannāgatoti** ukkaṭṭhaparicchedena arahāyeva vutto. Upari “eko sekkhapaṭisambhidappatto”ti (paṭi. ma. 3.8) vuttattā sotāpannasakadāgāmināgāminopi labbhantiyeva.

2. Puggalavisesaniddesavaṇṇanā

8. Dvepuggalātiādihi paṭisambhidappattapuggalavisesapaṭipāṭiṃ dasseti. Tattha **pubbayogoti** atītajātīsu paṭisambhidappattihetubhūto puññapayogo. **Tenāti** tena pubbayogakāraṇena. Evaṃ sesesupi. **Atireko hotīti** atiritto hoti, atirekayogato vā “atireko”ti vutto. **Adhiko hotīti** aggo hoti. **Viseso hotīti** visiṭṭho hoti, visesayogato vā viseso. **Ñāṇaṃ pabhijjatīti** paṭisambhidāññāppabhedāṃ pāpuṇāti.

Bahussutoti buddhavaacanavasena. **Desanābahuloti** dhammadesanāvasena. **Garūpanissitoti** paññāya adhikaṃ garuṃ upanissito. **Vihārabahuloti** vipassanāvihārabahulo, phalasangāpattivihārabahulo vā. **Paccavekkhaṇābahuloti** vipassanāvihāre sati vipassanāpaccavekkhaṇābahulo, phalasangāpattivihāre sati phalasangāpattipaccavekkhaṇābahulo. **Sekhapaṭisambhidappattoti** sekho hutvā paṭisambhidappatto. Evaṃ **asekhapaṭisambhidappatto**. **Sāvakaṭisambhidappattoti** ettha mahāpaññānaṃ aggassa mahāsāvakaṃ sattaṣaṭṭhiyā sāvakaññānaṃ pāragamaṇaṃ pāramī, sāvakaṃ pāramī sāvakaṭisambhidappatto, taṃ sāvakaṭisambhidappatto. Sāvakaṭisambhidappattoti vā pāṭho. Sattaṣaṭṭhiyā sāvakaññānaṃ pālako pūrako ca so mahāsāvako paramo, tassa paramassa ayaṃ sattaṣaṭṭhibhedā ñānakiriyaṃ paramassa bhāvo, kammaṃ vāti pāramī, tassa sāvakaṃ pāramī sāvakaṭisambhidappatto, taṃ pattoti sāvakaṭisambhidappatto. **Sāvakaṭisambhidappattoti** mahāmoggallānattherādiko yo koci sāvako. Sāvakaṭisambhidappattasāvakato atirekassa aññassa sāvakaṃ abhāvā **eko paccekasambuddhoti** āha. Puna **paññāpabhedakusaloti**ādihi vuttatthameva nigametaṃ dassesīti. Ñānakathāya yebhuyyena anekāni ñānāni niddiṭṭhāni. Paññākathāya yebhuyyena ekāpi paññā nānākārasena nānākatvā vuttāti ayaṃ viseso.

Mahāpaññākathāvaṇṇanā nīṭṭhitā.

2. Iddhikathā

Iddhikathāvaṇṇanā

9. Idāni paññākathāya anantaṃ paññānubhāvaṃ dassentena kathitāya iddhikathāya apubbattānavaṇṇanā. Tattha pucchāsu tāva **kā iddhīti** sabhāvaṃ pucchā. **Kati iddhiyoti** pabhedapucchā. **Kati bhūmiyoti** sambhārapucchā. **Kati pādāti** patitṭhapucchā. **Kati padānīti** āsannaṃ pucchā. **Kati mūlanīti** ādikāraṇapucchā. Visajjanesu **ijjhanatṭhena iddhīti** nipphattitṭhena paṭilābhātṭhena cāti attho. Yañhi nipphajjati paṭilābhāti ca, taṃ ijjhātīti vuccati. Yathāha – “kāmaṃ kāmayamānassa, tassa cetāṃ samijjhātīti” (su. ni. 772). “Nekkhammaṃ ijjhātīti iddhi, paṭiharatīti pāṭihāriya” ntiādi (paṭi. ma. 3.32). Aparo nayo – ijjhanaṭṭhena iddhi, upāyasampadāyetaṃ adhivacanaṃ. Upāyasampadā hi ijjhati adhippetaphalappasavanato. Yathāha – “ayaṃ kho, citto gahapati, sīlavā kalyāṇadhammo, sace paṇidāhissati ‘anāgataṃ maddhānaṃ rājā assaṃ cakkavattīti’ ti. Ijjhissati hi sīlavato cetopañidhi visuddhattā” (saṃ. ni. 4.352). Aparo nayo – etāya sattā ijjhantīti iddhi. **Ijjhantīti** iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti vuttaṃ hoti.

10. Dasasu iddhīsu adhiṭṭhānavasena nipphannatā **adhiṭṭhānā iddhi**. Pakatīvaṇṇavijjhanavikārasena pavattatā **vikubbanā iddhi**. Sarīrabbhantare aññassa manomayassa sarīrassa nipphattivasena pavattatā **manomayā iddhi**. Ñānappavattito pubbe vā pucchā vā taṃkhaṇe vā ñānānubhāvanibbatto viseso **ñānavipphārā iddhi**. Samādhito pubbe vā pucchā vā taṃkhaṇe vā samathānubhāvanibbatto viseso **samādhivipphārā iddhi**. Cetovasippattānaṃ ariyānaṃyeva sambhavato **ariyā iddhi**. Kammavipākavasena jāto viseso **kammavipākajā iddhi**. Pubbe katapuññassa jāto viseso **puññavato iddhi**. Vijjāya jāto viseso **vijjāmayā iddhi**. Tena tena sammāpayogena tassa tassa kammaṃ **tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhi**.

Iddhiyācatasso bhūmiyoti avisesetvā vuttepi yathālabhavasena adhiṭṭhānavikubbanamanomayiddhiyā eva bhūmiyo, na sesānaṃ. **Vivekajā bhūmīti** vivekato vā viveke vā jāto vivekajā bhūmi. **Pītisukhabhūmīti** pītisukhayuttā bhūmi. **Upekkhāsukhabhūmīti** tatramajjhātūpekkhāya ca sukkena ca yuttā bhūmi. **Adukkhamasukhabhūmīti** adukkhamaṃ sukhaveḍāyuttā bhūmi. Tesu paṭhamadutiyaṃ jhānāni pītipharaṇatā, tīṇi jhānāni sukapharaṇatā, catuttajjhānaṃ cetopaharaṇatā. Ettha ca purimāni tīṇi jhānāni yasmā pītipharaṇena ca sukapharaṇena ca

sukhasaññaṅca lahusaññaṅca okkamitvā lahumudukammaññaṅkāyo hutvā iddhiṃ pāpuṇāti, tasmā iminā pariyāyena iddhilābhāya saṃvattanato sambhārabhūmiyoti veditabbāni. Catutthajjhānaṃ pana iddhilābhāya pakatibhūmiyeva. **Iddhilābhāyāti** attano santāne pātubhāvavasena iddhīnaṃ lābhāya. **Iddhipaṭilābhāyāti** parihīnānaṃ vā iddhīnaṃ vīriyārambhavasena puna lābhāya, upasaggavasena vā padam vaḍḍhitam. **Iddhivikubbanatāyāti** iddhiyā vividhakarāṇabhāvāya. **Iddhivisavitāyāti** vividham visesaṃ savati janeti pavattetīti visavī, vividham savanaṃ vā assa atthīti visavī, tassa bhāvo visavitā. Tassā visavitāya, iddhiyā vividhavesapavattanabhāvāyāti attho. **Iddhivasibhāvāyāti** iddhiyā issarabhāvāya. **Iddhivesārajāyāti** iddhivisāradabhāvāya. **Iddhipādā** ñāṇakathāyaṃ vuttatthā.

Chandaṃce bhikkhu nissāyāti yadi bhikkhu chandaṃ nissāya chandaṃ adhipatiṃ karitvā. **Labhati samādhinti** samādhim paṭilabhati nibbatteti. Sesesupi eseva nayo. Tattha chandavīriyacittavīmaṃsā cattāri padāni, taṃsampayuttā cattāro samādhī cattāri padānīti evaṃ attha padāni. Yasmā pana iddhimuppādetukāmatāchando samādhinā ekato niyuttova iddhilābhāya saṃvattati, tathā vīriyādayo, tasmā imāni attha padāni vuttānīti veditabbāni.

Yaṃ taṃ bhagavatā abhiññā uppādetukāmassa yogino kattabbayogavidhiṃ dassentena “so evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyoḍāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte”ti (dī. ni. 1.238) cittassa āneñjaṃ vuttam, taṃ thero soḷasadhā dassento **soḷasamūlānīti**ādimāha. Tattha **anonatanti** kosajjavasena anonatam, asallīnanti attho. **Anunnatanti** uddhaccavasena uddham na āruḷham, anuddhatanti attho. **Anabhinatanti** lobhavasena na abhinatam, anallīnanti attho. Abhikāmatāya natam abhinatanti, idam tādisam na hotīti vuttam hoti. **Rāgeti** saṅkhāravatthukena lobhena. **Anapanatanti** dosavasena na apanatam, na ghaṭṭananti attho. “Natam natī”ti atthato ekaṃ. Apagatanatanti apanatam, idam tādisam na hotīti vuttam hoti. **Anissitanti** anattato diṭṭhattā diṭṭhivasena “attā”ti vā “attaniya”nti vā kiñci na nissitam. **Appaṭibaddhanti** paccupakārāsāvasena nappaṭibaddham. **Chandarāgeti** sattavatthukena lobhena. **Vippamuttanti** vikkhambhanavimuttivasena kāmarāgato vippamuttam. Atha vā pañcavimuttivasena kāmarāgato vippamuttam. Atha vā pañcavimuttivasena tato tato paṭipakkhato vippamuttam. Idam puthujjanasekhāsekhānampi abhiññāya uppādanato nirodhasamāpattiñāṇe “soḷasahi ñāṇacariyāhī”ti (paṭi. ma. 1.84) vuttanayena ukkaṭṭhaparicchedena vuttam, yathālābhavasena pana gahetabbam. **Kāmarāgeti** methunarāgena. **Visaññuttanti** vikkhambhanato sesakilesehi visamyuttam, ukkaṭṭhanayena samucchedato vā vippayuttam. **Kileseti** sesakilesena. **Vimariyādikatanti** vikkhambhitabbamariyādasena vigatakilesamariyādam katam, tena tena maggena pahātabbamariyādasena vā vigatakilesamariyādam katam. **Kilesamariyādeti** tena tena pahīnena kilesamariyādena. Liṅgavipallāso cettha daṭṭhabbo. **Ekattagatanti** ekārammaṇagataṃ. **Nānattakilesehīti** nānārammaṇe pavattamānehi kilesehi. Idam ārammaṇamapekkhitvā vuttam, “anonata”ntiādi pana kilese eva apekkhitvā. **Obhāsatanti** paññāya visadappavattivasena paññobhāsam gataṃ. **Avijjandhakāreti** balavaavijjāya. Catasso ca bhūmiyo soḷasa ca mūlāni iddhiyā pubbhāgavasena vuttāni, cattāro ca pādā attha ca padāni pubbhāgavasena ca sampayogavasena ca vuttānīti.

10. Evaṃ iddhiyā bhūmipādapadamūlabhūte dhamme dassetvā idāni tā iddhiyo dassento **katamā adhiṭṭhānā iddhīti**ādimāha. Tattha uddesapadānaṃ attho iddhividhaññānidese vuttoyeva. **Idha bhikkhūti** imasmim sāsane bhikkhu. Tena sabbapakāravasena iddhividhakārakassa aññattha abhāvaṃ dīpeti. Imesaṃ dvinnam padānaṃ niddeso heṭṭhā vuttattho. Teneva ca iddhiyā bhūmipādapadamūlabhūtehi dhammehi samannāgato visuddhimagge (visuddhi. 2.365-366) vuttehi cuddasahi pannarasahi vā ākārehi paridamitacittatā ca chandādiekekādhipatisamāpajjanavasena āvajjanādivasībhāvavasena ca mudukammaññaṅkacittatā ca vuttā hoti. Balavapubbayogasampanno pubbayogasampattiyā

arahattapaṭilābheneva paṭiladdhābhiññādiguṇo bhikkhu bhūmiādīhi dhammehi samannāgato hoṭīti katvā sopi vuttova hoti.

Bahukaṃ āvajjati pathavīkaṣiṇārammaṇaṃ abhiññāpādaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya sace satam icchati, “satam homi, satam homi”ti parikkammaṃ karaṇavasena āvajjati. **Āvajjitvāñāṇena adhiṭṭhāti** evaṃ parikkammaṃ katvā abhiññāñāṇena adhiṭṭhāti. Ettha parikkammaṃ katvā puna pādaṃ ajjhānasamāpajjanaṃ na vuttaṃ. Kiñcāpi na vuttaṃ, atha kho aṭṭhakathāyaṃ (visuddhi. 2.386) **”āvajjati** parikkammavaseneva vuttaṃ, **āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti** abhiññāñāṇavasena vuttaṃ, tasmā bahukaṃ āvajjati, tato tesam parikkammacittānaṃ avasāne samāpajjati, samāpattito vuṭṭhahitvā puna ‘bahuko homi’ti āvajjitvā tato paraṃ pavattānaṃ tiṇṇaṃ catunnaṃ vā pubbabhāgacittānaṃ anantarā uppannaṃ sanniṭṭhāpanavasena adhiṭṭhānanti laddhanāmena ekeneva abhiññāñāṇena adhiṭṭhāti evamettha attho daṭṭhabbo”ti vuttattā evameva daṭṭhabbaṃ. Yathā “bhujjivā sayati”ti vutte pāṇiyam apivivā hatthadhovanādīni akatvā bhuttānantarameva sayati attho na hoṭīti antarā santesupi aññesu kiccesu “bhutvā sayati”ti vuccati, evamidhāpīti daṭṭhabbaṃ. Paṭhamaṃ pādaṃ ajjhānasamāpajjanaṃ hi pāliyaṃ avuttamevāti. Tena pana adhiṭṭhāñāṇena saheva satam hoti. Sahassepi satahassepi eseva nayo. Sace evaṃ na ijjhati, puna parikkammaṃ katvā dutiyampi samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbaṃ. Saṃyuttaṭṭhakathāyañhi “ekavāraṃ dvivāraṃ samāpajjitum vaṭṭati”ti vuttaṃ. Tattha pādaṃ ajjhānacittam nimittārammaṇaṃ, parikkammacittāni satārammaṇāni vā sahasārammaṇāni vā. Tāni ca kho vaṇṇavasena, na paṇṇattivasena. Adhiṭṭhānacittampi tatheva satārammaṇaṃ vā sahasārammaṇaṃ vā. Tam pubbe vuttaappanācittamiva gotrabhuanantaram ekameva uppajjati rūpāvacaracatutthajjhānikaṃ.

Yathāyasmā cūlapanthako ekopi hutvā bahudhā hoṭīti bahudhābhāvassa kāyasakkhidassanattam vuttaṃ. Vattamānavacanaṃ panettha therassa tathākaraṇapakatikattā tassa dharamānakālattā ca katanti veditabbaṃ. **Eko hoṭīti** vārepi eseva nayo.

Tatridaṃ vatthu (visuddhi. 2.386) – te dve bhātaro kira therā panthe jātattā “panthakā”ti nāmaṃ labhiṃsu. Tesu jetṭho mahāpanthako pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. So arahā hutvā cūlapanthakaṃ pabbajetvā –

“Padumaṃ yathā kokanadaṃ sugandhaṃ, pāto siyā phullamavītagandhaṃ;

Āṅgīrasaṃ passa virocamaṇaṃ, tapantaṃ ādiccamivantalikkhe”ti. (a. ni. 5.195; saṃ. ni. 1.123) –

Imaṃ gāthaṃ adāsi. So taṃ catūhi māsehi paguṇaṃ kātuṃ nāsakkhi. Atha naṃ thero “abhabbo tvaṃ imasmiṃ sāsane, nikkhama ito”ti āha. Tasmiṃca kāle thero bhattuddesako hoti. Jīvako komārabhacco bahuṃ mālāgandhavilepanaṃ ādāya attano ambavanaṃ gantvā satthāraṃ pūjetvā dhammaṃ sutvā dasabalaṃ vanditvā theram upasaṅkamitvā “sve, bhante, buddhappamukhāni pañca bhikkhusatāni ādāya amhākaṃ nivesane bhikkhaṃ gaṇhathā”ti āha. Theropi “thapetvā cūlapanthakaṃ sesānaṃ adhivāseṃ”ti āha. Tam sutvā cūlapanthako bhīyoso mattāya domanassappatto hutvā punadivase pātova vihārā nikkhamitvā sāsane sāpekkhatāya vihāradvārakoṭṭhake rodamāno aṭṭhāsi.

Bhagavā tassa upanissayaṃ disvā taṃ upasaṅkamitvā “kasmā rodasī”ti āha. So taṃ pavattim ācikkhi. Bhagavā “na sajjhāyaṃ kātuṃ asakkonto mama sāsane abhabbo nāma hoti, mā soci, panthakā”ti cakkacittatalena pāṇinā tassa sīsaṃ parāmasitvā taṃ bāhāyaṃ gahetvā vihāraṃ pavisitvā gandhakuṭipamukhe nisīdāpetvā iddhiyā abhisāṅkhatam parisuddham pilotikakhaṇḍam “imaṃ pilotikaṃ ‘rajoharaṇaṃ rajoharaṇa’nti hatthena parimajjanto nisīda, panthakā”ti vatvā tassa pilotikakhaṇḍam datvā kāle ārocite bhikkhusaṅghaparivuto jīvakassa geham gantvā paññattāsane nisīdi. Tassa taṃ pilotikakhaṇḍam tathāparimajjantassa kiliṭṭham

hutvā kamena kāḷavaṇṇaṃ ahoṣi. So “idaṃ parisuddhaṃ pilotikakhaṇḍaṃ, natthettha doṣo, attabhāvaṃ nissāya paṇāyaṃ doṣo”ti saññaṃ paṭilabhitvā pañcasu khandhesu ñāṇaṃ otāretvā vipassanaṃ vadḍhesi. Athassa bhagavā obhāsaṃ vissajjetvā purato nisinna viya paññāyamānarūpo hutvā imā obhāsaḡāthā abhāsi –

“Rāgo rajo na ca pana reṇu vuccati, rāgassetaṃ adhivacanaṃ rajoti;

Etaṃ rajaṃ vipajahitva bhikkhavo, viharanti te vigatarajassa sāsane.

“Doṣo...pe... sāsane.

“Moho rajo na ca pana reṇu vuccati, mohassetaṃ adhivacanaṃ rajoti;

Etaṃ rajaṃ vipajahitva bhikkhavo, viharanti te vigatarajassa sāsane. (mahāni. 209);

“Adhicetaso appamajjato, munino monapathesu sikkhato;

Sokā na bhavanti tādino, upasantassa sadā satīmato”ti. (udā. 37);

Gāthāpariyosāne therō saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. So manomayajjhānalābhī hutvā eko hutvā bahudhā, bahudhā hutvā eko bhavituṃ samattho ahoṣi. Arahattamaggenevassa tīṇi piṭakāni cha ca abhiññā āgamaṃsu.

Jīvakopi kho dasabalassa dakkhiṇodakaṃ upanāmesi. Satthā pattaṃ hatthena pidahitvā “kiṃ bhante”ti puṭṭho “vihāre eko bhikkhu atthi, jīvakā”ti āha. So purisaṃ pesesi “gaccha ayyaṃ gahetvā sīghaṃ ehi”ti. Cūḷapanthakatthero tassa purisassa pure āgamaṇāyeva bhātaraṃ attano pattavisesaṃ ñāpetukāmo bhikkhusahassaṃ nimminitvā ekampi ekena asadisāṃ, ekassāpi ca cīvaravicāraṇādisāmaṇakakammaṃ aññaena asadisāṃ akāsi. Puriso gantvā vihāre bahū bhikkhū disvā paccāgantvā “bahū, bhante, vihāre bhikkhū, pakkositabbaṃ ayyaṃ na passāmi”ti jīvakassa kathesi. Jīvako satthāraṃ pucchitvā tassa nāmaṃ vatvā puna taṃ pesesi. So gantvā “cūḷapanthako nāma katara bhante”ti pucchi. “Ahaṃ cūḷapanthako, ahaṃ cūḷapanthako”ti sakimyeva mukhasahassaṃ kathesi. So puna gantvā “sabbepi kira cūḷapanthakā, ahaṃ pakkositabbaṃ na jānāmi”ti āha. Jīvako paṭividdhasaccatāya “iddhimā bhikkhū”ti nayato aññaesi. Bhagavā āha – “gaccha, yaṃ paṭhamāṃ passasi, taṃ cīvarakaṇṇe gahetvā satthā taṃ āmantetīti vatvā ānehī”ti. So gantvā tathā akāsi. Tāvadeva sabbepi nimmitā antaradhāyimsu. Thero taṃ uyyojetvā mukhadhovanādisarīrakiccaṃ niṭṭhapetvā paṭhamataraṃ gantvā paññattāsane nisīdi. Tasmim khāṇe satthā dakkhiṇodakaṃ gaṇhitvā bhattakiccaṃ katvā cūḷapanthakatthereneva bhattānumodanaṃ dhammakathaṃ kathāpesi. Thero dīghamajjhimāgamappamaṇaṃ dhammakathaṃ kathesīti.

Añña bhikkhū adhiṭṭhānena manomayaṃ kāyaṃ abhinimminitvā tayo vā cattāro vā abhinimminanti, bahuke ekasadiseyeva ca katvā nimminanti ekavidhameva kammaṃ kurumāne. Cūḷapanthakatthero pana ekāvajjaneneva bhikkhusahassaṃ māpesi. Dvepi jane na ekasadiṣe akāsi, na ekavidhaṃ kammaṃ kurumāne. Tasmā manomayaṃ kāyaṃ abhinimminantānaṃ aggo nāma jāto. Añña pana bahū aniyametvā nimmitā iddhiatā sadisāva honti. Thānanisajjādīsū ca bhāsitatuphībhāvādīsū ca yaṃ yaṃ iddhiatā karoti, taṃ tadeva karonti. Sace pana nānāvaṇṇaṃ kātukāmo hoti keci paṭhamavaye keci majjhimavaye keci pacchimavaye, tathā dīghakese upadḍhamuṇḍe muṇḍe missakakese upadḍharattacīvare paṇḍukacīvare padabhānadhammakathāsarabhaññaapañhāpucchanaṃ pañhāvisajjanarajanapacanaṃ cīvarasibbana dhovanādīni karonte aparepi vā nānappakārake kātukāmo hoti, tena pādakajjhānato vuṭṭhāya “ettakā bhikkhū paṭhamavayā hontū”tiādinaṃ nayena parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātābbaṃ, adhiṭṭhānacittena saddhim icchicchitappakārāyeva hontīti. Eseva nayo **bahudhāpi hutvā eko hotīti**ādīsū.

Ayaṃ pana viseso – **pakatiyā bahukoti** nimmitakālabbhantare nimmitapakatiyā bahuko. Iminā ca bhikkhunā evaṃ bahubhāvaṃ nimminivā puna “ekova hutvā caṅkamissāmi, sajjhāyaṃ karissāmi, pañhaṃ pucchissāmi”ti cintetvā vā, “ayaṃ vihāro appabhikkhuko, sace keci āgamissanti ‘kuto ime ettakā ekasadisā bhikkhū, addhā therassa esa ānubhāvo’ti maṃ jānissanti”ti appicchatāya vā antarāva “eko homī”ti icchantena pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “eko homī”ti parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya “eko homī”ti adhiṭṭhātabbaṃ. Adhiṭṭhānacittena saddhimyeva eko hoti. Evaṃ akaronto pana yathāparicchinna-kālavasena sayameva eko hoti.

11. Āvibhāvanti padaṃ nikkhipitvā **kenaci anāvaṭaṃ hoti**ti vuttattā kenaci anāvaṭapadena āvibhāvapadassa pākaṭabhāvatto vutto. “Hoti”ti padena “karoti”ti pāṭhaseso vutto hoti. Pākaṭaṃ hontañhi āvibhāve kate hoti. **Kenaci anāvaṭanti** kuttādinā yena kenaci anāvaṭaṃ āvaraṇavirahitaṃ. **Appaṭicchannanti** uparito acchāditaṃ. Tadeva anāvaṭattā **vivaṭaṃ**. Appaṭicchannattā **pākaṭaṃ**. **Tirobhāvanti** antaritabhāvaṃ karoti. **Āvaṭameyeva** tena āvaraṇena **pihitaṃ**. Paṭicchannaṃyeva tena paṭicchādanena **paṭikujjitaṃ**.

Ākāsakaṣiṇasamāpattiyāti paricchedākāsakaṣiṇe uppāditāya catutthajjhānasamāpattiyā. **Lābhīti** lābho assa atthīti lābhī. **Aparikkhitteti** kenaci samantato aparikkhitteti padese. Idha ākāsakaṣiṇasseva vuttattā tatha bhāvitameva jhānaṃ ākāsakaṣiṇassa paccayo hoti, na aññanti datṭhabbaṃ. Upariāpokaṣiṇādīsūpi tadārammaṇameva jhānaṃ datṭhabbaṃ, na aññaṃ . **Pathaviṃ āvajjati, udakaṃ āvajjati, ākāsaṃ āvajjati**ti pakati-pathavī-udaka-ākāse āvajjati. **Antalikkhetti** tassa ākāsaṃ pathavito dūrākāsabhāvaṃ dīpeti.

12. Candimasūriyaparimajjane kaṣiṇaniyamaṃ akatvā “iddhimā cetovasippatto”ti avisesena vuttattā natthettha kaṣiṇasamāpattiniyamoti veditabbaṃ. **Nisinnako vā nipannako vā**ti nisinnō vā nipanno vā. Imeheva itarairiyāpathadvayampi vuttameva hoti. **Hatthapāse hoti**ti hatthasamīpe hoti. Hatthapasse hotūtipi pāṭho. Idam tathā kātukāmassa vasena vuttaṃ. Ayaṃ pana tatha gantvāpi hatthaṃ vadḍhetvāpi āmasati. **Āmasati**ti īsakaṃ phusati. **Parāmasati**ti bālhaṃ phusati. **Parimajjati**ti samantato phusati. **Rūpagatanti**ti hatthapāse ṭhitarūpameva.

Dūrepi santike adhiṭṭhātiti pādakajjhānato vuṭṭhāya dūre devalokaṃ vā brahmalokaṃ vā āvajjati “santike hoti”ti. Āvajjitvā parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya ñāṇena adhiṭṭhāti “santike hoti”ti. Santike hoti. Esa nayo sesapadesūpi. Brahmalokaṃ pana gantukāmassa dūrassa santikakaraṇaṃ vatvā brahmalokagamaṇassa anupakāraṃpi imāya iddhiyā ijhamānavisesaṃ dassento **santikepi**tiādīmāha. Tattha na kevalaṃ thokakaraṇabahukaraṇameva, “amadhuraṃ madhura”ntiādīsūpi yaṃ yaṃ icchati, taṃ sabbam iddhimato ijhati. Aparō nayo – **dūrepi santike adhiṭṭhāti**ti dūre brahmalokaṃ vā manussalokassa santike adhiṭṭhāti. **Santikepi dūre adhiṭṭhāti**ti santike manussalokaṃ vā dūre brahmaloke adhiṭṭhāti. **Bahukampi thokaṃ adhiṭṭhāti**ti sace brahmāno bahū sannipatitā honti, mahāattabhāvattā dassanūpacāraṃ savanūpacāraṃ pajahanti, dassanūpacāre ca savanūpacāre ca ekajjhaṃ saṅkhipitvā bahukampi thokanti adhiṭṭhāti. **Thokampi bahukampi adhiṭṭhāti**ti sace mahāparivārena gantukāmo hoti, ekakattā thokaṃ attānaṃ bahukampi adhiṭṭhahitvā mahāparivāro gacchatīti evamettha attho datṭhabbo. Evaṃ sati catubbidhampi taṃ brahmalokagamaṇe upakāro hoti.

Dibbena cakkhunā tassa brahmuno rūpaṃ passatiti idha ṭhito ālokaṃ vadḍhetvā yassa brahmuno rūpaṃ datṭhukāmo, dibbena cakkhunā tassa brahmuno rūpaṃ passati. Idheva ṭhito dibbāya sotadhātuyā tassa brahmuno bhāsamānaṃ saddaṃ suṇāti. Cetopariyañāṇena tassa brahmuno cittaṃ pajānāti. **Dissamānenāti** cakkhunā pekkhiyamānaṃ. **Kāyavasena cittaṃ pariṇāmeti**ti rūpakāyassa vasena cittaṃ pariṇāmeti. Pādakajjhānacittaṃ gahetvā kāye āropeti, kāyānugatikampi karoti dandhagamaṇaṃ. Kāyagamaṇaṃhi dandhaṃ hoti. **Adhiṭṭhāti**ti

tasseva vevacanam, sannitṭhāpetīti attho. **Sukhasaññaṇca lahusaññaṇca okkamitvāti** pādakajjhānārammaṇena iddhicittena sahaṇātam sukhasaññaṇca lahusaññaṇca okkamitvā pavisitvā phusitvā pāpuṇitvā. Sukhasañña ca nāma upekkhāsampayuttasañña. Upekkhā hi santam sukhamti vuttā, sāyeva sañña nīvaraṇehi ceva vitakkādipaccanīkehi ca vimuttattā lahusaññaṇtipi veditabbā. Tam okkantassa panassa karajakāyopi tūlapicu viya sallahuko hoti. So evam vātakkhittatūlapicunā viya sallahukena dissamānena kāyena brahmalokam gacchati. Evam gacchanto ca sace icchati, pathavīkasiṇavasena ākāse maggam nimminivā padasā gacchati. Sace icchati, ākāse pathavīkasiṇavaseneva pade pade padumam nimminivā padume padume padaṇ nikkhipanto padasā gacchati. Sace icchati, vāyokasiṇavasena vātam adhiṭṭhahitvā tūlapicu viya vāyunā gacchati. Apica gantukāmatāva ettha pamāṇam. Sati hi gantukāmatāya evamkatacittādhiṭṭhāno adhiṭṭhānavagakkhittova so jiyāvegakkhitto saro viya dissamāno gacchati.

Cittavasena kāyam pariṇāmetīti karajakāyam gahetvā pādakajjhānacitte āropeti, cittānugatikam karoti sīghagamanam. Cittagamanāhi sīgham hoti. **Sukhasaññaṇca lahusaññaṇca okkamitvāti** rūpakāyārammaṇena iddhicittena sahaṇātam sukhasaññaṇca lahusaññaṇca. Sesam vuttanayeneva veditabbam. Idam pana cittagamanameva hoti. Evam adissamānena kāyena gacchanto panāyam kim tassādhiṭṭhānacittassa uppādakkaṇe gacchati? Udāhu ṭhitikkhaṇe bhaṅgakkhaṇe vāti vutte “tīsupi khaṇesu gacchati”ti thero āha. Kim pana so sayam gacchati, nimmitam pesetīti? Yathārucci karoti. Idha panassa sayam gamanameva āgataṇ.

Manomayanti adhiṭṭhānāmanena nimmitattā manomayam. **Sabbaṅgapaccaṅganti** sabbaṅgapaccaṅgavantaṇ. **Ahīndriyanti** idam cakkhusotādīnam saṇṭhānavasena vuttaṇ, nimmitarūpe pana pasādo nāma natthi. **Sace so iddhiṇā caṅkamati, nimmitopi tattha caṅkamati**tiādi sabbam sāvakanimmitam sandhāya vuttaṇ. Buddhanimmitā pana yaṇ yaṇ bhagavā karoti, tam tampi karonti, bhagavato cittavasena aññaṇampi karontīti. **Dhūmayati pajjalatīti** tejokasiṇavasena. **Dhammam bhāsati**tiādiṇi tīṇi aniyametvā vuttāni. **Santiṭṭhatīti** saṅgamma tiṭṭhati. **Sallapatīti** saṅgamma lapati. **Sācaccham samāpajjati**ti aññaṇamaññaṇsa uttarapaccuttarādānavasena samkatham karoti. Ettha ca yaṇ so iddhiṇā idheva ṭhito dibbena cakkhunā rūpam passati, dibbāya sotadhātuyā saddam suṇāti, cetopariyaññaṇena cittaṇ pajānāti, yampi so idheva ṭhito tena brahmunā saddhiṇ santiṭṭhati, sallapati, sācaccham samāpajjati, yampissa “dūrepi santike adhiṭṭhātī”tiādikam adhiṭṭhānam, yampi so dissamānena vā adissamānena vā kāyena brahmalokam gacchati, ettāvātā na kāyena vasam vatteti. Yañca kho “so tassa brahmuno purato rūpiṇ abhinimminātī”tiādinā nayena vuttavidhānam āpajjati, ettāvātā kāyena vasam vatteti nāma. Sesam pana kāyena vasavattanāya pubbabhāgadassanattam vuttanti. Ayam tāva adhiṭṭhānā iddhi.

13. Vikubbaniddhiniddese sikhissa bhagavato sāvakanidassanam vikubbaniddhiyā kāyasakkhipuggaladassanattam vuttaṇ. Tampi dassento paṭhamam tāva **brahmaloke ṭhito sahasilokadhātuṇ sarena viññāpesīti** ativiya acchariyaabbhutabhūtam sahasilokadhātuyā saddasavanam adhiṭṭhānidhiṇ dassesi. Idāni tassa vatthussa paridīpanattamidaṇ vuccati – imasmā hi kappā ekatimse kappe sikhī bhagavā anantarajātīyā tusitapurato cavitvā aruṇavatīnagare aruṇavato rañño pabhāvatiyā nāma mahesiyā kucchismiṇ nibbattitvā paripakkañño mahābhinnikkhamanam nikkhamitvā bodhimaṇḍe sabbaññaṇtaññaṇam paṭivijjhivā pavattavaradhammacakko aruṇavatim nissāya viharanto ekadivasam pātova sarīrapaṭijjaganam katvā mahābhikkhusaṅghaparivāro “aruṇavatim piṇḍāya pavisissāmī”ti nikkhamitvā vihāradvāraṇakotṭhakasamīpe ṭhito abhibhum nāma aggasāvakam āmantesi – “atippago kho, bhikkhu, aruṇavatim piṇḍāya pavisitum. Yena aññataro brahmaloko tenupasaṅkamissāmā”ti. Yathāha –

“Atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho abhibhuṃ bhikkhuṃ āmantesi – ‘āyāma, brāhmaṇa, yena aññataro brahmaloko, tenupasaṅkamissāma yāva bhattassa kālo bhavissatī’ti. ‘Evaṃ bhante’ti kho, bhikkhave, abhibhū bhikkhu sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paccassosi. Atha kho, bhikkhave, sikhī ca bhagavā abhibhū ca bhikkhu yena aññataro brahmaloko, tenupasaṅkamimsū”ti (saṃ. ni. 1.185).

Tattha mahābrahmā sammāsambuddhaṃ disvā attamano paccuggamaṇaṃ katvā brahmāsanaṃ paññāpetvā adāsi. Therassāpi anucchavikaṃ āsanaṃ paññāpayimsu. Nisīdi bhagavā paññatte āsane, theropi attano pattāsane nisīdi. Mahābrahmāpi dasabalaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdi. Tenāha – atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā arahaṃ sammāsambuddho abhibhuṃ bhikkhuṃ āmantesi – “paṭibhātu, brāhmaṇa, taṃ brahmuno ca brahmaparisāya ca brahmapārisajjānaṇca dhammī kathā”ti. “Evaṃ, bhante”ti kho, bhikkhave, abhibhū bhikkhu sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paṭissuṇitvā brahmuno ca brahmaparisāya ca brahmapārisajjānaṇca dhammakathaṃ kathesi. There dhammakathaṃ kathente brahmāno ujjhāyimsu “cirassaṇca mayāṃ satthu brahmalokāgamaṇaṃ labhimhā, ayaṇca bhikkhu ṭhapetvā satthāraṃ sayāṃ dhammakathaṃ ārabhī”ti. Satthā tesāṃ anattamanabhāvaṃ ñatvā abhibhuṃ bhikkhuṃ etadavoca – “ujjhāyanti kho te, brāhmaṇa, brahmā ca brahmaparisā ca brahmapārisajjā ca. Tena hi, vtaṃ brāhmaṇa, bhiyyoso mattāya saṃvejehī”ti. Thero satthu vacanaṃ sampañcchitvā anekavihitaṃ iddhivikubbanāṃ katvā sahasilokadhātuṃ sarena viññāpento –

“Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane;

Dhunātha maccuno senaṃ, naḷāgāraṃva kuñjaro.

“Yo imasmiṃ dhammavinaye, appamatto vihassati;

Paḥāya jātisamsāraṃ, dukkhassantaṃ karissatī”ti. (a. ni. 1.185) –

Imaṃ gāthādvayaṃ abhāsi.

Kiṃ pana katvā thero sahasilokadhātuṃ sarena viññāpesīti? Nīlakaṣiṇaṃ tāva samāpajjitvā vuṭṭhāya abhiññāṇena cakkavālasahassee sabbattha andhakāraṃ phari. Tato “kimidaṃ andhakāra”nti sattānaṃ ābhoge uppanne ālokakaṣiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya ālokaṃ dassesi. “Kiṃ āloko aya”nti vicināntānaṃ attānaṃ dassesi. Cakkavālasahassee ca devamanussā añjaliṃ paggaṇhitvā therāmyeva namassamānā aṭṭhaṃsu. Thero “mahājano mayhaṃ dhammaṃ desentassa saddaṃ suṇātū”ti imā gāthā abhāsi. Sabbe osatāya parisāya majjhe nisīditvā dhammaṃ desentassa viya saddaṃ assosum. Atthopi tesāṃ pākato ahoṣi. Taṃ viññāpanaṃ sandhāya “sarena viññāpesī”ti vuttaṃ. Tena kataṃ anekavihitaṃ iddhivikubbanāṃ sandhāya puna **so dissamānenapīti**ādi vuttaṃ. Tattha **dhammaṃ desesīti** paṭhamaṃ vuttappakāraṃ iddhivikubbanāṃ dassento dhammaṃ desesi, tato yathāvuttakkamena dve gāthā bhāsanto sarena viññāpesīti veditabbaṃ. **Dissamānenapi kāyenāti**ādisu ca itthaṃbhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ, evaṃbhūtakāyo hutvāti attho.

Idāni taṃ vatthum dassetvā aññassāpi iddhimato vikubbaniddhikaraṇavidhānaṃ dassento **so pakativannaṃ vijahitvā**tiādimāha. Tattha **soti** heṭṭhā vuttavidhānena mudukammaññakatacitto so iddhimā bhikkhu. Sace vikubbaniddhiṃ kātukāmo hoti, attano **pakativannaṃ** pakatisaṅghānaṃ **vijahitvā kumārakavannaṃ vā** dasseti. Kathaṃ? Pathavīkaṣiṇārammaṇābhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya “evarūpo kumārako homī”ti nimminitabbaṃ kumārakavannaṃ āvajjitvā kataparikkammāvasāne puna samāpajjitvā vuṭṭhāya “evarūpo nāma kumārako homī”ti abhiññāṇena adhiṭṭhāti, saha adhiṭṭhānena kumārako hotīti. Visuddhimagge (visuddhi. 1.100) kaṣiṇaniddese “pathavīkaṣiṇavasena ekopi hutvā bahudhā hotītiādi bhāvo...pe... evamādīni ijjhantī”ti vacanena idha pathavīkaṣiṇārammaṇaṃ pādakajjhānaṃ yujjati. Tattheva pana abhiññānidese

vikubbaniddhiyā “pathavīkasiṇādīsū aññatarārammaṇato abhiññāpādakajjhānato vuttāyā”ti vuttam, tattheva (visuddhi. 2.398) ca “attano kumārakavaṇṇo āvajjitabbo”ti vuttam, tam nāgādinimmāne na yujjati viya. Nāgavaṇṇādinimmānepi eseva nayo.

Tattha **nāgavaṇṇanti** sappasaṅghānam. **Supaṇṇavaṇṇanti** garuḷasaṅghānam. **Indavaṇṇanti** sakkasaṅghānam. **Devavaṇṇanti** sesadevasaṅghānam. **Samuddavaṇṇam** pana āpokasiṇavasena ijjhati. **Pattinti** padātiṃ. **Vividhampi senābyūhanti** hatthiādīnam vasena anekavihitam senāsamūham. Visuddhimagge pana “hatthimpi dasseṭṭiādi panettha bahiddhāpi hatthiādidassanavasena vuttam. Tattha ‘hatthī homī’ti anadhiṭṭhahitvā ‘hatthī hotū’ti adhiṭṭhātabbam. Assādīsūpi eseva nayo”ti vuttam, tam “pakativannaṃ vijahitvā”ti vuttamūlapadena ca vikubbaniddhibhāvena ca virujjhati. Pāliyaṃ vuttakkamena hi pakativannaṃ avijahitvā adhiṭṭhānavasena aññassa dassanam adhiṭṭhāniddhi nāma, pakativannaṃ vijahitvā adhiṭṭhānavasena attano aññathādasanam vikubbaniddhi nāma.

14. Manomayiddhiñāṇaniddese **imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināṭī**tiādīsū iddhiṃ bhikkhu manomayiddhiṃ kātukāmo ākāsakasiṇārammaṇapādakajjhānato vuttāyā attano rūpakāyaṃ tāva āvajjitvā vuttanayeneva “susiro hotū”ti adhiṭṭhāti, susiro hoti . Atha tassa abbhantare pathavīkasiṇavasena aññaṃ kāyaṃ āvajjitvā parikkammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhāti, tassa abbhantare aññaṃ kāyo hoti. So tam mukhato abbūhitvā bahi ṭhapeti. Idāni tamattham upamāhi pakāsento **seyyathāpī**tiādīmāha. Tattha **muñjambhāti** muñjatiṇamhā. **Īsikaṃ pavāheyyāti** kaḷīraṃ luñceyya. **Kosiyāti** kosakato. **Karaṇḍāti** karaṇḍāya, purāṇatacakaṇḍakatoti attho. Tattha ca **uddhareyyāti** cittenevassa uddharaṇam veditabbam. Ayañhi ahi nāma sajātiyaṃ ṭhito, kaṭṭhantaram vā rukkhantaram vā nissāya, tacato sarīraṃ nikkadḍhanapayogasaṅkhātena thāmena, sarīraṃ khādayamānam viya purāṇatacam jigucchanto imehi catūhi kāraṇehi sayameva kaṇḍakam pajahāti.

Ettha ca yathā īsikaḍayo muñjādīhi sadisā honti, evamidam manomayaṃ rūpaṃ iddhitatā sabbākārehi sadisameva hotīti dassanatham imā upamā vuttāti. “Manomayena kāyena, iddhiyā upasaṅkamī”ti (theragā. 901) ettha abhiññāmanena katakāyo manomayakāyo nāma. “Aññataram manomayaṃ kāyaṃ upapajjati”ti (cūḷava. 333) ettha jhānamanena nibbittakāyo tena manena katattā manomayakāyo nāma. Idha pana abhiññāmanena uppāditakāyo tena manena katattā manomayakāyo nāma. Evaṃ sati adhiṭṭhāniddhiyā vikubbaniddhiyā ca kato manomayakāyo nāma hotīti ce? Hotiyeva. Idha pana tasmaṃ visum visum visesena visesetvā adhiṭṭhāniddhi vikubbaniddhīti ca vuttattā abbhantarato nimmānameva manomayiddhi nāma.

15. Nānavipphāriddhiniddese nāṇassa vipphāro vego assā atthīti **nānavipphārā**. Ettha ca sattaanupassanāvaseneva iddhiṃ dassetvā sesā yāva arahattamaggā saṅkhittāti veditabbā.

Āyasmato bākulassa nānavipphārā iddhītiādīsū bākulatthero tāva dvīsū kulesu vaḍḍhitattā evamladdhanāmo pubbabuddhesu katādhikāro puññasampadāya sampanno thero. So hi mahāsampattiṃ anubhavamāno devamanussesu saṃsaranto amhākaṃ dasabalassa nibbattito puretameva kosambiyaṃ seṭṭhikule nibbatti. Tam jātakāle maṅgalatthāya mahāparivārena yamaṇam netvā saparivārā dhātī nimujjanummujjanavasena kīlāpentī nhāpeti. Eko mahāmaccho “bhakkho me aya”nti maññaṃ māno mukham vivaritvā upagato. Dhātī dāraṇam chaḍḍetvā palātā. Mahāmaccho tam gili. Puññavā satto sayanagabbham pavisitvā nipanno viya na kiñci dukkham pāpuṇi. Maccho dārakassa tejena tattakam phālam gilitvā viya dayhamāno vegena tiṃsayojanam gantvā bārāṇasivāsino macchabandhassa jālam pāvisi. So dārakassa tejena jālato nīhaṃattova mato. Macchabandhā tam sakalameva antarakājena ādāya “sahassena demā”ti nagare carantā asītikotiḍhanassa aputtakassa seṭṭhissa gharadvāram gantvā seṭṭhibhariyāya ekena kahāpaṇena adamsu. Sā tam sayameva phalake ṭhapetvā pitthito phālentī macchakucchiyaṃ suvaṇṇavaṇṇam dāraṇam disvā

“macchakucchiyaṃ me putto laddho”ti nādaṃ naditvā dāraṃ ādāya sāmikaṃ upagacchi. Setṭhi tāvadeva bheriṃ carāpetvā dāraṃ ādāya rañño santikaṃ ānetvā tamatthaṃ ārocesi. Rājā “puññavā dāraṃ, posehi na”nti āha. Itarampi setṭhikulaṃ taṃ pavattiṃ sutvā tattha gantvā “amhākaṃ putto”ti taṃ dāraṃ gaṇhituṃ vivadi. Ubhopi rājakulaṃ agamaṃsu. Rājā “dvinnampi aputtakāṃ kātuṃ na sakkā, dvinnampi dāyādo hotū”ti āha. Tato paṭṭhāya dvepi kulāni lābhagayasaṃgappattāni ahesuṃ. Tassa dvīhi kulehi vaḍḍhitattā “bākulakumāro”ti nāmaṃ akamsu. Tassa viññutaṃ pattassa dvīsipi nagaresu tayo tayo pāsāde kāretvā nāṭakāni paccupaṭṭhapesuṃ. Ekekasmim nagare cattāro cattāro māse vasi. Tahim ekasmim nagare cattāro māse vuṭṭhassa saṅghāṇānāvāsu maṇḍapaṃ kāretvā tattha naṃ nātakehi saddhim āropetvā mahāsampattiṃ anubhavamānaṃ dvīhi māsehi itaraṃ nagaraṃ upaḍḍhapathaṃ nenti. Itaranagaraṃ vāsino nāṭakāpi “dvīhi māsehi upaḍḍhapathaṃ āgato bhavissati”ti tattheva paccuggantvā dvīhi māsehi attano nagaraṃ ānenti. Itaranāṭakā majjhe nivattitvā attano nagarameva gacchanti. Tattha cattāro māse vasitvā teneva niyāmena puna itaranagaraṃ gacchati. Evamassa sampattiṃ anubhavantaṃ asīti vassāni paripuññāni.

Tasmim samaye amhākaṃ bodhisatto sabbaññutaṃ pāpuṇitvā pavattavaradhammacakko anukkamena cārikaṃ caranto kosambim pāpuṇi. “Bārāṇasi”nti majjhimabhāṇakā. Bākulasetṭhipi kho “dasabalo āgato”ti sutvā bahuṃ gandhamālaṃ ādāya satthu santikaṃ gantvā dhammakathaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbaji. So sattāhameva puthujjano hutvā aṭṭhame aruṇe saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Athassa dvīsū nagaresu paricitamātugāmā attano kulagharāni āgantvā tattheva vasamānā cīvarāni karitvā paṇiṃsu. Thero ekaṃ aḍḍhamāsaṃ kosambivāsīhi pahitaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, ekaṃ aḍḍhamāsaṃ bārāṇasivāsīhīti eteneva niyāmena dvīsū nagaresu yaṃ yaṃ uttamaṃ, taṃ taṃ therasseva āharīyati. Pabbajitassāpissa sukheva asīti vassāni agamaṃsu. Ubhayatthāpissa muhuttamattampi appamattakopi ābādho na uppannapubbo. So pacchime kāle bākulasuttaṃ (ma. ni. 3.209 ādayo) kathetvā parinibbāyīti. Evaṃ macchakucchiyaṃ arogabhāvo āyasmato bākulassa pacchimabhavikassa tena attabhāvena paṭilabhitabbaarahattañāṇānubhāvena nibbattattā ñāṇavipphārā iddhi nāma. Sucaritakammaphalappattassa paṭisambhidāñāṇassa ānubhāvenātipi vadanti.

Samkiccatheropi (visuddhi. 2.373) pubbe katapuñño dhammasenāpatittherassa upaṭṭhākassa sāvatthiyaṃ aḍḍhakulassa dhītu kucchimim nibbatti. Sā tasmim kucchigate ekena byādhinā taṃ khaṇaṃyeva kālamakāsi, tassā sarīre jhāpiyamāne ṭhapetvā gabbhamaṃsaṃ sesamaṃsaṃ jhāpayi. Athassā gabbhamaṃsaṃ citakato otāretvā dvīsū tīsū ṭhānesu sūlehi vijjhimsu. Sūlakoṭi dārakassa akkhikoṭim phusi. Evaṃ gabbhamaṃsaṃ vijjhitvā āngārārasimhi pakkhipitvā āngāreheva paṭicchadetvā pakkamimsu. Gabbhamaṃsaṃ jhāyi, āngāramatthake pana suvaṇṇabimbasaḍḍiso dāraṃ padumagabbhe nipanno viya ahoṣi. Pacchimabhavikasattassa hi sinerunā otthariyamānassāpi arahattaṃ appatvā jīvitakkhaya nāma natthi. Punadivase “citakaṃ nibbāpessāmā”ti āgatā tathā nipannaṃ dāraṃ disvā accharyabbhutaṃcittajātā dāraṃ ādāya nagaraṃ gantvā nemittake pucchimsu. Nemittakā “sace ayaṃ dāraṃ agāraṃ ajjhāvasissati, yāva sattamā kulaparivaṭṭā ñāṭakā duggatā bhavissanti. Sace pabbajissati, pañcahi samaṇasatehi parivuto carissati”ti āhaṃsu. Ayyakā taṃ dāraṃ vaḍḍhesi. Nāṭakāpi vaḍḍhitakāle “amhākaṃ ayyassa santike pabbājessāmā”ti posayimsu. So sattavassikakāle “tava kucchiyā vasanakāle mātā te kālamakāsi, tassā sarīre jhāpiyamānepi tvaṃ na jhāyī”ti kumārakānaṃ kathaṃ sutvā “ahaṃ kira evarūpā bhayā mutto, kim me gharāvāsena pabbajissāmī”ti ñāṭakānaṃ ārocesi. Te “sādhu, tātā”ti taṃ dhammasenāpatittherassa santikaṃ netvā “bhante, imaṃ pabbājethā”ti adaṃsu. Thero tacapañcakammaṭṭhānaṃ datvā pabbājesi. So khuraggeyeva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Paripuñṇavasso ca upasampadaṃ labhitvā dasavasso hutvā pañcasatabhikkhuparivāro vicarīti. Evaṃ vuttanayeneva dārucitakāya arogabhāvo āyasmato samkiccassa ñāṇavipphārā iddhi nāma.

Bhūtapālattheropi (visuddhi. 2.373) pubbahetusampanno. Tassa pitā rājagahe daliddamanusso. So taṃ dāraḥ gahetvā dārūnaṃ atthāya sakaṭena aṭaviṃ gantvā dārubbhāraṃ katvā sāyaṃ nagaradvārasamīpaṃ patto. Athassa goṇā yugaṃ ossajitvā nagaraṃ pavasiṃsu. So sakaṭamūle puttakaṃ nisidāpetvā goṇānaṃ anupadaṃ gacchanto nagarameva pāvisi. Tassa anikkhantasseva dvāraṃ pidahi. Dārako sakalarattiṃ sakaṭassa heṭṭhā nipajjitvā niddaṃ okkami. Rājagahaṃ pakatiyāpi amanussabahulaṃ, idaṃ pana susānasamīpaṭṭhānaṃ. Na ca koci yakkho tassa pacchimabhavikassa dāraḥ upaddavaṃ kātumasakki. So aparena samayena pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇitvā bhūtapālatthero nāma ahoṣīti. Evaṃ vālayakkhānucaritepi padese vuttanayeneva arogabhāvo āyasmato bhūtapālassa ñāṇavipphārā iddhi nāma.

16. Samādhivipphāriddhiniddese āyasmato sārīputtassa samādhivipphārā iddhītiādīsu āyasmato sārīputtassa mahāmogallānatherena saddhiṃ kapotakandarāyaṃ viharato juṅhāya rattiyaṃ navoropitehi kesehi ajjhokāse nisinnassa eko duṭṭhayaḥ sahāyakena yakkhena vāriyamānopi sīse pahāraṃ adāsī. Yassa meghassa viya gajjato saddo ahoṣī, thero tassa pahāraṇasamaye samāpattiṃ appetvā nisinno hoti. Athassa tena pahārena na koci ābādho ahoṣī. Ayaṃ tassa āyasmato samādhivipphārā iddhi. Yathāha –

“Evaṃ me suttaṃ (udā. 34) – ekaṃ samayaṃ bhagavā rājagahe viharati veḷuvane kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā ca sārīputto āyasmā ca mahāmogallāno kapotakandarāyaṃ viharanti. Tena kho pana samayena āyasmā sārīputto juṅhāya rattiyaṃ navoropitehi kesehi abbhokāse nisinno hoti aññataraṃ samādhim samāpajjitvā.

“Tena kho pana samayena dve yakkhā sahāyakā uttarāya disāya dakkhiṇaṃ disaṃ gacchanti kenacideva karaṇīyena. Addasaṃsu kho te yakkhā āyasmantaṃ sārīputtaṃ juṅhāya rattiyaṃ navoropitehi kesehi abbhokāse nisinnaṃ, disvāna eko yakkho dutiyaṃ yakkhaṃ etadavoca – ‘paṭibhāti maṃ, samma, imassa samaṇassa sīse pahāraṃ dātu’nti. Evaṃ vutte so yakkho taṃ yakkhaṃ etadavoca – ‘alaṃ, samma, mā samaṇaṃ āsādesi, uḷāro so, samma, samaṇo mahiddhiko mahānubhāvo’ti.

“Dutiyampi kho...pe... tatiyampi kho so yakkho taṃ yakkhaṃ etadavoca – ‘paṭibhāti maṃ, samma, imassa samaṇassa sīse pahāraṃ dātu’nti. Tatiyampi kho so yakkho taṃ yakkhaṃ etadavoca – ‘alaṃ, samma, mā samaṇaṃ āsādesi, uḷāro so, samma, samaṇo mahiddhiko mahānubhāvo’ti.

“Atha kho so yakkho taṃ yakkhaṃ anādiyitvā āyasmato sārīputtassa sīse pahāraṃ adāsī. Tāva mahāpahāro ahoṣī, api tena pahārena sattarataṃ vā aḍḍhatṭhamarataṃ vā nāgaṃ osāreyya, mahantaṃ vā pabbatakūṭaṃ padāleyya. Atha ca pana so yakkho ‘dayhāmi dayhāmī’ti tattheva mahānirayaṃ apatāsī.

“Addasā kho āyasmā mahāmogallāno dibbena cakkhunā visuddhena atikkantaṃ anusakena tena yakkhena āyasmato sārīputtassa sīse pahāraṃ dīyamānaṃ, disvā yena āyasmā sārīputto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṃ sārīputtaṃ etadavoca – ‘kacci te, āvuso sārīputta, khamaṇīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci na kiñci dukkha’nti. ‘Khamaṇīyaṃ me, āvuso moggallāna, yāpanīyaṃ me, āvuso moggallāna, api ca me sīsaṃ thokaṃ dukkha’nti.

“Acchariyaṃ, āvuso sārīputta, abbhutaṃ, āvuso sārīputta, yāva mahiddhiko āyasmā sārīputto mahānubhāvo. Idha te, āvuso sārīputta, aññataro yakkho sīse pahāraṃ adāsī. Tāva mahā pahāro ahoṣī, api tena pahārena sattarataṃ vā aḍḍhatṭhamarataṃ vā nāgaṃ osāreyya, mahantaṃ vā pabbatakūṭaṃ padāleyya. Atha ca panāyasmā sārīputto evamāha – ‘khamaṇīyaṃ me, āvuso moggallāna, yāpanīyaṃ me, āvuso moggallāna, api ca me sīsaṃ thokaṃ dukkha’nti.

“Acchariyaṃ, āvuso moggallāna, abbhutaṃ, āvuso moggallāna, yāva mahiddhiko āyasmā mahāmoggallāno mahānubhāvo, yatra hi nāma yakkhampi passissati, mayaṃ panetarahi paṃsupisācakampi na passāmāti.

“Assosi kho bhagavā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya tesam ubhinnaṃ mahānāgānaṃ imaṃ evarūpaṃ kathāsallāpaṃ.

Atha kho bhagavā etamatthaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi –

“Yassa selūpamaṃ cittaṃ, tṭhitaṃ nānupakampati;

Virattaṃ rajanīyesu, kopanīye na kuppati;

Yassevaṃ bhāvitaṃ cittaṃ, kuto taṃ dukkhamessatī”ti. (udā. 34);

Ettha ca “kuto taṃ dukkhamessatī”ti bhagavatā vuttavacanena “tena pahārena na koci ābādho ahoṣī”ti aṭṭhakathāvacanaṃ ativiya sameti. Tasmā “apica me sīsaṃ thokaṃ dukkha”nti vacanena dukkhavedanā na hoti, sīssa pana akammaññabhāvaṃ sandhāya “dukkha”nti vuttaṃ. Lokepi hi akicchena pariharitaṃ sakkuṇeyyo sukhasīlo, kicchena pariharitaṃ sakkuṇeyyo dukkhasīloti vuccati. Tampi kho akammaññataṃ samāpattito vuṭṭhitasamayattā ahoṣīti veditabbo. Samāpattiappitasamaye hi tampi na bhaveyyāti. “Etarahi paṃsupisācakampi na passāmā”ti daṭṭhuṃ asamatthatāya na vuttaṃ, abhiññāsu byāpārābhāvena vuttaṃ. Thero kira “pacchimā janatā pothujjanikāya iddhiyā sārasaññā māhesu”nti pacchimaṃ janataṃ anukampamāno yebhuyyena iddhiṃ na valañjesi. Theragāthāya ca –

“Neva pubbenivāsāya, napi dibbassa cakkhuno;

Cetopariyāya iddhiyā, cutiyā upapattiyā;

Sotadhātuvisuddhiyā, paṇidhi me na vijjatī”ti. (theragā. 996) –

Therena sayameva abhiññāsu patthanābhāvo vutto. Thero pana sattasatṭhiyā sāvakaṃpāramiññesu pāramippattoti.

Sañjīvattheraṃ pana kakusandhassa bhagavato dutiyaaggasāvakaṃ nirodhasamāpannaṃ “kālaṅkato”ti sallakkhetvā gopālakādayo tīṇakaṭṭhādīni samkaḍḍhitvā aggiṃ adamsu. Therassa cīvare aṃsumattampi na jhāyittha. Ayamassāyasmato anupubbasaṃpattivasena pavattasamathānubhāvanibbattattā samādhivipphārā iddhi. Yathāha –

“Tena kho pana, pāpima, samayena kakusandho bhagavā arahāṃ sammāsambuddho loke uppanno hoti. Kakusandhassa kho pana, pāpima, bhagavato arahato sammāsambuddhassa vidhurasañjīvaṃ nāma sāvakayugaṃ ahoṣi aggaṃ bhaddayugaṃ. Yāvatā pana, pāpima, kakusandhassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa sāvakā. Tesu na ca koci āyasmatā vidhurena samasamo hoti yadidaṃ dhammadesanāya. Iminā kho etaṃ, pāpima, pariyaṃyena āyasmato vidhurassa vidhuroteva samaññā udapādi. Āyasmā pana, pāpima, sañjīvo araññagatopi rukkhamaṇḍalagatopi suññāgāragatopi appakasireneva saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjati.

“Bhūtapubbaṃ, pāpima, āyasmā sañjīvo aññatarasmiṃ rukkhamaṇḍale saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno nisinno hoti. Addasaṃsu kho, pāpima, gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino āyasmantaṃ sañjīvaṃ aññatarasmiṃ rukkhamaṇḍale saññāvedayitanirodhaṃ samāpannaṃ, disvāna tesam etadahosi – ‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, ayaṃ samaṇo nisinnako kālaṅkato, handa naṃ dahāmā’ti.

“Atha kho te, pāpima, gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino tiṇaṅca kaṭṭhaṅca gomayaṅca samkaḍḍhitvā āyasmato sañjīvassa kāye upacinitvā aggiṃ datvā pakkamiṃsu. Atha kho, pāpima, āyasmā sañjīvo tassā rattiyā accayena tāya samāpattiyā vuṭṭhahitvā cīvarāni papphotetvā pubbaṅhasamayam nivāsetvā pattacīvaramādāya gāmaṃ piṇḍāya pāvīsi. Addasaṃsu kho te, pāpima, gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino āyasmantaṃ sañjīvaṃ piṇḍāya carantaṃ, disvā nesam etadahosi – ‘acchariyaṃ vata bho, abbhutaṃ vata bho, ayaṃ samaṇo nisinnakova kālaṅkato, svāyaṃ paṭisañjīvito’ti. Iminā kho evaṃ, pāpima, pariyāyena āyasmato sañjīvassa sañjīvoteva samaññā udapādī”ti (ma. ni. 1.507).

Khāṇukoṇḍaññatthero pana pakatiyāva samāpattibahulo, so aññatarasmiṃ araññe rattim samāpattim appetvā nisīdi, pañcasatā corā bhaṇḍakaṃ thenetvā gacchantā “idāni amhākaṃ anupadaṃ gacchantā natthī”ti vissamitukāmā bhaṇḍakaṃ oropayamānā “khāṇuko aya”nti maññamānā therasseva uparī sabbabhaṇḍakāni ṭhapesuṃ. Tesam vissamitvā gacchantānaṃ paṭhamam ṭhapitabhaṇḍakassa gahaṇakāle kālaparicchedavasena thero vuṭṭhāsi. Te therassa calanākāraṃ disvā bhītā viraviṃsu. Thero “mā bhāyatha, upāsakā, bhikkhu aha”nti āha. Te āgantvā vanditvā theragatena pasādena pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇṇiṃsu. Tato pabhuti ca thero khāṇukoṇḍaññatthero nāma ahosi. Ayamettha pañcahi bhaṇḍakasatehi ajjhotthataṃ tassāyasmato ābādhābhāvo samādhivipphārā iddhi.

Uttarā (a. ni. aṭṭha. 1.1.262) pana upāsikā rājagahe mahādhanassa puṇṇassa setṭhino dhītā, kumārikakāleyeva saddhiṃ mātāpitūhi sotāpattiphalaṃ pattā, sā vayappattā rājagahasetṭhino mahatā nibandhena tassa puttassa micchādiṭṭhikassa dinnā. Sā buddhadassanāya dhammassavanāya buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dānaṅca dātum dhammaṅca sotum okāsaṃ alabhamānā upaddutā hutvā tasmīnyeva nagare sirimaṃ nāma gaṇikaṃ pakkosāpetvā okāsakaraṇatthameva pitu gharāva ānītāni pañcadasakahāpaṇasahassāni tassā datvā “ime kahāpaṇe gahetvā imaṃ aḍḍhamāsaṃ setṭhiputtaṃ paricarāhi”ti taṃ sāmikassa appetvā sayam uposathaṅgāni adhiṭṭhāya “imaṃ aḍḍhamāsaṃ buddhadassanādīni labhissāmi”ti tuṭṭhamānasā yāva pavāraṇāya buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantāpetvā aḍḍhamāsaṃ mahādānaṃ adāsi, pacchābhattaṃ mahānase khajjabhojjādīni samvidahāpeti. Tassā sāmiko “sve pavāraṇā”ti sirimāya saha vātapāne ṭhatvā bahi olokento taṃ tathāvicarantiṃ sedakilinnaṃ chārikāya okiṇṇaṃ aṅgāramasimakkhitaṃ disvā “attano sampattiṃ abhuñjitvā kusalaṃ nāma karoti bālā”ti hasi. Uttarāpi taṃ oloketvā “sampaṛāyatthaṃ kusalaṃ na karoti bālo”ti hasi.

Sirimā ubhinnaṃpi taṃ kiriyaṃ disvā “ahaṃ gharasāminī”ti maññamānā issāpakatā uttarāya kujjhivā “dukkhaṃ uppādessāmi”ti pāsādā otarati. Uttarā taṃ ṇatvā piṭṭhake nisīditvā taṃ mettana cittena phari. Sirimā pāsādā oruyha mahānasaṃ pavisitvā pūvapaṇato ulūṅkapūraṃ pakkuthitaṃ sappiṃ gahetvā tassā matthake okiri. Taṃ paduminipaṇṇe sītūdakaṃ viya vinivaṭṭetvā agamāsi. Dāsiyo sirimaṃ hatthehi pādehi pothetvā bhūmiyaṃ pātesuṃ. Uttarā mettājānato vuṭṭhāya dāsiyo vāresi. Sirimā uttaraṃ khamāpesi. Uttarā “sve satthu purato khamāpehi”ti vatvā tāya kāyaveyyāvaṭṭikaṃ yācitāya byañjanasampādanam ācikkhi. Sā taṃ sampādetvā attano parivārā pañcasatā gaṇikāyo sasaṅghaṃ satthāraṃ parivisitvā “khamāpanasahāyikā hoṭhā”ti vatvā punadivase tathā tāhi gaṇikāhi saddhiṃ satthu bhattakiccāvasāne satthāraṃ vanditvā “ahaṃ bhagavā uttarāya aparajjhīṃ, khamatu me uttarā”ti āha. Satthā “khama, uttare”ti vatvā “khamāmi, bhagavā”ti vutte “akkodhena jine kodha”ntiādikaṃ (dha. pa. 223) dhammaṃ desesi. Uttarā puretarameva sāmikaṅca sassusasure ca satthu santike upanesi. Desanāvasāne te ca tayo janā, sabbā ca gaṇikāyo sotāpattiphale patiṭṭhahimsūti. Evaṃ uttarāya upāsikāya pakkuthitasappinā piṭṭhābhāvo samādhivipphārā iddhi.

Sāmāvatīupāsikā nāma kosambiyam udenassa rañño aggamahesī. Tassa hi rañño pañcasatapañcasataitthiparivārā tisso aggamahesiyo ahesum. Tāsam sāmāvatī bhaddiyanagare bhaddiyasetṭhino dhītā. Pitari kālaṅkate pitu sahāyakassa kosambiyam ghositasetṭhino ghare pañcasataitthiparivāraḍḍhitam vayappattam rājā disvā sañjātasineho saporivāramattano gharam netvā abhisekatthānam adāsi. Caṇḍapajjotassa rañño dhītā vāsuladattā nāma ekā mahesī. Māgaṇḍiyabrāhmaṇassa dhītā bhagavato pādaparicārikam katvā pitarā diyyamānā –

“Disvāna taṅham aratiṃ ragañca, nāhosi chando api methunasmim;

Kimevidam muttakarīsapuṇṇam, pādāpi nam samphusitum na icche”ti. (su. ni. 841)

Bhagavatā bhāsitaṃ gātham sutvā bhagavati āghātam bandhi. Tassā mātāpitāro māgaṇḍiyasuttadesanāvasāne anāgāmiphalaṃ patvā pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇṇimsu. Tassā cūlapitā māgaṇḍiyo taṃ kosambim netvā rañño adāsi. Sā rañño ekā mahesī.

Atha kho ghositasetṭhi kukkuṭasetṭhi pāvārikasetṭhīti tayo setṭhino loke tathāgatuppādam sutvā jetavanam satthu santikam gantvā dhammam sutvā sotāpattiphalaṃ patvā aḍḍhamāsam buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānam datvā satthu kosambigamanam āyācitvā kosambim gantvā ghoṣitārāmo kukkuṭārāmo pāvārikārāmoti tayo janā tayo ārāme kārapetvā anupubbena tattha āgataṃ satthāram paṭipāṭiyā ekekasmim divase ekekasmim vihāre vasāpetvā ekeko sasaṅghassa bhagavato mahādānamadāsi. Athekadivasam tesam upatthāko sumano nāma mālākāro setṭhino āyācitvā sasaṅgham satthāram bhojetum attano ghare nisīdāpesi. Tasmim khaṇe sāmāvatīyā paricārikā khujjuttarā nāma dāsī aṭṭha kahāpaṇe gahetvā tassa gharam agamāsi. So “sasaṅghassa tāva satthuno parivesanasahāyā hohi”ti āha. Sā tathā katvā satthu bhattakiccāvasāne dhammadesanam sutvā sotāpannā hutvā aññadā cattāro kahāpaṇe attano ādiyantī adinnaṃ ādiyitum abhabbattā aṭṭhahi kahāpaṇehi pupphāni ādāya sāmāvatīyā upanāmesi. Tāya pupphānam bahubhāvākāraṇam puṭṭhā musā bhaṇitum abhabbattā yathāsabhāvam āha. “Ajja kasmā na gaṇhī”ti vuttā “sammāsambuddhassa dhammam sutvā amataṃ sacchākāsi”nti āha. “Amma uttare, taṃ dhammam amhākampi kathehī”ti. “Tena hi maṃ nhāpetvā suddham vatthayugam datvā ucce āsane nisīdāpetvā sabbā nīcāsanesu nisīdathā”ti āha. Tā sabbāpi tathā kariṃsu. Sā sekhapaṭisambhidappattā ariyasāvīkā ekaṃ vattham nivāsetvā ekaṃ uttarāsaṅgam katvā bījanim gahetvā tāsam dhammam desesi. Sāmāvatī ca pañcasatā ca itthiyo sotāpattiphalaṃ pāpuṇṇimsu. Tā sabbāpi khujjuttaram vanditvā “amma, ajjato paṭṭhāya veyyāvaccam akatvā amhākam mātuṭṭhāne ācariyatthāne ca ṭhatvā satthārā desitadesitaṃ dhammam sutvā amhākam kathehī”ti āhaṃsu. Sā tathā karontī aparabhāge tipītakadharā hutvā satthārā bahussutānam upāsikānam aggaṭṭhāne ṭhapitā aggaṭṭhānam labhi. Sāmāvatimissikā buddhassa dassanam pihenti, dasabale antaravīthim paṭipanne vātapānesu appahontesu bhittim bhinditvā satthāram olokenti, vandanapūjanañca karonti.

Māgaṇḍiyā tattha gatā tāni chiddāni disvā tattha kāraṇam pucchantī satthu āgatabhāvam ṇatvā bhagavati āghātena tāsampi kujjhitvā “mahārāja, sāmāvatimissikānam bahiddhā patthanā atthi, bhittim bhinditvā samaṇam gotamaṃ olokenti, katipāhena taṃ māressantī”ti rājānam āha. Rājā chiddāni disvāpi tassā vacanam na saddahi, uddhacchiddakavātapānāni kārapesi. Puna māgaṇḍiyā rājānam tāsū bhinditukāmā aṭṭha sajjīvakukkute āharāpetvā “mahārāja, tāsam vīmaṃsanattham ime kukkute māretvā ‘mamattāya pacāhī’ti pesehī”ti āha. Rājā tathā pesesi. Tāya “pāṇātipātam na karomā”ti vutte puna “tassa samaṇassa gotamassa pacitvā pesehī”ti āha. Raññā tathā pesite māgaṇḍiyā aṭṭha māritakukkute tathā vatvā pesesi. Sāmāvatī pacitvā dasabalassa pāhesi. Māgaṇḍiyā tenapi rājānam kopetum nāsakkhi.

Rājā pana tīsu mahesīsu ekekissā vasanatṭhāne satta satta divasāni vasati. Rājā attano gamanaṭṭhānaṃ hatthikantavīnaṃ ādāya gacchati. Māgaṇḍiyā rañño sāmāvatiyā pāsādagamanakāle dāṭhā agadena dhovāpetvā veḷupabbe pakkhipāpetvā ekaṃ kaṇhasappapotakaṃ āharāpetvā antovīṇāya pakkhipitvā mālāguḷakena chiddaṃ pidahi. Taṃ rañño tatha gatakāle aparāparaṃ vicarantī viya hutvā vīṇachiddato mālāguḷakaṃ apanesi. Sappo nikkhamitvā passasanto phaṇaṃ katvā sayanapitṭhe nipajji. Sā āha – “dhī sappo”ti mahāsaddamakāsi. Rājā sappam disvā kujjhi. Sāmāvatī rañño kuddhabhāvaṃ ñatvā pañcannaṃ itthisatānaṃ saññamadāsi “ajja odhisakamettāpharaṇena rājānaṃ pharathā”ti. Sayampi tathā akāsi. Rājā sahasathāmadhanaṃ ādāya jiyam poṭhetvā sāmāvatim dhure katvā sabbā tā itthiyo paṭipāṭiyā ṭhapāpetvā visapītaṃ khurappaṃ sannayhitvā dhanuṃ pūretvā aṭṭhāsi. Khurappaṃ neva khipituṃ , na oropituṃ sakkoti, gattehi sedā muccanti, sarīraṃ vedhati, mukhato kheḷo patati, gaṇhitabbagahaṇaṃ na passati, atha naṃ sāmāvatī “kiṃ, mahārāja, kilamasi”ti āha. “Āma, devi, kilamāmi, avassayo me hohī”ti. “Sādhu, mahārāja, khurappaṃ pathavīmukhaṃ karohī”ti. Rājā tathā akāsi. Sā “rañño hatthato khurappaṃ muccatū”ti adhiṭṭhāsi. Tasmim khaṇe khurappaṃ mucci. Rājā taṃkhaṇaṇṇeva uduke nimujjitvā allavattho allakeso sāmāvatiyā pādesu nipatitvā “khama, devi, mayhaṃ –

‘Sammuyhāmi pamuyhāmi, sabbā muyhanti me disā;

Sāmāvatī maṃ tāyassu, tvaṅca me saraṇaṃ bhavā”ti. – āha;

Sāmāvatī –

“Mā maṃ tvaṃ saraṇaṃ gaccha, yamaṃ saraṇaṃ gatā;

Saraṇaṃ gaccha taṃ buddhaṃ, tvaṅca me saraṇaṃ bhavā”ti. –

Āha. Rājā “tena hi taṃ saraṇaṃ gacchāmi satthāraṅca, varaṅca te dammī”ti āha. Sā “varo gahito hotu, mahārāja”ti āha. Rājā satthāraṃ upasaṅkamitvā saraṇaṃ gantvā nimantetvā buddhappamukhassa saṅghassa sattāhaṃ mahādānaṃ datvā “sāmāvatim varam gaṇhāhī”ti āha. “Sādhu, mahārāja, imaṃ me varam dehi, satthā pañcahi bhikkhusatehi saddhim idhāgacchatu, dhammaṃ sossāmī”ti āha. Rājā satthāraṃ vanditvā “bhante, pañcahi bhikkhusatehi saddhim nibaddhaṃ idhāgacchatha, sāmāvatimissikā ‘dhammaṃ sossāmā’ti vadantī”ti āha. Satthā “mahārāja, buddhānaṃ nāma ekatṭhānaṃ nibaddhaṃ gantuṃ na vaṭṭati, mahājanopi paccāsīsatī”ti āha. “Tena hi, bhante, bhikkhū āṇāpethā”ti. Satthā ānandattheraṃ āṇāpesi. Thero pañca bhikkhusatāni ādāya nibaddhaṃ rājakulaṃ gacchati. Tāpi devīpamukhā itthiyo theram bhojetvā dhammaṃ suṇimisu. Sāmāvatīna satthā mettāvīhārīnaṃ upāsikānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesīti. Evaṃ rañño khurappaṃ muñcituṃ avisahanabhāvo sāmāvatiyā upāsikāya samādhivipphārā iddhīti . Ettha ca aveccappasādena vā okappanapasādena vā ratanattayasaraṇagamanena vā ratanattayaṃ upāsātīti upāsikāti vuccatīti.

17. Ariyiddhiniddese ariyā iddhīti cetovasippattānaṃ khīṇāsavaariyānaṃyeva sambhavato ariyā iddhīti vuccatīti. **Idha bhikkhūti** imasmim sāsane khīṇāsavo bhikkhu. **Aniṭṭhe vatthusminti** ārammaṇapakatīyā amanāpe vatthusmim satte vā saṅkhāre vā. **Mettāya vā pharatīti** satto ce hoti, mettābhāvanāya pharati. **Dhātuto vā upasaṃharatīti** saṅkhāro ce hoti, “dhātumatta”nti dhātumanasikāraṃ upasaṃharati. Sattepi dhātūpasaṃhāro vaṭṭati. **Asubhāya vā pharatīti** satto ce, asubhabhāvanāya pharati. **Aniccato vā upasaṃharatīti** saṅkhāro ce, “anicca”nti manasikāraṃ upasaṃharati. **Tadubhayanti** taṃ ubhayaṃ. **Upekkhakoti** chaḷaṅgupekkhāya upekkhako. **Satoti** satīvepullappattattā. **Sampajānoti** paññāya sampajānakāritṭā. **Cakkhunā rūpaṃ disvāti** kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuvīññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇā panāhu – “cakkhu rūpaṃ na passati acittakattā, cittaṃ na passati acakkhukattā, dvārārammaṇasaṅghaṭṭane pana pasādavatthukena cittena passati. Īdisī panesā ‘dhanunā vijjhatī’tiādīsu viya sasambhārakathā nāma hoti. Tasmā cakkhuvīññāṇena rūpaṃ disvāti

ayamettha attho”ti (dha. sa. aṭṭha. 1352). Atha vā cakkhunā karaṇabhūtena rūpaṃ disvāti attho. **Neva sumano hotīti** gehasitasomanassapaṭikkhepo, na kiriyabhūtāya somanassavedanāya. **Na dummanoti** sabbadomanassapaṭikkhepo. **Upekkhako viharatīti** itṭhāniṭṭhārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtāya chasu dvāresu pavattanato “chaḷaṅgupekkhā”ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya upekkhako viharati. **Sotena saddaṃ sutvāti**ādīsipi eseva nayo.

18. Kammavipākajiddhiniddese **sabbesaṃ pakkhīnanti** sabbesaṃ pakkhijātānaṃ jhānābhiññā vināyeva ākāsenā gamanaṃ. Tathā **sabbesaṃ devānaṃ** ākāśagamaṇaṃ dassanādīni ca. **Ekaccānaṃ manussānanti** paṭhamakappikānaṃ manussānaṃ. **Ekaccānaṃ vinipātikānanti** piyaṅkaramātā punabbasumātā phussamittā dhammaguttātievamādīnaṃ sukhasamussayato vinipatitattā vinipātikānaṃ aññesaṅca petānaṃ nāgasupaṇṇānaṅca ākāśagamaṇādikaṃ kammavipākajā iddhi.

Puñṇavato iddhiniddese **rājāti** dhammena paresaṃ rañjanato rājā. Ratanacakkaṃ vattetīti **cakkavattī. Vehāsaṃ gacchatīti** accantasamyogathe upayogavacanaṃ. **Caturaṅginīyāti** hatthiassarathapattisaṅkhātacatuṅgavatiyā. **Senāti** tesāṃ samūhamattameva. **Antamasoti** heṭṭhimantato. **Assabandhā** nāma assānaṃ rakkhakā. **Gopurisā** nāma gunnaṃ rakkhakā. **Upādāyāti** avissajjetvā. Evaṃ tesāṃ vehāśagamaṇaṅca puñṇavato iddhīti attho.

Jotikassagahapatissa puñṇavato iddhīti jotiko nāma pubbe paccekabuddhesu katādhikāro rājagahanagare seṭṭhi. Tassa kira jātadivase sakalanagare sabbāvudhāni jaḷiṃsu, sabbesaṃ kāyārulhāni ābharaṇānīpi pajjalitāni viya obhāsaṃ muñciṃsu, nagaraṃ ekapajjotaṃ ahosi. Athassa nāmaggaṇadivase sakalanagarassa ekajotibhūtattā jotikoti nāmaṃ kariṃsu. Athassa vayappattakāle gehakaraṇatthāya bhūmitale sodhiyamāne sakko devarājā āgantvā soḷasakarīsamatte thāne pathaviṃ bhinditvā sattaratanamayaṃ sattabhūmikaṃ pāsādaṃ utthāpesi, pāsādaṃ parikkhipitvā sattaratanamaye sattadvāraakoṭṭhakayutte sattapākāre utthāpesi, pākārapariyante catusaṭṭhi kapparukkhe utthāpesi, pāsādassa catūsu kaṅgesu yojanikatigāvutikadvigāvutikaekagāvutikā catasso nidhikumbhiyo utthāpesi. Pāsādassa catūsu kaṅgesu taruṇatālakkhandhappamāṇā catasso suvaṇṇamayā ucchuyatṭhiyo nibbattiṃsu. Tāsaṃ maṇimayāni pattāni suvaṇṇamayāni pabbāni ahesuṃ. Sattasu dvāraakoṭṭhakesu ekekasmīṃ ekadviticatupañcachasattayakkhasahassaparivārā satta yakkhā ārakkhaṃ gaṇhiṃsu.

Bimbisāramahārājā pāsādādīnaṃ utthānaṃ sutvā seṭṭhichattaṃ pahīni. So jotikaseṭṭhīti sakalajambudīpe pākāto hutvā uttarakuruto devatāhi ānetvā sirigabbhe nisīdāpitāya ekaṅca taṇḍulanāḷiṃ tayo ca jotipāsāṇe gahetvā āgatāya bhariyāya saddhiṃ tasmīṃ pāsāde mahāsampattīṃ anubhavanto vasi. Tesāṃ yāvajīvaṃ tāya ekataṇḍulanāḷiyā bhattaṃ pahosi. Sace kira te sakaṭasatampi taṇḍulānaṃ pūretukāmā honti, sā taṇḍulanāḷiyeva hutvā tiṭṭhati. Bhattapacanaḷe taṇḍule ukkhaliyaṃ pakkhipitvā tesāṃ pāsāṇānaṃ upari thapenti. Pāsāṇā tāvadeva pajjalitvā bhatte pakkamatte nibbāyanti. Teneva saññāṇena bhattassa pakkabhāvaṃ jānanti. Sūpeyyādīpacanaḷepi eseva nayo. Evaṃ tesāṃ jotipāsāṇehi āhāro paccati, maṇīalokena vasanti. Aggissa vā dīpassa vā obhāsameva na jāniṃsu. Jotikassa kira evarūpā sampattīti sakalajambudīpe pākāto ahosi. Mahājano yānādīhi dassanattāya āgacchati. Jotikaseṭṭhi āgatāgatānaṃ uttarakurutaṇḍulānaṃ bhattaṃ dāpeti, “kapparukkhehi vatthābharaṇāni gaṇhantū”ti āṇāpeti, “gāvutikanidhikumbhiyā mukhaṃ vivarāpetvā yāpanamattaṃ gaṇhantū”ti āṇāpeti. Sakalajambudīpavāsikesu dhanāṃ gahetvā gacchantesu nidhikumbhiyā aṅgulamattampi ūnaṃ nāhosīti ayamassa puñṇavato iddhi.

Jaṭilassa gahapatissa puñṇavato iddhīti jaṭilo nāma kassapassa bhagavato dhātucetiye katādhikāro takkasilāyaṃ seṭṭhi. Tassa kira mātā bārāṇasiyaṃ seṭṭhidhītā abhirūpā ahosi. Tam paṇṇarasasoḷasavassuddesikakāle ārakkhanattāya sattabhūmikassa pāsādassa uparitale

vāsayimsu. Taṃ ekadivasaṃ vātapānaṃ vivarivā bahi olokiyamānaṃ ākāseṇa gacchanto vijjādharo disvā uppannasineho vātapāneṇa pavisitvā tāya saddhiṃ santhavamakāsi. Sā tena gabbhaṃ gaṇhi. Atha naṃ dāsī disvā “amma, kiṃ ida”nti vatvā “hotu, kassaci mā ācikkhī”ti vuttā bhayena tuṅhī ahosi. Sāpi dasame māse puttaṃ vijjāyivā navabhājanaṃ āharāpetvā tattha taṃ dāraṃ nipajjāpetvā taṃ bhājanaṃ pidahivā upari pupphadāmāni ṭhapetvā “imaṃ sīseṇa ukkhipivā gantvā gaṅgāya vissajjehi, ‘kiṃ ida’nti ca puttā ‘ayyāya me balikamma’nti vadeyyāsi”ti dāsiṃ āṇāpesi. Sā tathā akāsi. Heṭṭhāgaṅgāyapi dve itthiyo nhāyamānā taṃ bhājanaṃ udakena āhariyamānaṃ disvā ekā “mayhetam bhājana”nti āha. Ekā “yaṃ etassa anto, taṃ mayha”nti vatvā bhājane sampatte taṃ ādāya thale ṭhapetvā vivarivā dāraṃ disvā ekā “mama bhājana”nti vuttattā “dāraṃ mameva hoti”ti āha. Ekā “yaṃ bhājanassa anto, taṃ mamā”ti vuttattā “mama dāraṃ”ti āha. Tā vivadamānā vinicchayaṃ gantvā amaccesu vinicchitum asakkontesu rañño santikaṃ agamaṃsu. Rājā tāsāṃ vacanaṃ sutvā “tvam dāraṃ gaṇha, tvam bhājana”nti āha. Yāya pana dāraṃ laddho, sā mahākaccāyanattherassa upaṭṭhāyikā hoti. Sā taṃ dāraṃ “therassa santike pabbājessāmī”ti posesi. Tassa jātaḍivase gabbhamalassa dhovivā anapanitattā kesā jaṭitā hutvā aṭṭhaṃsu. Tenassa jaṭiloteva nāmaṃ akaṃsu.

Tassa padasā vicaraṇakāle thero taṃ gehaṃ piṇḍāya pāvīsi. Upāsikā theram nisīdāpetvā āhāramadāsi. Thero dāraṃ disvā “upāsike, dāraṃ te laddho”ti pucchi. “Āma, bhante, imāhaṃ tumhākaṃ santike pabbājessanti posesi”nti āha. Thero “sādhū”ti taṃ ādāya gacchanto “atthi nu kho imassa gihisampattim anubhavitum puñṇakamma”nti olokento “mahāpuñṇo satto mahāsampattim anubhavissati, daharo eva ca tāva, ñāṇampi tāvassa paripākaṃ na gacchatī”ti cintevā taṃ ādāya takkasilāyaṃ ekassa upaṭṭhākaṃ gehaṃ agamāsi. So theram vandivā ṭhito dāraṃ disvā “dāraṃ, bhante, laddho”ti pucchi. “Āma, upāsaka, pabbajissati, daharo tāva tava santike hotū”ti. So “sādhū, bhante”ti taṃ puttaṭṭhāne ṭhapetvā paṭijaggi. Tassa pana gehe dvādasa vassāni bhaṇḍakaṃ ussannaṃ hoti. So gāmantaram gacchanto sabbampi taṃ bhaṇḍakaṃ āpaṇaṃ āharivā tassa tassa bhaṇḍakassa mūlaṃ ācikkhitvā “idañcidaṇca ettakaṃ nāma dhanam gahetvā dadeyyāsi”ti vatvā pakkāmi.

Taṃ divasaṃ nagarapariggāhikā devatā antamaso jīrakamaricamattakenāpi atthike tasseva āpaṇābhimukhe kariṃsu. So dvādasa vassāni ussannabhaṇḍakaṃ ekadivaseṇa vikkīni. Kuṭumbiko āgantvā āpaṇe kiñci adivā “sabbam te, tāta, bhaṇḍakaṃ nāsita”nti āha. “Na nāsitam, tāta, sabbam tumhehi vuttanayena vikkīnitam, idam asukassa mūlam, idam asukassa mūla”nti sabbamūlam tasseva appesi. Kuṭumbiko pasīdivā “anaggho puriso yattha katthaci jīvitum samattho”ti attano vayappattam dhītaram tassa datvā “gehamassa karoṭhā”ti purise āṇāpetvā niṭṭhite gehe “gacchatha tumhe, attano gehe vasathā”ti āha. Athassa gehapavisanakāle ekena pādena ummāre akkantaṃmatte gehassa pacchimabhāge bhūmitṭhāne asītiṭṭhato suvaṇṇapabbato utṭhahi. Rājā kira jaṭilassa gehe bhūmiṃ bhindivā suvaṇṇapabbato utṭhitoti sutvā tassa seṭṭhichattam pesesi. So jaṭilasetṭhi nāma ahoṣīti ayamassa puñṇavato iddhi.

Meṇḍakassa seṭṭhissa puñṇavato iddhīti (mahāva. 296) meṇḍako nāma vipassimhi bhagavati katādhikāro magadharatṭhe bhaddiyanagare seṭṭhi. Tassa kira pacchimagehe aṭṭhakarīsamatte ṭhāne hatthiassausabhappamānā suvaṇṇameṇḍakā pathaviṃ bhindivā piṭṭhiyā piṭṭhiṃ paharamānā utṭhahimsu, tesam mukhesu pañcavaṇṇānaṃ suttānaṃ geṇḍukā pakkhittā honti. Sappitelamadhuphāṇitādīhi ca vatthacchādanahiraññasuvaṇṇādīhi ca atthe sati tesam mukhato geṇḍukaṃ apanenti. Ekassapi meṇḍakassa mukhato sakalajambudīpavāsīnaṃ pahonakaṃ sappitelamadhuphāṇitavatthacchādanahiraññasuvaṇṇam nikkhamati. Tato paṭṭhāyesa meṇḍakasetṭhīti pañṇāyīti ayamassa puñṇavato iddhi.

Ghositassagahapatissa puññavato iddhīti ghosito (a. ni. aṭṭha. 1.1.260-261) nāma paccekasambudde katādhikāro sakkaratṭhe kosambiyaṃ seṭṭhi. So kira devalokato cavitvā kosambiyaṃ nagarasobhiniyā kucchismiṃ nibbatti. Sā taṃ vijādivase suppe sayāpetvā saṅkārakūṭe chaddāpesi. Dāraḥkaṃ kākasunakhā parivāretvā nisīdimṣu. Eko puriso taṃ disvāva puttasaññaṃ paṭilabhitvā “putto me laddho”ti gehaṃ nesi. Tadā kosambikaseṭṭhi purohitaṃ disvā “kiṃ, ācariya, ajja te tithikaraṇanakkhattādayo olokita”ti pucchitvā “āma, mahāseṭṭhī”ti vutte “janapadassa kiṃ bhavissati”ti pucchi. “Imasmiṃ nagare ajja jātaḍārako jetṭhaseṭṭhi bhavissati”ti āha. Tadā seṭṭhino bhariyā garugabbhā hoti, tasmā so sīghaṃ gehaṃ pesesi “gaccha, jānāhi naṃ vijātā vā, na vā”ti. “Na vijātā”ti sutvā gehaṃ gantvā kāliṃ nāma dāsīṃ pakkositvā saḥassaṃ datvā “gaccha, imasmiṃ nagare upadhāretvā ajja jātaḍārakaṃ gaṇhitvā ehi”ti āha. Sā upadhārentī taṃ gehaṃ gantvā taṃ dāraḥkaṃ taṃ divasaṃ jātaṃ ṇatvā saḥassaṃ datvā ānetvā seṭṭhino dassesi. Seṭṭhi “sace me dhītā jāyissati, tāya naṃ saddhiṃ nivāsetvā seṭṭhiṭṭhānassa sāmikaṃ karissāmi. Sace putto jāyissati, ghāteṣṣāmi na”nti cintevā taṃ gehe vadḍhāpesi.

Athassa bhariyā katipāhaccayena puttaṃ vijāyi. Seṭṭhi “imasmiṃ asati mama putto seṭṭhiṭṭhānaṃ labhissati. Idāneva naṃ māretuṃ vaṭṭatī”ti kāliṃ āmantevā “gaccha je, vajato gunnaṃ nikkhamanavelāya vajadvāramajjhe imaṃ tiriyaṃ nipajjāpehi, gāviyo naṃ madditvā māressanti, madditā madditabhāvaṃ panassa ṇatvā ehi”ti āha. Sā gantvā gopālakena vajadvāre vivaṭamattēyeva taṃ tathā nipajjāpesi. Gogaṇajetṭhako usabho aññaṣmiṃ kāle sabbapacchā nikkhamantopi taṃdivasaṃ sabbapaṭhamāṃ nikkhamitvā dāraḥkaṃ catunnaṃ pādānaṃ antare katvā aṭṭhāsi. Anekaṣatā gāvo usabhassa dve passāni ghaṃsantiyo nikkhamiṃsu. Gopālakopi “ayaṃ usabho pubbe sabbapacchā nikkhamati, ajja pana paṭhamāṃ nikkhamitvā dvāramajjhe niccalova ṭhito, kiṃ nu kho eta”nti cintevā gantvā tassa heṭṭhā nipannaṃ dāraḥkaṃ disvā puttasiṇhaṃ paṭilabhitvā “putto me laddho”ti gehaṃ nesi.

Kālī gantvā seṭṭhinā pucchitā tamatthaṃ ārocetvā “gaccha, naṃ puna imaṃ saḥassaṃ datvā ānehi”ti vuttā puna ānetvā adāsi. Atha naṃ seṭṭhi āha – “amma kāli, imasmiṃ nagare pañcasakaṭasatāni paccūsakāle utṭhāya vāñijjāya gacchanti, tvam imaṃ netvā cakkamagge nipajjāpehi, goṇā vā naṃ maddissanti, cakkam vā chindissati, pavattiñcassa ṇatvā āgaccheyyāsī”ti. Sā gantvā cakkamagge nipajjāpesi. Sākaṭikajetṭhako purato ahosi. Athassa goṇā taṃ ṭhānaṃ patvā dhuraṃ chaddesaṃ, punappunaṃ āropetvā pājijamānāpi purato na gacchiṃsu. Evaṃ tassa tehi saddhiṃ vāyamantasseva aruṇaṃ utṭhahi. So “kiṃ nāma goṇā karimṣu”ti maggaṃ olokeno dāraḥkaṃ disvā “bhāriyaṃ vata kamma”nti cintevā “putto me laddho”ti tuṭṭhamānaso taṃ gehaṃ nesi.

Kālīpi gantvā seṭṭhinā pucchitā taṃ pavattiṃ ācikkhitvā “gaccha, naṃ puna saḥassaṃ datvā ānehi”ti vuttā tathā akāsi. Atha naṃ seṭṭhi āha – “idāni naṃ āmakasusānaṃ netvā gacchantare nipajjāpehi, tattha sunakhādīhi khādito, amanussena vā pahaṭo marissati, matāmatabhāvañcassa jānitvā āgaccheyyāsī”ti. Sā taṃ netvā tattha nipajjāpetvā ekamante aṭṭhāsi. Taṃ sunakhādayo vā amanusso vā upasaṅkamituṃ nāsakkhiṃsu. Atheko ajapālo ajā gocaraṃ nento susānapassena gacchati. Ekā ajā paṇṇāni khādamānā gacchantaraṃ pavisitvā dāraḥkaṃ disvā jaṇṇukehi ṭhatvā dāraḥkassa thanaṃ adāsi. Ajapālakena “he he”ti sadde katēpi na nikkhami. So “yaṭṭhiyā naṃ paharivā nīharissāmī”ti gacchantaraṃ pavitṭho jaṇṇukehi ṭhatvā dāraḥkaṃ khīraṃ pāyantim disvā dāraḥke puttasiṇhaṃ paṭilabhitvā “putto me laddho”ti ādāya pakkāmi.

Kālī gantvā seṭṭhinā pucchitā taṃ pavattiṃ ācikkhitvā “gaccha, naṃ puna saḥassaṃ datvā ānehi”ti vuttā tathā akāsi. Aya naṃ seṭṭhi āha – “amma, imaṃ ādāya corapapātapabbataṃ abhiruhitvā papāte khiṇa, pabbatakucchiyaṃ paṭihaññaṃ māno khaṇḍākhāṇḍiko hutvā bhūmiyaṃ patissati, matāmatabhāvañcassa ṇatvā āgaccheyyāsī”ti. Sā taṃ tathā netvā pabbatamatthake ṭhatvā khiṇi. Taṃ kho pana pabbatakucchiṃ nissāya

mahāveḷugumbo pabbatānusārenea vaddhi, tassa matthakaṃ ghanajāto jiṅjukagumbo avatthari. Dārako patanto kojave viya tasmim̐ pati. Taṃ divasañca naḷakārajettḥakassa veṇubali patto hoti. So puttana saddhim̐ gantvā taṃ veḷugumbaṃ chindituṃ ārabhi. Tasmim̐ calite dārako saddamakāsi. So dārakasaddo viyāti ekena passena abhiruhitvā taṃ disvā “putto me laddho”ti tuṭṭhacitto ādāya gato. Kālī gantvā setṭhinā pucchitā taṃ pavattim̐ ācikkhitvā “gaccha, naṃ puna sahasaṃ datvā ānehī”ti vuttā tathā akāsi.

Setṭhino idañcidañca karontasseva dārako vadḍhito. Mahāghosavacanattā cassa ghositoteva nāmaṃ ahosi. So setṭhino akkhimhi kaṅṭako viya khāyi, ujukaṃ oloketumpi na visahi. Athassa maraṇūpāyaṃ cintento attano kumbhakārassa santikaṃ gantvā tassa “kadā āvāpaṃ ālimpessāsi”ti pucchitvā “sve”ti vutte “tena hi idaṃ sahasaṃ gaṇhitvā mamekaṃ kammaṃ karohī”ti āha. “Kiṃ sāmī”ti? “Eko me avajātaputto atthi, taṃ tava santikaṃ pesissāmi, atha naṃ gabbhaṃ pavesetvā tiṇhāya vāsiyā khaṇḍākhaṇḍikaṃ chinditvā cāṭiyaṃ pakkhipitvā āvāpe paveseyyāsīti. Idaṃ te sahasaṃ saccakārasadisāṃ, uttarim̐ pana te kattabbayuttakaṃ pacchā karissāmī”ti. Kumbhakāro “sādhū”ti sampatṭicchi.

Setṭhi punadivase ghositaṃ pakkositvā “hiyyo mayā kumbhakāro ekaṃ kammaṃ āṇatto, ehi , tvam̐ tāta, tassa santikaṃ gantvā evaṃ vadehi ‘hiyyo kira me pitarā āṇattaṃ kammaṃ nipphādehī”ti pahini. So “sādhū”ti agamāsi. Taṃ tattha gacchantaṃ itaro setṭhino putto dārakehi saddhim̐ guḷakakīḷaṃ kīḷanto disvā pakkositvā “kuhim̐ gacchasi”ti pucchitvā pitu sāsanaṃ gahetvā “kumbhakārassa santika”nti vutte “ahaṃ tattha gamissāmi, ime maṃ dārakā bahulakkhaṃ jiniṃsu, taṃ me paṭijinitvā dehī”ti āha. “Ahaṃ pitu bhāyāmi”ti. “Mā bhāyi, bhātika, ahaṃ taṃ sāsanaṃ harissāmī”ti. “Bahūhi jito yāvāhaṃ āgacchāmi, tāva me lakkhaṃ paṭijināhī”ti. Ghosito kira guḷakakīḷayaṃ cheko, tena naṃ evaṃ nibandhi. Sopi taṃ “tena hi gantvā kumbhakāraṃ vadehi ‘pitarā kira me hiyyo ekaṃ kammaṃ āṇattaṃ, taṃ nipphādehī”ti uyyojesi. So tassa santikaṃ gantvā tathā avaca. Atha naṃ kumbhakāro setṭhinā vuttaniyāmena māretvā āvāpe khipi. Ghositopi divasabhāgaṃ kīḷitvā sāyanhasamayeva gehaṃ gantvā “kiṃ, tāta, na gatosī”ti vutte attano agatakāraṇaṃca kaniṭṭhassa gatakāraṇaṃca ārocesi. Setṭhi “dhī dhī”ti mahāviraṃ viravitvā sakalasarīre pakkuthitalohito viya hutvā “ambho kumbhakāra, mā nāsayi, mā nāsayī”ti bāhā paggayha kandanto tassa santikaṃ agamāsi. Kumbhakāro taṃ tathā āgacchantaṃ disvā “sāmi, mā saddaṃ kari, kammaṃ nipphanna”nti āha. So pabbatena viya mahantena sokena avatthaṭo hutvā anappakaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedesi.

Evaṃ santēpi pana setṭhi taṃ ujukaṃ oloketuṃ na sakkoti. “Kinti naṃ māreyya”nti cintento “mama gāmasate āyuttakassa santikaṃ pesetvā mārāpessāmī”ti upāyaṃ disvā “ayaṃ me avajātaputto, imaṃ māretvā vaccaḷūpe khipatu, evaṃca kate ahaṃ mātulassa kattabbayuttakaṃ jānissāmī”ti tassa paṇṇaṃ likhitvā “tāta ghosita, amhākaṃ gāmasate āyuttako atthi, imaṃ paṇṇaṃ haritvā tassa dehī”ti vatvā paṇṇaṃ tassa dussante bandhi. So pana akkharasamayaṃ na jānāti. Daharakāḷato paṭṭhāya hi taṃ mārāpentova setṭhi māretuṃ nāsakkhi, kiṃ akkharasamayaṃ sikkhāpessati. So attano maraṇapaṇṇameva dussante bandhitvā nikkhamanto āha – “pātheyyaṃ me, tāta, natthī”ti. “Pātheyyena kammaṃ natthi, antarāmagge asukagāme nāma mama sahāyako setṭhi atthi, tassa ghare pātarāsaṃ katvā purato gacchā”ti. So “sādhū”ti pitaraṃ vanditvā nikkhanto taṃ gāmaṃ patvā setṭhigahaṃ pucchitvā gantvā setṭhijāyaṃ passi. “Kuto āgatosī”ti ca vutte “antonagarato”ti āha. “Kassa puttosī”ti? “Tumhākaṃ sahāyasetṭhino, amma”ti. “Tvamsi ghosito nāmā”ti? “Āma, amma”ti. Tassā saha dassaneneva tasmim̐ puttasiṃho uppajji. Setṭhino panekā dhītā atthi pannarasasoḷasavassuddesikā abhirūpā pāsādikā, taṃ rakkhituṃ ekameva pesanakārikaṃ dāsimaṃ datvā sattabhūmikassa pāsādassa uparimatale sirigabbhe vasāpentī. Setṭhidhītā tasmim̐ khaṇe taṃ dāsimaṃ antarāpaṇaṃ pesesi. Atha naṃ setṭhijāyā disvā “kuhim̐ gacchasi”ti pucchitvā “ayyadhītāya pesanenā”ti vutte “ito tāva ehi, tiṭṭhatu pesanaṃ, puttassa me

pīṭhakaṃ attharivā udakaṃ āharivā pāde dhovivā telam makkhivā sayanaṃ attharivā dehi, pacchā pesanaṃ karissasī”ti āha. Sā tathā akāsi.

Atha naṃ cirenāgataṃ seṭṭhidhītā santajjesi. Atha naṃ sā āha – “mā me kujjhi, seṭṭhiputto ghosito āgato, tassa idañcidañca katvā tattha gantvā āgatāmhī”ti. Seṭṭhidhītāya “seṭṭhiputto ghosito”ti nāmaṃ sutvāva pubbasannivāsavasena pemaṃ chaviādīni chinditvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca ṭhitam. Atha naṃ pucchi “kuhiṃ so amma”ti? “Sayane nipanno niddāyati”ti . “Atthi panassa hatthe kiñcī”ti? “Dussante paṇṇaṃ atthī”ti. Sā “kiṃ paṇṇaṃ nu kho eta”nti tasmiṃ niddāyante mātāpitūnaṃ aññavihitāya apassantānaṃ otarivā tassa santikaṃ gantvā taṃ paṇṇaṃ mocetvā ādāya attano gabbhaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya vātapānaṃ vivarivā akkharasamaye kusalatāya taṃ paṇṇaṃ vācetvā “aho vata bālo attano maraṇapaṇṇaṃ dussante bandhitvā vicarati, sace mayā na diṭṭhaṃ assa, natthi tassa jīvita”nti. Taṃ paṇṇaṃ phāletvā nāsetvā seṭṭhissa vacanena aparaṃ paṇṇaṃ likhi – “ayaṃ mama putto ghosito nāma, gāmasatato paṇṇākāraṃ āharāpetvā imassa janapadasetṭhino dhītarā saddhiṃ maṅgalaṃ katvā attano vasanaḡāmassa majjhe dvibhūmikaṃ gehaṃ kāretvā pākāraparikkhepena ceva purisaguttīhi ca susaṃvihitārakkhaṃ karotu, mayhaṃ idañcidañca mayā katanti sāsaṃ pesetu. Evaṃ kate ahaṃ mātulassa kattabbayuttakaṃ jānissāmi”ti likhitvā ca paṇṇaṃ saṅgharivā dussanteyevassa bandhi.

So divasabhāgaṃ niddāyivā utṭhāya bhuñjitvā pakkāmi, punadivase pātova taṃ gāmaṃ gantvā āyuttakaṃ gāmakiccaṃ karontameva passi. So taṃ disvā “kiṃ tātā”ti pucchitvā “pitarā me tumhākaṃ paṇṇaṃ pesita”nti vutte paṇṇaṃ gahetvā vācetvā tuṭṭhamānaso “passatha, bho, mama sāmīno mayi sinehaṃ katvā jeṭṭhaputtassa maṅgalaṃ karotū”ti mama santikaṃ paṇiṇi. “Sīghaṃ dāruādīni āharathā”ti gahapatike āṇāpetvā gāmamajjhe vuttapakāraṃ gehaṃ kārāpetvā gāmasatato paṇṇākāraṃ āharāpetvā janapadasetṭhino dhītaraṃ ānetvā maṅgalaṃ katvā seṭṭhissa sāsaṃ paṇiṇi “idañcidañca mayā kata”nti.

Taṃ sutvā seṭṭhino “yaṃ kāremi, taṃ na hoti. Yaṃ na kāremi, taṃ hoti”ti mahantaṃ domanassaṃ uppajji. Puttasokena saddhiṃ so soko ekato hutvā kucchidāhaṃ uppādetvā atisāraṃ janesi. Seṭṭhidhītāpi “sace koci seṭṭhino santikā āgacchati, mama akathetvā seṭṭhiputtassa paṭhamataraṃ mā kathethā”ti āṇāpesi. Seṭṭhipi kho “na dāni duṭṭhaputtam mama sāpateyyassa sāmikaṃ karissāmi”ti cintetvā ekaṃ āyuttakaṃ āha – “mātula, puttam me daṭṭhukāmomhi, ekaṃ pādāmūlikaṃ pesetvā ekaṃ paṇṇaṃ likhitvā pesetvā mama puttam pakkosāpehī”ti. So “sādhū”ti paṇṇaṃ datvā ekaṃ purisaṃ pesesi. Seṭṭhidhītā seṭṭhissa balavagilānakāle ghositakumāraṃ ādāya agamāsi. Seṭṭhi kālamakāsi. Rājā pitari kālaṅkate pitarā bhuttabhogaṃ datvā sabbasatena seṭṭhiṭṭhānaṃ adāsi. Ghositasetṭhi nāma hutvā mahāsampattiyam ṭhito seṭṭhidhītāya kāliya vacanena ādito paṭṭhāya sattasu ṭhānesu attano maraṇamuttabhāvaṃ ṇatvā devasikaṃ sataśahassaṃ vissajjetvā dānaṃ paṭṭhapesīti. Evamassa sattasu ṭhānesu arogabhāvo puñṇavato iddhi. Tattha gahanti gehaṃ vuccati, gape pati **gahapati**. Mahāsālakule adhipatissetaṃ nāmaṃ. Kesuci potthakesu ghoṣitānantaraṃ meṇḍako likhito.

Pañcannaṃ mahāpuñṇānaṃ puñṇavato iddhīti ettha puñṇiddhi pañcannaṃ mahāpuñṇānaṃ daṭṭhabbātī attho. Pañca mahāpuñṇā nāma meṇḍakasetṭhi, tassa bhariyā candapadumā, putto dhanañcayasetṭhi, suṇisā sumanadevī, doso puṇṇo nāmāti ime pañca janā paccekasambuddhe katādhikārā. Tesu meṇḍakasetṭhi aḍḍhaterasāni koṭṭhasatāni sodhāpetvā sīsaṃ nhāto dvāre nisīditvā uddhaṃ ulloketi, ākāsaṃ rattasālidhārā opatitvā sabbakoṭṭhe pūreti. Tassa bhariyā taṇḍulaṃ ekanāḷimattaṃ gahetvā bhattaṃ pacāpetvā ekasmiṃ sūpabyañjanaṃ sūpaṃ kāretvā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā dvāraḡoṭṭhake pañṇattāsane nisīditvā “sabbe bhattena atthikā āgacchantū”ti ghoṣāpetvā pakkosāpetvā suvaṇṇakaṭacchum ādāya āgatāgatānaṃ upaṇītabhājanāni pūretvā deti, sakaladivasampi dentiyaṃ kaṭacchunā sakim gahitaṭṭhānamattameva pañṇāyati. Tassa putto sīsaṃ nhāto

sahassatthavikaṃ ādāya “kahāpaṇehi atthikā āgacchantū”ti ghosāpetvā āgatāgatānaṃ gahitabhājanāni pūretvā deti. Thavikāya kahāpaṇasahassameva hoti. Tassa suṇisā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā catudonikaṃ vihipiṭakaṃ ādāya āsane nisinnā “bṭjabhattena atthikā āgacchantū”ti ghosāpetvā āgatāgatānaṃ gahitabhājanāni pūretvā deti, piṭakaṃ yathāpūritameva hoti. Tassa dāso sabbālaṅkārapaṭimaṇḍito suvaṇṇayuge suvaṇṇayottehi goṇe yojetvā suvaṇṇapatodayaṭṭhim ādāya goṇānaṃ gandhapaṇcaṅgulikāni datvā visānesu suvaṇṇakosake paṭimuṇcitvā khettaṃ gantvā pājeti , ito tisso, ito tisso, majjhe ekāti satta sītāyo bhijjivā gacchanti. Jambudīpavāsino bhattabījahiraññasuvaṇṇādīsu yathārucitaṃ seṭṭhigehatoyeva gaṇhiṃsu. Anukkamena pana bhaddiyanagaraṃ anuppatte bhagavati bhagavato dhammadesanāya pañca mahāpuñṇā ca dhanañcayaseṭṭhissa dhītā visākhā ca sotāpattiphalaṃ pāpuṇṇiṃsu. Ayaṃ pana nesā pañcannaṃ mahāpuñṇānaṃ puñṇavato iddhi. Saṅkhepena pana paripākagata puñṇasambhāre ijjanakaviseso puñṇavato iddhi.

Vijjāmayiddhiniddese ijjanākāraṃ gandhārivijjaṃ vā upacārasiddhaṃ patthitasiddhaṃ aññaṃ vā vijjaṃ dhārentīti **vijjādhara**. **Vijjaṃ pariappetvā**ti yathopacāraṃ vijjaṃ mukhena parivattetvā. Sesā vuttatthamevāti.

Sammāpayogiddhiniddese ijjanākāraṃ puṇḍitvā aññaṃ visesassa abhāvato “katamā”ti apucchitvā pakāraṃ attameva pucchanta “katha”nti pucchā katā, tatheva “eva”nti nigamaṃ katamā. Ettha ca paṭipattisaṅkhātasēva sammāpayogassa dīpanavasena purimaṃ pālisaṅgāya pālī āgatā. Aṭṭhakathāyaṃ pana sakatabyūhādikaraṇavasena yaṃkiñci saṃvidhanaṃ yaṃkiñci sippakammaṃ yaṃkiñci vejjakammaṃ tiṇṇaṃ vedānaṃ uggahaṇaṃ tiṇṇaṃ piṭakānaṃ uggahaṇaṃ, antamaso kasaṇavapaṇādīni upādāya taṃ taṃ kammaṃ katvā nibbattaviseso **tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjanaṭṭhena iddhīti** āgatāti.

Iddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Abhisamayakathā

Abhisamayakathāvaṇṇanā

19. Idāni iddhikathānantaraṃ paramiddhibhūtaṃ abhisamayaṃ dassentena kathitāya abhisamayakathāya apubbattānuvaṇṇanā. Tattha **abhisamayoti** saccānaṃ abhimukhena samāgamo, paṭivedhoti attho. **Kena abhisametīti** kiṃ vuttaṃ hoti? “Evaṃ mahatthiyo kho, bhikkhave, dhammābhisamayo”tiādīsu (saṃ. ni. 2.74) suttapadesu yo so abhisamayoti vutto, tasmīṃ abhisamaye vattamāne abhisametā puggalo kena dhammena saccāni abhisameti, abhimukho hutvā samāgacchati, paṭivijjhatīti vuttaṃ hotīti. Ayaṃ tāva codakassa pucchā. **Cittena abhisametīti** cittaṃ vinā abhisamayābhāvato tathā vissajjanaṃ. **Hañcīti**ādi puna codanā. **Hañci** yadīti attho. “Cittena”ti vuttatā **tena hi aññāṇī abhisametīti** āha. **Na aññāṇī abhisametīti** cittamatteneva abhisamayābhāvato paṭikkhepo. **Ñāṇena abhisametīti** paṭiññā. Puna **hañcīti**ādi “ñāṇena”ti vuttatā aññāṇī **acittakoti** codanā. **Na acittako abhisametīti** acittakassa abhisamayābhāvato paṭikkhepo. **Cittena cāti**ādi paṭiññā. Puna **hañcīti**ādi sabbacittañāṇasādhāraṇavasena codanā. Sesacodanāvissajjanesupi eseva nayo.

Parato pana **kammassakatacittena ca ñāṇena cāti** kammassakā sattāti evaṃ kammassakatāya pavattacittena ca ñāṇena ca. **Saccānulomikacittena ca ñāṇena cāti** saccapaṭivedhassa anukūlattā saccānulomikasāṅkhātena vipassanāsampayuttacittena ca vipassanāñāṇena ca. **Kathanti** yathā abhisamayo hoti, tathā kathetukamyatā pucchā. **Uppādāhipateyyanti** yasmā cittassa uppāde asati cetasikānaṃ uppādo natthi. Ārammaṇaggahaṇāhi cittaṃ tena saha uppajjamānā cetasikā kathaṃ ārammaṇe aggahite uppajjissanti. Abhidhammepi cittuppādeneva cetasikā vibhattā, tasmā maggañāṇassa uppāde adhipatibhūtaṃ cittanti attho. **Ñāṇassāti** maggañāṇassa. **Hetu paccayo cāti** janako ca

upatthambhako ca. **Tamsampayuttanti** tena ñāṇena sampayuttaṃ. **Nirodhagocaranti** nibbānārammaṇaṃ. **Dassanādhipeyyanti** sesānaṃ dassanakiccābhāvā nibbānadassane adhipatibhūtaṃ. **Cittassāti** maggasampayuttacittassa. **Tamsampayuttanti** tena cittaena sampayuttaṃ.

20. Yasmā etampi pariyāyaṃ, na kevalaṃ cittañāṇehiyeva abhisamayo, atha kho sabbepi maggasampayuttacetāsikā dhammā saccābhisamayakiccāsādhavasena abhisamayo nāma honti, tasmā tampi pariyāyaṃ dassetukāmo **kiṃ nu ettakoyeva abhisamayoti** pucchitvā **na hīti** taṃ vacanaṃ paṭikkhipitvā **lokuttaramaggakkhaṇeti**ādimāha. **Dassanābhisamayoti** dassanabhūto abhisamayo. Esa nayo sesesupi. **Saccāti** saccañāṇāni. Maggañāṇameva nibbānānupassanaṭṭhena **vipassanā**. **Vimokkhoti** maggavimokkho. **Vijjāti** maggañāṇameva. **Vimuttīti** samucchavedavimutti. Nibbānaṃ abhisamīyatīti **abhisamayo**, sesā abhisamenti etehīti **abhisamayā**.

21. Puna maggaphalavasena abhisamayaṃ bhinditvā dassetuṃ **kiṃ nūti**ādimāha. Phalakkhaṇe panettha yasmā samucchedanatṭhena khaye ñāṇaṃ na labbhati, tasmā paṭippassaddhatṭhena **anuppāde ñāṇanti** vuttaṃ. Sesāṃ pana yathānurūpaṃ veditabbanti. Idāni yasmā kilesappahāne sati abhisamayo hoti, abhisamaye ca sati kilesappahānaṃ hoti, tasmā codanāpubbaṅgamaṃ kilesappahānaṃ dassetukāmo **yvāyanti**ādimāha. Tattha **yvāyanti** yo ayaṃ maggaṭṭho ariyapuggalo. Evamādikāni panettha cattāri vacanāni codakassa pucchā. Puna **atīte kilese pajahatīti** idaṃ codanāya okāsādānatthaṃ vissajjanaṃ. **Khīṇanti** bhaṅgavasena khīṇaṃ. **Niruddhanti** santānavasena punappunaṃ anuppattiyā niruddhaṃ. **Vigatanti** vattamānakkhaṇato apagataṃ. **Vigameṭīti** apagamayati. **Atthaṅgatanti** abhāvaṃ gataṃ. **Atthaṅgameṭīti** abhāvaṃ gamayati. Tattha dosaṃ dassetvā **na atīte kilese pajahatīti** paṭikkhittaṃ. Anāgatacodanāya **ajātanti** jātiṃ appattaṃ. **Anibbattanti** sabhāvaṃ appattaṃ. **Anuppannanti** uppādato pabhūti uddhaṃ na paṭipannaṃ. **Apātubhūtanti** paccuppannabhāvena cittaṃ apātubhūtaṃ. Atītānāgate pajahato pahātābbānaṃ natthitāya aphalo vāyāmo āpajjatīti tadubhayampi paṭikkhittaṃ. **Ratto rāgaṃ pajahatīti** vattamānena rāgena ratto tameva rāgaṃ pajahati. Vattamānakilesesupi eseva nayo. **Thāmagatoti** thirasabhāvaṃ gato. **Kaṇhasukkāti** akusalā ca kusalā ca dhammā **yuganaddhā samameva vattantīti** āpajjatīti attho. **Samkilesikāti** evaṃ samkilesānaṃ sampayuttabhāve sati samkilese niyuttā **maggabhāvanā hotīti** āpajjatīti attho. Evaṃ paccuppanne pajahato vāyāmena saddhiṃ pahātābbānaṃ atthitāya samkilesikā ca maggabhāvanā hoti, vāyāmo ca aphalo hoti. Na hi paccuppannānaṃ kilesānaṃ cittavippayuttatā nāma atthīti.

Na hīti catudhā vuttassa vacanassa paṭikkhepo. **Atthīti** paṭijānaṃ. **Yathā kathaṃ viyāti** atthibhāvassa udāharaṇadassanattaṃ pucchā. Yathā atthi, taṃ kena pakārena viya atthi, kiṃ viya atthīti attho. **Seyyathāpīti** yathā nāma. **Taruṇarukkhoti** phaladāyakabhāvadīpanattaṃ taruṇaggahaṇaṃ. **Ajātaphaloti** phaladāyakattepi sati phalaggahaṇato purekālaggahaṇaṃ. **Tamenanti** taṃ rukkhāṃ. **Enanti** nipātamattaṃ, taṃ etanti vā attho. **Mūlaṃ chindeyyāti** mūlato chindeyya. **Ajātaphalāti** ajātāni phalāni. **Evamevanti** evaṃ evaṃ. **Uppādo pavattaṃ nimittaṃ āyūhanāti** catūhipi paccuppannakhandhasantānameva vuttaṃ. Yasmiñhi khandhasantāne yaṃ yaṃ maggañāṇaṃ uppajjati, tena tena maggañāṇena pahātābbānaṃ kilesānaṃ taṃ khandhasantānaṃ abijaṃ hoti, tassa abijabhūtattā tappaccayā te te kilesā anuppannā eva na uppajjanti. **Ādīnavam disvāti** aniccādito ādīnavam disvā. **Anuppādoti**ādihi catūhi nibbānameva vuttaṃ. **Cittaṃ pakkhandatīti** maggasampayuttaṃ cittaṃ pakkhandati. **Hetunirodhā dukkhanirodhoti** kilesānaṃ bījabhūtassa santānassa anuppādanirodhā anāgatakkhandhabhūtassa dukkhassa hetubhūtānaṃ kilesānaṃ anuppādanirodho hoti. Evaṃ dukkhassa hetubhūtākilesānaṃ anuppādanirodhā dukkhassa anuppādanirodho hoti. Evaṃ kilesappahānayuttisabbhāvato eva **atthi maggabhāvanāti**ādimāha. Aṭṭhakathāyaṃ (visuddhi. 2.832) pana “etena kiṃ

dīpitaṃ hoti? Bhūmiladdhānaṃ kilesānaṃ pahānaṃ dīpitaṃ hoti. Bhūmiladdhā pana kiṃ atītā anāgatā, udāhu paccuppannāti? Bhūmiladdhuppannāyeva nāmā”ti vatvā kathitakilesappahānassa vitthārakathā sutamayaññakathāya maggasaccaniddesavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbā, idha pana maggaññena pahātabbā kilesāyeva adhippetāti.

Abhisamayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vivekakathā

Vivekakathāvaṇṇanā

22. Idāni pahānāvasānāya abhisamayakathāya anantaraṃ pahānākāraṃ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya vivekakathāya apubbattānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **ye kecīti** anavasesapariyādānaṃ. **Balakaraṇīyāti** ūrubalena bāhubalena kattabbā. **Kammantāti** dhāvanalaṅghanakasanavapanādīni kammāni. **Karīyantīti** balavantehi karīyanti. **Sīlaṃ nissāyāti** catupārisuddhisīlaṃ nissayaṃ katvā. **Bhāvetīti** bhinnasīlassa bhāvanābhāvato idha pana lokiyalokuttarā maggabhāvanā adhippetāti. **Vivekanissitanti** tadaṅgavivekaṃ samucchedavivekaṃ nissaraṇavivekaṃ nissitaṃ. **Vivekoti** vivittatā. Ayañhi ariyamaggabhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ, ajjhāsayaṃ nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakkhaṇe kiccato samucchedavivekanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ bhāveti. Esa nayo **virāganissitādīsu**. Vivekoyeva hi virajjanatṭhena virāgo, nirodhatṭhena nirodho, vosajjanatṭhena vosaggo. Atha vā kilesehi vivittatā viveko, kilesehi virattatā virāgo, kilesānaṃ niruddhattā nirodho, kilesānañca pariccattatā vissatṭhattā, nibbānecattassa ca vissatṭhattā vosaggo. Vosaggo pana duvidho pariccāgavosaggo ca pakkhandanavosaggo ca. Tattha **pariccāgavosaggoti** vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena kilesappahānaṃ. **Pakkhandanavosaggoti** vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṃ. Tadubhayampi imasmiṃ lokiyalokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṃ sammādiṭṭhiādīsu ekeko dhammo yathāvuttena pakārena kilese ca pariccajati, nibbānañca pakkhandati. **Vosaggapariṇāminti** iminā pana sakalena vacanena vosaggatthaṃ pariṇāmitaṃ pariṇataṃ, paripaccitaṃ paripakkañcāti vuttaṃ hoti. Ayampi ariyamaggabhāvanānuyutto bhikkhu yathā sammādiṭṭhiādīsu ekeko dhammo kilesapariiccāgavosaggatthañca nibbānapakkhandanavosaggatthañca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṃ bhāveti.

23. **Bījagāma bhūtagāma**ti ettha mūlabījaṃ khandhabījaṃ aggabījaṃ phalubījaṃ bījabījanti (pāci. 91) pañcavidhaṃ bījaṃ, bījagāmo nāma bījasamūhoti attho. Tadeva pana sampannanīlaṅkurapātubhāvato paṭṭhāya bhūtagāmo nāma, bhūtānaṃ jātānaṃ nibbattamūlanīlaṅkurānaṃ samūhoti attho. Devatāpariggahe sati nīlaṅkurakālato pabhuti hofīti tesam devatāsāṅkhātānaṃ bhūtānaṃ gāmotipi bhūtagāmoti vadanti. **Vuddhinti** aṅkurādivasena. **Viruḥinti** khandhādivasena. **Vepullanti** pupphādivasena. Dhammesu pana **vuddhinti** apubbadhammappavattivasena. **Viruḥinti** sakiccakaraṇasādhanavasena. **Vepullanti** kiccanipphattivasena vipulabhāvanti attho. Vipulattanti pi pāṭho. Atha vā etāni tīṇi padāni sīlasamādhipaññāhipi yojenti.

Maggaṅganiddesavaṇṇanā

24. Suttantaniddese **sammādiṭṭhiyāti** sāmivacanaṃ. Jhānavipassanāmagga phalanibbānesu lokiyaviratisampayuttacitte ca yathāyogaṃ sampayogato ca ārammaṇato ca vattamānāya sammādiṭṭhiyā sāmāññalakkhaṇato ekībhūtāya sammādiṭṭhiyā. **Vikkhambhanavivekoti** vikkhambhanavasena dūrikaraṇavasena viveko. Kesam? Nīvaraṇānaṃ. Tassa **paṭhamam jhānaṃ bhāvayatoti**ādi vikkhambhanavasena paṭhamajjhānameva vuttaṃ. Tasmim vutte sesajjhānānipi vuttāneva honti. Jhānesupi

sammādiṭṭhiyā vijjamānattā sammādiṭṭhiyā viveko nāma hoti. **Tadaṅgavivekoti** tena tena vipassanāññaṅgena viveko. **Diṭṭhigatānanti** diṭṭhivivekassa dukkarattā padhānattā ca diṭṭhivivekova vutto. Tasmim vutte niccasaññādivivekopi vuttova hoti. **Nibbedhabhāgiyaṃ samādhinti** vipassanāsampayuttasamādhim. **Samucchedavivekoti** kilesānaṃ samucchedena viveko. **Lokuttaraṃ khayagāmimaganti** khayasaṅkhātānibbānagāmilokuttaramaggaṃ. **Paṭippassaddhivivekoti** kilesānaṃ paṭippassaddhiyā viveko. **Nissaraṇavivekoti** sabbasaṅkhātanissaraṇabhūto saṅkhāraviveko. **Chandajāto hotīti** pubbabhāge jātadhammachando hoti. **Saddhādhimuttoti** pubbabhāgeyeva saddhāya adhimutto hoti. **Cittañcassa svādiṭṭhitanti** pubbabhāgeyeva cittañca assa yogissa suadhiṭṭhitaṃ suṭṭhu paṭiṭṭhitaṃ hoti. Iti chando saddhā cittanti ime tayo dhammā pubbabhāge uppannavivekānaṃ upanissayattā nissayā nāma. Keci pana “cittañcassa svādiṭṭhitanti samādhi vutto”ti vadanti. **Virāgādīsupi** eseva nayo.

Nirodhavāre pana nirodhasaddato aññaṃ pariyāyavacanaṃ dassentena **amatā dhātūti** vuttaṃ, sesesu **nirodho nibbānanti** ubhayatthāpi nibbānameva. **Dvādasa nissayāti** chandasaddhācittānīyeva vivekādisu catūsu ekekasmim tayo tayo katvā dvādasa nissayā honti.

25. Sammāsaṅkappavāyāmasatisamādhīnampi imināva nayena atthayojanā veditabbā. Sammāvācākamantā jīvānaṃ pana jhānakkhaṇe vipassanākkhaṇe ca abhāvā jhānavipassanānaṃ pubbabhāgaparabhāgavasena vattamānā viratiyo jhānavipassanā sannissitā katvā vuttāti veditabbaṃ. Nīvaraṇānaṃ diṭṭhigatānañca vivekavirāganīrodhapaṭinissaggā tathā pavattamānānaṃ viratīnaṃ vivekādayo nāmāti veditabbaṃ. Yathā aṭṭhakanipāte “tato, tvaṃ bhikkhu, imaṃ samādhim savitakkaṃ savicāraṃpi bhāveyyāsi, avitakkavicāramattampi bhāveyyāsi, avitakkaṃ avicāraṃpi bhāveyyāsi, sappītikampi bhāveyyāsi, nippītikampi bhāveyyāsi, sātasahagatampi bhāveyyāsi, upekkhāsahagatampi bhāveyyāsi”ti (a. ni. 8.63) mettādayo kāyānupassanādayo ca niyakajjhātamūlasamādhivasena catukkapañcakajjhānikā viya vuttā, evamidhāpi pubbabhāgaparabhāgavasena viratiyo vuttāti veditabbaṃ. Byañjanacchāyamattaṃ gahetvā na bhagavā abbhācikkhitabbo. Gambhīrañhi buddhavacanaṃ, ācariye payirupāsivā adhippāyato gahetabbaṃ.

26-27. Bojjhaṅgabalaindriyavāresupi imināva nayena attho veditabboti.

Vivekakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cariyākathā

Cariyākathāvaṇṇanā

28-29. Idāni vivekakathānantaraṃ paramavivekabhūtaṃ nissaraṇavivekasaṅkhātassa nibbānassa sacchikaraṇīyassa sacchikiriyaṃpāyadassanatthaṃ, tathā sacchikatanīrodhassa lokahitasukhākiriyaṃkaraṇadassanatthañca indriyakathāya niddiṭṭhāpi cariyākathā puna kathitā. Tassā atthavaṇṇanā indriyakathāya kathitāyevāti.

Cariyākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pāṭihāriyakathā

Pāṭihāriyakathāvaṇṇanā

30. Idāni lokatthacariyāpariyosānāya cariyākathāya anantaraṃ lokatthānūsānapariyosānaṃ pāṭihāriyaṃ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya pāṭihāriyakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **pāṭihāriyānīti** paccanīkapaṭiharaṇavasena pāṭihāriyāni. **Iddhipāṭihāriyanti** ijghanavasena iddhi,

paṭiharaṇavasena pāṭihāriyaṃ, iddhiyeva pāṭihāriyaṃ iddhipāṭihāriyaṃ. Itaresu pana ādissanavasena **ādesanaṃ**, anusāsanavasena **anusāsanī**. Sesam vuttanayameva.

Idhāti imasmiṃ loke. **Ekaccoti** eko poso. Iddhipāṭihāriyaniddeso heṭṭhā vuttatthoyeva. **Nimittena ādisatīti** āgatanimittena vā gatanimittena vā ṭhitanimittena vā katheti. **Evampi te manoti** evampi tava mano somanassito vā domanassito vā kāmavitakkādisampayutto vā. Api-saddo sampiṇḍanattho. **Itthampi te manoti** somanassitādito ekekavidhepi citta nānappakāraparidīpanaṃ. **Itipi te cittanti** itipi tava cittaṃ, imaṅca imaṅca atthaṃ cintayamānaṃ pavattatīti attho. **Bahuṃ cepi ādisatīti** cittato aññaṃ vā idaṅca idaṅca nāma ahosi bhavati bhavissatīti bahukampi katheti. **Tatheva taṃ hoti, no aññathāti** taṃ sabbampi yathā yathā kathitaṃ, theveva hoti, aññathā na hoti.

Na heva kho nimittena ādisatīti nimittaṃ jānantopi kevalaṃ nimitteneva na katheti. **Apicāti** aparapariyāyadassanaṃ. **Manussānanti** cittaṃ jānanakamanussānaṃ. **Amanussānanti** sāvītānaṃ vā assāvītānaṃ vā yakkhapisācādīnaṃ. **Devatānanti** cātumahārājikādīnaṃ . **Saddaṃ sutvāti** aññaṃ cittaṃ ñatvā kathentānaṃ saddaṃ suṇitvā. **Panāti** nipāto puna ārambhe. **Vitakkayatoti** yaṃ vā taṃ vā vitakkena vitakkentassa. **Vicārayatoti** vitakkasampayutteneva vicārena vicārentassa. **Vitakkavipphārasaddaṃ sutvāti** vitakkavegavasena uppannaṃ vippalapantānaṃ suttappamattādīnaṃ kūjanasaddaṃ sutvā. Yaṃ vitakkayato so saddo uppanno, tassa vasena “evampi te mano”tiādīni ādisati.

Avitakkaṃ avicāraṃ samādhinti vitakkavicārakkhobhvirahitasantacittassāpi jānanasamatthataṃ dassentena vuttaṃ, sesacittajānane pana vattabbameva natthi. **Cetasā ceto paricca pajānāti** cetopariyaññalābhī. **Bhototi** bhavantassa. **Manosaṅkhārā paṇihitāti** cittasaṅkhārā ṭhapitā. **Amukaṃ nāma vitakkaṃ vitakkayissatīti** kusalādivitakkaṃ vitakkayissati pavattayissatīti pajānāti. Pajānanto ca āgamanena jānāti, pubbabhāgena jānāti, antosamāpattiyaṃ cittaṃ oloketvā jānāti. **Āgamanena jānāti** nāma kasiṇaparikkamakāleyeva “yenākāreṇesa kasiṇabhāvanaṃ āraddho paṭhamajjhānaṃ vā dutiyādijjhānaṃ vā aṭṭha samāpattiyō vā uppādessatī”ti jānāti. **Pubbabhāgena jānāti** nāma paṭhamavipassanāya āraddhāya evaṃ jānāti, “yenākāreṇesa vipassanaṃ āraddho sotāpattimaggaṃ vā uppādessatī...pe... arahattamaggaṃ vā uppādessatī”ti jānāti. **Antosamāpattiyaṃ cittaṃ oloketvā jānāti** nāma “yenākāreṇa imassa manosaṅkhārā ṭhapitā, imassa nāma cittassa anantarā imaṃ nāma vitakkaṃ vitakkessati, ito vuṭṭhitassa etassa hānabhāgiyo vā samādhī bhavissati, ṭhitibhāgiyo vā visesabhāgiyo vā nibbedhabhāgiyo vā, abhiññāyo vā uppādessatī”ti jānāti. **Bahuṃ cepi ādisatīti** cetopariyaññaṃ citta cetasikānaṃyeva ārammaṇakaraṇato sarāgādisoḷasapabhedavaseneva bahuṃ cepi katheti, na aññavasenāti veditabbaṃ. **Tatheva taṃ hotīti** idaṃ ekamsena theveva hoti. Cetopariyaññavasena ñātañhi aññathābhāvī nāma natthi.

Evaṃ vitakkethāti evaṃ nekkhammavitakkādayo pavattentā vitakketha. **Mā evaṃ vitakkayitthāti** evaṃ kāmavitakkādayo pavattentā mā vitakkayittha . **Evaṃ manasi karoṭhāti** evaṃ aniccasaññaṃeva, dukkhasaññādīsu vā aññataraṃ manasi karoṭha. **Mā evaṃ manasākatthāti** evaṃ niccantiādīnā nayena mā manasi akattha. **Idampajahathāti** idaṃ pañcakāmaguṇarāgādiṃ pajahatha. **Idaṃ upasampajja viharathāti** idaṃ catumaggaphalappabhedam lokuttaradhamameva pāpuṇitvā nipphādetvā viharatha.

31. Idāni iddhipāṭihāriye aparaṃ pariyāyaṃ visesena dassento **nekkhammaṃ ijjhatīti iddhīti**ādīmāha. Tattha **kāmacchandaṃ paṭiharatīti** attano paṭipakkhabhūtaṃ kāmacchandaṃ paṭibalaṃ hutvā harati pajahatīti tadeva nekkhammaṃ pāṭihāriyaṃ nāmāti attho. **Ye tena nekkhammena samannāgatāti** evaṃ kāmacchandapaṭihārakena tena nekkhammena ye puggalā paṭilābhavasena samannāgatā. **Visuddhacittāti** kāmacchandābhāvato visuddhacittā. **Anāvilasaṅkappāti** kāmasaṅkappena

anālulitanekkkhammasaṅkappā. **Iti ādesanāpāṭihāriyanti** paracittakusalena vā aññaena vā sammāsambuddhena vā buddhasāvakehi vā evaṃ ādesanā pāṭihāriyanti attho. Atha vā iti evaṃ ādisanaṃ ādesanāpāṭihāriyanti ādesanasaddo pāṭhasesaṃ katvā payujjitabbo. **Evaṃ āsevitabbanti** iminā ca pakārena iminā ca pakārena ādito sevitabbam. Sesattayepi eseva nayo. **Tadanudhammatā sati upaṭṭhapetabbāti** tassa nekkhammassa anukūlabhūtā sati bhusaṃ ṭhapetabbā. **Iti anusāsanīpāṭihāriyanti** ettha ādesanāpāṭihāriyayojanāya viya yojanā kātābā. Abyāpādādisupi eseva nayo. Pāṭho pana jhānādīni saṅkhipitvā ante arahattamaggameva dassetvā likhito. Tattha catūsipi maggesu “evaṃ āsevitabbo”tiādi ekacittakkhaṇikattā maggassa pubbhāgavasena vuttanti veditabbam. Maggassa hi pubbhāgabhūtāya lokiyamaggasaṅkhātāya vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya magguppādanatthaṃ āsevanādīsu katesu tāya uppanno maggopi āsevito bhāvito bahulīkato nāma hotīti veditabbam. Sabbatthikavādācariyā pana “ekekamaggo soḷasakkaṇiko”ti vadanti. Tadanudhammatāsatiupaṭṭhāpanaṃ pana pubbhāge yujjatiyevāti.

32. Puna nekkhammaṃ ijjatīti iddhītiādīni “iddhipāṭihāriya”ntipadassa kammadhārayasamāsattadīpanatthaṃ vuttāni. Suttante vuttasu tīsu iddhipāṭihāriyasessa samāsatte vutte sesānaṃ dvinnampi vuttova hotīti imasmim pariyāye mūlabhūtassa iddhipāṭihāriyasessa samāsatto vuttoti veditabbanti.

Pāṭihāriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Samasīsakathā

Samasīsakathāvaṇṇanā

33. Idāni pāṭihāriyakathānantaraṃ ādipāṭihāriyabhūtassa iddhipāṭihāriyasaṅgahitassa samasīsibhāvassa iddhipāṭihāriyabhāvadīpanatthaṃ nāṇakathāya nidditṭhāpi samasīsakathā iddhipāṭihāriyasambandhena puna kathitā. Tassā atthavaṇṇanā tattha kathitāyevāti.

Samasīsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Satipaṭṭhānakathā

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

34. Idāni samasīsakathānantaraṃ attanā vuttassa iddhipāṭihāriyassa sādhaḷe satta anupassanāviseḷe dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya satipaṭṭhānakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva cattāroṭi gaṇanaparicchedo, tena na tato heṭṭhā, na uddhanti satipaṭṭhānaparicchedaṃ dīpeti. Imeti niddisittabbanidassanaṃ. Bhikkhaveṭi dhammapaṭiggāhakaṃ puggalālapanaṃ. Satipaṭṭhānāti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannaḷe sāvakesu satthuno paṭighānunaḷavītivattatāpi, satipi. “Catunnaṃ, bhikkhave, satipaṭṭhānaṃ samudayaṅca atthaṅgamaṅca desessāmī”tiādīsu (saṃ. ni. 5.408) hi satigocarō “satipaṭṭhāna”nti vutto. Tassatto – patitṭhāti tasminti paṭṭhānaṃ. Kā patitṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti.

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno satthā gaṇamaṇasīsittamarahaṭī”ti (ma. ni. 3.304, 311) ettha tidhā paṭipannaḷe sāvakesu satthuno paṭighānunaḷavītivattatā “satipaṭṭhāna”nti vuttā. Tassatto – paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṃ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānanti. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvītā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī”tiādīsu (ma. ni. 3.147) pana satiyeva “satipaṭṭhāna”nti vuttā. Tassatto – patitṭhāti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkanditvā pakkhanditvā vattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena upaṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā upaṭṭhānaṅcātipi satipaṭṭhānaṃ. Idamidha adhippetam. Yadi evaṃ kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacanaṃ katanti? Satibahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā tā satiyoti.

Katame cattāroti kathetukamyatāpucchā. **Idhā**ti imasmim sāsane. **Bhikkhū**ti samsāre bhayaṃ ikkhatīti bhikkhu. Sesapadānaṃ athavaṇṇanā panettha sutamayaññakathāya maggasaccaniddesavaṇṇanāyaṃ vuttāyevāti.

Kasmā pana bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikāti? Veneyyāhitattā. Taṇhācaritaditṭhicaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikaṃ kāyānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa sukhamaṃ vedanānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ. Ditṭhicaritasāpi mandassa nātippabhedagataṃ cittānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatiipaṭṭhānaṃ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṅghahanato dutiyaṃ. Vipassanāyānikassāpi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṃ tatiyaṃ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṃ catutthaṃ. Iti cattārova vuttā anūnā anadhikāti.

Subhasukhaniccaattavipallāsappahānatthaṃ vā. Kāyo hi asubho, tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesāṃ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṃ paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Sukhaṃ niccaṃ attāti gahitesupi ca vedanādīsu vedanā dukkhā, cittaṃ aniccaṃ, dhammā anattā, tesu ca sukhaniccaattavipallāsavipallatthā sattā. Tesāṃ tattha dukkhādibhāvadassanena tesāṃ vipallāsānaṃ pahānatthaṃ sesāni tīṇi vuttānīti evaṃ subhasukhaniccaattavipallāsappahānatthaṃ vā cattārova vuttā. Na kevalaṅca vipallāsappahānatthameva, caturōghayogāsavaganthaupādānaagatippahānatthampi catubbidhāhārapariññatthampi cattārova vuttāti veditabbaṃ.

35. (Ka) suttantaniddese **pathavīkāyanti** imasmim rūpakāye pathavīdhātu. Sakalasarīre pana pathavīdhātūnaṃ bahukattā sabbapathavīdhātusaṅghatthaṃ samūhatthena kāyaggahaṇaṃ kataṃ. **Āpokāyādī**supi eseva nayo. **Kesakāyādī**nampi bahukattā kesakāyādīgahaṇaṃ kataṃ. **Vakkādī**ni pana paricchinnattā kāyaggahaṇaṃ nārahantīti tesāṃ gahaṇaṃ na katanti veditabbaṃ.

(Kha) **sukhaṃvedananti**ādīsu **sukhaṃ vedananti** kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā sukhaṃ vedanaṃ. Tathā **dukkhaṃ vedanaṃ. Adukkhamasukhaṃ vedananti** pana cetasikameva upekkhāvedanaṃ. **Sāmisāṃ sukhaṃ vedananti** cha gehasitasomanassavedanā. **Nirāmisāṃ sukhaṃ vedananti** cha nekkhammasitasomanassavedanā. **Sāmisāṃ dukkhaṃ vedananti** cha gehasitadomanassavedanā. **Nirāmisāṃ dukkhaṃ vedananti** cha nekkhammasitadomanassavedanā. **Sāmisāṃ adukkhāmasukhaṃ vedananti** cha gehasitaupekkhāvedanā. **Nirāmisāṃ adukkhāmasukhaṃ vedananti** cha nekkhammasitaupekkhāvedanā.

(Ga) **sarāgaṃ cittanti**ādīni ñāṇakathāyaṃ vuttatthāni.

(Gha) **tadavasese dhammeti** tehi kāyavedanācettehi avasese tebhūmakadhamme. Sabbattha **tena ñāṇenā**ti tena sattavidhena anupassanāññāṇena. Yāni panettha antarantarā avuttatthāni, tāni heṭṭhā tattha tattha vuttatthānevāti.

Satiipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vipassanākathā

Vipassanākathāvaṇṇanā

36. Idāni vipassanāpaṭisaṃyuttāya satipaṭṭhānakathāya anantaraṃ vipassanāpabhedam dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya vipassanākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **so**iti sabbanāmettā yo vā so vā sabbopi saṅghahito hoti. **Vatā**ti ekamsatthe

nipāto. **Kaṅci saṅkhāraṇti** appamattakampi saṅkhāraṃ. **Anulomikāya khantiyāti** ettha vipassanāññameva lokuttaramaggaṃ anulometīti anulomikaṃ, tadeva khantimapekkhitvā anulomikā. Sabbasaṅkhārā tassa aniccato dukkhato anattato khamanti ruccantīti khanti. Sā mudukā majjhimā tikkhāti tividhā. Kalāpasammasanādikā udayabbayaññāpariyosānā mudukānulomikā khanti. Bhaṅgānupassanādikā saṅkhārupekkhāññāpariyosānā majjhimanulomikā khanti. Anulomaññaṃ tikkhānulomikā khanti. **Samannāgatoti** upeto. **Netam thānaṃ vijjatīti** yathāvuttaṃ etaṃ thānaṃ etaṃ kāraṇaṃ na vijjati. **Sammattaniyāmaṇti** ettha “hitasukhāvaho me bhavissatī”ti evaṃ āsīsato tatheva sambhavato asubhādīsu ca asubhantiādiaviparītappavattisabbhāvato ca sammā sabhāvoti sammatto, anantaraphaladānāya arahattupattiyā ca niyāmahūtattā niyāmo, nicchayoti attho. Sammatto ca so niyāmo cāti sammattaniyāmo. Ko so? Lokuttaramaggo, visesato pana sotāpattimaggo. Tena hi magganīyāmena niyatattā “niyato sambodhiparāyaṇo”ti (pārā. 21; dī. ni. 1.373) vuttaṃ. Taṃ sammattaniyāmaṃ okkamissatī pavisissatīti etaṃ aṭṭhānanti attho. Gotrabhuno pana maggassa āvajjanaṭṭhāniyatā taṃ anādiyitvā anulomikakhantiyā anantaraṃ sammattaniyāmokkamaṇaṃ vuttanti veditabbaṃ. Atha vā aṭṭhārasasu mahāvīpassanāsu gotrabhu vivatṭānānupassanā hotīti anulomikakhantiyā eva saṅgahitā hoti. Catūsupi suttantesu imināva nayena attho veditabbo. Etehi anulomikakhantisammattaniyāmacatuariyaphalavasena ca cha dhammāti chakkanipāte (a. ni. 6.98, 101) cattāro suttantā vuttā. Kaṇhapakkhasukkapakkhadvayavasena hi cattāro suttantāva hotīti.

37. Katihākārehītiādike pucchāpubbaṅgame suttantaṇṇidese **pañcakkhandhe aniccatoti**ādīsu nāmarūpaṅca nāmarūpassa paccaye ca pariggahetvā kalāpasammasanavasena āradhāvīpassako yogāvācaro pañcasu khandhesu ekekaṃ khandhaṃ aniccantikāyā ādiantavatāyā ca **aniccato** passati . Uppādavayapaṭipīlanatāyā dukkhavatthutāyā ca **dukkhato**. Paccayayāpanīyatāyā rogamūlatāyā ca **rogato**. Dukkhatāsūlayogitāyā kilesāsucipaggharaṇatāyā uppādajarābhāṅgehi uddhumātaparipakkapabhinnatāyā ca **gaṇḍato**. Pīlājanakatāyā antotudanatāyā dunnīharaṇīyatāyā ca **sallato**. Vīgarahaṇīyatāyā avaḍḍhiāvahanatāyā aghavatthutāyā ca **aghato**. Aseribhāvajanakatāyā ābādhapadaṭṭhānatāyā ca **ābādhato**. Avasatāyā avidheyatāyā ca **parato**. Byādhijarāmaṇehi lujjanapalujanatāyā **palokato**. Anekabyasanāvahanatāyā **itīto**. Aviditānaṃyeva vipulānaṃ anattānaṃ āvahanato sabbūpaddavavatthutāyā ca **upaddavato**. Sabbabhayānaṃ ākaratāyā ca dukkhavūpasamasāṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhūtātāyā ca **bhayato**. Anekehi anattāhehi anubaddhatāyā dosūpasatṭhatāyā upasaggo viya anadhivāsanārahatāyā ca **upasaggato**. Byādhijarāmaṇehi ceva lobhādīhi ca lokadhammehi pacalitātāyā **calato**. Upakkamaṇa ceva sarasena ca pabhaṅgupagamaṇasīlatāyā **pabhaṅguto**. Sabbāvattānīpātītāyā thirabhāvassa ca abhāvātāyā **addhuvato**. Atāyanatāyā ceva alabbhaneyyakhematāyā ca **atāṇato**. Allīyitūṃ anarahatāyā allīnānampi ca leṅakiccākāritāyā **aleṇato**. Nissitānaṃ bhayasārakattābhāvena **asaraṇato**. Yathāparikappitehi dhūvasubhasukhattabhāvehi rittatāyā **rittato**. Rittatāyeva **tucchato**, appakattā vā. Appakampi hi loke tucchanti vuccati. Sāminivāsivedakakārakādhiṭṭhāyakavirahitātāyā **suññato**. Sayaṅca asāmikabhāvādītāyā **anattato**. Pavattidukkhatāyā dukkhassa ca ādīnavatāyā **ādīnavato**. Atha vā ādīnaṃ vāti gacchati pavattatīti ādīnavo. Kapaṇamanussasetaṃ adhvācanaṃ, khandhāpi ca kapaṇāyevāti ādīnavasādisatāyā ādīnavato. Jarāyā ceva maraṇena cāti dvedhā pariṇāmapakatītāyā **vipariṇāmadhammato**. Dubbalatāyā pheggu viya sukhabhaṅganīyatāyā ca **asārakato**. Aghahetutāyā **aghamūlato**. Mīttamukhasapatto viya vissāsaghātītāyā **vadhakato**. Vīgatabhavatāyā vibhavasambhūtātāyā ca **vibhavato**. Āsavapadaṭṭhānatāyā **sāsavato**. Hetupaccayehi abhisāṅkhatatāyā **saṅkhatato**. Maccumārakilesamāraṇaṃ āmisabhūtātāyā **mārāmisato**. Jātījarābyādhimaraṇapakatītāyā **jātījarābyādhimaraṇadhammato**. Sokaparīdevaupāyāsahetutāyā **sokaparīdevaupāyāsadhammato**.

Tañhādittḥiduccaritasamkilesānaṃ visayadhammatāya **samkilesikadhammato** passati. Sabbesu ca imesu “passatī”ti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

38. Pañcakkhandheti samūhato vuttepi ekekakhandhavasena atthavaṇṇanā kalāpasammasanañānaniddese visuṃ visuṃ āgatattā pariyosāne ca visuṃ visuṃ khandhānaṃ vasena anupassanānaṃ gaṇitattā samūhe pavattavacanānaṃ avayavepi pavattisambhavato ca katāti veditabbā, visuṃ visuṃ pavattasammasanānaṃ ekato saṅkhipitvā vacanavasena vā “pañcakkhandhe”ti vuttanti veditabbaṃ. “Ekappahārena pañcahi khandhehi vuṭṭhātī”ti (visuddhi. 2.783) aṭṭhakathāvachanasabbhāvato vā pañcannaṃ khandhānaṃ ekato sammasanaṃ vā yujjatiyevāti. **Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho niccaṃ nibbānanti passantoti**ādinavañānaniddese vuttanayena vipassanākāle santipadañānavasena niccaṃ nibbānanti passanto. **Sammattaniyāmaṃ okkamati**ti maggakkhaṇe okkamati, phalakkhaṇe pana okkanto nāma hoti. Eseva nayo sabbesupi niyāmokkamanapariyāyesu. **Ārogyanti** ārogyabhūtaṃ. **Visallanti** sallavirahitaṃ. Eseva nayo īdisesu. **Anābādhanti** ābādhavirahitaṃ, ābādhapaṭipakkhabhūtaṃ vā. Esa nayo īdisesu. **Aparappaccayanti** aññapaccayavirahitaṃ. **Upassaggatoti** ca **anupassagganti** ca keci saṃyogaṃ katvā paṭhanti. **Paramasuññanti** sabbasaṅkhārasuññattā uttamattā ca paramasuññaṃ. **Paramatthanti** saṅkhatāsaṅkhatānaṃ aggabhūtaṃ uttamattaṃ . Liṅgavipallāsavasena napuṃsakavacanānaṃ. Nibbānassa ca suññattā anattattā ca imasmim dvaye paṭilomapariyāyo na vutto. **Anāsavanti** āsavavirahitaṃ. **Nirāmisanti** āmisavirahitaṃ. **Ajātanti** jātivirahitattā anuppannaṃ. **Amatanti** bhaṅgābhāvato maraṇavirahitaṃ. Maraṇampi hi napuṃsakabhāvavacanavasena “mata”nti vuccati.

39. Evamimāya paṭipāṭiyā vuttāsu ākārabhedabhinnāsu cattālīsāya anupassanāsu sabhāvasaṅgahavasena tīsuyeva anupassanāsu ekasaṅgahaṃ karonto **aniccatoti** **aniccānupassanā**tiādīmāha. Tāsu yathānurūpaṃ aniccadukkhānattatte yojanā kātabbā. Avasāne panetā visuṃ visuṃ gaṇanavasena dassitā. Gaṇanāsu ca gaṇanapaṭipāṭivasena paṭhamānaṃ anattānupassanā gaṇitā. Tattha **pañcavīsati**ti “parato rittato tucchato suññato anattato”ti ekekasmim khandhe pañca pañca katvā pañcasu khandhesu pañcavīsati **anattānupassanā**. **Paññāsati** “aniccato palokato calato pabhaṅguto addhuvato vipariṇāmadhammato asārakato vibhavato saṅkhatato maraṇadhammato”ti ekekasmim khandhe dasa dasa katvā pañcasu khandhesu paññāsaṃ **aniccānupassanā**. **Sataṃ pañcavīsati** **cevāti** sesā “dukkhato rogato”tiādayo ekekasmim khandhe pañcavīsati pañcavīsati katvā pañcasu khandhesu pañcavīsatisataṃ **dukkhānupassanā**. **Yāni dukkhe pavuccareti** yā anupassanā dukkhe khandhapañcake gaṇanavasena pavuccanti, tā sataṃ pañcavīsati cevāti sambandho veditabbo. “Yāni”ti cettha liṅgavipallāso daṭṭhabboti.

Vipassanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Mātikākathā

Mātikākathāvaṇṇanā

40. Idāni mahāthero vipassanākathānantaraṃ sakale paṭisambhidāmagge niddittḥe samathavipassanāmagganibbānadhamme ākāranānattavasena nānāpariyāyehi thometukāmo **nicchātoti**ādīni ekūnavīsati mātikāpadāni uddisitvā tesāṃ niddesavasena mātikākathaṃ nāma kathesi. Tassā ayaṃ apubbathānuvaṇṇanā. Mātikāya tāva **nicchātoti** amilāto. Sabbepi hi kilesā pīlāyogato milātā, rāgopi tāva nirantarappavatto sarīraṃ dahati, kiṃ panaññe kilesā . “Tayome, bhikkhave, aggī rāgaggi dosaggi mohaggī”ti (itivu. 93; dī. ni. 3.305) pana kilesanāyaka tayo eva kilesā vuttā, taṃsāmpayuttāpi pana dahantiyeva. Evaṃ chātakilesābhāvato nicchāto. Ko so? Vimokkhasambandhena vimokkhoti daṭṭhabbo. Muccatīti **mokkho**. Vimuccatīti **vimokkhoti** attho. Idamekaṃ mātikāpadaṃ. **Vijjāvimuttīti**

vijjāyeva vimutti. Idamekaṃ mātikāpadam. **Jhānavimokkhoti** jhānameva vimokkho. Idamekaṃ mātikāpadam. Sesāni ekekānevāti evaṃ ekūnavīsati mātikāpadāni.

41 .Nekkhammena kāmacchandato nicchātoti nekkhammena kāmacchandato apetattā kāmacchandato nikkilesa yogī. Tena paṭiladdham nekkhammampi nicchāto nikkilesa vimokkho. Evaṃ sesesupi. **Nekkhammena kāmacchandato muccatīti vimokkhoti** nekkhammena kāmacchandato yogī muccatīti taṃ nekkhammaṃ vimokkhoti attho. Evaṃ sesesupi. **Vijjatīti vijjāti** sabhāvato vijjati atthi upalabbhatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā sabhāvajānanatthaṃ paṭipannehi yogīhi sabhāvaṃ vedīyati jānīyatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā visesalābhatthaṃ paṭipannehi yogīhi vedīyati paṭilābhīyatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā attanā vinditabbaṃ bhūmiṃ vindati labhatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā sabhāvadassanahetuttā sabhāvaṃ viditaṃ karotīti vijjā nāmāti attho. **Vijjanto muccati, muccantovijjatīti** yathāvutto dhammo yathāvuttenatthena vijjamāno yathāvuttato muccati, yathāvuttato muccamāno yathāvuttenatthena vijjatīti vijjāvimutti nāmāti attho.

Kāmacchandam samvaraṭṭhenāti kāmacchandani vāraṇaṭṭhena taṃ nekkhammaṃ **silavisuddhi** nāmāti attho. Taṃyeva avikkhepaṭṭhena avikkhepaṭṭhena **cittavisuddhi**. Dassanahetuttā dassanaṭṭhena **diṭṭhivissuddhi**. Sesesupi ese va nayo. **Paṭippassambhetīti** nekkhammādinā kāmacchandādikam yogāvacaro paṭippassambhetīti nekkhammādikam dhammo passaddhi nāmāti attho. **Pahīnattāti** tena tena pahānena pahīnattā. **Ñātaṭṭhena ñānanti** jhānapaccavekkhaṇāvasena vipassanāvasena maggapaccavekkhaṇāvasena ñātaṭṭhena nekkhammādikam ñānaṃ nāmāti attho. **Diṭṭhattā dassananti** etthāpi ese va nayo. **Visujjhatīti** yogī, nekkhammādikā **visuddhi**.

Nekkhammaniddese nekkhammaṃ alobhattā kāmarāgato nissaṇṇanti **nissaraṇam**. Tato nikkhantanti **nekkhammaṃ**. “Rūpānametaṃ nissaraṇam yadidaṃ nekkhamma”nti vuccamāne āruppavisesassa adissanato visesassa dassanattaṃ aññattha vuttapāṭhakkameneva **yadidaṃ āruppanti** vuttaṃ. Tañca āruppaṃ rūpato nikkhantattā nekkhammaṃ nāmāti adhi kāravaseneva vuttaṃ hoti. **Bhūnti** uppādasamāyogadīpanam. **Saṅkhatanti** paccayabalavisesadassanam. **Paṭiccasamuppannanti** paccayasamāyogepi paccayānam abyāpārahāvadassanam. **Nirodho tassa nekkhammanti** nibbānam tato saṅkhatato nikkhantattā tassa saṅkhatassa nekkhammaṃ nāma. Āruppassa ca nirodhassa ca gahaṇam aññattha pāṭhe vuttakkameneva kataṃ. “Kāmacchandassa nekkhammaṃ nekkhamma”nti vuccamāne punaruttaṃ hoti. Nekkhammavacaneneva ca tassa nekkhammasiddhīti taṃ avatvā sesanekkhammaṃ vuttaṃ. Taṃ ujukameva. Nissaraṇaniddese pi imināva nayena attho veditabbo. Nissaraṇīyā dhātuyo panettha ujukameva nekkhammanti vuttaṃ. **Pavivekoti** pavivittabhāvo nekkhammādikoyeva. **Vosajjatīti** yogī, nekkhammādayo **vosaggo**. Nekkhammaṃ pavattento yogī nekkhammena caratīti vuccati. Taṃ pana nekkhammaṃ **carīyā**. Esa nayo sesesupi. Jhānavimokkhaniddese vattabbaṃ vimokkhaṭṭhāyam vuttaṃ. Kevalam tattha “jānātīti jhānavimokkho”ti (paṭi. ma. 1.217) vuttaṃ, idha pana “jānātīti, jhāyatīti”ti puggalādhiṭṭhānāva desanā katāti ayam viseso.

42. Bhāvanādhiṭṭhānājīvitāniddese ca puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Dhammato pana **bhāvanā** nāma nekkhammādayova. **Adhiṭṭhānam** nāma nekkhammādivasena paṭiṭṭhāpitacittameva. **Jīvitam** nāma nekkhammādivasena paṭiṭṭhāpitacittassa sammāājīvo nāma. Ko so sammāājīvo nāma ? Micchājīvā virati, dhammena samena paccayapariyesanavāyāmo ca. Tattha **samaṃ jīvatīti** samaṃ jīvitam jīvati, bhāvanapuṃsakavacanam vā, samena jīvatīti vuttaṃ hoti. **No visamanti** “samaṃ jīvatīti”ti vuttasseva atthassa paṭisedhavasena avadhāraṇam kataṃ. **Sammā jīvatīti** ākāranidassanam. **No micchāti** tasseva niyamanam. **Visuddham jīvatīti** sabhāvavisuddhiyā visuddham jīvitam jīvati. **No kiliṭṭhanti** tasseva niyamanam. **Yaññadevātīdāhi**

yathāvuttānaṃ tissannaṃ sampadānaṃ ānisaṃsaṃ dasseti. Tattha **yaññadevāti** yaṃ yaṃ eva. **Khattiyaparisanti** khattiyānaṃ sannipātaṃ. So hi samantato sīdanti ettha akatabuddhinoti parisāti vuccati. Eseva nayo itarattaye. Khattiyādīnaṃyeva āgamanasampattiyā ñāṇasampattiyā ca samannāgatattā tāsāṃyeva catassannaṃ gahaṇaṃ , na suddaparisāya. **Visāradoti** tīhi sampadāhi sampanno vigatasāraḥḥo, nibbhayoti attho. **Amaṅkubhūto**ti asaṅkucito na nittejabhūto. **Taṃ kissa hetūti** taṃ visāradattaṃ kena hetunā kena kāraṇena hotīti ceti attho. Idāni **tathā hīti** tassa kāraṇavacanaṃ. Yasmā evaṃ tisampadāsampanno, tasmā “visārado hotī”ti visāradabhāvassa kāraṇaṃ dassetvā niṭṭhapesīti.

Saddhammappakāsiniyā paṭisambhidāmagga-aṭṭhakathāya

Mātikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Paññāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā cūlavaggassa apubbatthānuvaṇṇanā.

Ettāvata ca tivaggasaṅgahitassa

Samatiṃsakathāpaṭimaṇḍitassapaṭisambhidāmaggassa atthavaṇṇanā niṭṭhitā hotīti.

Nigamanakathā

Mahāvaggo majjhimo ca, cūlavaggo ca nāmato;
Tayo vaggā idha vuttā, pamāṇapaṭipāṭiyā.
Vagge vagge dasa dasa, kathā yā tā udīritā;
Uddānagāthā sabbāsaṃ, imā tāsāṃ yathākkamaṃ.
Ñāṇaṃ diṭṭhi ānāpānaṃ, indriyaṃ vimokkhapañcamā;
Gati kammaṃ vipallāso, maggo maṇḍoti tā dasa.
Yuganaddhasaccabojjhaṅgā, mettā virāgapañcamā;
Paṭisambhidā dhammacakkaṃ, lokuttarabalasuññatā.
Paññā iddhi abhisamayo, viveko cariyapañcamo;
Pāṭihīraṃ samasāsa-sati vipassanamātikā.
Yo so sugatasutānaṃ, adhipatibhūtena bhūtahitaratinā;
Therena thiraguṇavatā, vutto **paṭisambhidāmaggo**.
Tassatthavaṇṇanā yā, pubbatthakathānayaṃ tathā yuttim;
Nissāya mayāraddhā, niṭṭhānamupāgatā esā.
Yaṃ taṃ uttaramantī, mantiguṇayuto yuto ca saddhāya;
Kārayi mahāvihāre, pariveṇamanekasādhugaṇaṃ.
Therenettha nivasatā, samāpitāyaṃ **mahābhidhānena**;
Tatiye vasse cutito, moggallānassa bhūpatino.
Samayaṃ anulomentī, therānaṃ theravādādīpānaṃ;
Niṭṭhaṃ gatā yathāyaṃ, aṭṭhakathā lokahitajananī.
Dhammaṃ anulomentā, attahitaṃ parahitañca sādhentā;
Niṭṭhaṃ gacchantu tathā, manorathā sabbasattānaṃ.

Saddhammapakāsiniyā, aṭṭhakathāyettha gaṇitakusalehi;

Gaṇitā tu bhāṇavārā, viññeyyā aṭṭhapaññāsa.

Ānuṭṭhubhena assā, chandobandhena gaṇiyamānā tu;

Cuddasasahassasaṅkhā, gāthāyo pañca ca satāni.

Sāsanaciraṭṭhitatthaṃ, lokahitatthañca sādarena mayā;

Puññaṃ imaṃ racayatā, yaṃ pattamanappakaṃ vipulaṃ.

Puññaena tena loko, saddhammarasāyanaṃ dasabalassa;

Upabhuñjivā vimalaṃ, pappotu sukhaṃ sukhenevāti.

Saddhammappakāsini nāma

Paṭisambhidāmaggappakaraṇassa aṭṭhakathā niṭṭhitā.